

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NASREDDİN HOCA FIKRALARININ ZAMAN
KAVRAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. LEYLA EKİM OKCU

2501141024

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ABDULKADİR EMEKSİZ

İSTANBUL, 2017

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Ayşe Leyla EKİM OKÇU Numarası : 2501141024
Anabilim Dalı / Anasana Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ
Tez Savunma Tarihi : 28.07.2017 Saati : 14.00
Tez Başlığı : Nasreddin Hoca Fıkralarının Zaman Kavramı Açısından İncelenmesi

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ		Kabul
2- Yrd. Doç. Dr. Rövsen ALIZADA		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Zehra HAMARAT		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd. Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM		
2- Yrd. Doç. Dr. Nursel UYANIKER		

ÖZ

NASREDDİN HOCA FIKRALARININ ZAMAN KAVRAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

AYŞE LEYLA EKİM OKCU

“Zaman”, eski çağlardan bu yana insanoğlunu yakından ilgilendiren, bu sebeple de üzerinde çokça tartışılan bir kavram olmuştur. Birey ve toplumların yaşayış biçimi zamana göre şekil almış; bu durumun etkileri toplumların kültür yapısına, sanat eserlerine ve edebiyatına yansımıştır. Sözlü folklor ürünlerinden biri olan fıkralar ve Türk fıkraları içinde ayrı bir yeri olan Nasreddin Hoca fıkraları da “zaman” içerisinde anlatıcı ve bağlam gibi birtakım etmenlere bağlı olarak değişime maruz kalabilmiştir.

Bu çalışmada adına bağlanan fıkraların Nasreddin Hoca’ya ait olup olmadığı tartışmaları bir kenara bırakılarak, fıkralarda yer alan “zaman belirleyicileri”nden hareketle “zaman”ın Nasreddin Hoca genel fıkra tipine ve Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkralara nasıl şekil verdiği konusuna dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda, örnek olarak seçilen fıkralar ve çeşitlemeleri, Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönem olarak kabul edilen 13. yüzyılın özellikleri dikkate alınarak çeşitli yöntem ve bakış açılarıyla tetkik edilmiştir. Fıkralardaki tarih yanlışları, zaman kavramına bağlı olarak geliştirilen kronolojik ve anakronik bakış açılarıyla tespit edilmeye çalışılmış; birbirinin çeşitlemesi olarak kabul edilen ve farklı kültür ortamlarında yer alan fıkra örnekleri, senkronik (eş zamanlı) ve diyakronik (art zamanlı) yöntemlerle ele alınmıştır.

Tüm bu incelemeler sonucunda 13. yüzyıldan bu yana sözlü, yazılı ve elektronik ortamda varlık bulan Nasreddin Hoca fıkralarının zamana uyarlanma/güncellenme sayesinde canlılığını koruduğu ve bu durumun Nasreddin Hoca’nın “genel fıkra tipi” olmasının doğal bir sonucu ve göstergesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan

hareketle, fıkra tiplerine dayalı olarak yapılan fıkra tasnif ve tahlillerinde zaman belirleyicilerinin dikkate alınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, zaman belirleyicisi, Nasreddin Hoca, anakroni, kronoloji, senkroni, diyakroni.

ABSTRACT

EXAMINATION OF NASREDDIN HODJA ANECDOTES IN TERMS OF TIME CONCEPT

AYŞE LEYLA EKİM OKCU

“Time” has been a concept that closely concerning human beings since ancient times, and for this reason, it has been very controversial issue. The way of individual and social lifestyle has changed with the influence of time, and influence of this situation has reflected to the culture of society, art works and literature. Nasreddin Hodja anecdotes, which have a distinct place in the Turkish anecdotes, has been exposed to the change dependent on factors such as narrator and the context in the course of “time”.

In this study, how Nasreddin Hodja related anecdotes have been affected by the time designators in the anecdotes, is adressed regardless of the debate whether these anecdotes really belong to Nasreddin Hodja or not. For this purpose, varieties of selected examples of anecdotes have been systematically examined by using various methods and point of view with regarding to the 13. Century features, which is considered the period of Nasreddin Hodja's life. Anochracy in anecdotes has been tried to determine anachronistic and chronologic methods, which have been developed dependent on the time concept; anecdote samples that emerged at different periods and considered to be divergent of each other, have been examined in diachronic and synchronic methods.

As a result of all these examinations, it has been concluded that anecdotes of Nasreddin Hodja, existed in verbal, written and electronic environment since the 13th century, have been kept alive thanks to the adaptation/updating to the time, and this situation is a natural result of being “a generic anecdote character” for Nasreddin Hodja. From this point of view, it has been also concluded that time designators should be taken

into consideration in classification and examination of the anecdotes, based on anecdote characters.

Key Words: Anecdote, time designator, Nasreddin Hodja, anachrony, chronology, synchrony, diachrony.

ÖN SÖZ

Türk fıkralarının tasnifinde “Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler” ifadesiyle “genel fıkra tipi”¹ olarak değerlendirebileceğimiz Nasreddin Hoca, adına bağlanan fıkraların varlığıyla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları başta olmak üzere Doğu Türkistan’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada toplumun hafızasında canlı kalmayı başaramıştır. Fıkra türünün genelinde olduğu gibi Nasreddin Hoca fıkralarının da sayı ve fıkra metinlerinin yapısı itibarıyla “zaman”a bağlı olarak değişime maruz kaldığı; bu sayede her devirde güncelliğini koruduğu bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, fıkra metinlerinde geçen “zaman belirleyicileri”nden hareketle, “zaman”ın 13. yüzyıldan itibaren sayıca günden güne artarak sözlü, yazılı ve elektronik ortamda varlık gösteren Nasreddin Hoca fıkralarına ve Nasreddin Hoca genel fıkra tipine etkisini ortaya koymaktır.

Çalışma, adına bağlanan fıkraların Nasreddin Hoca’ya ait olup olmadığı tartışmalarını bir kenara bırakarak, bu tip fıkraların varlığını, Nasreddin Hoca’nın genel fıkra tipi olmasının doğal bir sonucu ve göstergesi olarak değerlendirmesi ve de fıkra tiplerine dayalı olarak yapılan fıkra tasnif ve tahlillerinde zaman belirleyicilerinin dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Tezin birinci bölümünde fıkra türü hakkında bilgi verilmiş; Türk fıkraları, yapı unsurları, konu ve biçim bakımından ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde Nasreddin Hoca’ya mâl edilen fıkraların “zaman” kavramı ile olan ilişkisinin daha iyi anlaşılması maksadıyla zaman kavramı ve zamana dayalı olarak geliştirilen bazı yöntem ve bakış açıları ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde Nasreddin Hoca, bir fıkra tipi olarak ele alınmış; Nasreddin Hoca’nın hayatı, yaşadığı çevre ve Nasreddin Hoca adına yapılan

¹ “Genel fıkra tipi” ifadesi için bkz. Abdulkadir Emeksiz, “Using Anacronism For The Identification Of Characters In Anecdotes: Istanbul And Bekri Mustafa” (Genel Fıkra Tipini Belirlemede Anakronizm Faktörü: Şehr-i İstanbul ve Bekri Mustafa Örneği), **Urban And Urbanization**, St .Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2014.

çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde fıkraların zaman kavramından nasıl etkilendiğini ortaya koymak adına Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkralardan seçilen bazı örnekler ve çeşitlemeleri, kronolojik bir sistemle ve anakronik bakış açısıyla ele alınmıştır. Dördüncü bölümde “Timur ve Nasreddin Hoca” konusu ele alınmış; örnek olarak seçilen “Timur ve Nasreddin Hoca fıkraları” anakronik açıdan değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde yazma eser, matbu eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortamda varlık bulan bazı fıkraların çeşitlemeleri; olay örgüsü, zaman, mekân ve kişi kadrosu açısından senkronik ve diyakronik yöntemlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede bir fikranın “zaman” içerisinde nasıl bir değişim gösterdiği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Araştırmalarımız esnasında Nasreddin Hoca adına bağlanarak anlatılan fıkralarda, olay zamanı ile aktarım zamanı farklılığının yüzyıllar seviyesine kadar çıkabildiği görülmüş; bu durumun da Nasreddin Hoca'nın zamanı ve mekânı aştığının göstergesi olduğu kanaatine varılmıştır. Çalışma sonucunda ulaştığımız asıl değerlendirme ise “genel fıkra tipi” olarak ifade ettiğimiz Nasreddin Hoca'nın adına bağlanan ve sözlü, yazılı ya da elektronik ortamda varlık bulan fıkralarda, açık veya dolaylı olarak bulunan zaman unsurlarının fıkra tasnif ve tahlillerinde değerlendirmeye alınmasının büyük önem taşıdığı yönündedir. Ayrıca tahlil çalışmalarında fıkra metinlerinin ve çeşitlemelerinin, metnin yapı unsurlarına göre (şahıs, zaman, mekân, olay örgüsü) öncelik-sonralık (diyakronizm-senkronizm) ilişkisi dikkate alınarak ele alınmasının tasnif çalışmalarında büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren ve değerli fikirleriyle çalışmaya ışık tutan danışman hocam Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmalarım sırasında maddi ve manevi desteklerini sunarak bana güzel bir çalışma ortamı sağlayan ve beni her zaman başarıya teşvik eden hayat arkadaşım Hüseyin Okcu'ya teşekkür ediyorum.

Ayşe Leyla Ekim OKCU

İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	3
1.1. Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü ve Özellikleri.....	3
1.1.1. Fıkranın Tanımı.....	3
1.1.2. Türk Fıkralarının Yapı Unsurları.....	8
1.1.3. Türk Fıkralarının Tasnifi.....	14
1.2. Zaman Kavramı ve Zamanın Tasnif Çeşitleri.....	19
1.2.1 Zaman Nedir?.....	19
1.2.2. Zaman ve Değişim.....	22
1.2.3. Zamanın Tasnif Çeşitleri.....	24
1.2.3.1. Kronolojik Zaman.....	24
1.2.3.2. Anakronik Zaman.....	29
1.2.3.3. Diyakronik Zaman.....	32
1.2.3.4. Senkronik Zaman.....	35
II.BÖLÜM: FIKRA TİPİ OLARAK NASREDDİN HOCA.....	38
2.1. Nasreddin Hoca'nın Hayatı ve Yaşadığı Çevre.....	38
2.2. En Eski Yazılı Kaynaklarda Nasreddin Hoca.....	41
2.3. Türkiye'de Nasreddin Hoca Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Yayınlar ...	42
2.4. Nasreddin Hoca Kitapları.....	46

III. BÖLÜM: NASREDDİN HOCA FIKRALARININ KRONOLOJİK ve ANAKRONİK AÇIDAN ELE ALINMASI.....	51
3.1. Geleneksel Türk Tiyatrosu	53
3.1.1. Karagöz.....	53
3.2. Ziyaretler, Yatırlar, Türbeler, Mezarlar	58
3.2.1. Gül Baba-Geyikli Baba-Seyid Gazi.....	58
3.3. Eşyalar	66
3.3.1. Gözlük.....	66
3.3.2. Köstekli Saat	69
3.4. Halk Müziği ve Müzik Araçları	74
3.4.1. Keman.....	74
3.5. Esnaf Dernekleri.....	77
3.5.1. Sahaf	77
3.5.2. Kahvehane	81
3.5.3. Berber.....	83
3.6. Tarihî Olaylar ve Yapılar	87
3.6.1. Bursa'nın Başkent Oluşu	87
3.6.2. Ayasofya'nın Cami Oluşu	92
3.6.3. Niğbolu Savaşı.....	95
3.7. Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri; Zaman ve Mesafe Kavramları	98
3.7.1. Guruş.....	98
3.7.2. Filori.....	103
3.7.3. Mangır.....	106
3.7.4. Para-Kâğıt Para	109
3.8. Askerî, İdari, Hukuki Teşkilâtlar	112
3.8.1. Yeniçeri Teşkilâtı.....	112
3.8.2. Rumeli Kadılığı.....	115
3.8.3. Muhtarlık Teşkilâtı	120
3.9 Mimari Yapılar.....	122
3.9.1 Ayrılık Çeşmesi	122
3.9.2. Arnavut Kaldırımı.....	127

3.10. Beslenme-Mutfak-Kiler (Besin Türleri/ Bitkisel Besinler)	130
3.10.1. Kahve	130
3.10.2. Şeker	133
3.10.3. Nargile	135
3.10.4. Çay	137
3.11. Hayvan Türleri	140
3.11.1. Hindi	140
IV. BÖLÜM: TİMUR ve NASREDDİN HOCA	146
4.1. Timur'un Hayatı ve Siyasi Mücadeleleri	146
4.2. Timur ve Yıldırım Beyazıt	148
4.3. Timur ve Nasreddin Hoca'nın Çağdaş Olarak Gösterilmesi	149
4.4. Timur ve Nasreddin Hoca Fıkralarından Örnekler:	155
4.4.1. Herkese Münasibini Gönderirler	156
4.4.2. İki Ayaklı Ördekler	156
4.4.3. İmam Ne Yaparsa Cemaat de Onu Yapar	157
4.4.4. Bu Kadar Tavuğa Horoz Lazım	158
4.4.5. Neuzubillah Olurdu	158
4.4.6. Hediye Yoğurt	159
4.4.7. Yer Tanrısı	159
4.4.8. Timur'a Hediye	160
4.4.9. Bizler Ağlamayalım da Kimler Ağlasın	160
4.4.10. Topların Aks-i Sadaları	161
4.4.11. Er Kişi Niyetine-	161
4.4.12 Hoca'nın Şiiri	162
4.4.13. Timurun Sopası	164
4.4.14. Bunu Ancak Hazm Edebilirim	164
4.4.15. Kıyamet Günü Hâlim Ne Olur?	165
4.4.16. Timur'un Fili	165
4.4.17. Timur'un Rüyası	166

4.4.18. Timur'un Atları Yılan Yer.....	167
4.4.19. Yaşlı At.....	167
4.4.20. Şimdi Sorulmaz.....	168
4.4.21. Üç Yıl Sonra Kim Öle Kim Kala.....	168
4.4.22. Adı Nasreddin Efendi'dir.....	168
4.4.23. Ona da Ben Yaptım.....	169
4.4.24. Nezleyim.....	169
4.4.25. Ne Olur Ne Olmaz.....	170
3.4.26. Ne Zaman?.....	170
4.4.27. Timurlenk'e Bir Cevap.....	170
4.4.28. Eski Kürk.....	171
4.4.29. Dağına Göre Kış.....	171
4.4.30. Sahte Binici.....	172

V. BÖLÜM: NASREDDİN HOCA FIKRALARININ SENKRONİK ve DİYAKRONİK AÇIDAN İNCELENMESİ173

5.1. Fıkra Örnekleri.....174

5.1.1. Kedi Ciğeri (Eti) Yedi!.....	174
5.1.2. Ben Zaten İncecektim.....	178
5.1.3. Kazan Doğurdu.....	182
5.1.4. Ye Kürküm Ye.....	186
5.1.5. Dostlar Alışverişte Görsün.....	191
5.1.6. Ay Alıp Sattığım Yok.....	194
5.1.7. Eğere Ters Binme.....	197
5.1.8. İçinde Ben Olsaydım.....	201
5.1.9. Eşeğe mi İnanıyorsun?.....	204
5.1.10. Bindiği Dal/Ben Sağ İken.....	207
5.1.11. Çorbanın Suyunun Suyu.....	214
5.1.12. Dünyanın Ortası.....	218
5.1.13. İpe Un Serdim.....	227

5.1.14. Öldüğünde Nasıl Anlayalım?	231
5.1.15. Yorgan Gitti, Kavga Bitti.....	236
5.1.16. Eşeğin Gönlü Yok.....	241
5.1.17. Timur'un Peştemali.....	243
5.1.18. Damdan Düşenin Hâli.....	249
5.1.19. Bana Görünme De... ..	254
5.1.20. Parayı Veren Düdüğü Çalar!.....	257
5.1.21. Eşeğin Kadı Olmuş	262
5.1.22. Şuna Değdi, Şuna Değmedi	272
5.1.23. Ölüyüm Maslahata Çıktım	277
5.1.24. Harmende Katırlarını Ürkütme!.....	284
5.1.25. Bu Tas Dolu Olurdu/Belki Evin Kapısı İkidir	293
SONUÇ	300
KAYNAKÇA	308

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
agk.	: Adı geçen kaynak
agm.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ekev	:Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M	: Miladi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No.	: Numara
Or.	: Orient
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi	
ö.	: Ölüm
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu

TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve diğerleri.
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınları
Yrd. Doç.	: Yardımcı Doçent
yy.	: Yüzyıl
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Günümüzde sözlü, yazılı ve elektronik ortamda, Nasreddin Hoca adına bağlanan binlerce fıkra mevcuttur. Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkraların gerçekten Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığı meselesi ise eskiden beri üzerinde tartışılmalı önemli bir mevzu olmuştur. Fıkra türünün genelinde olduğu gibi Nasreddin Hoca fıkraları da ilk ortaya çıktığında sözlü edebiyat ürünüyken daha sonra yazıya geçirilmiş; dolayısıyla Nasreddin Hoca fıkralarının sayısı, zamana ve zemine göre sürekli değişim göstermiştir. Bu duruma bir de halkın kendi ürettiği ya da başka fıkra tiplerine bağlı olarak anlatılan başka fıkraları Nasreddin Hoca'ya mâl etmesi tutumu eklenince mesele daha da karmaşık bir hâl almıştır.²

13. yüzyıldan itibaren sözlü gelenekte dilden dile dolaşan Nasreddin Hoca fıkraları, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yüzyıldan 300 yıl sonra yazıya geçirilmiştir. Bugünkü bilgilerimize göre içinde Nasreddin Hoca adının geçtiği en eski anlatı, Ebu'l-Hayr Rumî tarafından 16. yüzyılda kaleme alınan Saltuknâme adlı eserde kayıtlıdır. Nasreddin Hoca fıkralarının yer aldığı en eski yazma ise 1571 tarihine aittir. Bu yazma nüshada yer alan Nasreddin Hoca fikrasının sayısı 43'tür. Bu sayı, takip eden yüzyılda kitap basım faaliyetleriyle 600'e, yöre tipine bağlı olarak anlatılan pek çok fikranın kolaylıkla Nasreddin Hoca'nın adına bağlanması sonucunda ise 1500'lere ulaşmıştır.³ Günümüzde ise bu sayının 1500'leri aştığı tahmin edilmektedir.

Çalışmadaki amacımız, “genel fıkra tipi” olan Nasreddin Hoca'nın adına bağlanarak anlatılan ve gün geçtikçe sayısı artan fıkraların, zaman kavramından nasıl etkilendiği ve bu etki ile Nasreddin Hoca'nın “genel fıkra tipi” olmasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

² Mustafa Duman, “Nasreddin Hoca Fıkralarının Oluşumu Üzerine Bir Araştırma”, **Tarih ve Toplum Nasreddin Hoca Özel Sayısı**, S.6, 199, s. 100.

³ Saim Sakaoğlu, “Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra”, **Millî Folklor**, 25.97, 2013.

Çalışmanın kapsamı, Türkiye sınırları içinde 16. yüzyıl ve 21. yüzyıl arasındaki döneme ait olan yazma eser, matbu/ taş baskı eser, Latin harflerle yazılmış eser ve elektronik ortamda varlık gösteren Nasreddin Hoca fıkralarıyla sınırlandırılmıştır.

Çalışmamızda Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkralar, “zaman” a dayalı olarak geliştirilen bazı yöntem ve bakış açılarıyla ele alınmıştır. Öncelikle yazılı ve elektronik kaynaklar taranarak Nasreddin Hoca adına bağlanan 80 fıkra ve bu fıkraların çeşitlemeleri örneklem olarak seçilmiştir. Elde edilen fıkraların 25’i, kronolojik ve anakronik bakış açılarıyla Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönem olarak kabul edilen 13. yüzyılın özelliklerine göre değerlendirilmiş ve fıkralardaki anakronizm (tarih yanlışlığı) tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine aynı sistematiğe 16. yüzyıldan beri sözlü, yazılı ve elektronik ortamlarda yer alan “Timur ve Nasreddin Hoca fıkraları” ele alınmış; örnek olarak seçilen 30 fıkra ile “Timur ve Nasreddin Hoca” konusundaki anakronizme değinilmiştir. Çalışmada ele alınan fıkraların 25’i; yazma eser, matbu/taş baskı eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortamdan seçilen çeşitlemeleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre bir fıkranın her çeşitlemesi yine kendi çağına göre senkronik (eş zamanlı) yöntemle tetkik edilmiştir. Farklı dönemlerde ortaya çıkan ve birbirinin çeşitlemesi olarak kabul edilen fıkralar diyakronik (art zamanlı) yöntemle ele alınmış; böylece fıkranın nasıl bir değişim geçirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

1.1. Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü ve Özellikleri

1.1.1. Fıkranın Tanımı

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde fıkra; “Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâye, anekdot.” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Dilimize Arapça'dan geçen fıkra sözcüğü kelime olarak “cüz, parça, omur, bölüm (bölmek vb.)” anlamlarına gelmektedir.⁵

Batı tesirinde meydana gelmiş olan Tanzimat devrinden itibaren dilimize girerek yaygınlık kazanan fıkra kelimesi, ilk dönemlerde tiyatro eserlerinde perdenin ayrıldığı bölümlerden biri ve Edebiyât-ı Cedîde devrinde “küçük hikâye”, “kronik” anlamlarında kullanılmıştır.

Türk dilinin yazılı kaynaklarında fıkra ile ilgili ilk kayda Kaşgârlı Mahmut'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde rastlanmıştır. Kaşgârlı, “küg” ve “külüt” kelimelerini “Halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey; halk arasında gülünç olan nesne.” şeklinde açıklamıştır. Bu kelimeler, İslamiyet öncesi Türk hayatında anlatılan fıkralara verilen isimler olmuştur. Kaşgârlı Mahmut'un (ö. 10. yy. sonları) “kug” sözcüğü ile karşıladığı fıkra, batı Türkçesinde “hikâye, masal, kıssa, nükte, mizah, latife” gibi adlarla anılmaktadır. Kırım'da, Kazan'da, Türkmenistan'da, Özbekistan'da ve Uygurlar arasında “latife” sözcüğü yaygın iken Kazaklar'da “ertesi”, “anız”, Türkmenler'de “oymak”, “değişme” ve “şorta söz” gibi tabirlere rastlanmaktadır. İslamiyet'ten sonra bu türden hikâyeler, Türk dilinde, “hikâye, kıssa, masal, mizah, nükte, latife” gibi isimler altında da anlatılmış ve yazılmıştır. 13. yüzyıldan itibaren fıkralar dinî, ahlaki ve tasavvufî mahiyette yazılmış eserlerde geniş ölçüde yer almaya başlamıştır. Özellikle devrin yazar ve düşünürleri, halka bazı konu ve meseleleri daha açık izah edebilmek için

⁴ **Türkçe Sözlük**. Türk Dil Kurumu, C I, 9. Baskı, Ankara: 1998, s. 778.

⁵ Abdulaziz M. Avadallah ve Sait Uylaş. “Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatlarındaki Yeri.”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2010, s.147-174.

sık sık bu yola başvurmuşlardır. Fıkra ile eş anlamda kullanılan bu kelimeler içinde en çok “latife” sözü yaygınlık kazanmıştır. 16. yüzyılda “latife” sözünün tamamen fıkra karşılığında kullanılan edebî bir terim hâlini aldığı görülmektedir. Bu dönemde fıkraların toplanıp mecmua biçiminde basıldığı eserlere rastlanmaktadır. Bu tür eserlere, “letâif veya letâifnâme” adı verilmiştir. Letâifnâmeler içinde en meşhuru şair Lâmiî Çelebi’nin yazmış olduğu “Letâifnâme”dir. 16 asırda yaşayan Türk seyahat edebiyatçısı Evliya Çelebi (ö. 1095/1684) ise “şaka” kelimesini benimsemiştir. Tarihçiler ona “Şakanâme” adlı bir kitap atfetmektedirler. Fakat bu kitabın günümüze kadar geldiğine dair bir bilgi yoktur. 19. yüzyılın sonlarına doğru yayınlanan kitapların kapaklarında, “letâif” adının yanı sıra “fıkarât” (fıkralar) da yer almaya başlamıştır. Bu yayınları hazırlayan yazarlar yayınladıkları hikâyelerin “fıkra” olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Aynı yüzyılda Avrupalı araştırmacılar bu tür kompozisyonları ifade etmek için “anectode” sözünü kullanmışlardır.⁶

Dilimize girdikten sonra zamanla farklı anlamlar kazanan fıkra, Türk halk edebiyatında başlı başına bir tür olarak ele alınmış ve pek çok araştırmacı bu türün tanımını yapmaya ve özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Diğer pek çok anlatı türünde olduğu gibi fıkranın tanımı konusunda da uzlaşmaya varılamamıştır. Araştırmacılar türün şekil özellikleri, içeriği, işlevi, kökeni ve gelişimi gibi farklı unsurlardan hareket ederek çeşitli tanımlar ortaya koymuşlardır.

⁶ Dursun Yıldırım, **Türk Edebiyatında Bektâşi Fıkraları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.3-4.

Fıkranın Sözlük ve Ansiklopedilerdeki Tanımı

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde fıkra; “Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâye, anektot.” olarak kısaca ve çok genel bir şekilde açıklanmıştır.⁷

Türk Ansiklopedisi'nde fıkra; “Tanınmış bir şahsiyetin özlü bir sözünü, müstakil bir cevabını, hoş bir tepkisini ilgili tarih olgusu içinde toplayan gerçek veya geçeğe yakın bir hikâyecik.” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda, edebî tür olarak fıkranın oluşum süreci hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır.⁸

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât'inde fıkranın, “1. Omurga kemiklerinden bir boğum, ömür. 2. Bend, madde, paragraf, 3. Kısa hikâye, masal, kıssa. 4. Kanun maddelerinin paragraflarından her biri. 5. Kısım, fasıl, bölüm (Kitap veya eserde). 6. Yazılmış kısa bir haber. 7. Gazetelerde, gündelik hadiselerin kısa ve temiz bir üslupla yazılmış şekli” olarak farklı türdeki anlamlarına dikkat çekilmiştir.⁹

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde fıkra hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

“Türk halk edebiyatında daha çok sözlü geleneğin malı latife, nükte türünde kısa hikâyelere verilen ad. Sözlü edebiyatın ürünleri arasında yer alan fıkralar, daha çok hoş vakit geçirmek, gülüp eğlenmek ya da “Taşı gediğine koymak” amacıyla söylenir. Aynı zamanda halk zekâsının ürünü olan fıkraların kuruluş düzenine göre, önce kahramanının adıyla başlanır, söylenen söze inandırıcı bir delil olarak geçmişteki bir olay hikâye edilir veya söz olarak fıkranın içinde yer alan ya da dinleyicinin anlayışına bırakılan bir sonla fıkra bitirilir. Halkımızın zekâsından doğan fıkra kahramanları belirli tipler çevresinde doğmuş ve doğmaktadır. Malzemesi dile dayanan, şekil ve muhteva bakımından kendine has bir karaktere sahip başlı başına bir ebedi tür teşkil eden fıkraların belli başlı özelliklerini şu şekilde sayabiliriz: 1. Hayattan alınmış bir olaya dayanır; 2. Kısa ve kesif bir anlatımı vardır; 3. Beşerî kusurları, günlük kötü ve gülünç olayları, eski ile yeni arasındaki çatışmaları konu edinir; 4. İnce bir

⁷ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, C I, 9. Baskı, Ankara: 1998, s. 778.

⁸ **Türk Ansiklopedisi**, C 6, İstanbul: 1971, s.283.

⁹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara: 1993, s. 265.

mizah, hikmetli bir sözle sona erer; 5. Nesir diliyle ifade edilirler; 6. Realist küçük bir hikâye ya da küçük bir tiyatro oyununu andırırlar; 7. Şahısları hayatın içinden alınmıştır (subaşı, yeniçeri, imam, müezzin vb.); 8. Zaman ve mekân çoğu kez belirsizdir; 9. Temsil ettiği zihniyet ve davranışlarla bağlandıkları tiplere göre tasnif edilirler.”¹⁰

Araştırmacılara Ait Fıkra Tanımları

Fıkra üzerine yapılan bazı önemli tanımlar şunlardır:

Türk fıkralarının ilk derleyicilerinden olan Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik), fıkra hakkında türün özelliklerini vurgulayarak, “Meseley-i hikmet veya en müessir bir missal-i ibret mündemiç.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹¹

Faik Reşat ise, fıkrayı, “Latifeler hoşça gidecek ve ekseriya gülünecek sözlerle bu yolda nakledilen gerçek-yalan fıkralardır.” cümlesiyle tanımlamıştır.¹²

Pertev Nailî Boratav’a göre fıkra, “masala göre kısa, yoğun anlatımlı, belirli bir olaya bağlı, inandırmak ve ikna etmek amacıyla anlatılan, espri cümlesine sahip anlatmalardır.”¹³

Türk fıkraları hakkında özellikle de Nasreddin Hoca fıkraları konusunda çok önemli çalışmaları olan Saim Sakaoğlu fıkra ile ilgili;

“Masal, efsane, hikâye, mit, lejand gibi anlatmaya dayanan halk edebiyatı ürünlerinden biri de fıkralardır. Fıkraların, sayı bakımından diğer ürünlerden çok olmasının yanında, günlük hayata onlardan daha fazla girmiş olmalarıyla da ayrı bir yeri vardır. Fıkralar, tek motife yer veren kısa anlatımlar olup günlük hayatta çeşitli vesilelerle anlatılırlar. Bazen bir meseleyi açıklamak, bir konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için anlatılırken, bazen de hoşça vakit geçirmek için anlatılır. Bazı fıkralar kahkahalarla güldürürken bazıları sadece bir gülümsemeye

¹⁰ **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1978, s. 642.

¹¹ Mehmet Tevfik, **Hazine-i Letaif**, İstanbul: 1302, s. 2.

¹² Faik Reşad, **Külliyat-ı Letaif**, haz. Ahmet Özalp, İstanbul: 1998, s. 7. 142.

¹³ Pertev Nailî Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, İstanbul: 1969, s.93.

vesile olur. İçlerinde sadece düşündürmeleri de vardır. Hatta bazılarını anlamak için ilgili olduğu konuda bilgi sahibi olmanın gerektiği de unutulmamalıdır.” şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁴

Metin Karadağ’a göre ise;

“Arapça kökenli bir sözcük olan fıkra, halk edebiyatımızda, anlatı çekirdeğini hayattan alan bir olay veya düşünceye dayanır. Bu kısa yoğun anlatımlı tür, insan kusurlarıyla günlük hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç olayları, çarpıklıkları, karşıtlıkları sağduyuya dayalı ince bir mizah, keskin bir alayla anlatan, çoğunlukla düz yazı biçiminde bir yapıya sahiptir. Fıkra bir mizah yükünü en kolay taşıyabilen, en çabuk yayabilen bir mizah türü olarak bütün çağlarda kullanılmıştır.”¹⁵

Şükrü Elçin’e göre fıkra; “Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle ‘hisse’ kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv ögesi bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelerdir.”¹⁶

Buraya kadar verdiğimiz tanımların veya açıklamaların dışında da fıkra, birçok araştırmacı tarafından tanımlanmış ve tasnif edilmiştir. Metin Ekici, halk edebiyatında türlerin tanımları yapılırken türlerin yaratım ve aktarım bağlamı özellikleri, şekil ve yapı özellikleri, içerik ve konu özellikleri ile işlev özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini ve tanımların bu dört unsuru da açıklayacak şekilde yapılmasının daha kapsamlı olacağını dile getirmektedir.¹⁷

Dursun Yıldırım, Türk Dünyası El Kitabı/Edebiyat adlı eserinde, kendinden önce yapılmış sözlük tanımlamalarını ve araştırmacılara ait çeşitli tanımları verdikten sonra, bu tanımlarda konunun bütün unsurlarının göz önünde tutulmadığını belirterek, türün bütün özelliklerini bünyesinde toplayan, kavram olarak bütün çizgilerini netleştiren bir tanım yapma denemesinde bulunmuştur. Buna göre Yıldırım fıkrayı:

¹⁴ Saim Sakaoğlu, **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca**, Selçuk Üniversitesi Yay., 1992, s. 13.

¹⁵ Metin Karadağ, **Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri**, Ürün Yayınevi, 1996, s. 319.

¹⁶ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, 1993, s. 566.

¹⁷ Metin Ekici, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, 4. Baskı. Ankara: Geleneksel Yayınları., 2011, s. 134.

“Fıkra, gerçek hayat ile bağı olan vaka’ları, tam bir fikrî, sosyal ve beşerî kusurları, günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski ve yeni çatışmalarını ince bir mizâh, hikemî bir söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tip’e bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen ad.”¹⁸ şeklinde tanımlamıştır.

1.1.2. Türk Fıkralarının Yapı Unsurları

Türk Fıkralarında Konu

Fıkralar, konularını ortaya çıktığı toplumun gerçek olaylarından almaktadırlar. Günlük hayatta yaşanan olaylar, hayatta karşılaşılan iyi veya kötü her türlü olay, tutum, davranış, insani kusur ve gülünç durum fıkralara konu olabilmektedir.

İnsanın toplum içerisindeki yeri, diğer insanlarla olan ilişkileri ve çatışmaları fıkra türünün temel konusunu oluşturmaktadır. Bu manada ait oldukları milletlerin yaşam tarzını ve düşünce dünyasını yansıtan fıkra türünün kaynağını “insan” oluşturmaktadır.

Şükrü Elçin fıkra konularını başlıca “1-İdare edenlerle idare edilenler arasında, 2-İnançlarla dinî âdet ve merasimlerle yasaklara dair davranışlar üzerinde, 3-İçtimâî, iktisâdî ve siyâsî görüş ayrılıklarından doğan çatışmalarda toplanabilir.” ifadesiyle üç başlıkta toplamıştır.¹⁹

Dursun Yıldırım da Türk fıkralarının konularını üç grupta özetlemiştir. Buna göre birinci grup içinde, inanç ve itikadların, dinî âdet ve merasimlerin, dinî yasaklarla hurafelerin yarattığı anlamsız durumları ve yorumları, cahil din adamlarını ve dini istismar vasıtası olarak kullananları konu alan fıkralar yer almaktadır. İkinci grup içinde ise, idare edenlerle idare edilenler arasında geçen olaylar almaktadır. Türk fıkralarının

¹⁸ Yıldırım, *age.*, s. 3.

¹⁹ Elçin, *age.*, s. 566.

büyük bir bölümü, konusunu yöneticiler ile yönetilenler arasında cereyan eden durumlar ve olaylardan almaktadır. Halk bu fıkralar ile düşünce, tutum ve davranışını bir fıkra tipi aracılığıyla yöneticiye yansıtmaya çalışmaktadır. Bu fıkraların genel çerçevesinde, karşılaşılan haksızlıklar, zorbalıklar, baskılar, yolsuzluklar, adaletsizlikler, iltimas, rüşvet ve kayırmalar vardır. Üçüncü grup içinde ise aile, hukuk, terbiye, eğitim gibi konular üzerinde temellenen fıkralar yer almaktadır, Bu fıkralar, günlük durumlar içinde karşılaştığımız muhtelif tezatların, çatışmaların yarattığı problemleri, sosyal ve beşerî kusurları, vakaları işlemektedir. Bu fıkralarda haris, bencil, açgözlü, hilekâr, rüşvetçi, karaborsacı, dolandırıcı, hamiyetsiz, kavgacı, zorba, geçimsiz, dedikoducu, hırsız, arsız ve ahlaksız, gurur ve kibir düşkünü tipler, tenkit, alay ve istihza konusu edilmektedir. Türk fıkralarının konu bakımından en büyük ve en zengin grubu, içtimai, iktisadi, siyasi görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar, aile, terbiye, hukuk, yardımlaşma ve beşerî kusurlarla alakalı meseleler teşkil etmektedir. Bu fıkralarda haris, bencil, hilekâr, rüşvetçi, karaborsacı, hamiyetsiz, tamahkâr, kavgacı, zorba, geçimsiz, dedikoducu, eşkıya, hırsız, dolandırıcı, haddini bilmez, arsız âşık, gurur ve kibir sahibi tipler tenkit, alay ve istihzanın mihveri olmaktadır.²⁰

Türk Fıkralarında Zaman ve Mekân:

Türk fıkralarında zaman, genel bir ifadeyle belirsiz ve geniştir. Bu yönüyle Türk fıkraları, zamanın belli dilimleri arasındaki bağlarını koparmış ve dolayısıyla kendinden sonraki ‘gelecek’lere hitabedebilme ayrıcalığını yakalamıştır.²¹

Dursun Yıldırım konu ile ilgili olarak, Türk fıkralarının zaman kategorisi açısından düzensizlik gösterdiğini, olayların geçtiği zamanın genelde belli olmadığını belirtmektedir. Yıldırım’a göre, Türk fıkra kahramanlarından Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Mirali, Kemine ve Bektaşî’ye ait fıkraların bazılarında, fıkraların

²⁰ Yıldırım, *age.*, s.5-6.

²¹ Şeref Boyraz, “Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekân ve Şahıslar”, **Nasreddin Hoca’ya Armağan**, 1996, s. 73-82.

adına bağlandığı fıkra tipinin yaşadığı yüzyıl göz önünde bulundurulunca, zaman kısmen tespit edilebilse de bu durum genel kaideyi değiştirmemektedir.²²

Fıkralardaki mekân da zaman gibi olay örgüsüne göre değişkenlik göstermekte ve belirginlik göstermemektedir. Türk fıkralarında olay örgüsünün geçtiği mekân, geniş bir coğrafya içinde bulunmaktadır. Fıkralarda şehir, kasaba, köy, mahalle, sokak, ev, han, dükkân, dağ, çayır, ova, tarla, deniz, ırmak, göl, dere, vb. mekânlar genel bir ifadeyle ve belirsiz bir hâlde yer almaktadır. Bu belirsizliğe rağmen, Türk fıkralarında yer alan mekân kategorileri gerçek tabiat sahneleri ve ikamet yerleridir. Fıkralarda bahsi geçen kasaba, mahalle, sokak, ev gibi dekorlar içinde kendi hayatımızdan bir bölümü bulmak mümkündür.²³

Bütün bu mekânların fıkralarda önemli fonksiyonları vardır. Başka bir ifadeyle olay örgüsünün şekli bahsi geçen mekânları zorunlu kılmaktadır. Fıkra mekânı bazen bütün özellikleriyle tasvir edilirken bazen de şahıslar arasında geçen konuşmanın seyrinden çıkarılmıştır. Fıkraların temelindeki olayların sözü edilen gerçek hayat sahnelerinde geçmesi fıkranın inandırıcılık ve dolayısıyla mizah gücünü artırıcı mahiyettedir. Diğer anlatım türlerinde olduğu gibi fıkralarda da mekân itibaridir ve bu itibarilik nedeniyle ki mekân fıkralarda mizah unsuru için gerekli olan özellikleriyle geçmektedir. Fıkralarda, mekânın fıkra için gereksiz yanlarına yer verilmemektedir.²⁴

Türk Fıkralarında Kişi Kadrosu

Türk fıkralarının kişi kadrosu, toplumun her kesiminde rastlayabileceğimiz gerçek şahıslardan oluşmakta ve bu yönüyle zenginlik arz etmektedir. Gerçek hayat sahnelerinde rastlanması mümkün olan insan tiplerinin fıkralarda yer alması, fıkralara olan ilgi ve rağbetin sebeplerinden birisi olmuştur. Fıkralardaki zaman ve mekânda

²² Yıldırım, **age.**, s. 9.

²³ **Ae.** s. 9

²⁴ Boyraz, **agm.**

olduğu gibi kişi kadrolarında da kesinlik olmamakla beraber bazen gerçek ve tarihî kişilere rastlanılabilmektedir.²⁵

Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili avuş, Kemine vb. gibi belli fıkra kahramanları bir tarafa bırakılırsa, Türk fıkralarında yer alan diğer şahıslar ve fıkra tipleri, toplumun her kesiminde görölmesi mümkün olan insanlardır. Bu şahıslar, beşerî özellikleri ve gerçek kimlikleriyle fıkralarda yer almaktadır. Her fikranın esasını bir olay ve bu olay içinde yer alan şahıslar meydana getirmektedir. şahısların muayyenlik derecesinin artmasına yahut bu hususun dikkati çekecek kadar çoğalmasına sebep olarak, Türk fıkralarında yer alan insanların gerçekten yaşamış şahıslar, olayların da yaşanmış olaylar olması gösterilmektedir. Fıkraların şahıs kadrosunda yer alan insanlar; 1) müspet, 2) menfi, 3) dinleyici-seyirci tip veya gruplarını temsil etmektedir. Müspet ve menfi kategorisinde yer alan şahıslar esas rolde diğer grupta yer alan şahıslar ise tamamlayıcı roldedir. Fıkraların şahıs kadroları, olay örgüsünde savunulan tez ve karşı teze göre sıralanmaktadır. Her fikranın kahramanı müspet tipi, tezi; onun karşısında yer alan şahıs veya şahıslar topluluğu karşı tezi temsil etmektedir. Fıkranın merkezinde yer alan ve müspet vasıflara sahip olan fıkra kahramanı esasında içinde yaşadığı toplumun (olumlu) özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda kahraman, halkın duyuşunu, düşünüşünü, hazırcevaplığını, mantık gücünü, bilgisini ve olgunluğunu temsil etmektedir. Kahramanın yanında veya karşısında yer alan şahısların dışında, padişah, sadrazam, kazasker, şeyhülislam, subaşı, beylerbeyi, yeniçeri ağası, kadı, hâkim, hoca, imam, vali, kaymakam, muhtar, bakkal, tüccar, şair, doktor, hırsız, eşkıya, ana, baba, ocuk, kaynana, kayınpeder, hizmeti, uşak, halayık... gibi günlük hayatta yer alan pek çok şahsiyet fıkralarda yer almaktadır.²⁶

Türk fıkra anlatma geleneğinde, bir fıkra tipi oluşturmuş veya bir fıkra tipinde yerini almış fıkralar Türk kùltürü ürünleridir. Bazen fıkralarda kişiler, evre değiştirerek yeni bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Geleneđe mâl olmuş fıkraların bir kısmı baştan

²⁵ **Ae.**

²⁶ Yıldırım, **age.**, s.8-10

geçmiş bir olaya dayalı olabilmektedir. Bazıları da uygun bir zeminde yeni bir fıkra tipine bağlanarak yeni bir renge bürünmektedir. Bu, fıkra geleneğinin ağızdan ağıza anlatılırken, eklerle, değiştirmelerle zenginleşmesidir. Bölge ve yöre tipleri denilince, belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanları temsil eden ve bağlı oldukları mekânla isimlendirilen fıkra tipleri anlaşılmaktadır. Bu tipin temel özelliği coğrafi bir isimle anılması ve adı geçen coğrafya içinde yaşayan insanları temsil etmesidir.²⁷

Türk edebiyatında yer alan fıkralar, halkın yarattığı herhangi bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılmaktadırlar. Fıkralarda yer alan halkın kendisini temsil etme gücünü verdiği şahısa yani fıkralardaki ana tipe “fıkra tipi” adı verilmektedir. Halkın ortak yaratma gücünden doğan tipler, sosyal hayatta, toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmakla görevlidirler. Fıkralar toplum hayatını, sosyal sistemi kontrol ederek aksayan ve bozulan yönlerini eleştirerek düzeltici bir görev yapmaktadırlar. Fıkra tipleri yaşamış kişiler olabileceği gibi, çeşitli zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fizik ve ruhi portre kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini belli bir şahsiyet hâlinde meydana koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler de olabilmektedir. Tiplerin temsil ettiği şahsiyeti onlara halk kazandırmıştır. Halk onları görmek istediği kalıplar içinde kabul etmiştir ve bu sebeple de fıkra tipleri halkın gözü, kulağı, hissiyatı, akli, yargı gücü, zekâsı ve sesi olma görevine hak kazanmışlardır.²⁸

Coğrafya değiştikçe fıkralar gibi fıkra tipi adlandırmaları da değişmektedir. Doğu kültüründe Nasreddin Hoca tipinin adlandırmaları bu farklılaşmaya en güzel örnektir. İslam coğrafyasında; Nasreddin Hoca tipi benzerlerinin Cuhâ, Cuhî, Molla Nasıruddin, Molla Dü-Piyaza, Şeyh Behlül, Molla Müşfik, Birbal; Pak Pandır, Pak Kadok gibi değişik adlandırmalarla, Suriye, Mısır, Fas, Cezayir ve diğer Arap ülkelerinde yaşatıldığı bilinmektedir. Aynı şekilde, Nasreddin Hoca'nın Romen halk

²⁷ Erman Artun, “Çukurova Fıkra Anlatma Geleneğinde Yerel Fıkra Tipi: Karakülâh Hoca Fıkraları”, **Karadeniz-Blacksea Dergisi**, 09, 2011, s. 9-24.

²⁸ Yıldırım, **age.**, s. 18-19.

hikâyelerinde Papelea, Pecâlâ, Hapilea veya Bulgaristan'da Tilki Peter veya Kurnaz Peter olarak görülmesi bu tipin değişik coğrafyalardaki gezinmeleridir.²⁹

Türk Fıkralarında Dil ve Üslup

Türk fıkraları gerek sözlü ortamda gerek yazılı ortamda oldukça sade ve anlaşılır bir dille karşımıza çıkmaktadır. Fıkralarda ayrıntılı, uzun tasvirlerle dolu sanatlı, bir anlatım görülmemektedir. Bu özellikleriyle fıkraların akılda kalıcılığı artmakta ve nesilden nesile aktarılması kolaylaşmaktadır.

Yapı unsurları ve muhteva yönünden tamamıyla halkın duyuş ve düşünüşünü yansıtan fıkralarda, halkın konuşma dilinde geçen bütün kelimeler, bütün incelik ve işleklilikleriyle kendini göstermektedir. Bu yönüyle yapmacıktan uzak, canlı ve sade olan halk dili, fıkralara da yansımaktadır. Kahramanlar ve şahıslar kendi şiveleriyle, durum ve mevkilerine göre konuşmaktadırlar. Böylece onların ruh durumları ve yaşadıkları âlem alıcıya daha canlı bir şekilde aktarılmaktadır.

Genellikle karşılıklı konuşma üslubuna uygun mantıklı diyaloglara dayalı olan fıkralar, bir tez ve karşı tez olmak üzere birbirine zıt iki unsurdan meydana gelmektedir. Bu yapı içinde rastlanan cümle tipleri sınırlıdır ve genellikle geçmiş zaman, geniş zamanın hikâyesi, soru ve emir cümleleri göze çarpmaktadır. Karşılıklı konuşmalarda amaç, söz uzatılmadan en kısa biçimde ortaya konulmaktadır. Fıkraların cümleleri kısa, yapmacıktan uzak ve anlaşılır olmak zorundadır. Burada önemli olan, can alıcı noktaların alınması yoluyla olay, durum veya fikrin kısaca ifade edilmesidir. Fıkraların detaylara boğulmuş ve uzun tasvirlerle örülü bir anlatımla sunulması, can alıcı noktaları gölgelemenin yanı sıra dinleyicilere de sıkıntı verebilmektedir.

Fıkraların anlatımında bazen abartma, tekrar gibi anlatım tekniklerine başvurulmaktadır. Yerinde yapılan tekrar ve abartmalar, fikranın anlatımına ayrı bir

²⁹ Mustafa Duman, "Bulgaristan'daki Nasrettin Hoca ve Kurnaz Peter", **Yedi İklim (Nasrettin Hoca Özel Sayısı)**, C. 14, S. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 53-63.

canlılık kazandırırken, fikranın dinleyici veya toplum üzerindeki etkisi de arttırılmış olmaktadır. Bunun dışında yöresel fıkralarda yerel ağız özellikleri bolca görülmektedir.

Fıkralar başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümlerin bazen iç içe geçtiği görülmektedir. Başlangıç ve gelişme bölümlerinde ortaya konan ve geliştirilen olay örgüsü, sonuç bölümünde bir hüküm ve yargı ile sona ermektedir. Böylelikle fıkralar, başlangıç bölümünden sonuç bölümüne değin dinleyen ya da okuyanın zihninde bir metin oluşturmaktadır. Aynı biçimde sonuç bölümü de bir metin oluşturmaktadır. Ancak oluşturulan bu metinler birbirleriyle uyuşmamakta ve ortaya bir çelişki çıkmaktadır. Çıkan bu çelişki gülmeceye neden olmaktadır.³⁰

1.1.3. Türk Fıkralarının Tasnifi

Edebiyatımızda fıkra türü Tanzimattan sonra canlılık kazanmıştır. O dönemden itibaren halk kültürüne önem veren aydınlarımız tarafından gazete, dergi köşelerinde çeşitli fıkralar paylaşılmış; müstakil fıkra kitapları tertip edilmiştir. Buna rağmen yeterince ele alınmayan fıkra türü üzerinde yapılan ilk tasnif çalışması Faik Reşad'a aittir. Araştırmacı belli ölçütlerden hareketle “Külliyât-ı Letâif” adlı ilk büyük fıkra külliyatını yayımlamıştır. Fâik Reşad'ın eserinde yer alan ve bazen tip, bazen mekân, bazen de konuya bakılarak yapılan karışık fıkra tasnifi şöyledir:

- “1. Müluk, Ümerâ, Vüzerâ, Hükkam,
2. Zevât-ı Mukaddese, Ulemâ, Urefâ, Meşâyih, Hükemâ,
3. Şuarâ, Udebâ, Müellifin, Muharririn,
4. Zürefâ, Ezkiyâ, Hazır-Cevaplar,
5. Memurin, Diplomatlar,

³⁰ Yıldırım, *age.*, s. 7-10.

6. Mehakim, Deâvi, Müftehimin ve Mahkumin, Avukatlar, Şahidler,
7. Askerlik, Harp, Atıcılık, Binicilik,
8. Etibbâ ve Mütebbabibin, Zamir ve Metümârizin,
9. Eimme, Vâizin, Rehâbin, Mürâiyan,
10. Muallimin ve Muteallimin, Mekâtip ve Medâris.
11. Aile, Zevc ve Zevce, Ebeveyn, Evlad, Akraba,
12. Ahvâl-i Nisvân, Mu'âsekât, İzdivâcât, Mütâyabât-ı İşvebâzâne ve Harfendâzâne,
13. Cühelâ, Hümeka, Sâdeddilân, Köylüler, Kaba Adamlar,
14. Ziyâfet, Et'ime, Matbah, Lokanta, Asçı, Vekilharç, Oburluk, Açgözlülük,
15. Müsafirlik, Mizbanlık
16. Fakir, Dilenci, Cerrar, Zügürt, Tüfeyli,
17. Ehissâ ve Mümsikîn, Taâmkârân,
18. Esnaf, Tüccâr, Amele,
19. Sarhoşlar, Tiryakiler,
20. Hırsız, Dolandırıcı, Ayyar, Yankesici, Zorba, Eşkîyâ, Çapkın, Serseri,
21. Hizmetkâr, Lala, Dâye, Mürebbi, Köle, Cârîye, Müdür-î umur, Kâhya,
22. Süfahâ,
23. Seyâhat, Vesâit-i Nakliye (at, araba, şimendifer, vapur, kayık, otel, han),

24. Eğlence Mahalleri (müsamere, balo, tiyatro, kahvehane, gazino),
Oyuncular,

25. Mübalağacı, Yalancı, Tafrafuruş, Lafazan, Korkak,

26. Müteellih, Mütenebbi, Müneccim, Muabbir, Falcı, Sihirbaz, Efsuncu,

27. Mucânin ve Mecâzib.

28. Netâyic-i gayr, Müterâkkıbe, Kabahatten büyük özürler,

29. Cühelâ, Galat söyleyen ve okuyanlarla dili dönmeyenler, İyiler, Dilsizler,

30. Hayvânât ve Cemâdâtâ müsned fikarât,

31. Letâif-i manzume.³¹

Pertev Nâili, Lâmiî Çelebi'nin Letâifnâme adlı fıkra külliyyatının belli bir tasnife göre yapıldığını belirtmektedir. Bahsi geçen tasnif şu şekildedir:

- “1. Çocuklar üzerine hikâyeler,
2. Deliler üzerine hikâyeler,
3. Çeşitli başka insanlar üzerine hikâyeler,
4. Karı-koca üzerine hikâyeler,
5. Hayvan masalları,
6. Cansız şeyler üzerine hikâyeler.”³²

Türk fıkraları üzerinde önemli çalışmalar yapan Saim Sakaoğlu, fıkraları fıkra tiplerine göre üç ana başlık altında tasnif etmiştir:

³¹ **Ae.**, s.20-21.

³² Pertev.Nailî Boratav, **Az Gittik Uz Gittik**, Gerçek Yayınevi, 1992, s. 298.

“I. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar.

1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi.

2. Sadece yasadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip Ağa “Konya”, Niyazi Dede “Sivas”, Murtaza “Kastamonu”, İbik Dayı “Elazığ” gibi)

II. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar.

1. Din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, Kadı, Bektaşî, Tahtacı gibi)

2. Bir bölge halkıyla ilgili olanlar (Karadenizli, Kayserili, Karatepeli gibi)

3. Bir karakter veya meslek grubuyla ilgili olanlar (Ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi)

III. Eş kahramanlı fıkralar (Hoca-talebe, usta-çırak, ebeveyn-evlât, komutan-askeri.”³³

Pertev Nailî Boratav, fıkraları fıkra tiplerine göre şu şekilde tasnif etmiştir:

“I. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar. Bu tipler ya;

1. Ünlü adlar taşıyan ve gerçekten tarihe mâl olmuş sayılan kişilerdir: Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi; ya da

2. Özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini temsil eden kişilerdir: Bektaşî, Tahtacı, Yörük gibi.

II. Belli bir topluluk tip, ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, ortadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar: Karı-koca, çocuklarla ana baba, uşak-

³³ Sakaoğlu, *age.*, s. 43-44.

efendi, asker-subay vb. hikâyeleri gibi. Şaşırtıcılığı ve eğlendiriciliği sadece açık saçık olmaktan ileri gelen fıkralar da bu bölüme girer.”³⁴

Şükrü Elçin de fıkra tiplerine göre bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

“a. Zümre tipleri: Mevlevî, Bektaşî, Yörük, Terekeme, Tahtacı, Köylü.

b. Azınlık tipleri: Yahudi, Rum, Ermeni.

c. Bölge tipleri: Kayserili, Karadenizli

d. Gündelik tipler: Ana-baba, deli, bakkal, cimri, hâkim.”³⁵

Dursun Yıldırım’ın fıkra tiplerine göre tasnifi şöyledir:

“1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemîne, Bektaşî, Adlar Köse, Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mîrâlî, Nasreddin Tûsî, Keçecizâde İzzet Molla, Karagöz)

2. Zümre tipleri (Mevlevî, Yörük, Terekeme, tahtacı, Köylü)

3. Azınlık tipleri (Etnik kökene dayanan Müslüman veya Hristiyan tipler)

4. Bölge ve yöre tipleri (Kayserili, Çemişkezekli, Andavallı, Karadenizli, Konyalı)

5. Yabancı tipler (Behlül-i Dânenide, Karakuşî Kadi)

6. Gündelik tipler (Ana-baba, karı-koca, kaynana, deli, cimri, topal, sağır, hırsız, eşkıya, bıçkın, imam, kadı, asker, şair...)

³⁴ Boratav, **age.**, 1969, s.86-87.

³⁵ Elçin, **age.**, s. 567.

7. Moda tipler (Geçici, değişken olaylara bağlı, zamanla kaybolup yerini yenilerine bırakan tipler)³⁶

1.2. Zaman Kavramı ve Zamanın Tasnif Çeşitleri

Bu bahiste zaman olgusu ve zamanın tasnif çeşitleri ele alınacaktır. Ayrıca zamanın Nasreddin Hoca fıkraları başta olmak üzere fıkra türü üzerindeki etkisi, zamana dair tasnif çeşitleri üzerinden değerlendirilecektir.

1.2.1 Zaman Nedir?

Sözlükte “kısa veya uzun vakit, az ya da çok süren bölünebilir müddet” olarak tarif edilen zaman kelimesinin kökü, eski bir İran dinî akımı olan Zurvanizm’deki zaman ve kader tanrısı Zurvan ismine kadar uzanmaktadır. Zurvanizm’in mukaddes kitabı olan Avesta, zaman kavramı hakkında bize bilgi veren en eski kaynak olarak görülmektedir. Zaman kelimesi, Avesta’da zaman anlamındaki zrvan/zurvan kelimesinin bir başka telaffuz şeklidir (çoğulu ezmine/zemenin [çoğulu ezmân, ezmün]).³⁷

Sözlüklerde kısa ve öz bir şekilde tanımlanmaya çalışılan zaman kelimesi, esasında bünyesinde derin manalar barındırmaktadır. İnsanoğlu eski çağlardan bu yana zaman kavramını anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Felsefe, edebiyat ve bilim kapsamında zaman kavramı ile ilgili olarak birçok tanım yapılmış; konu hakkında farklı düşünceler öne sürülmüştür.

Yunanca’da “khronos”; Latince’de “tempus”, Almanca’da “zeit”, İngilizce’de “time” kelimeleriyle karşılanan zaman kavramı; fizik, felsefe, tarih, gibi bilim dalları başta olmak üzere bütün bilim dallarının temel tartışma konularından birisi olmuştur. Zamanı tanımlamak özellikle felsefe dalında üzerinde uğraşılan en güç sorunlardan

³⁶ Yıldırım, age., s.24.

³⁷ İlhan Kutluer, “Zaman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013, s. 111-114.

biridir. Fakat zaman, kendini öncelikle fiziki alanda kabul ettirmektedir. Böylece fizik alanında incelenen zaman kavramının içeriği diğer alanları da etkilemektedir.³⁸

Fizikçiler zamanı; “hâl değişimleri, hareket”, olarak ifade etmekte ve zamanı matematik formüllerini kullanarak ölçtüklerini iddia etmektedirler.³⁹ Aristoteles ve Newton gibi birçok bilim adamı mutlak zamana yani, iki olay arasındaki zaman aralığının kesin olarak ölçülebileceğine; iyi bir saat kullanılması koşuluyla her kim ölçerse ölçsün, aynı sonuçlara varılacağına inanmışlardır. Pek çok insan da bunu sağduyuya uygun bir görüş olarak kabul etmiştir. Ancak 20. yüzyılda ışık hızının her gözlemciye göre aynı olduğunun keşfedilmesi, “görelilik kuramı”nı ortaya çıkarmış ve bu durum tek mutlak zaman düşüncesinin terk edilmesine yol açmıştır. Görelilik kuramında eşsiz bir mutlak zaman yoktur; bunun yerine her bireyin bulunduğu yere ve hareket edişine bağlı kişisel zaman ölçüleri vardır. Böylece zaman, onu ölçen gözlemciye göre daha kişisel bir kavrama dönüşmüştür.⁴⁰

Felsefeciler ise zamanı “oluş, değişme ve süreklilik” olarak ifade etmektedirler. Eflatun’un (MÖ 427-347) Timaeus’unda kozmik zaman (khronos), Tanrı’nın özünde hareketsiz duran ezeliyetin (aion) sayıya göre hareket eden ve süreklilik taşıyan hayalî bir ikon veya kopyasıdır (eikon). Eflatun kozmik zamanın mahiyetini “gökkürelerin gün, ay ve yılları meydana getiren seyri” şeklinde tanımlamaktadır.⁴¹ Gün, ay, yıl gibi ölçü birimleri olmaksızın zaman düşünülemez ve bu birimlerin de mevcudiyeti gök cisimlerinin muntazam dönüşlerine bağlıdır.

Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde Bedia Akarsu’nun zamana dair açıklaması şöyledir:

³⁸ Ayşe Ünal Çil, “Kur’an’da Zaman Kavramı” **Kelam Araştırmaları Dergisi** 9.1, 2011, s. 335-364.

³⁹ Hakan Yılmaz, “Henri Bergson’un Zaman Kavramına Yaklaşımının Çağdaş Anlatı Sinemasına Etkisi.”, **Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences** 13.2, 2011.

⁴⁰ Stephan Hawking and Leonard Mlodinow, **Zamanın Daha Kısa Tarihi**, Çev. Selma Ögünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 35.

⁴¹ Kutluer, **agm**.

“Felsefe kavramı olarak oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçimi; dönüşü olmayan bir doğrultuda birbiri ardından gitme, zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza değin uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru olup gider (gelecek).’ Zamanı ikiye ayırdığımız anda karşımıza nesnel (objektif zaman): Ölçülebilen zaman, ama kendi içinde değil, cisimlerin devinimiyle ölçülebilir. Uzaydaki devinimlerin sıralanması, zamanın da kesimlerine bölünmesini sağlar. Modern fizik nesnel zamanın olmadığını ileri sürer. Bununla birlikte öznel zaman: Zaman bilincine dayanır, yaşantılara bağlıdır; nesnel olarak ölçülemez; duruma göre, yaşanılan zaman kısa ya da uzun görülebilir.”⁴²

İnsanoğlunun bütün eylemlerini içine alan zaman; başı ve sonunun belli olmaması sebebiyle değişmez, insanların algılarına göre yıl, ay, gün, saat gibi çeşitli bölümlenmeler (takvim) hâlinde tasnif edilmesi sebebiyle değişken niteliktedir.⁴³

İslamiyetten önceki devirlerde bilhassa Arap memleketlerinde zaman (dahr, vakt, hin), bütün dünyevi kötülüklerin ve belâların kaynağı olarak düşünülmüştür. Dönemin şairleri, “günler” ve “geceler” gibi kelimeleri zaman manasını karşılayacak şekilde kullanmış ve daima zamanın, “değişikliklere sebep olmasından”, “hedeflerine hiç şaşmayan oklar atması”ndan ve “her şeyi aşındırması”ndan şikâyet etmişlerdir.⁴⁴

İslamiyetten sonra ise zaman farklı boyutlarıyla ele alınmaya başlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de zamanı ifade eden çeşitli kelimeler, hem bir işin ya da ibadetin vaktini bildirmek yahut tarihî bir olayı işaret etmek amacıyla süredizimsel çerçevede, hem de kozmolojik anlamda yer almaktadır. Sene (yıl), şehir (ay) ve yevm (gün) gibi sınırlı zaman ifadeleri Kur’ân-ı Kerîm’de sıkça kullanılmıştır.⁴⁵

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak zamanın, kâinatla ilgili bir nitelik olarak her şeyin dışında bir o kadar da her şeyle ilgili soyut bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

⁴² Hümeyra Yuva, “Türk Şiirinde Zaman Teminin Değişimi” **Electronic Turkish Studies** 4, 2009.

⁴³ Mehmet Narlı, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 5.7, 2002, s.92-106.

⁴⁴ Ahmet E Uysal, “Edebiyat Açısından Doğu ve Batı Mistisizminde Zaman Düşüncesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 122, 1964, s. 71-99.

⁴⁵ Kutluer, **agm.**

Hangi alanda olursa olsun zaman kavramına dair yapılan tanımların ve ortaya konulan bilgilerin ortak özellikleri arasında en dikkat çekici olanı zamanın göreceliliğidir. Kesin olarak kabul gören bir diğer husus ise zaman kavramının “değişim”le olan yakın ilişkisidir. Zira kâinatın yaratılışı ve bu yaratılış içindeki değişim, zaman kavramıyla yakından ilişkilidir.⁴⁶

1.2.2. Zaman ve Değişim

Değişim kavramı, çoğunlukla zaman kavramıyla birlikte anılmaktadır. Aristoteles, zaman ve değişimin birbirinden bağımsız olmadığını, bu iki kavramın aynı anda algılandığını, bir devinim ve değişiklik olduğunda zaman geçti diye düşünüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre zaman, sürekli bir niceliktir ve süreklilik göstermektedir. Zaman olmadan devinim ölçülememekte, zamanın geçtiği devinimdeki önce ve sonranın algılanmasıyla anlaşılabilir. Zaman, önce ile sonraya göre devinim sayıdır. Kısacası Aristoteles şimdiki anın, geçmiş ve gelecekle bağlantılı olarak var olup anlam kazandığını, içinde bulunulan zamanın geçmiş, şimdi ve geleceğin birarada bulunmasıyla oluştuğunu belirtmektedir.⁴⁷

Bu bağlamda zamanın bünyesine aldığı her şeyin, değişimden herhangi bir şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür. Zamanın en büyük etki araçlarından biri sayılan değişim, kâinattaki birçok varlık, kavram, olgu ve olay gibi insanı ve insana dayandırılan tüm eylemleri etkisi altına almaktadır.

Zamanın etkisiyle birey ve toplumların hayatı değişmekte, bu değişimin etkisi birçok sahada kendini hissettirdiği gibi toplumların kültür yapısına, sanat eserlerine ve edebiyatına da yansımaktadır. Toplum hayatının değişimi aşamasında yaşanan bu değişim, sözlü halk edebiyatı ürünlerinin⁴⁸ de yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Ortaya çıktığı toplumda meydana gelen her türlü duruma ve farklılaşmaya ayak uyduran

⁴⁶ Yuva, **agm.**

⁴⁷ Yılmaz, **agm.**

⁴⁸ Bu çalışmada “sözlü halk edebiyatı ürünleri”, “sözlü kültür ürünleri”, “sözlü folklor ürünleri”, “anonim halk edebiyatı ürünleri” ifadeleri, birbirleriyle aynı manada kullanılmıştır.

sözlü halk edebiyatı ürünleri, çoğu zaman hiç fark ettirmeden, kendiliğinden değişime uğrayabilme imkân ve yeteneğine sahiptir. Sözlü halk edebiyatı ürünleri, milletimizin inanç, duyuş ve düşünüş gibi değerlerinin evrilmesine bağlı olarak toplumsal yaşantısında meydana gelen değişmelerin de izlerini taşımaktadır. Bu değişim, geleneğin izlerini taşıyan fakat içinde bulunulan zamana ve gelişen yeni şartlara uyum sağlama şeklinde ortaya çıkan bir değişimdir.⁴⁹

Yaygın olarak bilinen sözlü kültür ürünlerinden olan fıkralar da diğer sözlü kültür ürünlerine benzer bir şekilde, içinde yaratıldıkları toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarına bağlı olarak değişen ve zaman içinde gelişerek zenginleşen türlerden biridir. Fıkralar her sözlü folklor ürünü gibi, gelişmekte; değişmekte ve ortama uyum sağlayarak varlığını sürdürmektedir. Fıkra metinlerinde tarihsel süreç içinde meydana gelen değişim; sosyal, ekonomik ve kültürel şartlara bağlı olarak dinleyicide, anlatıcıda fikranın yayıldığı ortamda birbirini takip eden bir dizi değişim sonucunda ortaya çıkmıştır. Toplumdaki sosyal, kültürel ve ekonomik değişmeler, fıkraların dinleyici kitlesinin talep ve ihtiyaçlarını doğrudan etkilemektedir. Dinleyici kitlesinin ihtiyaçlarına bağlı olarak, anlatıcıya anlattığı metinde bu yeni ihtiyaçlara cevap verecek değişiklikler yapmakta ya da tamamen farklı ve yeni metinler oluşturmaktadır.⁵⁰

Sözlü folklor ürünlerinde “metin”, biricik ve değişmez (sabit) özelliklere sahip değildir. Yani sözlü gelenekte ‘metin’ler çeşitlenir. Folklor ürünleri sözel kültür geleneği çerçevesinde zaman içerisinde “eş” (varyant) ve “benzer” (versiyon) metinler ortaya çıkarabilir. Bu sebeple de tek ve değişmez bir ‘metin’ aramak ve o metni değerlendirmek yerine, metin etrafında zaman içerisinde meydana gelmiş “olgu” incelenmelidir.⁵¹

⁴⁹ Merdan Güven, “Türkülerin Varyantlaşması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 50, s. 145-156, 2013.

⁵⁰ Selami Fedakâr, “Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu” **Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 2005, s.216-228.

⁵¹ İsmail Görkem, “Dünden Bugüne Türk Sözel Edebiyatı’: Değişim ve Dönüşüm”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 15.39, 2010, s. 411-422.

Herhangi bir tipe bağılı olarak oluşturulan fıkra metinleri için de benzer durum geçerlidir. Zira diğere sözlü folklor ürünleri gibi fıkra metinleri de zaman içinde çeşitlenmekte; farklı ortamlarda fıkraların varyantları ortaya çıkmaktadır. Bu çeşitlenmeyi takip etmek ve bir sebebe bağlamak ise oldukça güç bir iştir.

Fakat zamanın fıkralar ve çeşitlemeleri üzerindeki etkisini, zaman kavramına bağılı olarak geliştirilen çeşitli bakış açıları ve yöntemlerle incelemek mümkündür. Fıkra tasnif ve tahlillerinde, sözlü ya da yazılı anlatmalarda açık veya dolaylı olarak bulunan zaman unsurlarının değerlendirmeye alınması önem arz etmektedir.⁵²

Bu çalışmada, kronolojik zaman, anakronik zaman, diyakronik zaman ve senkronik zaman olmak üzere dördünden yararlanacağımız zamanın tasnif türleri ve bu tasniflere dayalı olarak geliştirilen yöntem ve bakış açıları, zamanın Nasreddin Hoca fıkralarının şekillenmesinde ve Nasreddin Hoca fıkra tipinin oluşmasında bir etkisinin olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

1.2.3. Zamanın Tasnif Çeşitleri

1.2.3.1. Kronolojik Zaman

Fransızca “zaman” anlamına gelen “chronologie” nin dilimizde telaffuz şekli olan “kronoloji” kelimesi, sözlükte “zaman bilimi, zaman dizimi” anlamına gelmektedir.⁵³ Bu anlamıyla kronoloji, modern takvimin esasını oluşturan güneş yılına göre geçmişte meydana gelen bir olayın zamanının araştırmacının zamanına olan uzaklığını ölçmeye yarar. Kronolojiye ilişkin kavramlar çocukluk döneminden itibaren bireylerin karşısına çıkmaktadır. Yetişkinler tarafından özellikle saat ve takvime ilişkin söylenen sözler, çocuklarda zaman ve kronoloji kavramlarının öğrenilmeye

⁵² Abdulkadir Emeksiz, “Using Anacronism For The Identification Of Characters In Anecdotes: Istanbul And Bekri Mustafa” (Genel Fıkra Tipini Belirlemede Anakronizm Faktörü: Şehr-i İstanbul ve Bekri Mustafa Örneği), **Urban And Urbanization**, St .Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2014.

⁵³ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

başlanmasında büyük rol oynamaktadır.⁵⁴ Diğer bir deyişle çocuk, zaman kavramına ilişkin öğrenimine, onu somut bir biçimde temsil eden saatle başlatmakta, takvimle devam etmekte ve bu öğrenimi kronoloji ile daha ileri bir safhaya taşımaktadır.⁵⁵

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren kronolojik ifadelerle içi içedir. Zira yaşam içerisinde meydana gelen hadiseler, zaman boşluğu içinde belli bir sıra dâhilinde gerçekleşmekte ve insan zihninde kronolojik bir sıralamaya tâbi tutulmaktadır. Bu hadiseler günlük-sıradan hadiseler olabileceği gibi doğa hadiseleri, biyolojik hadiseler, tarihî hadiseler vb. de olabilir. Örneğin insanoğlunun bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi belli bir düzen dâhilinde seyretmektedir. Bu gelişimin kronolojik açıdan takip ve tasnif edilmesi sonucu yani gelişim özelliklerinin kronolojik bir sıraya tabi tutulması ve tasnif edilmesi sonucu bebeklik, çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi insanın gelişimine dair dönem adlandırmaları ortaya çıkmıştır.

Doğada meydana gelen hadiselerin kronolojik açıdan takibini yapmak da bilim ve insan hayatı için büyük önem taşımaktadır. İnsanoğlu eski çağlardan itibaren güneşin rutin hareketlerinin nasıl bir sıralamayla gerçekleştiğini takip ederek içinde bulunduğu zamanı tayin etmeye çalışmıştır. Bu gayret sonucunda mevsimler, aylar ve günün sabah-öğle-akşam gibi bölümlerinin adlandırılması ortaya çıkmıştır.

Kronoloji; fen ve sağlık bilimlerinde ortaya konan icat, formül ve kanunların birbirini takip eden yönlerinin bulunması ve bu sayede önceki buluşların eksik yönlerinin tamamlanması açısından da önemlidir.

Tarih biliminin temelinde yer alan kronolojik yöntem ise, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen ve gelmekte olan olayları süredizimsel olarak değerlendirmektedir. Bu alanda kronoloji, tarihsel düşünme becerileri kapsamında ele

⁵⁴ Adnan Altun ve Selahattin Kaymakçı, “Zaman ve Kronolojinin Öğretiminde Bir Materyal: Zaman Şeritleri”, **Türk Tarih Eğitim Dergisi** 5, 2016, s. 157-192.

⁵⁵ Mustafa Safran ve A. Şimşek, “Çocuklarda Zaman Algısının Gelişimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** 2.6, 2009, s. 542-548.

alınmıştır.⁵⁶ “Kronolojik düşünme becerisi” sayesinde geçmiş, bugün ve gelecek arasında ayırım yapılması, tarihsel hadiselerin zaman akışının (başı, ortası ve sonu) belirlenmesi ve bu akışa göre hadiselerin insan zihninde anlamlandırılması mümkün kılınmaktadır.

Sanat ve edebiyatta kronoloji, sanat eserleri ve edebî eserlerin ortaya çıkış sırasını belirlemeye ve geçmişte ortaya konan bir eserin ortaya çıkış zamanının araştırmacının zamanına olan uzaklığını ölçmeye yaramaktadır.

Diğer edebî türlerde olduğu gibi fıkraların dil ve yapı unsurları (olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân) fıkranın ortaya çıktığı dönemin özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Fıkralarda doğru tarihsel veya kronolojik zamanda bulunmayan ve olay zamanına veya dönemine ait olmayan bir kişi, olay, nesne, kurum gibi unsurların asıl tarihinden başka bir tarihî döneme aitmiş gibi gösterilmesiyle kronolojik olarak hata yapılmış olur. Örneğin fıkralarda Nasreddin Hoca'nın Selçuklu Sultanı Aleaddin Keykubad ile karşılaşması kronolojik zamana uygun iken Nasreddin Hoca'nın Timur ile karşılaşması, kronolojik açıdan yanlışlık içermektedir. Zira bu üç tarihî şahsın yaşamış oldukları dönemler kronolojik açıdan değerlendirilirse Nasreddin Hoca'nın Selçuklu Sultanı Aleaddin Keykubad ile aynı dönemde Timur ile farklı dönemde yaşadığı ortaya çıkacaktır. Bu değerlendirme sayesinde fıkradaki olay zamanı ile fıkranın anlatma zamanı arasına ne kadar mesafe girdiği tahmin edilecektir.

Bazı fıkraların hangi tarihten itibaren ortaya çıktıkları, fıkra tipi üzerinde yapılan çeşitli araştırmalara dayanılarak tahmin edilebilmektedir. Bunun yanı sıra özellikle hangi tarihte ortaya çıktığı bilinmeyen ürünlerin yapı, muhteva ve şekil özelliklerinin kronolojik açıdan tetkik edilmesi eserin hangi döneme ait olduğu hakkında önemli bulgular taşıyabilir. Örneğin herhangi bir fıkrada geçen olay, şahıslar ve nesnelere bakılarak o fıkranın hangi dönemde ortaya çıktığı hakkında tahminde bulunulabilir. Fakat bu durum kendi içerisinde riskler barındırmaktadır. Zira anonim ürünler çok fazla

⁵⁶ Altun ve Kaymakçı, **agm.**

değişime uğramaktadır. Sözlü gelenekte fıkra olmayan unsurlar fıkraya eklenmekte böylece tıpkı Timur meselesinde olduğu gibi anakronizme düşülmektedir. Bu durumda fıkraları Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemin özelliklerine göre değerlendirmek fıkraların Nasreddin Hoca'ya aidiyetini anlamamız açısından daha elverişli olacaktır.

Bununla birlikte anlatma esasına bağlı edebî metinler, okuyucunun karşısına dört farklı zaman boyutuyla çıkmaktadır: “Olay zamanı (anlatılan olayların yaşandığı zaman ve süre)”, “anlatma zamanı (yaşanılan olayların ne zaman algılanıp ifade edildiği zaman)”, “yazıya geçirme zamanı (yazarın eserini yazdığı tarih ve süre)” ve “okuma zamanı”.⁵⁷ Metindeki olayların gerçekleştiği zaman kendine mahsus bir mantığı gerektirmektedir. Anlatıcı, olay zamanına şahit değilse, olay zamanının yanında “anlatma zamanı”ndan söz edilir; bu zaman da kurmacadır.⁵⁸

Gerçek de olsa kurmaca da olsa fıkralarda anlatılan olaylar belirli bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Fıkradaki olayların yaşandığı bu zaman dilimi, olay zamanı olarak ifade edilebilir. Yaşanan olayların algılanıp ifade edildiği zaman ise anlatma zamanıdır. Fıkralardaki olay zamanı ile anlatma zamanı aynı olabilir. Bu da bir anlatıcının anlattığı fikranın olay örgüsünü o anda kurmasıyla mümkündür. Fakat genel olarak bir kişi, fıkra da kendi başından geçenleri dahi anlatsa olay zamanı ve anlatma zamanı birbirinden farklıdır ve bu iki zaman arasında mesafe vardır. Olay zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafe arttıkça fikranın başkalaşma ihtimali de o kadar artmaktadır. Fıkrayı anlatan, derleyen veya yazan kişi icra anında içinde bulunduğu ortamın özelliklerinden, yaşadığı dönemin zihniyetinden etkilenmekte ve bu etki ile fıkra yeniden inşa edilmektedir. Sonuç olarak bir fikranın birden fazla çeşitlemesi ortaya çıkabilmektedir.

13. yüzyılda yaşamış bir fıkra kahramanı olan Nasreddin Hoca'ya bağlanan fıkraların olay zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafe arttıkça fıkraların anlam

⁵⁷ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, İstanbul, 1984, s. 113-114.

⁵⁸ Narlı, **agm.**

bütünlüğü etkilenmektedir. Çünkü zaman değiştikçe insanların düşünceleri değişmekte, edebî eserlerden almak istedikleri birikimler farklılıklar arz etmektedir. Nasreddin Hoca fıkralarının farklı kuşaklarla muhatap olması, fıkralardaki çeşitlenmeyi artırmıştır.

Nasreddin Hoca fıkralarının çeşitlemeleri karşılaştırılırken veya bir fikranın başka bir fikra tipine bağlanan bir fikrayla kıyaslaması yapılırken de yine kronolojiden yararlanılmaktadır. Bu sayede hangi fikranın ya da anlatının daha önce ortaya çıktığını tahmin etmek mümkün olacaktır. Geçmişte ortaya çıkmış olan bir fikranın temelindeki gerçek veya kurmaca olayın zamanının, fikra anlatıcısının zamanına olan uzaklığı kronolojik bakış açısıyla değerlendirilebilir. Yıllardır Nasreddin Hoca adına bağlanarak anlatılan fıkralar aslında çok önceleri başkalarının adlarıyla da anlatılan fıkraların da olduğu bilinmektedir. Bunların tespiti için kronolojiden yararlanılmalıdır.

Kronoloji, zamanı bölümlere ayıran ve olayları tarihlerine göre sıralayan bilim dalının da ismidir. Buna göre olaylar, meydana geldiği zamana göre sıralanarak veya belirli zaman aralıklarına yerleştirilerek değerlendirilmektedir. Bu şekilde kronolojik zaman tayini gerçekleştirilmiş olur.

Nasreddin Hoca'ya bağlanan bir fikranın Hocamızdan dört yüz yıl önce 7.-8. yüzyılda (747?-806?) Bağdat'ta yaşamış olan Ebû Nuvâs adlı başka bir fikra tipine bağlanarak anlatıldığı tespit edilmiştir.⁵⁹ Bir başka Nasreddin Hoca fıkrasının da aslında Hocamızdan 400 yıl sonra yaşamış olan Evliya Çelebi'nin eserinde paylaştığı bir anektottan evrilerek geliştiği tespit edilmiştir.⁶⁰ Buna benzer örnekleri artırmak mümkündür. Benzer tespitlerin yapılması için fıkralar, çeşitlemeleri ve fikra dışında gelişen fakat Nasreddin Hoca fıkralarına kaynaklık ettiği düşünülen kimi anlatılar kronolojik bir tetkikle ele alınmalıdır.

Bunların yanı sıra fikra metinlerinde zamanın akışı genellikle kronolojiktir. Kısa ve öz bir anlatıma sahip olan bu türde olaylar kronolojik bir akış hâlinde seyretmektedir.

⁵⁹ Sakaoğlu, **agm.**, 2006.

⁶⁰ Bahsi geçen fikra, çalışmamızın I. Bölümünde yer alan "Karagöz" bahsinde değerlendirilmiştir.

Yani roman ve hikâye gibi büyük hacimli türlerin anlatımında görülen geriye dönüş, özetleme gibi anlatım teknikleri fıkrada görülmemektedir. Dolayısıyla ister kurmaca olsun, isterse hikâyesini gerçek hayattan alsın, fıkradaki olaylar asıl itibariyle zamanın akış sırası içinde meydana gelmekte ve bu şekliyle anlatılmaktadır.

1.2.3.2. Anakronik Zaman

Türk Dil Kurumunun ‘tarih yanılığı’ şeklinde Türkçe karşılığını önerdiği “anakronizm”, Batı dillerine Yunanca’dan geçmiş bir kelimedir. Yunanca “geriye, karşı” anlamlarına gelen “ana” ön ekiyle, “zaman” anlamındaki “khronos” sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş olan anakronizm, terim olarak farklı şekillerde açıklanmaktadır. Yaygın anlamı itibariyle anakronizm, “yaşadığı dönem belli olan bir şahsiyeti veya ne zaman meydana geldiği açıkça bilinen tarihî bir olayı, başka bir dönemde yaşamış ya da geçmiş gibi gösterme durumu” olarak tanımlanmaktadır.

Anakronizm, kullanım alanı ve içeriğindeki unsurlar göz önünde bulundurulduğunda;

1. Kronolojik (süredizimsel) zamanda bulunmayan veya mevzu bahis zamana ait olmayan nesne veya kişi,
2. Bir olayın, durumun, kişinin veya nesnenin asıl tarihinden koparılarak başka bir tarihî döneme aitmiş gibi görülmesiyle tanımlanan hata,
3. İçinde bulunulan çağın gelişim düzeyine vb. uymayan davranış,
4. Geçmişini bugünün koşullarına göre analiz etmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁶¹

⁶¹ Erdinç Ahatlı, “Rivayetler ile Hadis Usûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerinin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu”, **Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)**, 29–30 Mayıs 2004/Bursa, 2005, s. 253-260.

Anakronizm, “çoğu zaman bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır ya da bir maksatla bilerek yapılmaktadır. Tarih eserlerinin yanı sıra, görsel sanatlarda, sinemada ve edebiyatta, bu duruma sıklıkla rastlanmaktadır.”⁶²

Anakroni, tarihi kronolojik olanın dışında düşündür. Tarih alanında bu kavram, olayların değerlendirilmesinde tarihsel olguların göz ardı edildiği durumları nitelendirmek için kullanılmaktadır. Bu durum tarih alanında bir yanlışlık olarak değerlendirilmektedir.

Tarihî olguların bir dönemde mevcut olmayan bir anlam çerçevesi içinde yorumlanması genellikle bugünün bakış açılarının geçmişe mül edilmesi sorununu doğurmaktadır. Bu açıdan anakronizm “geçmişin temel özellikleriyle günümüzden farklı olduğunun” göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Anakronizmi genel olarak üç farklı başlıkta sınıflandırmak mümkündür: Olgusal anakronizmi, dil anakronizmi ve yaklaşım anakronizmi. Olgusal anakronizm, bir olgunun, ait olmadığı tarihsel bir döneme aitmiş gibi düşünülmesi ve yansıtılmasıdır. Bu tip anakronizmin bilimsel araştırmalar açısından büyük bir hata ve yanlışlık olduğu şüphe götürmemektedir. Çünkü burada geçmişte mevcut olmayan bir olguyu varmış gibi tahayyül ederek, geçmişin olgusal gerçekliğinin yanlış bir biçimde yansıtılması söz konusudur. Anakronizm denildiğinde akla gelen ve yaygın olarak sözlüklerde yer alan ifadeler, bu tip anakronizmle büyük ölçüde örtüşmektedir. Yaklaşımsal ve dilsel anakronizm ise doğrudan olgusal gerçekliğin bilgisiyle ilgili değil, onun tanımlanması ve yorumlanmasıyla ilgili yanlışlıklara işaret etmektedir. Dilsel anakronizm, araştırmacılar tarafından geçmişin olgularını anlamak ve tanımlamak için günümüze ait kavramların kullanılmasıdır. Bu tip anakronizm, genellikle modern dönemde ortaya çıkan olguları ifade eden kavramların modernite öncesi toplumlar için kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yaklaşımsal anakronizm ise araştırmacıların geçmişi açıklamak için

⁶² İbrahim Hakkı Öztürk, “Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme”, **Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi** 2.1, 2011, s.37-58.

günümüzde var olan yaklaşımlara ve bakış açılarına başvurmasıdır. Tarihsel olguların modern teoriler ışığında yorumlanması bu tip anakronizme örnek olarak gösterilebilir. Bu bilgiler doğrultusunda anakronizmin tarih alanında, bilgisizlikten veya dikkatsizlikten kaynaklanan basit bir tarih yanılığı olmanın dışında, yaygın bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacıların tarihî olaylara ve herhangi bir alanda verilen eserlere kendi döneminin penceresinden yaklaşması, bugüne ait kavram ve bakış açılarının geçmişe mâl edilmesi ve böylece tarihî olgu ve kişilerin yanlış değerlendirilmesi tehlikesini doğurmaktadır.⁶³

Sanat alanında anakronizm, genellikle bir yanılığı veya hatadan dolayı ortaya çıkmamaktadır. Eserdeki zaman-mekân-olay/figür ilişkisi sanatçı tarafından konu kapsamında kurgulanmış olabilir. Bu bağlamda eserde, tarihsel zaman açısından biraradalığı olanaksız olan kişilerin aynı mekân üzerinde betimlenmesinin bir anakronizm örneği olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca sanat yapıtında yer alan figür, obje ve mekân öğeleri tarihsel açıdan incelendiğinde de anakronizm tespit edilebilir.⁶⁴

Anakronizm bazen istenmeden yapılmakta; fakat çoğu zaman özellikle edebiyatta kasti gerçekleştirilmektedir. Anlatıcılar herhangi bir sebeple anakronik ifadeyi edebî metnin içine yerleştirmektedirler. Halk anlatılarında ise anakronizm kasıtlı bir şekilde yapılabildiği gibi varyantlaşma sürecinde sözlü ürünün dilden dile yayılması esnasında istem dışı da gelişebilmektedir. Bu süreçte her anlatıcı bir şeyler ekleyip bir şeyler çıkartarak anlatıyı yeniden şekillendirmektedir. Anlatıcı gerçek bir kişiyi tarihsel bağlamından kopararak bir anlatıya çeşitli sebeplerle ekleyebilmektedir. Aynı şekilde bir

⁶³ Öztürk, **agm.**

⁶⁴ Neslihan Özgenç ve Mehmet Güler, “Rönesans Dönemi Dini Konulu Resimlerde Anakronizm, **Sobider**, Yıl: 3, Sayı: 9, Aralık 2016, s. 86-96

anlatı, olay örgüsü ve anlatı şeması bozulmadan başka bir şahıs üzerinden anlatılabilmektedir.⁶⁵

Belli bir yerde ve zamanda yaratılıp anlatılan bir fıkra, farklı yerlere ve zamanlara taşındığında genel şemasını koruyarak o mekândaki ve zamandaki bazı varlıkları, tarihî kişileri, nesnelere, olayları veya diğer sosyo-kültürel unsurları bünyesine alarak yeniden şekillenebilmektedir. Fıkra anlatıcıları daha önceden duyduğu veya okuduğu bir fikrayı, yaşadığı dönemin zihniyetine göre şekillendirerek aktarmakta ve bu aktarım esnasında o fikrayı yeniden üretmektedir. Anlatıcı fikrayı anlatırken tarihsel zamana dikkat ederse yani fikranın ortaya çıktığı zamanın şartlarına göre anlatımı gerçekleştirirse kronolojik zamana uyumu olur. Fakat anlatıcı bazen bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde tarihsel yanılgılara yani anakronizme düşebilmektedir. Bunu bazen fikranın mizahi boyutunu artırmak için yapmakta, bazen de bilinçsiz bir şekilde öğrendiği fikrayı olduğu gibi aktararak ya da kendi yaşadığı zamanın şartlarından gizil bir etkilenmeyle fikrayı şekillendirerek bu hataya düşmektedir. Bunu hata olarak kabul etmek yersiz olacaktır. Çünkü fıkralar zamanın dinamikliği karşısında durağan kalan anlatılar değildir.

13. yüzyıldan bu yana sözlü, yazılı ve elektronik ortamda yer alan Nasreddin Hoca fıkraları da pek çok nesille karşılaşmış zamanın getirdiği değişime ayak uydurmuştur. Bu fıkralar, zamana adapte oluş esnasında bünyesine gerek olgusal gerek dilsel anlamda pek çok anakronik ifadeyi dâhil etmiştir. 15. yüzyılda yaşayan Timur'un Nasreddin Hoca fıkralarına dâhil olması bu durumun en çarpıcı örneklerindedir.

1.2.3.3. Diyakronik Zaman

Fransızca kaynaklı bir kelime olan “diyakronik” kelimesi, dilimizde “art zamanlı” anlamı ile karşılık bulmuştur. Kelime tam olarak “Evrim açısından ele alınan

⁶⁵ Seçkin Sarpkaya, “İzmir-Gaziemir İlçesinin İsmine Dair Efsaneler ve Aydınöglü Gazi Umur Bey”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 16/2 Kış-Winter 2016, s. 145-154.

süre içinde birbirini izleyen.”⁶⁶ anlamına gelmektedir. İhtiva ettiği anlam itibariyle diyakroni, pek çok bilim dalında olay ve olguları “tekâmül, gelişim veya değişim ” yönüyle ele alan bir inceleme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyakronik metod ya da art zamanlı yöntem; “Kültürü, tarihsel gelişimi içinde, yazılı belgelere dayanarak izleyen ve inceleyen yaklaşım yolu.” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

Bazı kaynaklarda tarihsel yöntem olarak adlandırılan bu yöntem, “Bir olgunun gerçek doğuş ve oluşum sürecini düşüncede yansıtma yöntemi.”⁶⁸ olarak bilinmektedir. Bu yönteme göre herhangi bir alanda incelenen olay veya olgu, donuk ve hareketsiz olarak değil bir gelişim süreci dâhilinde ele alınmaktadır.⁶⁹

Dil biliminde diyakroni/art zamanlılık; değişik zaman ve evrim açısından incelenen dil olaylarının özelliğini ifade etmektedir.⁷⁰ Dil incelemeleri, zaman olgusuna bağlı olarak iki yöntemle gerçekleştirilebilmektedir: Bunlardan ilki bir dilin zaman içindeki gelişimi ve değişimini incelerken diğeri, bir dilin zamanın belli bir anındaki varlığını incelemektedir. Bunlardan birincisine art zamanlı dil bilimi (linguistique diachronique) ikincisine eş zamanlı dil bilimi (linguistique synchronique)denilmektedir.⁷¹

Diyakronik bakış açısı, özellikle dil, tarih ve edebiyat gibi sahalarda durağan olmayan olay ve olguları incelemektedir. Bu anlamda halkbiliminde, özellikle sözlü kültür ürünleri olmakla birlikte edebî ürünlerin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği değişim, diyakronik yöntemle ele alınabilmektedir.

⁶⁶ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 21 Aralık 2016.

⁶⁸ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 22 Aralık 2016.

⁶⁹ Özer Ozankaya, **Toplumbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

⁷⁰ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016

⁷¹ Safiye Akdeniz, “**Dil Bilimi Terimleri**”, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=208>, 17 Ocak 2017.

Halkbiliminde özellikle yapısal-semantic metodu kullanan bilim adamları, halk edebiyatı türlerini yalnız senkronik açıdan (donuk bir devrin veya bir olayın ya da coğrafi bölgenin yansıması gibi) değil, hem de diyakronik planda yani tarihsel gelişim süreci açısından ele almaktadırlar. Başka bir ifadeyle halk edebiyatı türlerinin araştırılmasında yapısal-semantic metodu kullanan bilim adamlarının (A.Dundes, KMeletinskiy, S.Neklyudov, KSegal, T.Tsivyan vb.) esas kriterlerinden birisi de “tarihlik”tir. Folklor türlerinin diyakronik bakış açısıyla ele alınmasıyla millî folklor motiflerin oluşma ve zamanla gelişme özelliği göz önünde bulundurularak incelemeye dâhil olmaktadır.⁷²

Zira dinamik bir yapıya sahip olan sözlü folklor ürünleri her icra edilişlerinde yeniden üretilmekte ve böylece zaman içerisinde önemli değişimler kaydetmektedirler. Metnin yapısını oluşturan unsurların sayı, hatta diziliş sırası değişse de yapı, esasen değişmemekte ve aynı kalmaktadır. Değişmeyen bu yapı halk edebiyatı türünün (somut olarak masalın veya mitin) özelliğini korumuş olmaktadır.⁷³

Bilhassa fıkra gibi belli bir anlatıcı tipi ve anlatma geleneği olmayan sözlü kültür ürünleri, zaman içerisinde önemli oranda değişim göstermektedir. Fıkra anlatıcılarının her yaştan ve her kesimden olabilmesi, fıkranın küçük hacimli bir anlatı türü olması ve anlatımı için özel bir zaman ve mekân gerekliliğinin olmaması, fıkra türünün çok farklı tipteki anlatıcılar tarafından herhangi bir ortamda rahatlıkla anlatılabilmesine yol açmaktadır. Durum böyle olunca fıkra türü, toplumda zaman içinde meydana gelen sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmelerden çok daha hızlı bir şekilde etkilenmekte; bu da fıkra türündeki çeşitlenmeyi artırmaktadır. Özellikle Nasreddin Hoca gibi genel bir fıkra tipine bağlanan ve yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan fıkralar, tarihsel gelişim süreci içinde konu ve içerik bakımından zenginleşmiş; böylece fıkraların birden fazla sayıda çeşitlenmesi ortaya çıkmıştır. 1571 tarihli ilk yazma nüshada 43 olan Nasreddin Hoca fıkralarının sayısı, günümüzde 1000’lerle ifade edilmektedir.

⁷² Fuzuli Bayat, “Folklorda Çağdaş Araştırma Metotlarının Bazı Yönleri Hakkında” **Millî Folklor**, C. 8, 2003, s.57.

⁷³ Bayat, **agm**.

Fıkraların çeşitlemeleri, kendinden önceki zamanda ortaya çıkan çeşitlemelerden etkilenerak art zamanlı bir gelişim içinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin “Damdan Düşenin Hâli” fıkrasının yazılı ve sözlü ortamda yer alan çeşitlemelerindeki “dam”, 21. yüzyılda elektronik ortamda “gökdelen” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda yer alan diğer örneklerde bir fıkranın farklı yüzyıllarda ve farklı kültür ortamlarında (yazma eser, matbu eser Latin harflerle basılmış eser ve elektronik ortam) nasıl bir değişim gösterdiği, çeşitlemeler arasındaki öncelik-sonralık ilişkisine göre diyakronik açıdan ele alınmıştır. Buna göre çeşitlemelerin farklı yüzyıllarda ortaya çıkmaları onların art zamanlı olduklarını göstermektedir. Tüm bu örnekler bizlere Nasreddin Hoca fıkralarının yüzyıllardır halk tarafından yeniden üretildiğini, bu durumun da Nasreddin Hoca’yı çağları aşan genel fıkra tipi kıldığını kanıtlamaktadır.

1.2.3.4. Senkronik Zaman

Fransızca “synchronie” kelimesinin dilimizdeki telaffuz şekli olan “senkroni”, “Eş zamanlılık” anlamına gelmektedir.⁷⁴ Eş zamanlılık veya diğer adıyla senkronizm, iki şeyin aynı anda hareket etmesidir. Senkronik kelimesi, eş zamanlılık özelliği gösteren yani başlamalarıyla bitmeleri arasında geçen zamanın eşit olduğu olaylar için kullanılmaktadır.⁷⁵ Batı dillerinde methode synchronique, synchronische methode, synchronic method olarak adlandırılan terim yerine Türkçede “eş zamansal yöntem” terimi kullanılmaktadır. “Synchronic” kelimesinin kuruluşunda ön ek olarak yer alan (syn-), Türkçede “eş” sözcüğü ile karşılanmıştır.⁷⁶

⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 20 Aralık 2016.

⁷⁵ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 20 Aralık 2016.

⁷⁶ Hülya Uysal, “Sedat Veyis Örnek’in Etnoloji Sözlüğü ve Budunbilim Terimleri Sözlüğü’ne Terminolojik Açıdan Bir Bakış” **Folklore/ Edebiyat** C.21, S. 82, 2015/2.

Tıp, fizik, kimya, biyoloji, tarih ve müzik gibi pek çok alanda kullanılan bu terim, dilbilimi çalışmalarında dilin değişimini inceleme yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dilbilimi alanında eş zamanlılık (Synchronie), dilin değişiminin belli bir anının incelenmesidir. Bu bakış açısıyla çoğu zaman, dilin mevcut hâli incelenmektedir. Eş zamanlılık, dilin yapısını, zaman içindeki evrimini bir yana bırakarak, dili hareketsiz olarak yakalayabildiği çok kısa bir zaman dilimi içinde incelemekten başka birşey değildir.⁷⁷

Tarih alanında senkronik yönetime göre, belirli bir tarihsel dönemdeki olaylar o tarihsel dönemin koşulları ile birlikte ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Buna betimselcilik de denebilir. Yani bu yönetime göre olaylar olduğu gibi, olduğu zamana ve o zamanın koşullarına göre incelenmektedir.

Dilbilimi ve tarih alanlarında senkronik yöntem, bir dilin ya da tarihî olayların donuk bir vaziyette belli bir dönemin özelliklerine göre ele alınması şeklinde uygulanmaktadır. Söz konusu sözlü halk edebiyatı ürünleri ve bu ürünler içinde yer alan fıkra olunca, senkronik yöntem bizi metinler arası bir karşılaştırmaya götürmektedir. Bu yönetime göre bir folklor ürününün belli bir döneme ait çeşitlemeleri öncelik-sonralık ilişkisine bakılmadan, karşılaştırmalı bir şekilde ve o dönemin şartlarına göre değerlendirilmelidir. Bu manada bir anlatının birden fazla çeşitlemesinin aynı dönemde var oluşu o çeşitlemelerin eş zamanlı olduklarını göstermektedir.

Bir fıkra aynı zaman dilimi içinde farklı anlatıcılar tarafından farklı şekillerde anlatılabilir. Böylelikle bir fıkranın eş zamanlı çeşitlemeleri ortaya çıkmaktadır. Çeşitlemeler arasında eş zamanlı bir etkileşim söz konusudur. Fıkralar farklı kişiler tarafından anlatılsa da aynı dönemde ortaya çıktıkları için dil ve şekil özellikleri bakımından benzerlik taşımaktadırlar.

⁷⁷ Henriette Gezundhajt, Tercüme, Türkçeye Uyarlama: Rıza Filizok, “**Dil biliminin Dalları**”, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org>, 20 Aralık 2016.

Eş zamansal yöneme göre, sözlü ve yazılı gelenekte birçok çeşitlemesi olan halk anlatıları ortaya çıktığı dönemin şartlarına göre ele alınmalıdır. Burada önemli olan husus, eş zamanlı bir şekilde ortaya çıkan çeşitlemelerin yapı unsurları, dil ve muhteva özellikleri bakımından birbirleriyle benzer özellikler göstermeleridir. Örneğin 17. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Nasreddin Hoca fıkralarının şahıs kadrosunda Timur yer almaktadır. Sözlü ve yazılı ortamda gelişen bu fıkralarda Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de verdiği yanlış bilgi esas alınmıştır. Ayrıca aynı dönemde ortaya çıkan fıkraların dil özellikleri de benzer nitelikler taşımaktadır. Örneğin elektronik ortamda gelişen Nasreddin Hoca fıkralarında, içinde bulunulan dijital çağın özelliklerine uygun olarak teknolojik ifadeler kullanılmaktadır.

Bu örneklerden ve konu ile ilgili bölümde ele aldığımız örneklerden hareketle yapı unsurları, dil ve muhteva özellikleri bakımından birbirleriyle benzer özellikler gösteren fıkraların ve çeşitlemelerinin birbirleriyle eş zamanlı olarak geliştikleri söylenebilir. Bir diğer ifadeyle aynı veya yakın dönemlerde eş zamanlı bir şekilde ortaya çıkan fıkralar ve çeşitlemeleri, genellikle yapı unsurları, dil ve muhteva özellikleri bakımından benzer özellikler taşımaktadırlar.

II.BÖLÜM: FIKRA TİPİ OLARAK NASREDDİN HOCA

2.1. Nasreddin Hoca'nın Hayatı ve Yaşadığı Çevre

Nasreddin Hoca, 13. yüzyılda ve Anadolu'da yaşadığı bilinen Türk mizah kahramanıdır. Türk zekâsının ve Türk mizahının emsalsiz bir örneği olan Nasreddin Hoca'nın kim olduğu, hangi dönemde yaşadığı, kişiliği ve yaşadığı çevrenin nasıl olduğu hatta böyle bir şahsiyetin gerçekten var olup olmadığı konusu yıllardır tartışılmıştır. Bu sorulardan hareketle Nasreddin Hoca'nın hayatı-kışılığı, fıkraları ve fıkraların yayılma sahaları gibi pek çok konu üzerinde gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında pek çok araştırma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Tüm bu araştırmaların sonucunda elde edilen bulgulara göre Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem ve bölge hakkındaki en önemli kanıtlar, Akşehir'de Nasreddin Hoca'ya ait olduğu bilinen türbe, Nasreddin Hoca adına kurulmuş olan vakıfla ilgili Fâtiş Sultan Mehmed devrine ait bir arşiv belgesi ve Nasreddin Hoca'nın soyundan geldikleri söylenen kişilere ait mezar taşı kitâbeleridir.

Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesinde yer alan kitabede 386 tarihi yazmaktadır. 1908'den sonra tamir edilen türbede, aynı tarihi taşıyan kırık bir eski kitabe daha bulunmuştur. Fakat bu kitabede yer alan tarih gerçeği yansıtmamaktadır. Rivayetlere göre, Nasreddin Hoca'nın mizahi kişiliği, bu kitabede de gösterilmiştir. Zira 386, tersine okunduğu vakit Nasreddin Hoca'nın ölüm yılı olan 683 H senesini (1284-1285) işaret etmektedir. Nasreddin Hoca'nın ölüm yılı olarak bu tarih, diğer belge ve kaynaklara uygun düşmektedir. Nasreddin Hoca'nın, Seyyid Mahmûd-ı Hayranî'ye ait 655'te (1257) ve Hacı İbrahim Sultan'a ait 665'te (1266-1267) tanzim edilen iki vakıfnamede, şahit olarak gösterilmesi, yaşadığı dönem konusunda kitabenin doğruluğunu ispat etmektedir.

Nasreddin Hoca'nın kızına ait olduğu söylenen mezar taşı da yine Nasreddin Hoca'nın 13. yüzyılda yaşadığı bilgisini doğrulamaktadır. Nasreddin Hoca'nın türbesinin avlusunda, "Hadîkatül Eyvah"a girilince sağ yandaki duvara dayalı bulunan

bu taş, Konya’da Mevlâna Müzesi’nde 1367 kayıt numarası ile muhafaza edilmiştir (Oradan Akşehir Mezesi’ne taşınmıştır.). Sivrihisar’dan gelen taş, kırılarak beş parçaya bölünmüş, daha sonra beton kalıba alınarak alçıyla tutturulmuş, bu sebeple de bazı yerleri kapanmıştır. Taşın üzerindeki yazı altı satırdır ve Selçuk sülüsüyle erkek yazı olarak kazınmıştır. Kitabede şunlar yazmaktadır:

“Allah... Fâtıma

Hâtûn binti

Hâce Nasruddîn Nusrat

tegamnaadahallâhu bi gufrânihi

.....
Sab’atu va ısrîne va saba’amia”

Son satırda merhumun ölüm yılı yazıyla yazılmış olup 727 olarak belirtilmiştir. 683’te vefat eden Nasreddin Hoca’nın kızının, 727’de ölmesi kronolojik olarak mümkündür.

Bu önemli belgelerin dışında gerek sözlü ortamda var olan gerekse de eski yazma letâif mecmualarında yer alan fıkralarda, Nasreddin Hoca, Selçuklular devrinde ve Sultan Alâeddin zamanında yaşamış olarak gösterilmektedir.

Üzerinde yaygın olarak birleşilen görüşe göre Nasreddin Hoca, H 605’te (1208-1209) Sivrihisar’ın Hortu köyünde doğmuştur. Babası, o köyün imamı Abdullah’tır. Bazı kaynaklarda Hortu köyünde Nasreddin Hoca’ya ait olduğu rivayet edilen bir ev harabesinin ve onun soyundan geldiklerini söyleyen kimselerin bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Mükrimin Halil Yinanç, bir gezisi sırasında Nasreddin Hoca’nın oğullarına ait mezar taşlarını Sivrihisar’a yakın Sultana köyünde gördüğünü söylemiştir.⁷⁸ Nasreddin Hoca’nın 635’te (1237-1238) yılında, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî’ye intisab etmek üzere babasının vefatından sonra kendisine kalan imamlık

⁷⁸ Nurettin Albayrak, “Nasreddin Hoca”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, 2006, s. 418-420.

vazifesini Mehmed adlı birisine bırakarak Akşehir'e göçtüğü ve kalan ömrünü orada geçirdiği bilinmektedir.⁷⁹

Eskişehir/Sivrihisar eski Müftüsü Hasan Efendi'nin Mecmuâ-ı Maarif adlı eserinde de Nasreddin Hoca'nın hayatı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Eserde Nasreddin Hoca'nın, 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu köyünde dünyaya geldiği, annesinin adının Sıdika Hanım olduğu, babası Abdullah Efendi'nin de Nasreddin Hoca'nın doğduğu köyde köyün imamlığını yaptığı bildirilmektedir. Eserde yer alan bilgilere göre o dönemde Anadolu'da Konya ve Akşehir medreselerinin ününü duyan Molla Nasreddin, köyünden ayrılarak dinî ve dünyevi eğitim/öğretimini tamamlamak için önce Konya/Akşehir'e gitmiştir. Orada Akşehir medreselerinin meşhur hocalarından Seyyid Mahmud Hayranî ile Şeyh Hacı İbrahim Velî'den dersler alıp ilmî şahsiyetini geliştirmiştir. Daha sonra Konya'ya geçen Molla Nasreddin, zaman zaman Pîr Ebi, Hâce-i Cihân ile Hâce Fâkih gibi mürşidlerin sohbetlerinde bulunmuş, kendisini yetiştirmeye çalışmıştır.⁸⁰

Nasreddin Hoca'nın hayatı ve kişiliği hakkında kesin ve yeterli kaynakların olmamasının yanı sıra elde edilen bilgiler daha çok Nasreddin Hoca'nın fıkralarına dayandırılmaktadır. Nasreddin Hoca'nın aile hayatı, eş(ler)i, çocukları, geçim kaynakları, kişilik ve fiziki özellikleriyle ilgili bilgiler daha çok araştırmacıların Nasreddin Hoca fıkralarını yorumlamalarıyla elde edilmiştir. Nasreddin Hoca'nın aile hayatıyla ilgili belgelere dayandırılan bilgi kızlarından Fatıma Hâtun'un Sivrihisar'da bulunan mezar taşı ile diğer kızı Dürrü Melek Hâtun'un mezar taşıdır. Bu taşlar günümüzde Akşehir Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Fıkralarda bahsi geçen oğlu konusunda bugüne kadar herhangi bir bilgi edinilememiştir.

⁷⁹ Abdülbâki Gölpinarlı, ed. **Nasreddin Hoca**, Remzi Kitabevi, 1961. s. 10.

⁸⁰ Gökhan Tarıman Cenikoğlu, **Nasreddin Hoca Fıkralarında İnsan Kadrosu**, 1998, Yayımlanmamış Doktora Tezi. s.34.

2.2. En Eski Yazılı Kaynaklarda Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca'nın adının geçtiği en eski belge 1480'de Ebu'l Hayr Rumî'nin Sarı Saltuk'un Anadolu ve Balkanlardan derlenen menkıbelerinin anlatıldığı, dinî ve millî rivayetlerin yer aldığı Saltuknâme adlı eseridir. Eser, Fatih'in oğlu Cem Sultan'a sunulmuştur. Bu eserde de Nasreddin Hoca'nın hayatı, kişiliği ve fıkralarının yanı sıra Sarı Saltuk'un Sivrihisar'da Nasreddin Hoca'yı ziyaret etmesinden bahsedilmektedir.⁸¹

Mehmet Gazali'nin (Âşık Çelebi'ye göre) 1511'de yazmış olduğu Dafi'ü'l-Gumum ve Rafî ü'l Humum (Üzüntüleri gideren ve acıları yok eden) adlı eserinde: *“Nasreddin Hoca hikâyetlerinden çoktur. Maruf ve meşhur olduğu sebepten bunda zikr itmenin hayrı yoktur.”* ifadesi yer almaktadır. Bu da Nasreddin Hoca'nın ününün 15. yüzyılda Anadolu'da yayılmış olduğunu göstermektedir.

Lâmî Çelebi'nin 1530'da yazmaya başladığı ve oğlu Abdullah Çelebi tarafından 1531'de tamamlanan Letâifnâme: adlı eserde dört Nasreddin Hoca latifesi yer almaktadır. Ayrıca eserde yer alan Nasreddin Hoca'nın torunlarından Sinan Paşa ile bir danişmend arasında geçen konuşmada Nasreddin Hoca'nın adı geçmekte ve Nasreddin Hoca hakkında değerli bilgilere yer verilmektedir.

Güvahî'nin 1527'de tamamladığı mesnevi biçiminde yazılan Pendname, atasözleri, öğütler, hikâye ve fıkralar bakımından önemli bir kaynaktır. I. Selim'in (Yavuz) Mısır seferine katılan Güvahî, geçtiği yerlerden derlediği hikâyeleri eserine almıştır. Hikâyelerden ikisinde Nasreddin Hoca'nın adı geçmektedir. Bunlardan biri Nasreddin Hoca'nın “Ye kürküm ye!” diye bilinen fıkrasıdır.⁸²

Pendnâme'den 13 yıl sonra, Yahya Bey'in (ö. 1582) 1540'ta yazdığı Gencîne-i Râz (Giz Hazinesi) adlı mesnevisinde de Nasreddin Hoca fıkralarına rastlanmaktadır.

⁸¹ Pertev Nailî Boratav, **Nasreddin Hoca**, Kırmızı Yayınları, 2006, s. 14.

⁸² Mustafa Duman, **Nasrettin Hoca ve 1555 Fıkrası**, Heyamola Yayınları, 2008, s. 53.

Bunlardan biri, “Bozukluk kararda değil bal çömleğindedir” fıkrasının bulunduğu, 20 beyitten oluşan fıkradır.⁸³

Nasreddin Hoca konusunda şu ana kadar bilinen en önemli kaynak, 1861 yılında Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendi tarafından, şer’iye sicil kayıtlarından hareketle hazırlanmaya başladığı Mecmua-i Maarif: adlı eserdir. Nasreddin Hoca’nın doğum yeri ve yılı, nereli olduğu, nerelerde bulunduğu ve öldüğü, şahsiyeti hakkındaki bilgilerin çoğu bu kaynağa dayandırılmaktadır.⁸⁴

Nasreddin Hoca’dan bahseden en ünlü eser hiç şüphesiz Evliya Çelebi’nin kaleminden çıkmış olan Seyahatname’dir. Evliya Çelebi, 1638’de Akşehir’e uğramış ve Nasreddin Hoca’nın kabrini ziyaret etmiştir. Seyahatname’de bu ziyareti anlatan ve Nasreddin Hoca’nın kişiliği ile ilgili bilgiler veren bir bölüm vardır. Fakat burada Evliya Çelebi büyük bir yanılgıya düşerek Nasreddin Hoca’yı Yıldırım Beyazıt ve Timur’un çağdaşı olarak göstermiştir. Hatta Evliya Çelebi Nasreddin Hoca ile Timur arasında geçen bir konuşmayı de eserinde okuyucuya sunmuştur. Ancak bu iddialar doğru değildir. Çünkü Timur ile konuşan kişi İskendernâme sahibi şair Ahmedî’dir.⁸⁵ Evliya Çelebi’nin verdiği bu yanlış bilgidен dolayı 16. yüzyıldan itibaren pek çok kişi tarafından Nasreddin Hoca, Timur ile çağdaş olarak görülmektedir.

2.3. Türkiye’de Nasreddin Hoca Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Yayınlar

Türkiye’de Nasreddin Hoca adı ve fıkraları 15. yüzyıldan itibaren kitaplarda görülmeye başlamıştır. Nasreddin Hoca yazmaları geleneği 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Nasreddin Hoca’nın fıkraları, ilk kez 1837 yılında Letaif adıyla İstanbul’da Matbaa-i Amire’de ve Mısır’da “Letaif-i Hoca Nasreddin” adıyla Bulak Matbaası’nda basılmıştır. Bunları diğer baskılar izlemiştir. 1830, 1840, 1841 yıllarında

⁸³ Alpay Kabacalı, “Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca”, **Toplumbilim Dergisi Nasreddin Hoca Özel Sayısı** 6, 1997, s. 55-60.

⁸⁴ M. Fuad Köprülü, **Nasreddin Hoca**, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1918, s. 22.

⁸⁵ Albayrak, **agm**.

“Letâif-i Nasreddin Efendi” adıyla birer kez daha basılmıştır. 1850 yılından itibaren Nasreddin Hoca kitapları taş baskısı tekniği ile basılmıştır. Bugün taş baskısı olarak 46 civarında Nasreddin Hoca kitabı bulunmaktadır. 1864 yılında ise taş baskısı tekniği ile ilk resimli Nasreddin Hoca kitabı İstanbul’da basılmıştır.⁸⁶

Evliya Çelebi ünlü eseri Seyahatname’de Nasreddin Hoca hakkında bilgi vermiştir. Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik), 1883 yılında yayınladığı Letaif-i Nasreddin adlı kitabının başında, Nasreddin Hoca hakkında bilgiler vermiştir. Tevfik, eserinde Nasreddin Hoca’nın Türklük âleminde büyük bir şöhrete sahip olduğunu, bazı fıkralarının Fransızcaya tercüme edildiğini dile getirmiştir.

Bahâî (Velet Çelebi İzbudak), Nasreddin Hoca fıkralarını eski basmalardaki metni esas almak üzere, yazma ve Mehmet Tevfik’in Letaif-i Nasreddin’i yanında, yazılı olarak derlediği fıkralarla meydana getirdiği “Letaif-i Hoca Nasreddin” adlı kitapta 380 fıkra bulunmaktadır. Bu kitabın başında Nasreddin Hoca ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Bahâî, Nasreddin Hoca’nın Sivrihisar’da doğup Akşehir’de öldüğünü söylemektedir. Ayrıca Nasreddin Hoca’yı diğer fıkra tipleri ile karşılaştırıp Nasreddin Hoca’yı şöyle övmektedir:

“Biz Hoca merhumu, nevi şahsına münhasır ümmet-i vahide addederiz. Ne sadr-ı İslâmın Behlül-ü Dâna’sı ve emsali olan mecazib, ne Cuha ve eşya’ı olan abdallar, ne de Arab’ın Ebu Dülâme’si, Acem’in Talha’ı gibi ümera dalkavukları, ne de akvam-ı sairenin şusu busu bizim Hoca’mıza adil olamaz. Mekteb-i taiatta yetmiş bir feylesof-ı kâmil diye tavsif olunmağa çeşbandır.”

Nasreddin Hoca konusunda araştırma yapan bir diğer değerli araştırmacı Fuat Köprülü’dür. Fuat Köprülü 1918 yılında yayınladığı manzum fıkralardan oluşan Nasreddin Hoca” isimli kitabın başında Nasreddin Hoca ile ilgili bazı bilgiler paylaşmıştır. Bu bilgilerin bir kısmını Bursalı Tahir’den alan Köprülü, Nasreddin Hoca’nın 13. yüzyılda yaşadığını dile getirmiştir.

⁸⁶ Duman, age., 2008, s. 75.

Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliğini araştıran bir diğer bilim insanı İbrahim Hakkı Konyalı, "Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir" isimli kitabında, kendisinden önce, Nasreddin Hoca konusunda yapılan çalışmaları eleştirmiş; onların yanlışlıklarını göstermiştir. Ayrıca Konyalı, araştırmaları sonucunda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunduğu bir belgede Nasreddin Hoca vakfının kaydını ve bu kayıttaki Nasreddin Hoca adını ortaya çıkarmıştır.

Prof. Dr. Pertev Nailî Boratav, "Nasreddin Hoca" adlı kitabında eski yazmalardan aldığı 377 Nasreddin Hoca fıkrasıyla Bahâî'nin Letaif-i Hoca Nasreddin adlı kitabının 4. baskısından derlediği 217 fıkrayı bir araya getirmiştir. Toplam 594 fıkrayı içeren bu eserde yazmalardan alınan fıkraların kaynakları gösterilmemiştir.

"Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca" isimli kitabıyla Nasreddin Hoca fıkralarının tarihsel gelişimini anlatmaya çalışan İlhan Başgöz, Pertev Nailî Boratav'la birlikte "I, Hoca Nasreddin, Never Shall I Die" isimli bir kitap hazırlamıştır. 1998 yılında Amerika'da yayınlanan bu kitapta, 133 tane İngilizce Nasreddin Hoca fıkrası bulunmaktadır. Ayrıca yine kitapta, Nasreddin Hoca ve Nasreddin Hoca ile ilgili kitaplar üzerinde durulmuştur.

Nasreddin Hoca ve fıkraları üzerinde çalışmalar yapan bir diğer araştırmacı Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'dur. Sakaoğlu, Nasreddin Hoca ile ilgili, "Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca", "Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler" ve Ali Berat Alptekin ile beraber hazırladığı "Nasreddin Hoca" isimli kitapları yayınlamıştır. Nasreddin Hoca ile ilgili pek çok makale yayınlayan Saim Sakaoğlu, Nasreddin Hoca fıkralarının motif yapısı, yayılma sahaları ve hangi fıkraların ona ait olduğu meselelerini de ele almıştır.

İsa Özkan, Tatarca ve Türkmence Nasreddin Hoca fıkralarını Türkiye Türkçesine çevirip her iki dilde bir kitap olarak yayına hazırlamıştır.

Nasreddin Hoca konusunda birçok makale yayınlayan, birçok kitaba da imzasını atan M. Sabri Koz. Ermeni Harfli Türkçe ve Karamanlıca Nasreddin Hoca kitaplarını

tanıtmış, Ermeni Harfli Türkçe Nasreddin Hoca kitaplarından birini Latin harfleriyle Türkçeye çevirip yayımlamıştır. Koz'un Nasreddin Hoca araştırmalarına en büyük katkısı ilk matbu Nasreddin Hoca kitabı olan "Letaif"i Latin harflerine çevirerek yayına hazırlaması olmuştur. Ayrıca, M. Sabri Koz, bazı araştırmacıların Nasreddin Hoca ile ilgili çalışmalarını bir araya getiren iki kitabı da yayına hazırlamıştır.

Günay Kut, Nasreddin Hoca yazmalarından 14 tanesini incelemiş, bu yazmaların hangi kollardan geldiğini tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca Şiraz'da bulunan bir Nasreddin Hoca yazmasının çeviri yazısını yayınlamıştır.

Fikret Türkmen, "Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi" adlı bir kitabıyla Nasreddin Hoca araştırmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Türkmen Nasreddin Hoca fıkralarını modern mizah teorilerine göre ilk kez yorumlayan kişi olmuştur. Bu alanda birçok makale yayınlayan Türkmen, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Söz ve Hareket Komiği, Hoca'ya Ait Fıkraların Ayırt edilmesi İçin Bir Metod Denemesi" adlı makalesiyle Nasreddin Hoca fıkralarındaki mizah unsurunun nasıl yaratıldığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Macaristan'daki üç Nasreddin Hoca yazmasını bularak bunları Latin harflerine çevirmiş ve yazmadaki fıkraların listesini çıkaran Mustafa Kaçalın, aynı zamanda Nasreddin Hoca fıkralarındaki deyim ve atasözleri üzerindeki çalışmalarına da devam etmektedir.

Son yıllarda yaptığı çalışmalarla dikkat çeken bir diğer isim Mustafa Duman'dır. Duman, Nasreddin Hoca ve onu konu edinen kitaplar ve kaynaklarla ilgili birçok makale yayınlamıştır. Araştırmacı, "Nasreddin Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası (1480-2004)" adlı kaynakça kitabında iki bin üç yüzden fazla Nasreddin Hoca kitabının açıklamalı kaynakçasını okuyucuya sunmuştur. Ayrıca yazar, beş yüzden fazla künyeyi içeren, "Nasreddin Hoca Çizgi Romanları ve Çizgi Bant Hikâyeleri: Açıklamalı Seçme

Bibliyografya” ve ülkemizde Nasreddin Hoca ile ilgili yapılmış en kapsamlı eserlerden biri olan “Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası” isimli eserleri yayınlamıştır.⁸⁷

2.4. Nasreddin Hoca Kitapları⁸⁸

Nasreddin Hoca ile ilgili pek çok eserin Anadolu’nun Moğol istilası sırasında, büyük yanma ve yıkılmalarla birlikte yok olduğu tahmin edilmektedir.

Bugünkü bilgilere göre Nasreddin Hoca’dan ve fıkralarından bahseden ilk önemli kaynak, önceden de belirtildiği gibi, 1480 tarihli Ebu’l Hayr Rumi’nin Saltukname’sidir. Saltuknâme’deki menkıbelerin arasında yer alan fıkralar hariç tutulacak olunursa bu konudaki en eski yazma eser Hüseyin isimli bir kişinin 1571’de yazdığı Hazâ Hikâyet-i Kitâb-ı Nasreddin’dır. Bu yazmada 43 fıkra yer almaktadır.

Nasreddin Hoca’nın fıkraları 15.yy.’dan sonra yazılı kaynaklara geçmiş 16.yy.’da ise Nasreddin Hoca’nın fıkraları derlenmiş ve yazma kitaplar hâline getirilmiştir. Daha önce sözlü gelenekte varlık bulan Nasreddin Hoca fıkraları ve menkıbeleri çeşitli şahıslar tarafından yazıya geçirilmeye çalışılmıştır. Fıkraların ilk olarak kim tarafından ve ne zaman yazıya geçirildiği tam olarak bilinmemektedir. Nasreddin Hoca yazmaları geleneği 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Bu yazmaların sayısı, en son tespitlere göre 68’dir. Nasreddin Hoca yazmalarından 17 tanesi Türkiye’nin değişik kütüphanelerindedir. Diğerleri, başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya, Avusturya, Macaristan, Polonya, gibi ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Türkiye'deki kütüphanelerde ve özel kitaplıklarda bulunan önemli yazmalardan **bazıları** şunlardır:

⁸⁷ Duman, age., 2008, s.75-81.

⁸⁸ Bu bölüm Mustafa Duman’ın “Nasreddin Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası (1480-2004)” adlı eseri kaynak alınarak oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, Mustafa, **Nasreddin Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası: 1480-2004**, Turkuaz Yayınları, 2005.

Hikâyat-i Hoca Nasreddin (1777), Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Sencer Kitaplığı, No: 1/4838, Toplamda 142 yaprak olan bu yazmada 194 fıkra vardır. Bunların 144'ü Nasreddin Hoca fıkralarıdır.[

Hikâyât-ı Nasreddin Hoca (1797-98), Diyanet İşleri Bakanlığı Kütüphanesi No: 731. 24 yaprak olan yazmada 60 fıkra vardır.

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (1876), Antalya-Elmalı Halk Kitaplığı, No: 3032. 78 yaprak olan bu yazma, 133 fıkra ihtiva etmektedir.

Letaif-i Nasreddin Hoca [Burhaniye Tercümesi] (7 Muharrem 1305 - 19.9.1887), Afyon Gedik Ahmet Paşa Kitaplığı, No: 18315, Nasreddin Hoca Hikâyeleri, Mütercimi: Seyyit Burhanettin Mevlâna Celâlettin, Tercüme: 1890. 30 yaprakтан ibaret olan yazmada 121 fıkra ve açıklamaları vardır. Bu açıklamalarda fıkralara tasavvuf felsefesi ile ilgili anlamlar verilmiştir.

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (İstinsah tarihi 18. yy. sonu 19. yy başı olabilir), Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Yazmaları, No: 6272. 8 yaprak olan bu kitapta 134 tane Nasreddin Hoca, 2 tane de Sivrihisarlı fıkrası yer almaktadır. Bu fıkralar genelde Nasreddin Hoca'nın çok bilinen ve yaygın olan fıkralarıdır.

Letaif [Nasreddin Hoca Yazması](18. yy. ?), Mustafa Canpolat özel kitaplığında bulunan bu yazma, 20 tanesi Nasreddin Hoca olmak üzere toplam 34 latife ihtiva etmektedir.

Letaif-i Nasreddin Hoca Rahmetullahialehyh (Rabiyülevvel 1268 H-Nisan 1844, Elbistan). M. Sabri Koz Kitaplığında bulunan eser, 39 yapraktır. Yazmada 130 fıkra bulunmaktadır.

Letaif-i Hacı Nasreddin Aleyhirrahme (ty.), TTK. Kütüphanesi, No: 192. Yazma 43 yapraktır ve 43 fıkra muhteva etmektedir.

Mecmua-i Letaif (ty.), Ahmet Hamdi Tanyeli özel kitaplığında.

Menakıb-ı Nasreddin Efendi (1750), Mustafa Duman Kitaplığında bulunan eser 43 yapaktır. Yazmada H 1254 (1838) yılında okunduğuna dair not vardır. Yazmanın içine konulan İngilizce notta istinsah tarihi olarak 1750 yılı verilmektedir. Yazmada 141 “Hikâyet” vardır. Son hikâye “Kuduri Hikâyesidir.” Kuduri Hikâyesi ve tekrar edilen hikâyeler çıkarılınca yazmada 137 Nasreddin Hoca hikâyesi kalmaktadır.

[Yazma] (ty.), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü No:2932. Yazmada 12 Nasreddin Hoca latifesi vardır.

Yurt dışındaki devlet kütüphanelerinde ve şahsa ait kitaplıklarda bulunan yazmalardan **bazıları** şunlardır:

Hazâ Tercüme-i Nasreddin Efendi (ty), İngiltere British Library, Or: 7885. 50 yaprak olan eserde 134 fıkra vardır.

Letaif-i Hacı Nasreddin (1863), Özbekistanlı Prof. Dr. Hadi Zarif Kitaplığı’nda bulunan bu yazma Rumcadan Özbekçeye çevrilmiştir. Bu ülkede, başka yerlerde de Nasreddin Hoca’nın yazmalarının bulunabileceği sanılmaktadır.

Kitab-ı Nasreddin Hâce (ty), Almanya: Berlin Devlet Kitaplığı, No: A-8.121. Bu yazma 25 yapaktan ibarettir.

Menâkıb-ı Hoca Nasreddin (16. yüzyıl), Hollanda: Groningen Üniversite Kitaplığı: No: 488 -12. Satın alma tarihi: 1677. 79 yaprak, olan eserde 76 fıkra bulunmaktadır

Letaif-i Nasreddin Hoca (16.yüzyıl sonu), No:326 92 yaprak olan eserde anlatıma “Raviler şöyle rivayet ederler kim” ifadesiyle başlanmaktadır.

Kitab-ı Hacı Nasreddin (1676), Yazarı: Mehmet, No: 423 35 yaprak, 112 fıkra, Mikrofilm: Millî Kütüphane. MFA 4931.

Letaif-i Nasreddin Hoca (17. yüzyıl ikinci yarısı), Yazarı: A. Galland, No: 395, yaprak: 319, kırmızı maroken ciltli 15. Lui armalı.

Hikâyat-ı Nasreddin Hoca (1793), Yazarı: Salih, No: 1395. 48 yaprak olan eser “Raviyan-ı ahbar ve Nakılan-i asar rivayet ederler ki...” ifadesiyle başlamaktadır.

Mecmua-i Resail (ty.), 48 yaprak, Yazarı: Salih, mikro film: Millî Kütüphane 4922.

Hikâyat-ı Kitab-ı Nasreddin (1571), Yazan: Hüseyin, yaprak sayısı 31. 43 fıkra vardır.

Hikâyat-ı Nasreddin Hoca (17. yüzyıl?), Oxford Bodleian or: 178. 50 yaprak olan eser A. Laud adlı bir şahıs tarafından 1635 tarihinde, bu kitaplığa hediye edilmiştir.

Hikâyat-ı Nasreddin Hoca (ty.) Oxford Bodleian No M.42, Yazarı: Yusuf Hoca. 29 yaprak olan bu eserde 67 fıkra bulunmaktadır.

Hikâyet-i Hoca Nasreddin (1810), No: 3483 88 yaprak, 61 fıkra vardır.

Kitâb-ı Hoca Nasreddin, Oxford Bodleian, Or: 192. 43 yaprak olan bu eser 1752 tarihinde G. Wood adlı bir şahıs tarafından bu kitaplığa hediye edilmiştir.

Letaif-i Nasreddin Hoca (ty.), Avusturya-Viyana National Bibliothek, Kod A.F: 450. 45 yaprak olan bu eserde 24 fıkra bulunmaktadır.

Yazma eserlerin yanı sıra Nasreddin Hoca fıkraları taş baskı tekniği ile basılan kitaplarda da ortam bulmuştur. Taş baskısı tekniği Türkiye’ye girdikten sonra bu yöntemle birçok Nasreddin Hoca latifeleri kitabı basılmıştır. Tespit edilebilen en eski taş baskısı Nasreddin Hoca kitabı 1850’de basılmıştır. Bugün taş baskısı olarak 46 civarında Nasreddin Hoca kitabı bulunmaktadır.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları, ilk kez 1837 yılında Letaif adıyla İstanbul'da Matbaa-i Amire'de ve Mısır'da Letaif-i Hoca Nasreddin adıyla Bulak Matbaası'nda basılmıştır. Bunları diğerler baskılar izlemiştir. 1830, 1840, 1841 yıllarında Letâif-i Nasreddin Efendi adıyla birer kez daha basılmıştır.⁸⁹

⁸⁹ Duman, **age.**, 2008, s. 75.

III. BÖLÜM: NASREDDİN HOCA FIKRALARININ KRONOLOJİK ve ANAKRONİK AÇIDAN ELE ALINMASI

TDK tarafından “Tarih yanlışlığı, tarihlendirmede yanlışlığı içinde bulunma”⁹⁰ olarak açıklanan anakronizm, “Bir şeyin, bir kavram veya olayın gerçek tarihsel bağlarının dışına çıkarılması” şeklinde yaygın bir anlam kazanmıştır.

Anakronik bakış açısı ise; yapılan/düşünülen şeyin, yapıldığı/düşünüldüğü zamanın şartları göz ardı edilerek düşünülmesi ve yapılması anlamına gelmektedir.⁹¹

Çalışmamızın bu bölümünde yazma eser, matbu/taş baskı eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortam olmak üzere dört farklı ortamda karşımıza çıkan Nasreddin Hoca fıkraları; kronolojik ve anakronik bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu bakış açısına göre Nasreddin Hoca fıkralarında olay örgüsü ve olay örgüsü içinde yer alan nesne, şahıs, kurum vb. gibi unsurlar, Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu devrin şartları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Nasreddin Hoca'nın gerçekten tarihî bir kişilik olup olmadığı veya hangi yüzyılda, nerede yaşadığı konuları yıllardır tartışılıyor olsa da birtakım somut belgelere dayanılarak Nasreddin Hoca'nın 13. yüzyılda Akşehir'de yaşadığını söylemek mümkündür. Bu durumda Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkralar, 13. yüzyılın özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Fıkraların dil özellikleri ve muhtevasında bulunan nesne, mekân, şahıs adları gibi unsurlar, 13. yüzyıl Anadolusunun siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel, felsefi özellikleri dikkate alınarak tetkik edilmelidir. Fıkralardaki olay örgüsünün ve mizah unsurunun anlaşılmasında ve fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığının tespitinde bu değerlendirme oldukça önemlidir.

Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem, bu dönemin öncesi ve sonrasında meydana gelen hadiselerle birlikte süredizimsel yani kronolojik olarak ele alınırsa fıkralarda

⁹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 20 Aralık 2016.

⁹¹ Selçuk Coşkun, “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 12, S. 35, Bahar 2008, s. 33–48.

yaşanan olaylar da bir anlam bulacaktır. Fıkralardaki kurgunun tarihsel zamanla uyumlu olup olmadığının anlaşılmasında fıkraların hangi dönemde ortaya çıktığının bilinmesi önemlidir. Fakat bu noktada karşımıza çıkan en büyük engel yazma eserlerin birçoğunun yazılış tarihine ulaşamamayışımdır. Ayrıca fıkralarının Nasreddin Hoca'nın vefatından yaklaşık 300 yıl sonra yazıya geçirildiği düşünülduğünde mesele daha da karmaşık bir boyut kazanmaktadır.

Tüm bunların dışında fıkraların çeşitlemeleri karşılaştırılırken veya bir fikranın başka bir fikra tipine bağlanan bir fikrayla kıyaslaması yapılırken de yine kronolojiden yararlanır. Yıllardır Nasreddin Hoca adına bağlanarak anlatılan fakat esasında yüzyıllar önce veya sonra yaşayan başka bir fikra tipine ait olan anlatıların ayırt edilmesinde kronolojiden ve anakronik bakış açısından yararlanılmalıdır.

Bu bölümde ele alınan fıkraların seçiminde anakronik ifadenin geçtiği en eski fikra tespit edilmeye çalışılmış; bunun için yazmalar başta olmak üzere ulaşılabilen en eski eser veya ortamdan alıntı yapılmıştır. Buradaki amaç fıkralardaki değişimleri kanıtlayan tarih yanılgılarının ne kadar geriye gittiğini tespit etmeye çalışmaktır. İncelenen fıkraların başlığı ise fıkraların içerdiği anakronik ifadeye göre belirlenmiştir.

Anakronizm içeren Nasreddin Hoca fıkraları, Sedat Veyis Örnek'in Halk Bilimi'nin çalışma konularına yönelik olarak yapmış olduğu 25 maddelik tasnifte yer alan ilgili başlık altında ve fikranın anakronizm içerdiğine dair bulgularla birlikte paylaşılmıştır.

3.1. Geleneksel Türk Tiyatrosu

3.1.1. Karagöz

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Oxford Yazması)

“Bir gün Hoca hammâmdan çıkup giderken bir kişi Hoca’ya: “Sahhâ’.” der. Hoca ne diyeceğın bilmeyüp: “Be-ribbâ, be-ribbâ’.” der: -El-ân şimdi hayâl-i zıll oyununda “be-ribbâ” demek andan kalmuşdur.”⁹²

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Oxford Yazması)’nda yer alan bu fıkra yapı ve üslup yönünden Nasreddin Hoca fıkralarının çoğundan farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak da ilk okunduğunda olay örgüsünün yarım kaldığı izlenimini vermektedir. Fıkranın yer aldığı yazmanın kim tarafından hangi tarihte yazıldığı ya da istinsah edildiği bilinmemektedir. Fakat fıkranın sonunda yer alan ve kuvvetli bir ihtimalle müstensihe ait olan notta “hayâl-i zıll” oyunundan bahsedilmektedir. Bu da fıkranın yer aldığı yazmanın 16. yüzyıldan sonra kaleme alındığını göstermektedir. Zira hayal oyununun Anadolu’ya girişi 16. yüzyıldır.

Bu fıkranın Hâza Letaifat-ı Nasreddin Hoca adlı yazmada yer alan çeşitlemesi şu şekildedir:

“Nev-i Diğeri: Nasreddin Hoca bir gün hamamdan çıkup eve gelürken bir komşuya rast gelür. Eydür: “Hoca Afıyetler”, der. Hoca eydür: “Nice tas.”⁹³

Bu fıkra da diğeri gibi ilk okunduğu vakit, olay örgüsünün yarım kaldığı izlenimi oluşturmaktadır. Her iki fıkrada da mizahi bir anlatım yoktur. İlk fıkrada hamamdan çıkan Nasreddin Hoca’ya “bir kişi” “sahhâ” derken, ikinci fıkrada “komşusu” “afıyetler” demektedir. Nasreddin Hoca’nın bu ifadelere verdiği cevaplar “be ribbâ” ve “nice tas” şeklinde olup her iki cevap da ilk duyulduğu vakit kulağa anlamsız gelmektedir.

⁹² Duman, **age.**, 2008, s. 269.

⁹³ **Ae.**, s. 224.

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Oxford Yazması) yer alan çeşitlemeyle ilgili esas tespitimiz ise bu fıkranın aslında Evliya Çelebi'nin musahiplik anekdotlarından birinden alıntılandığı yönündedir.

Sarayda dört sene yaşayarak IV. Murat'ın musahipliğini yapan Evliya Çelebi⁹⁴, kendi ifadesine göre sık sık IV. Murat'ın huzuruna çıkarak nükte ve hoş sözlerle onun güzel vakit geçirmesini sağlamıştır. Hatta padişahın en sinirli zamanlarında kendisini çağırıldığı bilinmektedir.⁹⁵

Musahip, Osmanlı sarayında padişahın yanında bulunan ve bir nevi danışmanlık yapan görevli anlamına gelmektedir. Daha çok padişahı özel olarak eğlendiren ve bilgilendiren kimseler olan musahipler, padişaha eğlence arkadaşı olmuş; şiir ve şarkılar söyleyerek padişahın hoş vakit geçirmesini sağlamışlardır.⁹⁶

Padişahın en özel anlarına şahit olan bu kişilerle padişahların başlarından geçen bazı olaylar, zamanla halk arasında dilden dile dolaşmaya başlamıştır. Bu anlatıların bazıları esas formunu korurken, bazısının yapı unsurları hatta formu değişmiş ve fıkraya dönüşmüştür. Bu şekilde oluşan fıkraların en güzel örneği, İncili Çavuş fıkralarıdır. Zira asıl adı Mehmed veya Mustafa olan (Sicili-i Osmani, I. 448) ve 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı sanılan İncili Çavuş'un sarayda musahiplik yaptığı bilinmektedir.⁹⁷

Aynı şekilde 17. yüzyılda yaşadığı bilinen halk kahramanı Bekri Mustafa'nın IV. Murat'ın musahiplerinden olduğu belirtilmektedir. IV. Murat'ın henüz şehzade olduğu

⁹⁴ Mehmet Özdemir, "Türk Turizm Tarihi İçerisinde Evliya Çelebi'nin Yeri ve Önemi", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C. 25, S. 2, Güz 2014, s. 260-268.

⁹⁵ İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, 1995, s. 530.

⁹⁶ Mehmet İpşirli, "Musâhib". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, 2006, s. 230.

⁹⁷ Nurettin Albayrak, "İncili Çavuş". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, 2000, s. 277–278.

zamanlarda Bekri Mustafa'nın meziyetlerini işitmiş olduğu ve tahta çıkmasıyla birlikte Bekri Mustafa'yı nedimlerinin arasına aldığı söylenmektedir.⁹⁸

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Oxford Yazması)'nda yer alan fıkra da kanaatimize göre IV. Murat'ın musahipliğini yapan Evliya elebi'nin, Seyahatname'de kendi ifadeleriyle anlattığı anektotun zamanla form ve yapı unsurlarının değişmesiyle oluşmuştur.

Evliya elebi'nin Seyahatname'de okuyucuyla paylaştığı olay şöyledir:

“Bir gün sa‘adetle harem hammmından taşra hsodaya arak-ld olup ıkdıkca cümleye selâm verüp, “şimdi bir hammm faslı eyledim” dediler. Cümle, “Sahh ve fiy” dediler. Hakr eyitdim: “Hnkr’ım pk olup nr olmuşsuz. Bu gün artık yağlanup gleş etmen, zr içeri {haremde} salavtsiz gleşp tamarınız kırılıp kuvvetiniz kalmamışdır. Hattat gibi Melek gibi hasmın vardır” dedim. “Ya kuvvetim kalmamış mıdır, gr imdi” deyüp bu hakri hemn kemerimden ukb-vr kapup doğancılar pefteresi ve sıbyn fırlağı gibi bu za‘ifi ser-i sa‘adeti üzre fir-a-fır çevirüp devern etdirirken hakr eyitdim: “Bire Hnkr’ım bu du‘cın sakın yenme ve koyuverp düşürme” dediğimde “Hemn kendni pek tut” dedi. “Be-meded hünkâr, hemn Allh duta yohsa iş işden geçdi” dey feryâd ede gördüm. Yine hakri gürz gibi çevirir. “Bire Hnkr’ım dönmeden gönlüm bulandı, kusacağım geldi, edebde s... sıarsın, bire pdişhum başın in o da geldi” deyince gülmeden b-b u b-mecl olup bu latifeden saf edüp hakre kırk sekiz altın ihsn eyledi.”⁹⁹

Görüldüğü üzere bahsi geçen fıkra, bu anlatının sadece giriş kısmından müteşekkildir. Padişahın mahrem hayatından bir kesit sunan anlatı, muhtemelen edebe aykırı görüldüğü için eksiltilerek anlatılmıştır. Ayrıca anlatının kahramanları değişmiş ve oluşan yeni formun yani fıkranın kahramanı Nasreddin Hoca olmuştur.

⁹⁸ Abdulkadir Emeksiz, **Bir İstanbül Kahramanı Bekri Mustafa: İnceleme-Metin**. Vol. 35. Mühür Kitaplığı, 2010, s. 1-3.

⁹⁹ **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbül, 2006, s. 120.

Anlatıda yer alan “Sahhâ ve âfiyâ” ifadesinin fıkranın iki ayrı çeşitlemesinde “sahhâ” ve “afiyetler olarak farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Kanaatimizce “Sahhâ.” sözcüğü, her iki anlatıda da “sıhhatler olsun” anlamında kullanılmıştır. “Be-ribbâ” ifadesinin ne anlama geldiği tespit edilememiştir. Fakat kelime, başında yer alan ve ön ek olduğunu düşündüğümüz “be” ile ayrılıp incelendiğinde ortaya fıkradaki bağlama uygun bir anlam çıkmaktadır. “be” eki Farsça’da, kelimelerin başına getirilerek zarf teşkil eden “ile, için, -e kadar, -e göre” anlamında kullanılan bir ön ektir. “Ribbâ” kelimesi muhtemelen “fazlalık, ziyadelik, artma, çoğalma;” anlamına gelen “ribâ” kelimesinin karşılığıdır. Bu durumda “be-ribbâ” ifadesi “artması ile” “ziyade olsun, ziyadesiyle” anlamlarını karşılamaktadır ki, bu ifade de “sahhâ (Sıhhatler olsun)”ya uygun düşen bir cevaptır.

Fıkranın sonunda müstensihin “El-ân şimdi hayâl-i zıll oyununda “be-ribbâ” demek andan kalmıştır.” şeklinde not düştüğü görülmektedir. “Be-ribbâ” ifadesinin hayâl-i zıll oyunuyla nasıl ilişkilendirildiği tespit edilememiştir fakat nüktedan kişilerin anlattığı olayların zamanla hayal oyununa konu olması mümkün gözükmektedir. Bir zamanlar sarayda musahiplik yapan Evliya Çelebi “hayalî” değildir fakat musahiplerden bazılarının aynı zamanda “hayalî” olduğu bilinmektedir. Musahip Mehmed Said Efendi bunlardan biridir. Mehmed Said Efendi’nin, II. Mahmut’u eğlendirmek için zaman zaman hayal oyunu oynattığı olmuştur.¹⁰⁰

Mesele anakronizm açısından ele alındığında, müstensihin “hayâl-i zıll” oyunundan bahsederek tarih yanlışlığına düştüğü anlaşılmaktadır.

Araştırmacılar “hayâl-i zıll” oyununun kökenini Çin, Hindistan, Portekiz, Bizans olmak üzere farklı ülkelere dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu oyunun Anadolu’ya girişi hakkında çeşitli görüşler vardır.

¹⁰⁰ Talip Mert, “Musâhib Mehmed Said Efendi”, **Eyüp Sultan Sempozyumu IV**, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, s. 331-335.

Bu görüşlerden en yaygın olanı, oyunun kahramanları olan Hacivat ve Karagöz'ün Orhan Gazi zamanında yaşayan iki inşaat ustası olduğudur. Çalışırken sürekli atışan ve nükteli bir şekilde konuşan bu iki arkadaş, diğer işçilerin giderek işlerini ihmal etmesine bunun sonucunda da cami inşaatının giderek yavaşlamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Orhan Gazi Hacivat ve Karagöz'ü öldürtmüş fakat sonradan vicdan azabı çekmeye başlamıştır. Padişahın üzüntüsünün azaltmak isteyen Şeyh Küşterî, Hacivat ve Karagöz'ün deriden yapılmış tasvirlerini perde arkasında oynatmaya başlamıştır.

Karagöz oyununun kökeni ile ilgili en tutarlı görüş ise bu oyunun 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında Anadolu'ya geldiği yönündedir. Buna göre Yavuz Sultan Selim, Cize'de (Mısır) seyrettiği bir hayal oyununu çok beğenmiş ve bu hayalciyi İstanbul'a götürmek istemiştir.

Gölge oyununun Karagöz adıyla anılması 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu isme de ilk olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde rastlanılmaktadır.¹⁰¹

Tüm bu sebeplere bağlı olarak fıkranın Oxford Yazmasında yer alan çeşitlemesi zaman kavramı açısından değerlendirildiğinde fıkranın hem başka bir metinden alıntılandığı hem de olgusal bir anakronizm içerdiği görülmektedir. Bu durumun meydana gelmesi, fıkra anlatıcılarının birtakım sebeplerle tarihsel yanlışlığa düşmelerinden daha farklı anlamlar taşımaktadır. Zira genel fıkra tipi olan Nasreddin Hoca'nın ününün zamanı ve mekânı aşmasında, bu tip yanlışların payı büyüktür. Halk, kendi içinden biri olarak gördüğü Nasreddin Hoca'yı bu tip yanlışlar aracılığıyla kendi yaşadığı zamana ve mekâna taşımıştır.

¹⁰¹ Sevengül Sönmez, **Karagöz Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-13.

3.2. Ziyaretler, Yatırlar, Türbeler, Mezarlar

3.2.1. Gül Baba-Geyikli Baba-Seyid Gazi

a) Menâkıb-ı Nasreddin Efendi

“Hikâyet: Bir gün Hoca Efendi taşra çıkar, yolu yanılıb evini bulamaz. Yolda bir herife rast gelüb eydür: “Ey kardeş, hiç sen benim evimi gördün mi?” dedikde herif “Evet, belî gördüm.” dedi. Andan yola düşü giderler. Hoca eydür: “Kanda gidersin?” Herif eydür: Gül Baba ’ya şeyh oldum anda giderim.” demiş.”¹⁰²

b) Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Cambiridge Yazması)

*“Bir gün Hoca evinden taşra çıkar. Yol azup evin arayup bulamaz. Yolda bir herife uğrar; aydur: “Be karındaş! Hiç evimi gördün mi?” dedi. Herif: “Evet, belî, gördüm. Yola düşüp gider.’ Kanda gidersin?” dedim. ‘Geyikli Baba ’ya şeyh oldum; anda giderim, dedi.” Hoca, rahmetullâhu ‘aleyh, gerçek sanup sürüp **Baba-Sultân** ’a vardı. Baba da zariflerden idi; bunü görüp, karşı gelüp tekkeye kondurdılar. Hoca ayıtdı: “Evimi gördünüz mi?” dedi. Bunlar: “Beli; geldi, gördük ve sana gönderdik.” Hoca gitmek ister. Komayup: “Bu gece bunda yat; sabâh gidersin:” derler. Hele ol gece anda kalur. Hoca ’nın, sabâh, sakalın tıraş ederler. Sabâh durur; yola girer. Bir pınarda elin, yüzün yurken sakalı yok, görür. Ayıtdı: “Eyvâh! Gördün mi? Beni değışmişler yerime bir kalenderi vermişler.” deyüp evine gelüp: “Karı! Haberin var mı? Beni değışmişler yerime bir kalender vermişler.” demiş.”¹⁰³*

c) Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması)

“Hikâyet: Nasreddîn Hoca ’ya: “Eşegün kâdî oldı.” demişler. Sevinerek ‘avratına varmış. “Avrat eşegim kâdî olmuş. Varayın, bana nâ ’ibliğın vere mi?” demiş. Sabâh sefer eylemiş. Giderek, ahşam olur. Bir tekkede kalmış. Tekke sâhibinün ‘avratına

¹⁰² Duman, **age.**, 2008, s. 200.

¹⁰³ Boratav, **age.**, 2006, s. 232.

aytmış ki: “Dün ile beni uyar, kaldır. Maslahatum var, giderim.” demiş. Meğer ol tekkede ışıklar varmış. Nasreddin Hoca’yı bilmemişler. Uyurken sakalın, bıyığın tıraş etmişler. ‘Avrat kalkmış yukarı aytmış: “Dur yukarı! Sabah oldu gidersen”, demiş. Nasreddin Hoca da kalkmış. Giderek bir pınar kenârına varmış, oturmuş. Kendüyi su içinde görmüş. Bir Seydi-Kazı ışığı durur. Ta’accüp eyleyüp fikreder ki: “Bu e.....n s.....m beni deyü bir Seydi-Kazı ışığın uyarmış.” demiş.”¹⁰⁴

Fıkranın her üç çeşitlemesinde olay örgüleri birbirinden farklı şekilde gelişmiştir. 1810 yılında istinsah edilmiş olan Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Cambiridge Yazması)’de olay örgüsünün giriş kısmı Menâkıb-ı Nasreddin Efendi’ye; gelişme ve sonuç bölümleri ise Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması)’ye benzemektedir. Bizi asıl ilgilendiren konu ise her üç çeşitlemede de Nasreddin Hoca’nın evini ararken yolunun düştüğü mekânların/tekkelerin birbirinden farklı olmasıdır. Zira çeşitlemelerin karşılaştırılması sonucunda karşımıza Gül Baba, Geyikli Baba ve Seyid Gazi olmak üzere üç farklı isim ve bu isimlere bağlı olarak anılan üç farklı mekân çıkmaktadır.

İstinsah tarihi 1750 olan Menâkıb-ı Nasreddin Efendi adlı yazmadaki çeşitlemede Nasreddin Hoca, evini ararken Gül Baba’ya şeyh olduğunu iddia eden birinin peşine takılmaktadır. Nasreddin Hoca’ya evinin yolunu tarif eden kişi, Gül Baba ismini herhangi bir mekân adından bağımsız bir şekilde kullanmıştır. Fakat “Şeyh oldum” ifadesinden anlaşılacağı üzere bu kişinin Gül Baba diye bahsettiği yer, tekke veya dergâh tarzında din ekseninde oluşan bir mekândır. Bu noktada akla, bahsi geçen mekâna/tekkeye ismini veren Gül Baba’nın kim olduğu ve Nasreddin Hoca ile aynı dönemde yaşayıp yaşamadığı soruları gelmektedir. Zira bu kişinin Nasreddin Hoca döneminde tanınıyor olması için en azından Nasreddin Hoca’nın ölüm tarihi olan 1284’te veya bu tarihten önceki bir dönemde yaşamış olması gerekmektedir. Bu sorulara cevap bulmak üzere yaptığımız araştırmaların sonucunda ise tarihî süreç içerisinde bir değil, birden çok Gül Baba’nın yaşadığı; fakat bunlardan hiçbirinin 13. yüzyıl ve

¹⁰⁴ Ae., s. 138.

öncesinde hayatta olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Gül Baba'nın, Nasreddin Hoca zamanında biliniyor olması pek de mümkün değildir.

Gül Baba hakkında bilgi veren en eski kaynakların başında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi gelmektedir. Evliya Çelebi bu eserinde okuyucuya, Gül Baba'nın Merzifon'da doğduğu; Fatih Sultan Mehmed, II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde pek çok sefere katıldığı; 1541'de Budin Seferi'nde şehit olduğu, Budin fethedildikten sonra 200.000 askerin katıldığı ve Kanunî'nin de hazır bulunduğu cenaze namazını Ebüssuud Efendi'nin kıldırıldığı bilgisini aktarmıştır.¹⁰⁵ Fakat daha sonra Evliya Çelebi'nin Gül Baba hakkında verdiği bu bilgilerin Gül Baba adıyla anılan farklı iki velinin hayatının kaynaştırılmasıyla elde edildiği ortaya çıkmıştır. Zira konu üzerine yazılmış çeşitli eserlerde biri Fatih, diğeri Kanunî döneminde yaşamış iki ayrı Gül Baba'dan bahsedilmektedir. Fatih devrinde yaşayan Gül Baba'nın asıl adı Mehmed'dir ve Anadolu'ya Şirvan'dan gelmiştir. İstanbul'da Fatih'in kendi adına yaptırdığı camide hadis ve tefsir dersleri vermiş; bizzat Fatih'in tefsir hocalığını yapmıştır. Hizmetleri karşılığında herhangi bir şekilde karşılık beklemeyen ve kendisine verilen maaşı kabul etmeyen Gül Baba, Fatihle Edirne'de bulunduğu sırada av için gittikleri Korucu Köyü'nü çok beğenmiş; kendisine o yerde bir zaviye kurmuştur. Şöhreti ölümünden sonra devam eden Gül Baba'nın ismi Edirneli Tığî'nin,

Âşinây-i bahr-i 'irfân-ü kerâmet Gül Baba

Rûşenây-i dîde-i ehl-i basîret Gül Baba

Âb-i rûy-i hayl-i merdân-i Buhârâ'dır özü

Cûy-i Âmûn'dur bu gül 'ayn-i velâyet Gü Baba

...

¹⁰⁵ Semavi Eyice, "Gülbaba Tekkesi ve Türbesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 14, 1996, s. 228.

medhiyesinde geçmektedir. Bu beyitlerden, Gül Baba'nın Fatih devrinde yaşamış olup türbesinin yer aldığı göl kenarında ikamet ettiği ve Edirne'de şehit düşen irfan ve keramet sahibi bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

Bu medihyenin dışında Mevlevî şairlerden Şeyhulislam Asım'ın Divan'ında yer alan "Der-Vakt-i Ziyaret-i Türbe-i Gül Baba Der-Edirne" başlıklı kıt'ada da Gül Baba'nın Edirne'de gömülü olduğu, şeyhülislamlar tarafından bile türbesinin ziyaret edildiği, şöhretinin ölümünden üç yüz sonra bile devam ettiği anlaşılmaktadır.

Kanunî devrinde yaşayan ve asıl adı Cafer olan Gül Baba ise bir beктаşi dervişidir ve Budin'in 1541'deki fethi sırasında şehit düşmüştür. Cenaze törenine Kanunî Sultan Süleyman'ın da katıldığı Gül Baba'nın cenaze namazını ise Ebussuud Efendi kıldırılmıştır.¹⁰⁶ Türbesi ise günümüzde Macaristan topraklarında Kalvaria Tepesi üzerinde yer almaktadır. Budin'in fetihinden az sonra, 1543-1548 yıllarında Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade Mehmed Paşa tarafından Horozkapısı dışında, Veli Bey İlıcası yakınında Gülbababayırı denilen bağlık bir yerde yaptırılan bu türbe günümüzde de pek çok ziyaretçinin uğrak mekânı olmuştur.¹⁰⁷

Tarihî ve edebî kaynaklara göre her ne kadar Gül Baba adlı iki farklı şahıstan bahsedilse de Anadolu'da, Balkanlar'da hatta Pakistan'da Gül Baba adı ile anılan birden çok tekke, türbe ve ziyaret yeri bulunmaktadır. Sözlü ve yazılı kaynaklara göre sırf İstanbul'da bile Gül Baba adı ile anılan 11 ayrı ziyaret yeri ve türbeden

¹⁰⁶ Fevziye Abdullah Tansel, "Gül Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divânı ve Sünbül Sinan", **A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi**, S.16, 1968, s.67-78.

¹⁰⁷ Eyice, **agm.**

bahsedilmektedir.¹⁰⁸ Anadolu’da da Gül Baba adıyla anılan pek çok türbe ve ziyaret yerinin var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹

Bahsi geçen mevkilerde yer alan ve Gül Baba adıyla anılan bu mekânların çoğu; ziyaret yeri, kabir ve türbe şeklinde varlık göstermektedir. Bu mekânlarda varlığı bilinen Gül Babaların çoğunun hangi dönemde yaşadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Esasında Gül Babaların birbirinden farklı şahıslar olup olmadıkları da bilinmemektedir. Tahminimiz o yöndedir ki tarih içerisinde yer alan Gül Baba adlı bir ya da aynı isimdeki iki farklı veli zat, Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkim olduğu topraklarda yaşayan halk tarafından sahiplenilmiş; bu sebeple de birden fazla yerde onun ismiyle anılan türbe ve ziyaret yerleri ortaya çıkmıştır.

Meselenin çalışmamıza yönelik kısmına gelecek olursak, hangi Gül Baba’dan bahsedilirse bahsedilsin hiçbirinin de Nasreddin Hoca ile aynı devirde yaşamadığını, bu nedenle de tıpkı Timur gibi Gül Baba adının (ve tekkesinin) da fıkrada Nasreddin Hoca ile anılmasının tarihî gerçekliklerle ters düştüğünü söylemek mümkündür.

Fıkranın Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Cambiridge Yazması)’de yer alan çeşitlemesinde ise Nasreddin Hoca’nın, evini ararken rastladığı şahıs “Geyikli Baba”ya şeyh olduğunu söylemektedir. “Gerçek sanup” ifadesinden anlaşılacağı üzere bu kişi Nasreddin Hoca’ya şaka yapmaktadır. Fakat Nasreddin Hoca, bu şâhısa inandığı için onunla birlikte Baba-Sultân’a gitmektedir. Burada üzerinde durulması gereken mevzu ise fıkrada mekân olarak bahsi geçen Geyikli Baba ve Baba Sultan ifadeleriyle nerenin

¹⁰⁸ Beyoğlu Tomtom Mahallesi’nde, Karagümrük Gül Baba Sokak üzerinde, Küçük Mustafa Paşa’da Gül Camii içinde, Cibali’deki Gül Baba Camii içinde, Üsküdar Kısıklı Caddesi’nde, Merdivenköy’de Üçgöztepe’ye giden yolda, Eyüp Sultan’da Ümmi Sinan Sokağı’nda, Tophane’de, Silivri Kapı’da, Beylerbeyi Camii’nden 1 km. uzaklıkta Boğaziçi Köprüsü’nün ayağında olarak özetleyeceğimiz bu türbe ve ziyaret yerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Tosun Saral, “İstanbul’da Gül Babalar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi** 34, 2005.

¹⁰⁹ Amasya-Merzifon İlçesi, Niğde-Güllüce Köyü, Sivas-Peğnik Köyü, Tekirdağ-Hayrabolu İlçesi, Kırklareli-Hatice Hatun Mahallesi, Kırklareli-Kofçaz İlçesi, Edirne-Babaeski İlçesi, Isparta-Uluğbey Köyü, Kayseri-Gülveren Köyü, Erzurum-Tekman İlçesi, Bursa-Ebuşahme Mahallesi, Çorum-Hacı Recep Mahallesi, Çorum-İskilip İlçesi olarak özetleyeceğimiz ziyaret yerleri ve türbeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Tosun Saral, “Anadolulu Gül Babalar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 32, 2004.

kastedildiği, gerçek hayatta bu mekânların var olup olmadığı, varsa hangi dönemde inşa ettirildiği ve ne gibi özelliklere sahip oldukları konusudur.

Konu üzerinde yaptığımız araştırmalara göre fıkra bahsi geçen Geyikli Baba, Orhan Gazi tarafından Bursa'da Geyikli Baba ünvanlı bir derviş için yaptırılan külliye adını almıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yaptırılmış olan bu külliye; cami, tekke, türbe ve hamamdan meydana gelen bir tarikat külliyesidir. Külliye'nin bulunduğu yer ise Bursa'nın Gürsu ilçesine bağlı Babasultan Köyü'dür.¹¹⁰ Buradan anlaşılacağı üzere fıkra bahsi geçen Baba-Sultân, Geyikli Baba külliyesinin bulunduğu köyün adıdır. Dönemin tapu defterlerinde "Geyikli Baba kardeşi" olarak anılan Babasultan Köyü, Bursa'nın 40 km. kadar doğusunda, Bursa-İnegöl yolunun sağında (güneyinde) Uludağ'ın eteklerinde, korularla kaplı, ulu çınarların gölgelendirdiği, havası ve suyunun güzelliğiyle dikkati çeken bir çevrede bulunmaktadır. Aşıkpaşazade Tarihi ve Neşri'nin Cihannüması gibi Osmanlı kaynaklarında bu külliye'nin, Orhan Gazi tarafından dervişleriyle Bursa'nın fethine (1326) katılan Geyikli Baba için fetih'ten sonra inşa ettirildiği belirtilmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin naklettiği tapu defteri kayıtlarında külliye'nin adı, "Vakf-ı Zaviye-i Geyikli Baba" olarak geçmektedir. Geyikli Baba Külliyesi şüphesiz ki yüzyıllar boyunca birçok onarım ve tadilat geçirmiştir. Ancak yapıların zaman içinde uğradığı bu değişiklikler tespit edilememektedir. 1958'de Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1963-1964'te Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan cami ile türbe günümüzde bakımlı durumdadır. Cami asli kullanımını sürdürmekte türbe de ziyarete açık tutulmaktadır. Öte yandan hamam da Babasultan köyüne hizmet vermektedir.¹¹¹

Adına külliye yaptırılan Geyikli Baba ise Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Orhan Gazi zamanında yaşamış bir Türkmen Babaî-Vefaî dervişidir. Orhan

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 14, 1996, s. 45-46.

¹¹¹ M. Baha Tanman, "Geyikli Baba Külliyesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.14, 1996, s. 47.

Gazi Türkmen halkına yakınlığını göstermek için Geyikli Baba'ya saygı ve hürmette bulunmuş; külliyeinin dışında onun adına İnegöl bölgesinde vakıflar yaptırmıştır.¹¹²

Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde (ö. 1393) anlatılan Orhan Gazi ile Geyikli Baba'nın buluşması ve görüşmesi tarihçi Mehmet Neşri' nin eserinde de anlatılır. Neşri'nin "Tarih"inde olay şöyledir:

"...Orhan Gazi Bursa'ya gelince, Bursa'da bir imaret yaptırdı. Dervişleri teftiş etmeye başladı. İnegöl yöresinde Keşiş dağı yanına bir nice dervişler gelerek karar etmişlerdi. Ama içlerinden bir derviş vardı, gider dağda, geyikçiklerle yürürdü. Turgut Alp onu sevmişti, daima onunla sohbet ederdi... Orhan Gazi'nin dervişleri teftiş ettiğini işitince, adam göndererek: "Benim köylerim dairesine bir nice dervişler gerek, yurt tutmuşlardır. İçlerinden bir derviş vardır, geyikçiklerle arkadaşlık eder, geyikçiklerden hiçbiri ondan kaçmaz, hayli mübarek kişidir".dedi... Orhan Gazi: "Gidin derviş buraya getirin" dedi. Derviş davet ettiler, gelmedi ve "Orhan Gazi, zinhar buraya gelerek, beni günaha sokmasın" dedi. Bu haberi Orhan Gazi'ye verdiler. Orhan Gazi yine adam göndererek: "Bizim derviş hazreti ile buluşmak mutlak gayemizdir.Niçin gelmez veya bizi oraya gelmeye niçin bırakmaz."dedi.Derviş: "Derviş-ler gözcü olup, dua vaktini gözetirler, varırlar.İnşallah vaktinde Bey'in katına vararak dua ederiz"diye cevap verdi.Bunun üzerinden birkaç gün geçti. Bir gün o derviş... (Bey sarayı avlusuna bir kavak ağacı dikti. Orhan Gazi dervişle görüştü, duasını aldı) Sonra Orhan Gazi da o dervişin mekânına giderek: "Dede! Bu İnegöl yöresi senin olsun "dedi. Derviş: "Ey Hân! Huda bu mal ve mülkü ehline verir. Biz bunların ehli değiliz Huda mülkü sizin gibi padişahlara, malı da muamele ehline verir" dedi. (Orhan Gazinin ısrarı üzerine) derviş: "Padişahsın, senin sözün sınmasın (bozulmasın). Şu karşıda duran tepelikten beri (olan) yerceğiz dervişlerin avlusu olsun" dedi. Orhan Gazi kabul etti. Dervişin duasını

¹¹² Halil, İnalçık, "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", **Doğu Batı Dergisi** 5, 1998-9 s.12.

aldı. Sonra derviş vefat edince Orhan Gazi, üzerine türbe, yanına bir tekke, bir de cami yaptı... (Buraya) Geyikli Baba zaviyesi derler.”¹¹³

Bu bilgiler ışığında Geyikli Baba'nın Nasreddin Hoca'nın ölümünden sonra, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları olan 13. yüzyılın başlarında yaşadığını söylemek mümkündür.

Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması)'da “Meğer ol tekkede ışıklar varmış.” cümlesi, Nasreddin Hoca'nın suya bakınca kendini tanımayıp “Seydi-Kazı ışığı” zannetmesi ve tekke sahibinin karısından bahsederek “... beni deyü bir Seydi-Kazı ışığın uyarmış.” demesi tekkenin “Seyyid Battal Gazi Tekkesi (Türbe-Külliyesi) olduğu fikrini doğurmaktadır.

Seyyid Battal Gazi; Emeviler devrinde (8. yy.) yaşamış olan ve Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-veli hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış müslüman komutandır.¹¹⁴ Onun adına yaptırılan ve günümüzde “Seyyid Battal Gazi Külliyesi” olarak bilinen külliye, Eskişehir Seyit Gazi'de 13. yüzyılın başlarında kurulmuştur. İnşa edildiği mevki, Üçler Tepesi'nin yamacında, kayalık bir alandadır. Rivayete göre Seyyid Battal Gazi adındaki Emevi kumandanı 8. yüzyılda bu mevkide şehit düşmüştür. 13. yüzyılın başlarında, Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev'in eşi Ümmühan Hatun da bu mevkiye bu kahraman kumandan için bir cami, türbe ve medrese yaptırmıştır. Ümmühan Hatun'un kendisi de öldükten sonra bu medresenin türbesine defn edilmiştir. Seyyid Battal Gazi külliyesinin çekirdeği Anadolu Selçuklu döneminde oluşmaya başlamış, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı devrinde eklenen yapılar ve ardından yenileme çalışmalarıyla günümüzdeki hâlini almıştır.

Günümüzde bu külliyesinin içinde Seyyid Battal Gazi Türbesi; cami, iki çilehane, türbedar odası, Mihaloğulları Türbesi, Ümmühan Hatun Medresesi ve Türbesi, Kadıncık

¹¹³ Mehmet Neşri, **Neşri Tarihi**, Yayınlayan: M. Altay Köymen, Ankara, 1983, I, 83-85.

¹¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Battal Gazi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, 1992, s. 204.

Ana, Kesikbaşlar ve Çoban Baba türbeleri, Bektaşî Dergâhı, aşevi, fırın ve medrese odaları duvarlarla çevrili açık bir avlunun güney, doğu ve kuzey yönlerinde yer almaktadır.¹¹⁵

Bu bilgilerden hareketle, Seyid Battal Gazi'nin Nasreddin Hoca'dan önceki bir dönemde (tahminen 8.yy.'da) yaşadığını söylemek mümkündür. Kendi adını taşıyan külliye de yine Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu dönemin öncesinde inşa edilmiştir. Bu durumda Seyid Battal Gazi ile Nasreddin Hoca'nın aynı fıkra da yer almasının tarihsel gerçekliklerle örtüştüğü görülmektedir.

3.3. Eşyalar

3.3.1. Gözlük

*“Hoca gündüz gezer iken **gözlük** ile gezüp gece yatduğu zamân dahı gözlükle yaturmuş. Demişler ki: “Hoca Efendi! Niçün **gözlükle** yatarsın?” dediler. Hoca ayıtdı: “Oğullar! Rü'yâ görürsem eyü göreyim.”¹¹⁶*

Boratav'ın, adını ve yazılış tarihini tespit edemediğimiz bir yazmadan derleyerek okuyucuya sunduğu bu fıkra da Nasreddin Hoca'nın gözlük kullandığı görülmektedir. Aynı fıkranın Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I)'da yer alan çeşitlemesi şu şekildedir:

*“Hoca Nasreddin rüya görür seçemez. Ehline eytir ki, getir şol **gözlüğü**, rüya görüyorum, seçemiyorum, galiba ihtiyarlığım var, anın için seçemiyorum, dedi, gözlüğü takıp bakayım ki rüyayı seçeyim, dedi.”¹¹⁷*

Fıkra da Nasreddin Hoca'nın, gördüğü rüyayı daha iyi seçebilmek için eşinden gözlük istediği görülmektedir. Fakat bu durum tarihî gerçekliklerle örtüşmemektedir.

¹¹⁵ Ayşe Denknalbant, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, 2009, s. 51.

¹¹⁶ Boratav, **age.**, 2006, s. 228.

¹¹⁷ Duman, **age.**, 2008, s. 236.

Zira Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devirde nesnelerin görüntüsünü büyüten mercekler kullanılıyor olsa da gözlüğün henüz keşfedilmediği bilinmektedir.

Gözlüğün ilk olarak nerede ve kimler tarafından icat edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat gözlüğün ana kısmı olan büyütücü merceklerin çok eskilerden beri Çin'de ve Avrupa'da, okumak için çerçeveye tutturularak kullanıldığını söylemek mümkündür.¹¹⁸

Dünyanın en eski merceğinin 3000 yıl önce Suriye'de yapıldığı bilinmektedir. Doğal bir kristali aşındırarak mercek şekline getiren Suriyeli ustaların merceği hangi amaçla kullandığı kesin olarak anlaşılamasa da merceğin küçük yazı ve şekilleri işlemek için büyüteç olarak kullanıldığına inanılmaktadır. Mercekle ilgili ilk yazılı belge MÖ 424'ten kalan bir Antik Yunan belgesidir. Yazıda, güneş ışınlarının mercekle bir noktaya toplanıp ateş yakılması anlatılmaktadır. Optikteki kapsamlı araştırmaları sayesinde modern optiğin babası olarak kabul edilen Ebu Ali Hasan İbn'ül Heysem'in Mısır'da halife Al-Hâkim döneminde hapisanede iken 1020 yılında yazdığı "Optik Kitabı" ise daha sonra Latince'ye çevrilerek Avrupalıların ışık ve mercek ilişkisini anlamasını sağlamıştır. Batılı bilim insanı Roger Bacon ise kilise tarafından 1257'de hapse atıldığı süre boyunca mercekler üzerinde çalışmış; 1262'de merceğin büyütme özelliklerini anlatan eserini yayınlamıştır.¹¹⁹

Merceklerin ışığı bükerek objeleri nasıl büyüttüğü anlaşıncaya kaliteli mercek yapımı gelişmiş; mercekler kullanım açısından geliştirilerek gözlüğe geçiş sağlanmıştır. Önceleri göz çukuruna yerleştirilen mercekler, zamanla geliştirilerek günümüzde kullanılan modern gözlüklere dönüşmüştür. Rahat okuyup yazma amaçlı ilk gözlük, İtalya'da 13. yy'ın sonlarına doğru (bazı kaynaklara göre 1286'da) icat edilmiştir. Gözlüğü ilk olarak kimin icat ettiği hakkında ise farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin en yaygın olanına göre gözlüğü ilk olarak Bacon bulmuş; buluşundan da dostu Goethal'i

¹¹⁸ Cem Akgün, "Türkiye'de Optometrik Ürünler Sektörü", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2009-10, İstanbul, 2009. s. 7.

¹¹⁹ Ural Akbulut, "Gözlük Bir İtalyan Buluşudur", <http://www.uralakbulut.com.tr>, 05. 02. 2017.

haberdar etmiştir. O da İtalya'ya yaptığı bir seyahat sırasında, bu sırrı Pisa rahiplerinden Spina'ya açmış; Salvato d'Amarti adında bir Floransalı da gözlük kullanımını yaymıştır. Bu yönüyle 13. yy'ın son yirmi senesi içinde gözlük kullanıldığı konusunda tarih vesikaları hemfikirdir. 14. yy'ın ortalarında ise gözlük artık iyice yaygınlaşmıştır.¹²⁰

İlk keşfedildiğinde tek mercekli ve çerçevesiz bir şekilde elde tutularak kullanılan gözlük; daha sonraları iki mercekli ve metal çerçeveli şekle bürünmüştür. Bu gözlükler, 1400'de yaygınlaşmış; zamanla şapkaya takılanları da çıkmıştır. Çerçevenin iki ucuna takılan kurdelenin başa bağlandığı model ise 1600'lerde yaygınlaşmıştır. 1784'te, Benjamin Franklin mercekleri yakın ve uzak görüşe göre ayırmış ve bunları tek bir çerçevede birleştirerek çift odaklı sistemi bulmuştur. 1825'te astigmat için ilk silindirik mercek İngiltere'de yapılmıştır

Modern gözlüklere geçiş ise çift mercekli metal çerçeveli ve burun üzerinde durabilen gözlük modellerinin çıkmasıyla gerçekleşmiştir. İlk çıktığında ağır olan ve bu sebeple burun üzerinde durması sorun teşkil eden bu gözlükleri hafifletmek için çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Örneğin İspanya kralı V. Philip, saraydaki kadınların bu tip gözlüklerini hafifletmek için kaplumbağa kabuğundan çerçeveler yaptırmıştır. Bu gözlükler, burunda uzun süre tutulabildiği ve kaplumbağa kabuğunun şans getirdiği inancı ile daha sonraları moda olmuştur. Kaplumbağa kabuğu çerçeveler 1920-1930'lu yıllarda bile çok popülerken zamanla geliştirilen titanyum çerçeve ve plastik mercek sayesinde gözlükler hafiflemiş ve kırılma riski azalmıştır

Bu dönemde bir de tek mercekten yapılan ve "monokl" adı verilen gözlük kullanılmıştır. Monokl, göz çevresindeki kaslarla sıkıştırılarak kullanılmış ve yakayla bağlantısı kurdeleyle yapılmıştır. Gözlüklere sap takılması 1728'de ilk kez Londra'da başlamıştır. Ancak sapların ucuna bağlamak için kurdele kullanılmıştır. Kurdele yerine

¹²⁰ Akgün, **age.**, s. 10.

gözlük sapının bükülerek kulak arkasına takılması 1880’de gerçekleşmiş ve böylece modern gözlüğün temeli oluşmuştur.¹²¹

Gözlüğün icadı ve yaygınlaşması sanat dünyasına da yansımıştır. 1352’de Tommaso Da Modena, Provence’li Hugues’ün portresiyle günümüze ulaşan ilk gözlüklü insan resmini yapmıştır. 1480’de Domenice Ghirlandajo’nun bir resminde, üzerinde gözlük bulunan bir sıranın önünde görülen Aziz Hieronymus gözlük yapımcıları loncasının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Raphael’in 1517’de yaptığı Papa X. Leo’nun portresinde ise miyopluk için kullanılan iç bükey camlara ilk kez rastlanmaktadır.¹²²

Görüldüğü üzere gözlük 13. yy.’da İtalya’da icat edilmiş; 14. yy.’da yaygınlık kazanmıştır. Bu durumda hem yaşadığı coğrafya hem de içinde bulunduğu zaman dilimi açısından düşünülünce Nasreddin Hoca’nın gözlük kullanmış olması mümkün gözükmemektedir. Fakat fikra anlatıcıları gözlük takmak suretiyle Nasreddin Hoca’yı kendi çağlarına taşımayı başarmışlardır.

3.3.2. Köstekli Saat

*“Herze-vekillerden biri gúyâ Hoca merhûmla eğlenmek kasdıyla, bir yaz ramazânının sâ’at on birinde sâ’ata bakmasını teklif eylemiş. Hoca’nın o ânda bin türlü endişesi olmağıla kızup, herifin su’âllerine aykırı cevâblar vererek her tuhaf meşrebli yaratılan adamlar her vakıta herkesin dalkavuğu olamayacağını anlatmak istemiş; Şu yolda konuşmuşlar: “Hoca Efendi! Sâ’at kaç?” “**Topu bir dâne sâ’atım var.**” “Hayır Efendim! Onu demek istemem. Kaça geldi?” “Vallâhi! **Kösteğiyle, dellâliyesiyle yüz seksen iki akça ve iki paraya doğru geldi idi.** Allâhu a’lem.” “Fe-sübhân Allah. Efendim! Ben anlatamadım galibâ. Akşama ne var, akşama?” “Bize iftâra mı geleceksin? Tâam sırası! İşte benim zihnim de ona müta’allık şeylerle meşgul. Sana sayayım: A’lâ arpa ekmeği, tâze soğan, kavun, hıyar, belki bir de bulgur pilâvı olabilir.”*

¹²¹ Akbulut, **agm.**

¹²² Akgün, **age.** s. 10.

“Değil, a Hocam! Gaalibâ benimle alay ediyorsun? Şimdi ne zamândayız?” “Tâm orta yaz; sıcakların yiğincik devri.” “Allah Allah! Nasreddin Hoca’ya eğlence olacağımı hiç de tahmîn etmiyordum. Şimdi çıldıracağım. Be adam! Zamân ne zamân? Diyordum.” “A evlâd! Bunu bilmiyecek ne var? Âhir zamân.””¹²³

Bahâî'nin “Letâ’if-i Hoca Nasreddin” adlı eserinde yer alan bu fıkrada gülmece “saat” kelimesi üzerine temellendirilmiştir. Nasreddin Hoca’nın, muhataplarını yanlış anlayarak onların sorularına verdiği aykırı cevaplardan hareketle oluşturulan olay örgüsünde, saatin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Saat kelimesi, Nasreddin Hoca’nın muhatabına verdiği ilk iki cevapta “Günün hangi anı olduğunu gösteren alet.”¹²⁴ anlamında kullanılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken husus, fıkrada Nasreddin Hoca’nın köstekli saat kullanıyor olmasıdır. Zira, “... Kösteğiyle, dellâliyesiyle¹²⁵... Topu bir dâne sâ’atım var.” cevabından, Nasreddin Hoca’nın köstekli bir saatinin olduğu anlaşılmaktadır.

“Zaman gösterme aracı” olarak tanımlanan saatin, Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemde biliniyor ve kullanılıyor olması şaşırtıcı değildir. Zira insanoğlu eski çağlardan beri içinde bulunduğu zamanı merak etmiş; bu merakına yönelik keşiflerde bulunmuştur. Bu keşiflerin en eski örneklerine Mısır’da rastlanmıştır. Dünyanın en eski saatleri olan ve MÖ 3500’lerden kaldığı bilinen bu saatler, güneş saati şeklinde tasarlanmıştır. Bu tarihten itibaren saat, zamanla birçok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat fıkrada Nasreddin Hoca’ya ait olarak bahsi geçen köstekli saatin keşfi 1500’lü yıllara tekabül etmektedir.

İnsanlar on bin yıl önce yıl, ay ve günü ölçmek için ay ve güneşten yararlanmış; çubuk ve kemikler üzerine ayın evrelerini gösteren kesikler yaparak zamanı ölçmeye çalışmıştır. Mısır’da ise MÖ 3500’lerde zamanı ölçmek için güneşten yararlanılmış;

¹²³ Mehmet Arslan, ve Burhan Paçacıoğlu, **Letâ’if-i Hoca Nasreddin**, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996, s. 141.

¹²⁴ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 02 Ocak 2017.

¹²⁵ Dellâliyye; samsarlık, tellâllık anlamına gelmektedir.

dikili taşlar (obelisk) güneş saati olarak kullanılmıştır. Dikili taşın gölgesinin gün içinde hareket etmesi sonucu yerdeki işaretlerden zaman bulunmaya çalışılmıştır. İnsanoğlu zamanın önemini kavrayarak binlerce yıl önce saati icad etmiş ve bu buluşu sürekli geliştirmiştir.¹²⁶ Zaman içerisinde su saati, mum saati, kum saati ve mekanik saat keşfedilmiştir.

Güneş saatinden sonra ortaya çıkan su saatleri mevcut arkeolojik buluntulara göre ilk defa MÖ 1500'lerde Babil'de ve daha sonra Mısır'da kullanılmıştır. Su saatlerinin, biri "boşalması", diğeri "batar" olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bunlardan boşalmalı tipin çalışması bir kaptan diğere su akıtarak eksilen veya diğerkapta biriken suyun seviyesinden geçen zamanı belirleme esasına dayanmaktadır. Bu yöntem suyun buharlaşması ve donması önlendiğı sürece özellikle geceleri kullanmaya çok uygundur.¹²⁷ Babil'de bekçiler için bir tür "bekçi saati" olarak kullanılan su saatinde, bir kabın tabana yakın kısmındaki delikten damlayan suyun alttaki kaba dolduğı bilinmektedir. Bu saatin bir örneğı henüz bulunamamıştır fakat Babil kil tabletlerinde su saati ile bazı hesapların yapılışı anlatıldığı için varlıkları bilinmektedir.

Su saatinden sonra ortaya çıkan mum saatinde ise mum yanarken kısalan boyunun ölçülmesi ile zaman belirlenmeye çalışılmıştır.¹²⁸

Mekanik saat hariç diğelerinden daha yeni olan kum saati ise ortası ancak bir kum tanesinin geçebileceğı darlıkta boğulmuş, iki tarafı balon gibi şişkin bir cam kaptan ibarettir. Bu saat türü, kumun görülebilmesi zorunluluğundan dolayı daima camdan yapılmıştır. Cam kabın içine yalnız bir tarafını dolduracak kadar rutubetsiz ince kum konulduktan sonra açıklığı kapatılıp, bir taraftaki kum diğerkarafa geçinceye kadar ters çevrilerek kullanılmaktadır. Kumun akma süresi ise saatin gösterdiği zaman birimini oluşturmaktadır.¹²⁹

¹²⁶ Ural Akbulut, "Saatin Tarihçesi", (Çevrimiçi) <http://www.uralakbulut.com.tr>, 05 Şubat 2017.

¹²⁷ Atilla Bir ve Mustafa Kaçar, "Saat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, 2008, s. 323.

¹²⁸ Akbulut, **agm**.

¹²⁹ Bir ve Kaçar, **agm**.

Mekanik saatler ise ilk olarak Avrupa’da, belirli saatlerde dua etmek amacıyla su ve mum saatinden daha hassas saatlere ihtiyaç duyan bir grup rahip tarafından geliştirilmiştir. O dönemde daha hassas çalışan saatlere birçok kişi ihtiyaç duymuş ve konu üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bir İngiliz’in 1271 tarihli bir kitapta yazdığı gibi “günde tam bir tur atacak bir çark (dişli) sayesinde daha hassas saatler yapılabilir ama bunun için bir saat maşası gerekmektedir. Saat maşası 1275’te keşfedilince salınımla çalışan hassas saatler yapılmıştır.¹³⁰ İlk mekanik saatler, kollarına ağırlıklar asılan yatay salınımlı bir cetvel ile onunla ilişkili bir taç dişliden yararlanılarak yapılmıştır. Son derece hantal olan bu saatler ilk zamanlarda sadece kilise kulelerinde yer almıştır. 16. yüzyılda mekanik saatlerin geliştirilmesiyle ev saatleri ortaya çıkmıştır. 1450 yılında ortaya çıkan ve sarkaç ağırlık yerine geçen zemberek, üreticileri masa saatleri yapmaya itmiş ve zaman içinde ilk ileri-geri olarak ayarlanabilen kontrol mekânizmasının geliştirilmesi sonucunda daha hassas saatlerin yapımı sağlanmıştır. Galileo Galileo’nin (ö. 1642) küçük sarkaçlarda T salınım periyodunun sarkaç boyuna bağlı eş zamanlılık yasasını bulmasıyla saatlerin daha hassas yapılabileceği anlaşılmış ve ilk sarkaçlı saat Hollandalı fizikçi Huygens (ö. 1695) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu gelişmelerin ardından mekanik saatler duvar, masa ve cep saatleri şeklinde gelişerek evlerde kullanılır ve cepte taşınır hâle gelmiştir. Günümüzde ise bu saatler daha da geliştirilerek elektronik kuvarslı saat, sıvı kristalli dijital saat ve bir saniyeden binlerce defa daha küçük zaman birimlerini ölçebilen ve 500 yılda bir saniye hata yapma ihtimali olan molekül yahut atom saatler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³¹

Avrupa mekanik saat yapımı konusunda kendini geliştirirken İslam âleminde de mekanik saatlerle ilgilenen kişiler olmuştur. 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed’in Venedik’ten getirttiği mekanik saatler, ilki 1556’da olmak üzere bu tarihten itibaren İstanbul’da yerli ustalarca imal edilmeye başlamıştır.¹³² 1579 yılında İstanbul Rasathanesi’ni kuran, ancak 1580’de yıkılışına tanık olan Takıyyüddin er-Rasîd bu

¹³⁰ Akbulut, **agm.**

¹³¹ Bir ve Kaçar, **agm.**

¹³² Sevim Zirek, “Saat Sektör Profili”, **İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi**, 2004, s. 7.

konuda ilklerdendir. Saatçiliği Galata'daki yabancı saatçilerden öğrenden Takıyyüddin er-Rasîd sayesinde bu konu üzerine yazdığı “el-kevâkibü'd-dürriyye fî vaz'i'l benkâmâti'd-devriyye” adlı eseriyle bilindiği kadarıyla dünyada saatçilik konusunda yazılan ilk eseri vermiştir.¹³³ Bilinen iki yazması Paris Millî Kütüphanesi'nde ve İngiltere'de Boldleian Kütüphanesi'nde bulunan bu kitap, Osmanlı Teknoloji Tarihi'nin ilk yazılı eseri olarak kabul edilmektedir.

Takıyyüddin er-Rasîd'in çalışmalarıyla 16.yy. başlarından itibaren yerli piyasada üretilen ve saraydan başlayıp toplumun diğer kesimlerine yayılan mekanik saatler, Osmanlılarda halkın geniş kesimleri için ulaşılması güç bir lüks eşya olarak algılanmıştır. Saat kuleleri ise İmparatorluğun Balkanlardaki topraklarında 17.yy. ortalarında, Anadolu kentlerinde değişimin başladığı 19.yy.ın ilk yıllarında yapılmaya başlanmıştır. Avrupa'da ilk kez 14.yy. başlarından itibaren İtalya'da görülen saat kulelerinin Anadolu ve Balkan topraklarında geç yapılmasının nedeni Osmanlı toplumunda zaman kavramının namaz vakitlerine göre ayarlanmasıyla açıklanmaktadır. Osmanlı yönetimi zamanın verimli değerlendirilmesi düşüncesiyle halkın yaygın kullanımı için saat kulelerinin yapımını hızlandırmıştır. Sözkonusu kuleler genellikle vilayet konağı, kaymakamlık ve belediye gibi kamu kurumlarının ve yerel yönetimlerin hemen yanı başında inşa edilerek, bu kurumların ve bunların çevresinde yer alan diğer kamu binalarında verilen hizmetlerin çalışma saatleri alafranga saat sistemine uygun hâle getirilmiştir.¹³⁴

Fıkıradaki Nasreddin Hoca'ya ait olduğumuzu anladığımız saat ise mekanik saat çeşidi olan bir köstekli saattir. Köstek; “Saat, kılıç, anahtar vb.nin ucuna takılan zincir” anlamına gelmektedir. Köstek sayesinde mekanik saatlerin kaybolma riski azalmış ve cepte taşınması kolaylaşmıştır. Köstek aynı zamanda kordonun icadından önce mekanik saatlerin kullanımı yaygınlaşmasını sağlamıştır. Saatin gelişim sürecine bakıldığında Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devir olan 13. yy.'da mekanik saatlerin daha yeni

¹³³ Bir ve Kaçar, **agm.**

¹³⁴ Zirek, **age.**, s. 7.

keşfedildiği ve sadece Avrupa’da kilise gibi özel mekânlarda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Nasreddin Hoca’nın köstekli saat kullanıyor olması olgusal anakronizm içermektedir.

3.4. Halk Müziği ve Müzik Araçları

3.4.1. Keman

“Hoca, berber dükkânının kilidini dörpü ile keserken subaşı rast gelip Hoca’ya: “Ne yapıyorsun?” demiş. Hoca: “Bey, keman çalıyorum.” demiş. “Ya sadası niçün çıkmıyor?”, demiş. “Sesi sabah çıkar.”, demiş.”¹³⁵

Letâif-i Nasreddin Hoca (TTK Yazması)’da yer alan bu fıkrada, şahıs kadrosu Nasreddin Hoca ve subaşından oluşmaktadır. Olay örgüsü incelendiğinde Nasreddin Hoca’nın kendisine ait olmayan bir mekânın kilidini törpülediği; yakalanması üzerine de ilginç bir sebep uydurarak suçunu örtmeye çalıştığı görülmektedir. Fıkradaki olayın geçtiği zaman ise “Sesi sabaha çıkar.” ifadesinden anlaşıldığı üzere ve de gizli işleri örtmesi sebebiyle, günün karanlık bir saati, muhtemelen de gecedir. Fıkradaki mizah ise Nasreddin Hoca’nın, yaptığı yasak iş ortaya çıktığında durumu kurtarmak adına verdiği cevaba dayandırılmaktadır. Zira Nasreddin Hoca kilit törpülerken subaşı tarafından sorgulanınca törpüleme esnasında yapmış olduğu el ve kol hareketlerinden esinlenerek keman çaldığını, subaşının sesinin neden çıkmadığını sorması üzerine de sesin ancak sabaha çıkacağını söylemektedir.

Nasreddin Hoca, burada yaptığı işi keman çalmaya benzetmektedir fakat Nasreddin Hoca’nın keman aletini biliyor olması ihtimaller dâhilinde değildir. Çünkü onun yaşadığı devirde keman henüz günümüzdeki şekliyle mevcut değildir. O dönemde belki kemanın atası sayılabilecek benzer çalgı aletleri icat olunmuştur fakat bunların Anadolu’da var olduğuna dair bir ize rastlanmamıştır.

¹³⁵ Duman, age., 2008, s. 263.

Esasında tüm yaylı çalgıların kökeni ok ve yaya dayandırılmaktadır. İnsanoğlu yayın telinin gerilip bırakıldığında ortaya çıkan belli yükseklikteki ses dizisini farketmiş; bu da ilk yaylı aletlerin ses dizi aralığının dar sınırlarlardan geçerek genişlemesine sebep olmuştur.¹³⁶Zamanla yaylı çalgılardaki yay sayıları değişmeye başlamış; yaylar şeklen ve yapısal olarak birçok kez değişikliğe uğratılmıştır.¹³⁷

Bu uğraşların sonucunda sitra, kifara, bandura gibi ilk yaylı çalgılar keşfedilmiş; ardından yakın dönemde kemanın atası sayılan rebec, fidel, lira da braccin, viol gibi yaylı çalgılar ortaya çıkmıştır. İlk olarak 9. ve 10. yy.'da yaylı aletlerle tanışan Avrupa, 1100'lü yıllarla birlikte yaylı aletleri yaygın olarak bilmeye başlamıştır. İtalya ve Fransa'da telli viyola adıyla tanınmış olan (yaylı) çalgılar, 13. yy.'da yaygınlık kazanmıştır.¹³⁸

1542-1609 yılları arasında yaşayan İtalyan asıllı Gasparo da Salò (Bertolotti) ise bugünkü modern kemanın ilk ustası olarak kabul edilmektedir.¹³⁹ Fakat İlk keman yapımcısı o olsa da 1568 yılında başka bir ünlü keman yapımcısı olarak Andrea Amati ailesi ünlenmiştir. Onun öğrencileri Antonio Stradivarius ve Cüzepepe Guarnerius dünyaca ünlü keman yapımcıları olmuşlardır.¹⁴⁰

Bu bilgiler doğrultusunda 13. yy.'da yaşamış olan Nasreddin Hoca'nın fıkrada keman çaldığını söylemesi anakronik bir durumdur.

Bunun dışında söz konusu fıkranın olay örgüsü incelendiğinde Nasreddin Hoca'nın gizlice girmeye çalıştığı mekânın berber dükkânı olduğu göze çarpmaktadır. Oysa berber dükkânı gizlice girilmeye çalışılacak bir mekân değildir. Nasreddin Hoca'nın buraya kilit kırmak ve subaşı tarafından yakalanmak pahasına girmeye

¹³⁶ Lale Hüseynova, "Tarihî Gelişim Sürecinde Keman", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi** 2, 2007, s.115-125.

¹³⁷ Rauf Kerimov, "Kemanın Oluşum Süreci Bağlamında Eski Yaylı Çalgıların Etkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2015, s. 247-258.

¹³⁸ Hüseynova, **agm.**

¹³⁹ Kerimov, **agm.**

¹⁴⁰ Hüseynova, **agm.**

çalışması da meselenin bir başka düşündürücü boyutudur. Aynı fıkra, Bahar'nin 1909'da yazmış olduğu Letâif-i Hoca Nasreddin adlı eserinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Hoca bir gece mollası 'Îmâd ile hânesine 'avdet ederken birkaç hırsızın bir hâne kilidini törpülediklediklerini görürler. 'Îmâd karanlıkta heriflerin kapu önünde toplanmalarından, içlerinden birinin eli varup gelerek "hış, hış! " yapmasından birşey anlamayup: “Efendi! Bunlar ne yapıyorlar?” dedi. Hoca: "Islık çalıyorlar." dedi. 'Îmâd: “Ya sesi çıkmıyor?” diyince Hoca: “Onun sesi yarın çıkar. “demiştir.”¹⁴¹

TTK yazmasındaki fıkranın çeşitlemesi olan bu fıkra, muhtemelen diğerinden daha sonra yazıya geçirilmiştir. Zira Bahâî bu fıkranın yer aldığı eserini (Letâ'if-i Hoca Nasreddin) 1909'da kaleme almıştır. Eserde bu fıkranın “Bu hikâye Mesnevi-i Şerif'te de olduğundan Nasreddin Hoca'nın olması mümkün değildir.” notuyla okuyucuya sunulduğu görülmektedir. Bu nottan da anlaşılacağı üzere Bahâî, “keman” yerine “ıslık” ifadesi kullanılmasına rağmen fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olmadığını düşünmektedir.

İki fıkra arasındaki fark bundan ibaret değildir. Bahâî'nin eserinde kilidi törpülenen berber dükkânı değil “bir hane”; törpüleme işini yapan kişi Nasreddin Hoca değil “birkaç hırsız”dır. Yine ilk fıkrada Nasreddin Hoca'yı sorgulayan kişi subaşı iken diğer fıkrada hırsızların kendi aralarında çıkardığı ses üzerine Nasreddin Hoca'ya soru yönelten, Nasreddin Hoca'nın öğrencisi ‘Îmâd’dır. Görüldüğü üzere iki fıkra arasında olay örgüsü, kişi ve mekân gibi yapı unsurlarının da birbirinden farklıdır.

İlk fıkrada bahsi geçen kemanın 15.-16. yüzyılda keşfedilmesi ve fıkranın çeşitlemesinin Bahâî tarafından Mesnevi-i Şerif'te geçen bir hikâyeye benzetilmesi, bahsi geçen fıkranın Nasreddin Hoca zamanında ortaya çıkmadığı yönündeki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Nasreddin Hoca'ya atfedilen bir diğer keman fıkrası da şu şekildedir:

¹⁴¹ Boratav, age. 2006, s. 321.

“Bir mecliste Nasreddin Hoca’ya takılmak için sormuşlar: “Hoca Efendi, keman çalar mısın?” Hoca gülerek cevap vermiş: “Eğer cübbe giyiyorsam ve kemanın sapı da pek uzun olmazsa çalarım.” Oradakiler: “Hoca, cübbe ile keman sapının uzun ya da kısa olmasının keman çalmakla ne ilgisi var?” Hoca şöyle cevap vermiş: “Cübbe uzun olursa kemanın üstünü örterim. Eğer kemanın sapı kısa olursa yakamdan dışarıya çıkıp görünmez.””¹⁴²

Bahsi geçen fıkralarda tespit edilen anakronik ifadeler bize Nasreddin Hoca’nın sadece kendi devrinde ve yaşadığı coğrafyada değil, kendinden yüzyıllar sonra yaşayan insanlar tarafından da sevilerek fıkralara konu olduğunu göstermektedir.

3.5. Esnaf Dernekleri

3.5.1. Sahaf

“Hoca’yı bir düğüne da’vet ederler. Hâneye girdiğinde bakar ki misâfirleri karşılayacak, pabucları muhâfaza edecek kimse yok; kimse kimseyi tanımıyor; bu gargaşalıkta pabucları çaldırmamak için hemân koynundan mendilini çıkarup pabucları sarar, sarmalar, koynuna koyar. Odaya girüp gösterilen mahalde oturur. Yanındaki zât koynunun kabarıklığını ve mendilin ucunu görmeye: “Efendim! Gaalibâ koynunuzda nevâdirden bir kitâb var.” demiş. Hoca: “Evet Efendim!” demiş. Yine o zât: “Efendim! Neye müte’allik?” demekle: “ ‘İlm-i iktisâda müte’allik.” der. O adam, mükâlemeye medâr olmak üzere be-tekrâr: “**Sahhâflardan** mı aldınız?” demekle Hoca dahi: “Hayır Efendim! **Kavvâflardan** aldım.” cevabını vermiştir.”¹⁴³

Bahâî’nin Letâ’if-i Hoca Nasreddin adlı eserinde okuyucuya sunmuş olduğu bu fıkra, “halk arasında nadir görülen bir kitabın sahafta satılabileceği” anlayışının var olduğu görülmektedir. Bu noktada fıkra sahaf kelimesinin geçmesi dikkat çekicidir. Zira araştırmalarımız göre Nasreddin Hoca’nın yaşadığı devir ve coğrafyada sahaf sınıfı

¹⁴² Duman, **age.**, 2008, s. 364.

¹⁴³ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 138.

henüz ortaya çıkmamış ya da sahafların işini yapan bir meslek grubu ortaya çıkmış olsa da bu isimle varlık bulmamıştır.

“Genellikle kullanılmış ve eski kitap alıp satan kitapçı”¹⁴⁴ anlamına gelen sahaf kelimesi, Arapça kökenli bir kelimedir. Etimolojik olarak “Sahife (yazılı kâğıt, tomar, kitap)” kelimesinden türemiş olup kelimenin doğru şekli “sahhaf”tır. Fakat bu kelime yaygın olarak, “sahaf” şeklinde yazılıp söylenmektedir”¹⁴⁵ Ortaçağ İslam dünyasında kitap istinsahı ve satışı ile meşgul olan kimselere “verrak” denilmekteyken Osmanlı döneminde sadece kitap satışını meslek edinenlere sahhaf adı verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk döneminde siyasi ve kültür tarihi konusundaki bilgi yetersizliği sahaflık hakkında da geçerli olmakla beraber Osmanlı Devleti’nin ilk başşehri olan Bursa’daki sahaflarla ilgili en erken kayıtlar 14. yüzyıla aittir.

İlime ve ilim adamına karşı geçmişten beri hep saygı gösteren Türkler, kitaba karşı da hürmet beslemişlerdir. Özellikle İslamiyet’in kabulünden sonra kitap istinsahının önemi artmış; yazı sanatı Türk sanatkârının elinde büyük bir tekâmül geçirmiştir. Bunun sonucunda güzel yazı yazma ve kitaplarla uğraşan “kâtip”, “hattat”, “muharip” gibi çeşitli sınıflar oluşmuştur. Bu unvanlara sahip kişilerden kimi, yaptığı işi meslek olarak gaye edinmiş; kimisi de kişisel bir zevk olarak yapmıştır.

8. yüzyılda ise verrak adıyla anılarak kitap telif ve istinsahını organize eden ve bunları müşterilerine arz eden bir meslek zümresi ortaya çıkmıştır. Verrak kelimesi Arapça “varak (yaprak, kâğıt)” kelimesinden türeyerek “kâğıtçı” anlamına gelmektedir. Verrakların asıl işi o sıralarda şekillenmesini henüz tamamlamaya çalışan kiraat ve imla kaidelerine uygun, hatasız okunabilen mushafları, daha sonraları ise çeşitli konularda telif edilmiş eserleri ücreti karşılığında istinsah etmek olmuştur.¹⁴⁶ Daha çok kitap istinsahıyla uğraşan verraklardan sonra Osmanlı döneminde sadece kitap satışını meslek

¹⁴⁴ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.com.tr>, 12 Aralık 2016.

¹⁴⁵ Melike Kaplan ve Sibel Ün, “Bir Kent Bir Gelenek: Ankara’da Sahaflık”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 54, 2014, s. 133-154.

¹⁴⁶ M. Uğur Derman, “Hattat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 16, 1997, s. 493.

edinen bir grup olan sahaflar varlık bulmuştur. Sahafların satış amacıyla kitap istinsah ettirme işlerinde ne derecede rolü olduğuna dair yeterli bilgi yoktur.

Sahaflık mesleğini konu edinen kaynakların azlığı bilinmekle birlikte Osmanlı'da sahaflıkla ilgili ilk bilgileri ülkeyi ziyaret eden yabancı seyyahlar vermektedir. Pietro Della Valle (1586-1652) ve Antoine Galland (1646-1715) gibi seyyahların verdiği bilgilerden o dönemin sahafları ve sahaflar çarşısıyla ilgili az da olsa bir izlenim edinilebilmektedir.¹⁴⁷

Antoine Galland'ın günlüğünde yer alan bir kayıta sahaflar şeyhinin tarihle ilgili bir eseri istinsah ettirdiği görülmektedir:

27 Ocak Cuma [1673]

“Kitapçıların başı olan sahafbaşıya gittim. Bana henüz istinsahı nihayet bulmamış bir Hoca Efendi Tarihi gösterdi ve on altı sayfa ihtiva eden her defterin yazılması için yetmiş akçe vermekte olduğunu söyledi.”¹⁴⁸

Osmanlı devletinin ilk başşehri olan Bursa'daki sahaflarla ilgili en erken kayıtlar 14. yüzyıla aittir. Şehrin uğradığı istila ve tahripler ilk dönemler hakkındaki kaynaklara erişim imkânını kısmen ortadan kaldırmıştır. Bursa Şer'i Sicillerindeki 10 Safer 920 tarihli bir tereke kaydında Ala'addin bin Mehmed adlı bir sahaftan söz edilmektedir. Bu bilgi 15. yüzyılın başlarında şehirde bir sahaf esnafının oluşmaya başlamış olduğunu göstermektedir. 16. yüzyılda yaşamış Şeyh Üftâde ise menakıbında iki yerde sahaflardan bahsetmektedir. Rivayet şeklinde anlatılan olayların her ikisinde de “Sahaflarda Mürekkebcî Muslihiddin”, “Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş” şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerden, o dönemde Bursa'da bir sahaflar çarşısının var olduğu anlamı çıkmaktadır. Eserde bu çarşının

¹⁴⁷ Kaplan ve Ün, **agm.**

¹⁴⁸ Halil İnalçık, İsmail Erünsal, W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser, **Osmanlı Araştırmaları XXIX.** s.127.

nerede olduğu belirtilmezse de kültürel ve ticari faaliyetin yoğunlaştığı tek yer olan Ulu Cami civarında olduğu ihtimaller dâhilindedir.

Bursa'dan sonra Osmanlı Devleti'nin bir süre başkentliğini yapan Edirne'de II. Murat döneminde ilim hayatında büyük bir inkişaf görülmüştür. 17. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'yi birkaç kere ziyaret eden A. Galland'ın Ali Paşa arşısı ve Bedestenden bahsederken sahaflardan bahsetmemesi, bize bu asırda Edirne'de dikkati çekecek derecede bir kitap ticaretinin olmadığını göstermektedir.

İstanbul'un fethinden sonra sahaf dükkânları Divanyolu'ndan Edirnekapı'ya kadar uzanan çizgide çok sayıda eğitim kurumunun olması sebebiyle, Kapalı arşı'nın bulunduğu Beyazıt'ta ve Fatih'te yoğunlaşmıştır. Bugün Kapalı arşı denilen bu yerleşkede varlık gösteren sahaf esnafıyla ilgili en eski kayıtlar 926 (1520) yılına aittir. Sahaf dükkânlarının bir kısmı Kapalı arşı'da bazı yangınlara maruz kaldıysa da 1894 depremine kadar burada faaliyetlerine devam etmiştir. Deprem sonrası çarşıdaki sahaflara Beyazıt Cami'nin türbe tarafındaki açıklıkta kitap satışına müsaade edilmiş ve sahaflar geçici olarak burada kalmıştır.

Sahaflar Cumhuriyet'ten sonra da faaliyetlerini eski Hakkaklar arşısı'nda sürdürmüştür. 1950 yılının ocak ayında çıkan bir yangında buradaki dkknlardan on beşi yanınca İstanbul Belediyesi diğer aħřap dükkânları da kaldırarak Türk slubunda bir kitap arşısı inşa ettirmiş ve yaptırılan yirmi  dkkna tekrar kitapçılar yerleştirilmiştir.

İstanbul dışında Trabzon, Kastamonu, Konya, Diyarbakır gibi Anadolu'nun eski kültür merkezlerinde kitap ticaretiyle uğraşan sahafların varlığına dair bazı kayıtlar bulunsa da bu şehirlerde önemli boyutta kitap alışverişine dair belgeler mevcut değildir.

Sahafların ticari faaliyetlerini ne şekilde yrteceklerine dair en eski kayıt Fatih Sultan Mehmed döneminde kadar gitmektedir. 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar sahaf tabiri sadece yazma eserlerin alım satımını yapan esnaf için kullanılırken matbu eserlerin

de yavaş yavaş kitap ticaretinde yer almasıyla matbu kitap satanlara da sahaf denilmeye başlanmıştır.

Osmanlılar'da sahaflar, diğer meslek grupları gibi teşkilâtlanmıştır. Evliya Çelebi sahafların ulema sınıfıyla ilişkisinden dolayı ulemaya has kıyafet taşıyıp merasimlerde kazasker alayında tahtırevanlar üzerinde kitapları ile birlikte geçtiklerini söylemektedir.

Dükkân sahibi sahafların yanında bir de ayak sahaflarının olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi sahafları anlatırken bunlardan da bahsetmektedir. Kitap meraklılarının konaklarına kitapları bohçaya sarıp taşıdıkları için bunlara bohçacı denildiği de olmuştur.¹⁴⁹

3.5.2. Kahvehane

“Birkaç â'mâ bir kahvenin peykesinde otururlarmış. Hoca yanlarından geçerken para kesesini şangır-şungur şakırdatarak: “Alın şu paraları da bol bol paylaşın!” der. Ve fakat hiçbir şey vermeyüp uzaktan seyirci olur. Â'mâlar ise, derhâl: “Sana verdi!” “Yok! Bana vermedi!” “Hakkımı isterim!” “Hissemi verin!” diyerek alt alta, üst üste peykeden aşağı düşerler ve sopa sopaya gelüp mücâdele ederlerken Hoca da gülmekten bayılır.”¹⁵⁰

Kahve, kahvehane, kahve yasağı ve kahve yasağına uymayanlara verilen cezalar gibi kahve etrafında gelişen pek çok konuya, İbrahim Peçevî Efendi'nin Peçevî Tarihi adlı eseri kaynaklık etmektedir. Peçevî Efendi'nin verdiği bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğu kahveyle ilk olarak 16. yüzyılda tanışmış; ilk kahvehane 1554'te İstanbul'da açılmıştır. Çeşitli kaynaklarda kahvehanenin ilk olarak ne zaman açıldığı hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Fakat araştırmacılar, ilk kahvehanenin 16. yüzyılda açıldığı noktasında hemfikir olmuşlardır.

¹⁴⁹ İsmail E. Erünsal, “Sahaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 504-510.

¹⁵⁰ Arslan ve Paçacıoğlu, *age.*, s. 141.

Kahvenin 16. yüzyılda İstanbul'a girmesinin ve halk tarafından rağbet görmesinin ardından Halepli Hakem (Hekim) ile Şamlı Şems adında iki kişi İstanbul'a gelerek Tahtakale'de (Taht-ü'l Kale) büyük bir dükkân kiralayıp kahve satmaya başlamışlardır. Bu dükkân kısa sürede, bilginlerin ve tanınmış simaların uğradığı bir sohbet yeri olmuştur.

Evliya Çelebi, kahvehaneler hakkında bilgi verirken İstanbul'da 55 kahvehane olduğunu, buralarda 200 kadar insanın çalıştığını, ayrıca kahve satan 300 kaddar dükkân bulunduğunu belirtmektedir.¹⁵¹

Kısa sürede toplum hayatına giren kahve ve kahvehane, 16. yüzyıldan itibaren dönem dönem farklı gerekçelerle yasaklara maruz kalmıştır. Yasaklar sadece İstanbul'da ve İslam dinine bağlanan gerekçelerle olmamıştır. Osmanlı'da kahveyle ilgili ilk yasak Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye aittir. II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595) ve I. Ahmed (1603-1617) dönemlerinde uygulanan yasaklar ise kısa süreli ve etkisiz olmuştur. IV. Murat'ın (1623-1640) uyguladığı yasak, 1633 Cibali Yangını bahanesine bağlanmıştır. Bu yasağın arka planında yönetim aleyhtarı düşünce ve hareketlerin çoğunlukla kahvehanelerde şekilleniyor olması da vardır. Kahvehaneye olan rağbet, bu mekânların cami ve mescitlere devamı engellediği gerekçesiyle şikâyet konusu olagelmıştır. Ulema ise kahvehaneleri kötülük yeri diye tanımlayarak, buralara gitmektense meyhaneye gitmenin daha iyi olduğunu söylemiştir. Kahvehanelere “şarapsız meyhaneler” denilmesi de, buraların “Tanrısız tapınaklar” diye isimlendirilmesi de bu gibi nedenlere bağlanmış olsa gerektir. On yedinci yüzyıl sonlarından itibaren kahve her türlü yasaktan arınmış ve kahvehaneler de resmî kurumlarla sivillerin barışına sahne olmuştur.

Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) ve özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) kahvehaneler altın çağlarını yaşamışlardır. Başta basına sansür olmak üzere pek çok yasak uygulamada iken kahvehaneler bundan ayrı tutulmuştur.

¹⁵¹ Taha Toros, **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25.

Bazı sultanlar kılık değiştirerek ya da hafiyelerini kahvehanelere göndererek kendisini evinden daha serbest hissettiği mekânlarda halkın siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu gözlemlemiş, yönetime karşı nabzının tutulması siyaseti gütmüşlerdir.¹⁵²

Kahve ve kahvehane konusunda elde ettiğimiz bu bilgilerden hareketle Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devirde Anadolu'da henüz kahvehanelerin varlık bulmadıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla fıkrada Hoca'nın kahvenin önünden geçmesi anakronik bir durumdur.

3.5.3. Berber

“Hoca, berber dükkânının kilidini dörpü ile keserken subaşı rast gelüp Hoca'ya: “Ne yapıyorsun?” demiş. Hoca: “Bey, keman çalıyorum.” demiş. “Ya sadası niçün çıkmıyor?”, demiş. “Sesi sabah çıkar.”, demiş.”¹⁵³

*“**Hikâyet:** Meğer Hoca'nın başı kel imiş. Bir berbere varır tıraş olur çıkarır aynaya bir akça kor. Gelecek hafta gine gider yine tıraş iderler aynayı önine korlar. Hoca eydür: “Benim başımdır yarımday yarısı keldir. İki tıraş bir akçaya olur.”, demiş.”¹⁵⁴*

Letâif-i Nasreddin Hoca (TTK Yazması) ve Menâkıb-ı Nasreddin Efendi adlı yazmalarda yer alan bu fıkralarda Nasreddin Hoca'nın berber dükkânına gittiği görülmektedir. Fıkradaki bu kurgunun ilk bakışta tarihsel gerçekliklerle çelişkili olmadığı düşünülebilir. Fakat burada Nasreddin Hoca'nın tıraş olmak için mahir birinden para karşılığında yardım almasından ziyade “berber” ifadesinin kullanılması anakroniktir. Zira Anadolu'da “berber” kelimesi 16. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Berber kelimesinin geçtiği ilk resmî belge Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi'dir (16. yüzyıl). Selçuklular döneminde Anadolu'da saç-sakal tıraş etme işinin dükkânlarda

¹⁵² Abdulkadir Emeksiz, “İstanbul Kahvehaneleri”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı**, 2 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009. s. 123-139.

¹⁵³ Duman, **age.**, 2008, s. 263.

¹⁵⁴ Duman, **ae.** s. 200.

gerçekleştiğine dair bir kayda ulaşılamamıştır. Osmanlı döneminde ise berberlerin önceleri seyyar olarak hizmet verdiği daha sonra dükkânlarının olduğu bilinmektedir.

İtalyanca sakal anlamına gelen “barba” kelimesinden türetilen berber kelimesi, “Saç ve sakalın kesilmesi, taranması ve yapılması işiyle uğraşan veya bunu meslek edinen kimse” anlamına gelmektedir. İtalyanca “Barbiere” kelimesinin evrilmesiyle dilimize “berber” olarak geçen kelime, muhtemelen 16. yüzyıl başlarında Osmanlı Türkçesi’nde kullanılmaya başlanmıştır. Berber kelimesini karşılayan “hallâk”, “ser-terâş ve “şâne-zen” gibi isimlerin varlığı da Divan şiirlerinden öğrenilmektedir.¹⁵⁵ Nasreddin Hoca fıkralarının birkaçında berber yerine “dellâk” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir:

Hâza Letaifât-ı Nasreddin Hoca adlı yazmada,

*“Hikâyet: Nasreddin Hoca bir gün bir dellağa uğrar. Buçuk verir, eydür kim: “Benüm maslahatum var. Sen benüm başımı gelürsem de, gelmezsem de tıraş eyle”, demiş.”*¹⁵⁶

Bir başka yazmada,

*“Nasraddîn Hoca bir gün hammâma varur. Dellâk başını kazımağa¹⁵⁷ başlar. Dellâk bir yanına döneyin derken Nasraddîn Hoca berk t..... yapışur. Dellâk aydur: “N’eylersin?” der. Nasraddîn Hoca aydur: “Ben beni düşer sandum.” demiş.”*¹⁵⁸

Dellâk kelimesi okunuş itibarıyla “hallâk”a benzemektedir. Reşat Ekrem Koçu, berberliğin Cumhuriyet dönemine kadar dellâklıkla bir tutulduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Bilge, Sadık Müfit, “Osmanlı İstanbulu’nda Berber Esnafı (Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”, **II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 187-206.

¹⁵⁶ Duman, **age.**, 2008, s. 228.

¹⁵⁷ Aynı fıkranın Menâkıb-ı Nasreddin Efendi’deki çeşitlemesinde “başımı kazımak” yerine “tırâş etmek” ifadesi kullanılmıştır.

¹⁵⁸ Boratav, **age.** 2006, s. 147.

Berberlik mesleğinin ortaya çıkışı ile ilgili en eski bilgiler bu mesleği ilahi dinlere dayandırmaktadır. Esasında doğal bir ihtiyaç olan saç sakal kesimi, dinlerin temizliği emretmesi ile ilişkilendirilmektedir. İslam geleneği içerisinde saç-sakal tıraşı işi, Hz. İbrahim'e dayandırılmaktadır. O zamana kadar tıraş olmayı bilmeyen insanoğlu, Allah'ın emri üzerine Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın saçlarını kesmesiyle tıraşı öğrenmiştir. Bu yüzden Hz. İbrahim, berberlerin ilk piri olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰

Türklerde Osmanlı dönemine kadar berberliğin tarihine ilişkin çok kapsamlı bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda erkek ve kadınların saç şekilleri verilmiş; fakat bu şekillerin kim tarafından yapıldığına dair bilgi verilmemiştir. Divan-ı Lügati't-Türk'te ise kişilerin saçlarını bir başkasına tıraş ettirdikleri anlatılmış; bu işi yapan kişiyle ilgili bilgiye yer verilmemiştir. Berberliğin bugünkü gibi başlı başına bir meslek değil de başka bir meslekle meşgul olduğu hâlde, el becerisi olan kişiler tarafından ikinci bir iş olarak icra edildiği, bu sebeple de özel bir adlandırmaya gidilmediği tahmin edilmektedir.¹⁶¹

Eski Türklerde erkeklerin de kadınlar gibi saçlarını uzattığı, tek veya çift örgüyle ördükleri bilinmektedir. Örgülü saç tipi Selçuklu erkeklerince de Anadolu'da sürdürülmüştür. Erkeklerin örgülü saçlarına “yülidi”, kadınlarınkine ise “örgüç” denilmiştir. Selçuklu zamanında erkeklerin saçlarını ya omuzlarına salıverdikleri ya da başlarını kazıtıp sadece bir perçem bıraktıkları ve bıyıklı oldukları bilinmektedir. Selçuklulardan sonra Türk erkekleri uzun saç geleneğinin yavaş yavaş terk etmiş bunun yanı sıra sakallarını uzatmaya başlamıştır. Bu durumun üzerinde İslamiyet'in büyük etkisinin olduğu düşünülmektedir.¹⁶²

¹⁵⁹ Nalan Turna, “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları** 9, 2006, s. 171-188.

¹⁶⁰ Mine Yayla ve Miyase Çağdaş, “Erkek Berberliğinde Tıraş Geleneği ve Damat Tıraş Önlüklerinin Teknik ve Süsleme Açısından İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014, s. 499-511.

¹⁶¹ İncinur Atik Gürbüz, “Divan Şiirinin Sevimli Yüzleri Osmanlı Şiirinde Berberler”, **Electronic Turkish Studies** 7.3, 2012, s. 233-255.

¹⁶² Mehmet Değer, “**Türklerde Berberlik Mesleği**”, Online Kozmetoloji Dergisi S:1, C. 6, 2007.

Osmanlılarda 16. yüzyıla kadar berber dükkânlarının nasıl yerler oldukları bilinmemektedir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) kahve keyfinin yayılmasıyla İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılmış; berberler, kahvehane köşelerine yerleşmiş ve berber esnafı da kahveci esnafına yamak olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren berberler dükkânlı ve seyyar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İstanbul'u gezen seyyahlar, seyyar berberlere genellikle kahve önlerinde, çeşme başlarında seyyar olarak rastladıklarını kaydetmişlerdir. Perukâr ya da seyyar berberlerin sadece saç kesen ya da tıraş yapan kişiler olmadıkları, aynı zamanda sünnetçilik, hacamatçılık, dişçilik gibi işler de yaptıkları bilinmektedir. Bazı berberler de kellik, uyuzluk ve egzama gibi cilt hastalıklarına ilaç hazırlamış ve hatta tellaklık ve cerrahlık yapmışlardır.¹⁶³

18. yy. ortalarında IV. Murat kahveyi yasaklayıp, kahvehaneleri kapatınca berberler de özgürlüklerine kavuşmuştur. Tanzimat döneminde saç ve sakal tıraş hizmeti veren modern dükkânlar açılmış; bu dükkânlara İtalyanca "parruchiere" kelimesinden türeyen "perukâr" adı verilmiştir. Ancak daha sonra padişahın ölümünden Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar berber dükkânları tekrar kahvehanelerin içine girmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kahvehaneler yine kapatılmış; müstakil berber dükkânları açılmıştır. Kahvehanelerin yeniden açılmasıyla birlikte de berberlerin bir kısmı yine kahvehanelerin bir köşesine girerken bir kısmı da müstakil dükkânlarını muhafaza etmişlerdir.

Eski berberler esnaf geleneklerine uyarak Hz Muhammed'i tıraş eden Selman-ı Pâk'ı kendilerine pir olarak kabul etmiş ve bunu dükkânlarının bir köşesine astıkları levhalardaki beyit ve kıtalarla dile getirmişlerdir:

“Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız

Selmân-ı Fârisî'dir/ Hazret-i Selmân-i Pâk'dir pîrimiz üstadımız”

¹⁶³ Turna, agm.

19. yüzyılın sonlarında eski berberler azalmış ve yerlerini “perukârlar” almaya başlamıştır.¹⁶⁴

Cumhuriyet’ten sonra ise perukâr ismi ortadan kalkmış ve “berber” kelimesi yine yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde ise “berber” kelimesi erkek müşterilere bakım hizmeti veren kişilere için kullanılmaktadır, Bayanlara hizmet veren kişilere ise “kuaför”, denilmektedir.¹⁶⁵

3.6. Tarihî Olaylar ve Yapılar

3.6.1. Bursa’nın Başkent Oluşu

“Akşehir’e bir İrânî gelmiş. İsfahân’da Şâhin yüz, yüz elli odalı şu kadar bin arşun murabba’ında müteaddid sarayları olduğunu kemâl-i mübalağa ile tavsif edermiş. Hoca da buna karşı “Bizim pâ-y-ı tahtımız olan Bursa’da böyle nice saraylar var. Hatta “yeni yapılan kaplıcanın boyu beş bin arşun...” derken başka bir İrânlı meclise dâhil olup henüz Bursa’dan gelmekte olduğunu söylemesiyle Hoca eski hızında devam edemeyüp: “... Eni de elli arşındır.” der. İrânî: “Pes, bu nice oluptur ki eni hergiz boyuna uygun düşmedi?” deyince Hoca: “Ben onun enini boyuna uyduracaktım ammâ pek aksi bir zamânda şu Acem baba meclisimize kadem bastı.” demiştir.”¹⁶⁶

Değerlendirme

Bu fıkra, Bahâî tarafından 1909 yılında yazılan ve yazılı/sözlü kaynaklardan derlenerek elde edilen 388 fıkrayı içeren Letâ’if-i Hoca Nasreddin adlı eserde “**‘Şehzâde Başı’nda bir kâri’iniz’ unvânıyla evvelce bir taltîf-nâme ile berâber hikâyeler irsâl buyuran zât-ı âlî-kadr tarafından**” başlığı altında sunulmuştur. Fıkroda tarihî gerçekliklerle bağdaşmayan husus, Nasreddin Hoca’nın yaşadığı devirde devletin başkentinin Bursa olarak gösterilmesidir. Bunun yanı sıra fıkrada Nasreddin

¹⁶⁴ Değer, **agm.**

¹⁶⁵ Gürbüz, **agm.**

¹⁶⁶ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 136.

Hoca, içinde bulunduğu meclise gelen İranlı şahsa “Hatta **yeni yapılan kaplıcanın** boyu beş bin arşun...” diyerek o dönemde Bursa’da yeni yapılan bir kaplıcadan bahsetmektedir. Bahsi geçen bu hamamın hangi hamam olduğu kesin olarak bilinmemektedir fakat Bursa’nın fethi ve bu şehirde yeni hamamların inşa edilmeye başlanması Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemden yaklaşık elli yıl sonra gerçekleşmiştir.

Veled Çelebi’nin ifadesiyle bu fıkra, ismi tespit edilemeyen bir şahıstan nakledilmiştir. Çelebi’nin bu fıkrayı eserine alırken fıkraya herhangi bir müdahalede bulunup bulunmadığı bilgimiz dâhilinde değildir. Fakat bilinen şudur ki Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemde Bursa başkent değildir. Bursa bir Osmanlı başkentidir ve Orhan Gazi tarafından şehrin fethedilmesi 1326, başkent yapılması 1327 tarihinde gerçekleşmiştir.

Marmara Bölgesi’nde Güney Marmara Bölümü’nde yer alan Bursa’nın, tarih krallarından Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklarda milâttan önce II. yüzyıl sonlarında Prusias’a iltica eden Kartacalı Annibal’ın teşebbüsü ile kurulduğu kaydedilmektedir.

Şehir önce Romalılar’ın elinde kalmış; Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasından sonra ise Doğu Roma hâkimiyetindeki şehirlerden biri olmuştur. Bu dönemde şehir zaman zaman müslüman Arap ordularının ve ardından da Türklerin hücumlarına mâruz kalmıştır.¹⁶⁷ Selçuklu sultanı Süleyman Şah b. Kutalmış, 1080’de İznik’i alarak devlet merkezi yapmış; ardından bütün Marmara havzasını zapt ederek Bursa’yı da fethetmiştir. Ancak Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan zamanında yapılan Haçlı saldırıları sonucunda İznik teslim edilmiş (1097); bunun sonucunda Bursa da Türklerin

¹⁶⁷ Halil İnalçık, “Bursa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, 1996, s. 446.

hâkimiyetinden çıkmıştır. Şehir, o dönemden Osmanlılar'ın bu bölgede faaliyet göstermelerine kadar Bizans'ın elinde kalmıştır.¹⁶⁸

Bizans hâkimiyetinden sonra Bursa, ilk olarak 1308'de Bursa tekfurunun mağlûp edilmesiyle Osman Bey tarafından kuşatma altına alınmış fakat bu kuşatma şehri almaya yetmemiştir. Bu sebeple şehir abluka ile tazyik edilmeye başlanmıştır. On yıldan fazla bir süre herhangi bir yardım alamayan şehir, halkını perişanlığa ve açlığa mahkûm eden bu abluka yüzünden Orhan Gazi döneminde Osmanlılara teslim edilmiştir (6 Nisan 1326).

Fetihten sonra Orhan Gazi, kale içindeki manastırı camiye çevirtmiş; caminin yanına Bey Sarayı adı verilen bir saray yaptırmıştır. 1327'de ise şehir, Orhan Gazi tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi yapılmış; Orhan Gazi gümüş sikkesini (akçe) burada darbettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olma özelliğine sahip olan bu şehir, Timur'un Anadolu'ya girip 1402'de Osmanlılar'ı mağlûp etmesi sonucunda büyük yaralar almıştır. Timur'un askerleri Bursa'ya girerek her tarafı yağmalayıp şehri ateşe vermiş; yangın esnasında ilk Osmanlı padişahlarına ait resmî vesikalar ve birçok telif eser yok olmuştur.

Timur'un istilâsı ve sonraki fetret devrinde ise Bursa'nın yerine Edirne, devletin başkenti olmuştur.¹⁶⁹

Bu bilgilerden hareketle fıkrada başkent olarak bahsi geçen Bursa'nın, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde değil de Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında başkent yapıldığını söylemek mümkündür. Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu dönem olarak bilinen 1208-1284 yılları arasında henüz Osmanlı Devleti kurulmamıştır. Anadolu

¹⁶⁸ Rukiye Aslan, "16. yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 Ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", **Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2006, s. 4-5.

¹⁶⁹ İnalçık, **agm.**

Selçuklu Devleti'nin başkenti ise Bursa değil; kurulduğu yıllarda İznik; sonra ise Konya olmuştur.

1080'de Selçuklu sultanı Süleyman Şah b. Kutalmış, İznik'i alarak devlet merkezi yapmıştır. Fakat daha sonra Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan zamanında, Godfrua dö Buyyon idaresinde gelen Haçlılar İznik'i sarmış; Saldırıların çokluğu Kılıç Arslan'ı çekilmeye ve İznik'i teslim mecbur etmiştir (20 Haziran 1097).¹⁷⁰

Selçukluların İznik'i 1097'de Bizans'a teslim etmesi üzerine Selçuklu hükümdar ailesi tarafından Konya başkent olarak seçilmiştir. Türkler, Konya önlerinde ilk defa Selçuklu kumandanı Afşin ile 1069 yılında görünmüş; şehrin fethedilmesi ise 1071 sonrasında muhtemelen 1073 yılında gerçekleşmiştir.

1243 Köseadağ Savaşı yenilgisi sonucu ardından Selçuklu sultanları Moğol idarecilerinin birer siyaset aleti hâline gelmiştir. 14. yüzyılın başında Karamanoğulları Konya'ya tamamıyla hâkim olup İlhanlılarla mücadeleye girişmiştir. 1350-1360 yılları arasında İlhanlı Devleti'nin son izlerinin de kaybolmasıyla Alaeddin Bey Konya'yı Eretnalılar elinden almış (1366-67) ve Karamanoğulları şehre tam anlamıyla hâkim olmuştur. Bu defa da Karamanoğulları ile Osmanoğulları arasında çekişme başlamıştır. Mücadelelerin olduğu sırada Konya Karamanoğulları Beyliği'nin merkezi durumuna gelmiştir.

Daha sonra Yıldırım Beyazıt Konya şehrini Osmanlı idaresine almış; 1397'de ise şehir kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yıldırım Beyazıt oğlunu burada yönetici olarak bırakmıştır.¹⁷¹

Fıkarda Nasreddin Hoca, Bursa'da yeni yapılan bir hamamdan bahsetmektedir. Hoca'nın överek bahsettiği bu hamamın ismi belirtilmemiştir.

¹⁷⁰ Aslan, *age.*, s. 4-5.

¹⁷¹ Tuncer Baykara, "Konya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, 2002, s. 183-184.

Konu üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Bursa'nın Türk toprakları olmasından itibaren şehirde yapılan hiç bir kaplıca veya hamamın, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde yapılmadığı tespit edilmiştir. şehirde bulunan kaplıcalar ya Bizans döneminden kalmış ya da Osmanlı Devleti zamanında inşa edilmiştir.

şehirdeki kaplıcaların en eski olanı Eski Kaplıca (Armutlu Hamamı)'dır. Bu kaplıca, Osmanlı mimarisinin ilk döneminde Bizans kaplıcasından Türk hamamına çevrilmiştir. 1394 tarihinde Sultan I. Murat tarafından yaptırılan Eski Kaplıca veya Armutlu Hamamı¹⁷², kuvvetli bir ihtimalle bol miktarda devşirme malzeme de kullanılarak yapılmıştır. Bu eski yapı, ana kapısının üzerindeki manzum sls kitabeden anlaşıldığına göre 1511 yılında tamir görmüştür.

şehirdeki bir diğer hamam ise 1365-1370 yıllarında inşa edilen ekirge Kaplıcası (Adak Hamamı)'dır.

Hudavendigar Camii'nin doğu yanına yapılan ve işlek bir yerde bulunmasından dolayı Girık Hamamı diye anılan küçük kaplıca, 14. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

Çifte hamam şeklinde tertiplenmiş olan Kükürtlü Kaplıca'nın erkekler kısmını I. Murat zamanında 1380'lerde, kadınlar kısmını ise II. Beyazıt 16. yüzyılda yaptırmıştır.

Bir başka kaplıca olan Kara Mustafa Kaplıcası'nın kim tarafından yaptrıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yakınında Hamza Bey'in oğlu Kara Mustafa Paşa'nın eşi Hatice Sultan'a ait türbenin (15. yüzyıl) bulunmasından dolayı Mustafa Paşa'nın vakfı olduğu sanılmaktadır.

¹⁷² Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı ağ ve Eserleri** 1, 1988, s.403-412.

1552 yılında Kanunî Sultan Süleyman döneminde yapılan Yeni Kaplıca da Osmanlı hamam mimarisinin gelişmiş örneklerinden biridir.¹⁷³

Fıkıradaki geçen “Hatta **yeni yapılan kaplıcanın** boyu beş bin arşun...” ifadesiyle muhtemelen “Eski Kaplıca” değil de yeni yaptırılan kaplıcalardan biri kastedilmiştir. Bursa'nın merkezinde veya ilçelerinde bu saydığımız kaplıcalardan çok daha fazlası bulunmaktadır. Fakat fıkrada bahsi geçen kaplıca hangi kaplıca olursa olsun, hiçbiri Nasreddin Hoca döneminde yapılmamıştır.

3.6.2. Ayasofya'nın Cami Oluşu

“Hoca'nın bir maslahatı düşüp husuli için İstanbul'a gelmiş, bir tarik ile tanzim edemeyüp aciz olmuş. Bir kimse kendüye demiş ki: “Kırk gün alettevali sabah namazını Ayasofya Camii'nde, mihrab önünde eda ile elabete muradın hâsıl olur.” Hoca dahi kırk gün sabah namazın Ayasofya'da kılmış. Muradı husule gelmemiş. [Bir mescidde bir sabah namazı kılmış, muradı hâsıl olmuş.] Ertesi gün Ayasofya'ya varup dergâh kapusundan içerü: “Yazık senin kıyafetine, oğlun kadar olamadın”, demiş.”¹⁷⁴

Değerlendirme

Letâif-i Hoca Nasreddin TTK yazmasında yer alan bu fıkrada Nasreddin Hoca'nın, İstanbul'da Ayasofya Camii'ne gitmesinden hatta muradının hâsıl olması için bu camide namaz kılmasından bahsedilmektedir. Oysa tarihî gerçekliklere bakıldığında bu durum pek de mümkün gözükmemektedir. Zira günümüzdeki adıyla “Ayasofya Müzesi”, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde var olmakla beraber henüz cami konumunda olan bir yapı değildir.

Tarihî süreç içerisinde yangınlar, ayaklanmalar gibi birtakım sebeplerden dolayı tahrip olan ve birkaç defa onarım ve inşa çalışmalarına girilmiş olan bu ihtişamlı yapının tek bir tarihte yapılıp günümüze kadar ulaştığını söylemek elbette mümkün değildir.

¹⁷³ Karakaya, Enis. “Kaplıca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 352.

¹⁷⁴ Duman, age., 2008, s. 262.

Dünya sanat tarihinin en başta gelen ve en eski anıtlarından biri olan Ayasofya, günümüze kadar istikrarla ayakta kalabilmiştir fakat ilk yapıldığı yıldan itibaren on beş asır boyunca pek çok değişime maruz kalmıştır.

İlk yapılarının 4. yüzyılda (337-361) inşa edildiği bilinen bu tarihî yapının açılış töreni, 15 Şubat 360 günü yapılmıştır. İlk yapıldığında adı Büyük Kilise (Megale Ekklesia) olan ve Hıristiyan üçlemesinin ikinci unsuru olan “Theia Sophia”ya yani “Kutsal Hikmet”e adanan bu kilise, 5. yüzyılda Sophia olarak adlandırılmaya başlamıştır. Fakat Bizans halkı Ayasofya’ya Büyük Kilise demeye devam etmiştir.

Prof. Dr. Semavi Eyice, bilgi kaynağını kilise tarihi yazarı Sokrates’e dayandırarak, Ayasofya’nın ilk yapısının 337-361 yılları arasında İmparator Konstantios tarafından yaptırıldığını bildirmektedir. Bu kilisenin açılış töreni 15 Şubat 360 günü gerçekleşmiştir. Fakat ilk binanın ömrü çok uzun olmamıştır. 404 yılında gerçekleşen bir ayaklanmada kilisenin bir kısmı yanmıştır. Onarım çalışmalarının tamamlanmasının ardından kilisenin yeniden hizmete açılışı II. Theodosios zamanında, 10 Ekim 405’te gerçekleşmiştir. Fakat bu yenilenen yapının ömrü de bir yüzyıldan az olmuştur. Zira 532’de İmparator İstunianos aleyhine başlayan Nika ayaklanmasında kilise etrafında bir yangın çıkmış ve kilise ikinci defa yanmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından İmparator İstunianos hızlı bir şekilde kilisenin yeniden inşası işine girişmiştir. İşte bugün Ayasofya Müzesi olarak bilinen yapı, İstunianos döneminde yenilenen ve o zamanlar kilise olan yapıdır.¹⁷⁵ Bu yapı, 1453’e kadar zaman içerisinde İstanbul’u fethetmeye çalışan bazı milletlerin orduları (Venedik ordusu, Latin ordusu vs.) tarafından tahrip edilmiştir. Ayrıca büyük depremler sonucunda bünyesinde yer yer çökmeler ve çatlaklar oluşmuştur.

1453 yılında Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesi ise Sophia Kilisesi’nin kaderini farklı bir çizgiye yönlendirmiştir. Fetihden sonra Fatih, Ayasofya’nın kubbesine kadar çıkmış; kilisenin ve çevresinin harap görüntüsü

¹⁷⁵ Semavi Eyice, “Ayasofya”, 1984, (Çevrimiçi) <http://www.earsiv.sehir.edu.tr>, 12 Kasım 2016.

karşısında hemen kolları sıvamıştır. Bizans döneminde şehrin en büyük ibadethanesi olan Sophia Kilisesi, Fatih tarafından camiye çevrilmiş ve ilk cuma namazı burada kılınmıştır. Bu şekilde âdeta fethin sembolü hâline gelen kilise, bu tarihten itibaren Ayasofya Fetih Camii adıyla anılmaya başlamıştır. Fatih, İlk namazı kıldıktan sonra camiye kendi hayratına vakfetmiş; caminin yanına sonraları çok değişikliğe uğrayan bir medrese yaptırmıştır. Cami olduğu süre boyunca müslüman halk tarafından özellikle ramazan ayı ve kandillerde dolup taşan Ayasofya, Osmanlı tarihi boyunca ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1926) çeşitli çapta tadilatlar geçirmiştir.

24 Ekim 1934'te camilikten çıkarılıp Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlanan Ayasofya, bu tarihten itibaren ibadete kapatılmıştır. 8 Ağustos 1980 tarihinde hünkâr mahfili ibadete açılmış; kısa bir süre sonra 14 Eylül 1980'de yenileme çalışmaları sebebiyle tekrar kapatılmıştır. Son olarak 10 Şubat 1991'de hünkâr mahfili yeniden ibadete açılan Ayasofya, kısmen de olsa cami vazifesi görmeye başlamıştır.¹⁷⁶

Ayasofya'nın fıkrada Nasreddin Hoca'nın gidip namaz kılmış olduğu bir cami olarak zikredilmesi, elbette paylaştığımız tarihî bilgilere zıt düşmektedir. Fıkra, hangi yüzyılda ve kim tarafından kaleme alındığı bilgisi tespit edilemeyen Letâif-i Hoca Nasreddin (TTK Yazması)'de yer almaktadır. Künye bilgisi günümüze ulaşamasa da yazmanın, İstanbul'un fethinden ve Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesinden sonra kaleme alındığı değerlendirilebilir. Zira Nasreddin Hoca 1284 yılında vefat etmiş; Ayasofya Kilisesi de 1453 yılında veya ertesini yıl camiye dönüştürülmüştür. Bu durumda Nasreddin Hoca'nın Ayasofya Camii'nde namaz kılması, gerçek dışı bir hadisedir.

Aynı fıkra, Bahâî'nin Letâ'if-i Hoca Nasreddin adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır:

“Hoca merhûm bir iş için Bursa'ya gider. Hükûmet dâ'irelerinde o kadar uğraşır; işi olmaz. Birisi: “Eğer sabah namazını kırk gün Ulu-Câmi'de mihrâb yanında kılar da kırk birinci gün münâcât edersen işin olur.” der. Hoca böyle yapar. Yine

¹⁷⁶ Semavi Eyice, “Ayasofya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, 1991, s. 206-210.

*maksûduna muvaffak olamaz. Bir sabah, Ulu-Câmi' civârında Küçük-Mescid'e gider. 'Akib-i salâtta sıdk ile münâcât eder. Bi-hikmet illâh-i te'âlâ işi olur. Hemân Ulu-Câmi'e gidüp büyük kapudan içeriye bağırarak: "Yazık sana! Oğlun kadar olamadın." demiş."*¹⁷⁷

Kitabın yazarı olan Bahâî mahlaslı Veled Çelebi İzbudak durumun farkına varmış olacak ki fikradaki Ayasofya Camii'nin yerine Ulu Câmii demeyi tercih etmiş ve şehrin adına da İstanbul yerine Bursa demiştir. Çünkü o dönemde İstanbul henüz Türk şehri değildir. Bahâî bu fikrayı kitabında paylaşırken, "Letâ'if-i Hoca Nasreddîn kitabına zeyldir. Tahmînen bir asır mukadem ta'lîk hatla yazılmış bir mecmu'âdan menkûldür." başlığı altında sunmuştur. Bahâî'nin bu fikrayı, 19. yüzyıla ait bir yazmadan olduğu gibi nakledip etmediği bilinmemektedir. Fakat bu fikrada da tarihî bir yanlışlık vardır. Çünkü Bursa'da bulunan Ulu Camii de Nasreddin Hoca'nın vefatından çok sonra inşa edilmiştir.

Minberindeki tarihten, 1399-1400 yılında tamamlandığı anlaşılan cami ve külliye I. Beyazıt yaptırmıştır.¹⁷⁸ Caminin inşasına, 1396 yılında Niğbolu Savaşı'nda kazanılan ganimetlerle başlanmış, 1399 yılında tamamlanmıştır. Geçmişte caminin çevresinde, hamam, medrese, muvakkithane, mezarlık, çeşme ve umumi tuvaletler gibi yapıların olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu yapılardan sadece Orhan Camii, Kozahan ve Emirhan kalabilmiştir.¹⁷⁹

3.6.3. Niğbolu Savaşı

"Akşehir'de Hoca'nın sipâhîlerden, mesleğine 'âşık, yiğit bir komşusu var imiş. Akşamları hâneye gelince 'alel-ekser alt katta bir na'ra atar, üst katta, dâ'imâ oturduğu odada üçüncü na'rayı atarmış. Bu hâlin muttarıdan tekerrürü Hoca'nın nazar-ı dikkatini celb edüp sipâhî ağasından istizâh-ı keyfiyyet eylemiş. "O kadar merak ettinse

¹⁷⁷ Arslan ve Paçacıoğlu, *age.*, s.68.

¹⁷⁸ Eyice, *agm.*, 1991, s. 206-210.

¹⁷⁹ Mustafa Yıldırım ve Kasım Kara, "Bursa Ulu Camii Mihrap Yazıları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4.12, 2015, s. 29-48.

düş arkama.” diyüp evvel Hoca’yı doğru ahıra götürür. Orada güneş yüzü, tûvânâ bir küheylân gösterir. O kadar güzel, o kadar latîf ki ta’rif olunamaz: “İşte Niğbolu melhame-i kübrâsında ben bu atla Akşehir sipâhîlerinin önüne düşüp çevirme hareketi yaparak Ehl-i salîbin inhizâmına sebep oldum.” der; na’ra fırlatır. Hoca hak verir. Sonra birinci kata çıkarlar. Sofada bir esliha arması gösterir, hârikul’âde kıymetdâr eslihadan müteşekkil: “ İşte bu o silâhlardan birtakımı ecdâdımın Türkistân’dan getirerek Rumeli fütûhâtında, Edirne civârında Sırb-Sındığı’nda, Bulgaristân fethinde, Kosova melhame-i kübrâsında kullandığı silâhlar olduğu gibi birtakımları da Kosova’da Sırb’ların ta’kibinde Niğbolu’da bizzât kullandığım silâhlar ile Ehl-i salîb cengâverlerinden iğtinâm eylediğim silâhlardan müteşekkildir. İlel-ebed ahfâdîma yâdigârdır. Benim için dünyânın en kıymetdâr emvâlinden değerlidir.” der; sürûrundan bir na’ra da orada atar. Hoca kemâl-i takdîr ile dinler. Sonra üst kata çıkarlar. Familyasına seslenüp başını örterek gelir. Hoca’nın elini öpmesini emreder. Hoca bakar ki ay çehrelî, nûr parçası gibi bir âfet-i devrân. Bu kadın Yıldırım Bayezit’in hatunlarından Mariça nâmında Sırb prensesinin akrabâsındandır. Ben ‘askerimle Mariça Hâtunu Pâdişâhımız Yıldırım’a getirirken onun refâkatında idi. Beni görmüş, beğenmiş. Meydân-ı celâdetteki kahramanlığımı işitmiş; bana şiddetle meyl etmiş. Aylarca ağlayup kimseye derdini açamamış. Nihâyet Mariça Hâtun duymuş. İrâde oldu; nikâh ettim. ‘İlmi, fazîleri, dirâyeti, terbiyyesi hüsniünden kat kat efzûndur.” diyüp orada ‘aşk ile derûn-ı dilden bir na’ra atınca Hoca merhûm kendini tutamayup: “Her üçüncü de yerden göğe kadar hakkın var imiş, evlâd! Ricâ ederim ba’d-ez’in bir na’ra da benim için at.” demiştir.”¹⁸⁰

Pertev Nailî Boratav’ın Bahâî’nin Letâ’if-i Hoca Nasreddin adlı eserinden alıntılanarak okuyucuya sunmuş olduğu bu fıkırdaki Nasreddin Hoca döneminde yaşamış olması mümkün olmayan kişiler ve gerçekleşmesi mümkün olmayan hadiseler yer almaktadır.

¹⁸⁰ Boratav, age. 2006, s. 324.

Timur meselesinde olduğu gibi bu fıkradaki tarih yanlışları da muhtemelen Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde vermiş olduğu bilgilerin yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Fıkırada Yıldırım Beyazıt'ın dönemin padişahı olması ve eşi Mariça Hâtun'dan bahsedilmesi; Rumeli fütûhâtı, Edirne civârında Sırb-Sındığı (Savaşı), Bulgaristan'ın fethi, Kosova melhame-i kübrâsı ve Niğbolu melhame-i kübrâsı Nasreddin Hoca döneminde gerçekleşmiş olması mümkün olmayan hadiselerdir. Genel olarak I. Murat ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde gerçekleşen bu hadiselerin fıkrada yer alması, Seyahatname'de Nasreddin Hoca'nın Timur ile dolayısıyla Yıldırım Beyazıt ile çağdaş olarak göstermesiyle ilişkilidir.

Fıkırada, Rumeli'nin fethinin Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem veya öncesinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Rumeli'nin fethi 14. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Osmanlılar 1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçerek 1361 senesinde Edirne'yi fethettikten sonra, başta üç küçük Bulgar krallığı olmak üzere feodal devletleri yıkıp Balkanlar'ı süratle ele geçirmeye başlamışlardır.¹⁸¹ 1364 yılında Osmanlıları Balkanlar'dan atmak için Sırp İmparatorluğu, Macar Krallığı, İkinci Bulgar İmparatorluğu, Bosna Prensiği ve Eflak Prensiği'nden oluşan ittifak Sırsındığı Muharebesi veya Birinci Meriç Muharebesi başlatmıştır. Sırsındığı Muharebesi'nin kazanılmasıyla Balkanlar'daki Macar üstünlüğü kırılmıştır. Fakat bu yenilgi, Balkan uluslarına mensup prenslerin Osmanlı'yı Balkanlardan atma isteğini kırmaya yetmemiştir. 1389 yılında Sultan I. Murat önderliğindeki Osmanlı ordusu ile Sırp kumandanı Lazar Hrebelyanoviç önderliğindeki çok uluslu Balkan ordusu arasında Kosova Meydan Muharebesi olmuştur. Savaşın sonunda Osmanlılar galip olmuş ve Balkanların Türk egemenliğine geçtiği kabul ettirilmiştir. Fakat savaşta I. Murat bir Sırp tarafından şehit edilmiştir.

I. Murat'ın ardından tahta Yıldırım Beyazıt geçmiş ve 1389-1402 yılları arasında tahtta kalmıştır. Beyazıt'ın tahta geçtikten sonraki en büyük başarısı ise Niğbolu Zaferi'dir. Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra Osmanlılar, Balkanlarda

¹⁸¹ Kemal Karpat, "Balkanlar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, 1992, s. 29.

mücadeleye devam etmiş; Yıldırım döneminde 25 Eylül 1396'da gerçekleşen Niğbolu Savaşı ile Haçlı Seferlerinin ordusu kesin bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu zafer ile Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyeti kuvvetlenmiştir.¹⁸²

Yıldırım Beyazıt'ın Maria adında üç tane eşi vardır. Bunlardan biri Rum, biri Macar'dır.¹⁸³ Fıkırdaki isminden "Mariça" diye bahsedilen eşi ise Sırp'tır.

Beyazıt, Kosova Savaşı'ndan sonra Macar Krallığına karşı destek alma düşüncesine girmiştir. Bu düşünce ile 1390 yılında Lazar'ın kızı Prenses Olivera Despina ile evlenmiş; böylece, Sırp'ların lideri olan, ölen Lazar'ın oğlu Prens Stefan Lazarevic ile de akraba olmuştur. Bu ilişki Lazarevic'in, 1402'de Ankara Muharebesi'ne bizzat süvari kuvvetinin başında katılmasına ve muharebe alanında şiddetle savaşarak meydanı en son terkedenlerden biri olmasına sebep olmuştur. Bu savaşta Beyazıt Timur karşısında yenilgiye uğramış; Beyazıt'ın çok önem verdiği sevgili zevcesi Olivera Despina geride bırakılmıştır. O sırada Bursa'ya ulaşan Timur kuvvetleri şehri yağma etmiş; evleri ve sarayı ateşe vermiştir. Olivera Despina ise Yenişehir'de saklandığı yerde ele geçirilmiş ve diğer pek çok önemli kişi ve hazine ile beraber, o sırada Kütahya'da bulunan Timur'a gönderilmiştir.¹⁸⁴

3.7. Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri; Zaman ve Mesafe Kavramları

3.7.1. Giriş

"Nasreddin Hoca bir koyun beslemiş. Semirdikten sonra boğazlamış. Birazını evde alıkoymuş. Kusurunu kasaba satarım deyip çarşıya pazara götürdü. Kasaba, al şu eti, dedi. Kasap da, etim çoktur, almam, dedi. Ve sonra Hoca eti götürür iken bir kör

¹⁸² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ: (1300-1600)**,Yapı Kredi Yayınları, 2007. s. 22.

¹⁸³ Münir Atalar, "Osmanlı Padişahları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, 1981, s. 431.

¹⁸⁴ Abdullah Turhal, "Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın Sevgili Eşi Prenses Olivera Despina ve Timur'a Sakilik Meselesi", **Askerî Tarih Notları** No: 6, 2009.

köpek eti görür ardına düşer. Hoca ile beraber dolaşır ardı, önü sıra. Sonra kasaba darılıp veresiye sana vereceğime şu kör köpeğe vereyim, bu da müşteridir. Veresiye bu eti tarttırır her kaç okka ise şu kadar okkadır, her okkası şu kadar bahaya makbulümdür, kör köpek, dedi. Köpek de kuyruğunu sallar, başını sallar. Hayde verdim, deyip köpeğin önüne atar. Köpek de bir iyice yer. Zamandan sonra köpeği bulur et parasını ister, köpek de bunun elinden et yediğinden bunun yanına gelir, kuyruğunu sallar, yaltaklanır. Hoca da para ister. İşte bilmem bir dahi gelirim para almayınca gitmem, seni döverim, para hazırla, deyip gitti. Birkaç günden sonra yine geldi, köpeği gördü, köpek bunun yanına geldi. Eyitti: "Kanı et parası?" dedi. Köpek kuyruğunu sallar, bin kere yalvarır yollu. Hoca ise yani sıra değenek götürmüş idi: "Ben seni döverim et parasını almayınca gitmem, demedim mi sana?" deyip buna değeneği kaldırıp vuracağı zaman köpektir korkusundan bunun önünden kaçır. Hoca da bunun ardına düşer. Mahalle mahalle gezerler. Köpek önü sıra bu dahi ardı sıra. Köpek bir açık kapı bulur, içeriye dalar. Hoca da pek pek kapının halkasını çalar, içeriden hatun kapıya gelir. Hoca'yı kapıda görür: "Nedir adam, ne çalarsın kapıyı?" der. Hoca eyitir: "Şu kör köpeği taşraya yolla" der. Karı: "Niçin?" dedikte: "Et parası var, alacağım" dedikte, karının meğer ol vakit bir kör zampara almış, ittifak sar gele, karı şimdi: "Vay nice olur hal. Duyulduk mu acaba?" diye karı fitil olur. Tez yukarı çıkar eyitir: "Canım, sen kasaptan et almışsın, para istiyor. Ya seni biliyor. Aslı olmasa da adam kapıya gelir mi?" der. Herif eyitir: "Var imdi sor ne kadar bahası, söylesin, verelim" der. Karı kapıya gelir: "Canım et kaç paralık, söyle parasını getireyim sana", dedikte Hoca eyitir: "O kör köpek kaç para kaç okka babasını bilir. Hemen akçasını versin. Şimdi içeri girer bir iyi dayak çekerim ana ki ol kadar olur", der. Karı: "Dur. Ben varayım, söyleyeyim", deyip yukarı herifin yanına gelir: "O babasını bilir", diyor. Gayri naçar herif de üç dört kuruş çıkarıp karıya verir: "Var ver bari", deyip karıdır kapıya gelip: "Al işte et akçasını verdi. Dahi var mı?", deyip beş kuruş Hoca'nın eline verdi. Hoca Nasreddin dahi akçayı yani beş kuruşu alıp: "Berekât versin. Ha işte şöyle. Deminden beri iki saattir lakırdını anlamadım, deyip bunu deminden beri vere idin ben giderdim ya", deyip aldı, yürüyüverdi. Bir tenha yere gelip akçayı saydı. Bahası ziyade. "Gördün mü, kör köpek

korku ile akçayı acele saymış. yanılmış. Hoş imdi gördün mü sıkıyı görünce nasıl akçayı buldu?" deyip, Nasreddin Hoca oradan doğru hanesine geldi."¹⁸⁵

.....

*"Hoca'nın eşegi ölmüş. Karısı: "Bir eşeğe muhtâcız. Haydi! Pazardan bir eşek al." diye eline **altı guruş** vermiş. Hoca, pazardan aldığı eşeğin yularını çekip ardına bakmadan yoluna devâm ederken iki külhanbeyi sözleşüp yavaşça eşeğin yularını sıyırlar. Biri eşeği pazara götürür. Parasını paylaşmak üzere satar. Diğeri yuları başına geçirüp Hoca ile berâber hânenin kapısı önüne gelirler. Hoca ardına dönüp de eşek yerine bir adam görünce fevkal'âde şaşalar: "Baksan a, ayol! Sen necisin?" deyince, hinoğlu sümüğünü çekerek, gözlerini büzerek, sesine de hazin bir tavır verüp: "Ah, Efendim! Cahillik... Nasılsa anamın huzurunda bir eşeklik ettim; aşırı derecede canını yaktım. Vâlidem de: 'Dilerim oğlan! Eşek olasın!' diye inkisâr eylemekle derhâl eşek oldum. Beni pazara götürüp sattılar. Siz aldınız. Sizin yümn ü bereketinizle şimdi âdem oldum." diye Hoca'ya birçok teşekkürler eylemiş. Hoca da: "Haydi! Bir daha öyle külhânîlik eyleme!" yolunda nasihat eyleyüp salıvermiş. Ertesi günü, tekrar eşek almak için pazara varmış. Bakmış ki dünki aldığı eşek yine canbaz elinde dolaşiyor. Hoca hemân merkebin kulağına eğilüp, gülerek: "Gide köftehor! Galibâ sözümü dinlemeyüp vâlideni yine darıltmışsın." demiş.*"¹⁸⁶

Nasreddin Hoca fıkralarında çeşitli para birimlerine veya para adlarına rastlamak mümkündür. Fıkralarda bu para birimlerinin en yaygın olarak kullanılanı ise akçedir. Akçeden sonra en sık adı geçen para adı ise "kuruş/guruş"tur. Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I) yazmasında ve Bahâî'nin Letâif-i Hoca Nasreddin adlı matbu eserinde yer alan iki fıkrayla örneklendirdiğimiz gibi, bazı fıkralarda Nasreddin Hoca'nın kuruşla alışverişi yapmaktadır. Fakat konu üzerinde yaptığımız araştırmalara göre Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devir ve coğrafyada kuruş henüz bilinmemektedir. Osmanlılar zamanında kesilen paralardan birinin adı olan "kuruş" kelimesinin kökeni,

¹⁸⁵ Duman, **age.**, 2008, s. 240.

¹⁸⁶ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s.69.

13. yüzyıl Avrupası'na dayanmaktadır. Anadolu'da ise kuruş denilen yabancı iri gümüş sikkeler, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı piyasalarına girmeye başlamıştır.

Ortaçağ boyunca Avrupa'da değerli madenlerin darlığı sebebiyle sikkeler yaklaşık 1 gram ağırlıkta veya daha küçük olacak şekilde gümüşten darp edilmiştir. 11. yüzyıldan itibaren Orta Avrupa'da yeni gümüş madenlerinin bulunması ve bunların işletilmesinin de etkisiyle ticaret canlanmış; bunun sonucunda daha büyük gümüş sikkeler darbedilmeye başlanmıştır. 13. yüzyılda Kuzey İtalya'da önce 2 gramlık, daha sonra da 4 gramlık büyük sikkeler tedavüle sürülmüştür.¹⁸⁷

Fransa karallarından Saint Louis zamanında sikkelerin iyileştirilmesine gidilmiştir. Yeni usülde ve yüksek ayarda çıkarılan gümüş sikkelere ise “gros tournois, tournus grossus” isimleri verilmiştir. 14. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın diğer bölgelerinde de darbedilmeye başlanan bu yeni sikkeler İtalya'da grosso, Orta Avrupa'da groschen olarak adlandırılmıştır. Bu sikkeleri kabul eden çeşitli milletler “grossus” kelimenin aslını bozmayacak ve kendi dillerine uygun bir şekilde telaffuz etmeye çalışmıştır. Bu kelime Slav dilinde “grosz”, Macar dilinde “grache”, Almanca'da “grecheu”, ve Osmanlı Türkçesi'nde ise önceleri gurus ve daha sonra kuruş adını almıştır.¹⁸⁸

16. yüzyıla gelindiğinde Amerika kıtasının keşfi, dünya piyasasını büyük ölçüde etkilemiştir. Meksika ve Peru'daki altın ve gümüş madenleri Eski Dünya'ya büyük miktarlarda akmaya başlamış; bu değerli madenlerin bir kısmı Güney Amerika'da, bir kısmı da Avrupa'da sikke olarak darbedilerek piyasaya girmiştir. Avrupalılar, gelirlerinin Amerika'dan gelen altın ve gümüşle artmasıyla birlikte Doğu Akdeniz ve Asya ile olan ticaretlerinde verdikleri açıkları altın ve gümüşle karşılamaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Avrupa devletlerinin altın ve özellikle de büyük boy gümüş sikkeleri bütün dünyaya yayılmıştır.

¹⁸⁷ Şevket Pamuk, “Kuruş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.26, 2002, s. 458.

¹⁸⁸ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Meb Yayınları, 1993, s. 326.

Avrupa gurusları 16. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına da girerek piyasalarda kullanılmıştır. Üzerindeki aslan resminden dolayı Osmanlı piyasalarında “esedî guruş” ya da “aslanlı guruş” olarak anılan Hollanda taleri, sikkeler içinde en çok tanınanlardan biri olmuştur. Riyal guruş ise yaygın biçimde kullanılan bir diğer sikke olmuştur. İspanyollar’ın 8 reallik parçası (real es de a ocho) olan ve yaklaşık 24 gram civarında gümüş içeren bu sikke, 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılda Eski Dünya’da en yaygın olarak kullanılan ödeme aracı olmuştur. Osmanlı piyasalarında ayrıca Avusturya ve Almanya’nın büyük boy gümüş sikkeleri de “kara guruş, kâmil gurup” gibi isimlerle piyasaya sürülmüştür. 17. yüzyılın başlarında esedî guruşun kur değeri 70, riyal guruşun kur değeri ise 80 ayarı tam akçeye eşit olduğu bilinmektedir. Osmanlı akçesinin ayarının bozulduğu yıllarda Avrupa guruslarının kur değerleri hemen yükselmesine sebep olmuştur.

Ekonomik çalkantılar ve savaşlar nedeniyle 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı darphaneleri birer birer kapanmaya başlamıştır. Bu tarihten başlayarak yaklaşık elli yıllık bir süre boyunca Osmanlı akçesi tedavülde pek görünmemiş; yalnızca bir hesap birimi konumuna düşmüştür. Bu dönemde Osmanlı piyasalarında ödeme aracı olarak çeşitli Avrupa sikkeleri ve en çok da Avrupa’nın gümüş gurusları kullanılmıştır.¹⁸⁹

Osmanlılarda Avrupa’nın geniş kuturdaki sikkelerini (paralarını) takliden büyük sikkelerin basılması ilk evvel İkinci Süleyman zamanında başlanmış ve bunlara “Kuruş” adı verilmiştir. Bu sikkeler 833 ayarında, 40 milimetre kutrunda ve 6 dirhem ağırlığında darp edilmiştir.

Osmanlı tarihçileri tarafından kuruşun darbı hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir. Yalnız vakanüvis Raşit Efendi, 1108 (1697) senesinde yabancı kuruşların ortadan kaldırıldığını ve yerlerine tuğralı kuruşların çıkarıldığını söylemiştir. Cevdet Paşa da Cevdet Tarihi adlı eserinde “Sultan Süleyman-ı Sani asrında altı dirhem

¹⁸⁹ Pamuk, **agm.**

vezninde kuruş kesildi.” demiştir. Fakat elde bulunan Osmanlı kuruşları 1688 yılında kesilmiş ve bundan önce Osmanlı kuruşu görülmediği için sikke kataloglarına geçmemiştir. Bu sebeple Osmanlı kuruşunun ilk meydana çıkışını bu zaman olarak kabul etmek doğru olacaktır.¹⁹⁰

Anadolu Selçuklu Devleti 1308’de yıkılmıştır. Anadolu Selçukluların “guruş”u kullandıklarına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. O dönemde devletlerarası ilişkiler sonucunda kuruşun yabancı parası olarak bilinmesi, ihtimaller arasında değerlendirilebilir. Fakat 13. yüzyılda (1208-1284) Anadolu topraklarında yaşayan Nasreddin Hoca’nın, bir para birimi olan kuruşu bilmesi ve de alışverişte kullanması mümkün gözükmemektedir.

3.7.2. Filori

*“Bir gün Hoca bir vilâyete varur. Görse kim adamlarun her birinün olduğu evlerinün damları üzerinde birer dâne sancak dikilmiş durur. Hoca bunu göricek “‘Aceba bunun aslı nedür? dedi. Vilâyet adamlarından su’âl eyler. Ayıtdılar: “Bu vilâyetde kangı kişinün bir küp **filorisi** olsa evinün üzerine bir sancak diker.” dediler. Hoca’dur, bu vilâyetde birkaç zamân mütemekkin olur. İttifâk hemân-dem bir gün birkaç dâne küp satun alup içine bir vâfir çakıl taşı doldurduktan sonra üzerlerine birer dâne sancak dikdi. Mâbeynden bir iki gün geçdüken, mubârek bayram ayı gelür. Meğer ol vilâyet halkınun ‘âdetleri bu idi kim kaçan bayram olsa ol cümle halk birbirini ziyâret edüp ol **filori** olan küpleri seyredelerdi. Bu kerre zamân geldi. Hep birbirine ziyâret gördiler. Nevbet Hoca’ya gelüp Nasraddîn’ün ziyâfetin yediler. Hoca da küpleri açup gördiler, ne görseler kim dop dolu küp içi çakıl taşı dolmuş durur. “Hay Hoca! Bu filori değül e!” dediler. Hoca aydur: “ ‘Aceb değül! Küpde yatduktan sonra, ya taş olmuş, ya altun olmuş.” dedi.”¹⁹¹*

¹⁹⁰ Pakalın, **age.**, s. 326.

¹⁹¹ Boratav, **age.**, 2006, s. 161.

Pertev Nailî Boratav'ın, ismini tespit edemediğimiz bir yazmadan alıntılıyarak okuyucuya sunduğu bu fıkrada “filori” kelimesi dikkat çekmektedir. “Osmanlılar'da Avrupa menşeli altın paraların adı ve bir vergi türü”¹⁹² anlamına gelen filori, fıkrada “altın (para)” anlamında kullanılmıştır. Fakat Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde Anadolu'da “filori” nin biliniyor olması anakronik bir durumdur. Aynı fıkranın Hâza Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)'de yer alan çeşitlemesinde “filori” kelimesi yerine “altun” kelimesinin kullanılması, filorinin Nasreddin Hoca tarafından bilinmesinin mümkün olmadığı fikrimizi destekler niteliktedir. Bahsi geçen yazmadaki çeşitleme şu şekildedir:

*“Hikâyet: Bir gün, Hoca bir vilâyete vardı. Görse ki ne görür, herkesin damı üzerinde bir ya iki ya beş ya dahi çok bayraklar var. Nedir, deyu sordu. Her biri bir desti altuna nişanedir, dediler. Hoca dahi irtesi filhal on bayrak birden asar ve on desdiyi toprak ile doldurup kodı. Gelip sual ettiklerinde: “Yenüp içilmedikten sonra altun olmuş, toprak olmuş beraberdir.” demiş.”*¹⁹³

Filori kelimesi İtalyanca “filorin”den gelmektedir. Bu para ilk defa İtalya'nın Floransa şehrinde basılmıştır. Ortaçağ boyunca gümüş paraya bağımlı kalan Avrupa, 13. yüzyıldan itibaren ticarete etkin olan İtalyan kent devletleri sayesinde altın sikke kullanımını yaygınlaştırmışlardır. 1182'den 1252'ye kadar gümüş para olan filorin, 1252 yılında altından darbedilerek kısa sürede Avrupa'ya ve diğer yerlere yayılmıştır. Bir yüzünde Floransa'nın sembolü olan zambak motifi, diğer yüzünde Vaftizci Yahyâ'nın resmi bulunan 3,5 gr. ağırlığındaki bu altın para, İtalyan devletlerinin Türkmen beylikleriyle olan ticarî münasebetleri dolayısıyla Batı Anadolu'da geniş ölçüde kullanılmıştır. Hatta Menteşe (1261-1424) ve Aydın Beyliği (1308-1426) ile yapılan ticarî anlaşma metinlerinde filorinin adı geçmektedir.¹⁹⁴ II. Murat'ın da (1421-1444)

¹⁹² Halil İnalçık, “Filori”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 13, 1996, s. 106.

¹⁹³ Duman, **age.**, 2008, s. 254.

¹⁹⁴ İnalçık, **agm.**, 1996, s. 106.

Harameyn'e sürre alayları ile 3500 filori gönderdiği ve bunu her yıl adet edindiği bilinmektedir.¹⁹⁵

Kurulduğu yıldan itibaren yerli veya yabancı menşeli birçok para kullanan Osmanlı Devleti, ilk resmî parasını Orhan Gazi döneminde bastırmıştır. Gümüş akçe olarak bilinen bu para, Osmanlı'nın kuruluş dönemi olarak nitelendirilen ilk 150 yıllık dönem içerisinde özellikle yerel işlemlerde ekonomiye ve devlete bir hayli kolaylık sağlamıştır. I. Murat döneminde ilk bakır para olarak bastırılan 'sultanî' de akçenin yanında piyasalarda varlık bulmuştur.

Ancak, toprakların genişlemesi ve ticaret yollarının denetim altına alınması ile tüm Doğu Akdeniz'de kabul görececek bir ödeme aracının oluşturulması ve piyasalarda kabul görmesi ihtiyacı oluşmuştur. Bu sebeple Osmanlılar altın parayı darp ettirmeyi gerekli görmüşlerdir. Sonuç olarak Osmanlılar kendi adlarına bastırdıkları "sultanî" veya "hasane-i sultanîye" adını verdikleri altın sikkeleri ilk kez 1477-78 yılında İstanbul'da bastırmışlardır. Darp ettirilen ilk altın sikkenin ayar ve çapında Venedik dukası standart olarak alınmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlılar yine Fatih döneminde, İstanbul, Edirne ve Üsküp'te 'frenji filori' (duka), 'tutuli filori' (Cenova altını) ve 'eşrefiye' (Mısır altını) gibi yabancı altın paralar da darp edilmiştir. Venedik dukası için de filori adını kullanılmıştır.¹⁹⁶

Floransa altını da "filoriyyen-i efrentiyyen" veya "efrentî filori" adıyla anılmıştır. Böylece filori; dinar, hasene gibi sadece altın para karşılığı bir anlam kazanmıştır. Filorinin gümüş olarak karşılığı ise akçenin değerindeki düşme sonucu giderek artmış; 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda filori adı altındaki yerli ve yabancı menşeli altınların değeri oldukça yükselmiştir.

¹⁹⁵ Adnan Gürbüz, "1576 Tarihli Defter-i Avkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Sancağı'ndan Harameyn'e Yapılan Vakıflar", **Tarih İncelemeleri Dergisi** 5.1, 1990, s.253-262.

¹⁹⁶ Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 1.17, 2005, s. 237-266.

Osmanlılar filoriyi, “altın karşılığı tahsil edilen bir vergi” anlamında da kullanmıştır. Günümüze ulaşan en eski Osmanlı Eflak kanunnâmesine göre Eflaklı her hâne veya aile, yıllık bir filori miktarı resm-i filori vermekle mükellef tutulmuştur. Osmanlılar’ın Macaristan’da topladığı bu vergi aslında halkın daha önce Macar krallarına ödediği verginin bir devamıdır. Bu vergi de cizye muadili veya karşılığı olarak düşünülmüştür.¹⁹⁷

Fıkranın her iki çeşitlemesinde de belirtildiğine göre Nasreddin Hoca adı zikredilmeyen bir vilayete gitmiştir. Nasreddin Hoca’nın gitmiş olduğu bu vilayetin halkı tarafından filorinin biliniyor olması ihtimaller dâhilindedir. Fakat ilk fıkrada geçen “...mubârek bayram ayı gelür.” ifadesinden anlaşıldığı üzere bu vilayet müslüman vilayettir ve -Anadolu Selçuklu tarihi incelendiğinde-bu vilayet Avrupa sınırlarında değildir. Bu durumda ilk olarak İtalya’da basılan ve 13. yüzyılın sonlarında yeni yeni Avrupa’da yayılmaya başlayan bir paranın, 1284’te vefat ettiği bilinen Nasreddin Hoca tarafından biliniyor olması gerçek dışı bir durumdur.

3.7.3. Mangır

“Hikâyet: Bir gün, Hoca, Malatya şehrine varır. Görmüş ki bir oğlancık bir flori bulup anınla oynar imiş. Hoca ol oğlana eyitmiş: “Bre oğlancık, sana bir ak akçacık vereyim, sen de bana şu kızıl mangır ver”, demiş. Oğlan eyitir: “İmdi ben akçayı n’eyleyeyim?” Eğer sen eşek gibi anırırsan ben bu mangır sana bağışlayayım”, demiş. Hoca dahi eşek gibi anıracak oğlan eyitmiş: “Senin gibi eşek köftehoru bilir de bunun flori olduğunu, ben bilmez miyim?” demiş. Hoca dahi vaz gelmiş Malatya şehrine girmekten.”¹⁹⁸

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II)’ da geçen fıkrada akçe, flori, (kızıl) mangır gibi üç ayrı para ismi bir arada kullanılmıştır. Bu paralardan en yaygın olarak bilineni akçedir. Osmanlı döneminde de kullanılan akçe; Anadolu

¹⁹⁷ İnalçık, **agm.**, 1996, s. 106.

¹⁹⁸ Duman, **age.**, 2008, s. 247.

Selçukluların'nın temel para ölçüsü olan gümüş paraların adı olmuştur. Bunun haricinde gümüş paralara “Akçe-i Rum, Sultanî veya Sim-i Sultanî” gibi isimler de verilmiş ve bu isimler genel anlamda “para” sözünün karşılığı olarak kullanılmıştır.

Fıkıradaki bahsi geçen para adlarından biri de “filori”dir. Filorinin Nasreddin Hoca döneminde bilinmesinin mümkün olmadığına dair ayrıntılı bilgi “filori maddesi”nde sunulduğu için aynı konu burada tekrar ele alınmamıştır.

Bir diğer para adı olan “(Kızıl) mangır” ise “Bakır para” anlamına gelmektedir. Bakır paraların Türkler tarafından kullanılması çok eskiye dayandırılmaktadır fakat İslam dünyasında mangır kelimesi, daha ziyade Osmanlı bakır paraları için kullanılmıştır.

Emevîler “fels” adında bakır sikke kullanmıştır. Bizans bakır sikkesi “follis” ile “fels” in isim benzerliği dikkati çekmektedir. Abbasîler de bakır sikke bastırmıştır. Bu tür bakır sikkelerin sınırlı bir tedavül alanı vardır. Az olmakla beraber Büyük Selçuklular da bakır sikke kullanmıştır. Anadolu Selçuklularının ilk bakır sikkeleri (mangırlar) ise Bizans taklidi olup I. Mesud tarafından kestirilmiştir, bunlarda tarih ve darp yeri bulunmamaktadır.

Osmanlı devrine ait para kataloglarında geçen ilk bakır para Sultan I. Murat dönemine aittir. Cevdet Tarihi'nde bakır sikkelerin ilk olarak Orhan Gazi zamanında kesildiği yazılmış ise de bu sikkeler ele geçmemiştir. Bu sebeple Osmanlı devrinin ilk bakır parasının I. Murat zamanında bastırıldığı kabul edilmektedir. I. Murat'tan sonra da mangır kullanımına devam edilmiştir. Sultan II. Mustafa ve ondan sonra gelen padişahlardan bazıları zamanında pirinçten kesilen sikkelere de “kızıl mangır” denmiştir.¹⁹⁹

Osmanlı devrinde kullanılan bakır paranın adı olan mangır kelimesi Moğolca'da “nakit” (altın ve gümüş para) anlamına gelen mungun/mongon kelimesinden türemiştir.

¹⁹⁹ Pakalın, *age.*, s. 405

Dilimizde mangur, mankur ve mankir şeklinde de varlık bulan mangır, halk dilinde akçenin birinci kesri olan “pul” olarak da kullanılagelmiştir.²⁰⁰

Fıkırada, bahsi geçen paraların özelliklerinin kısmen de olsa belirtildiği görülmektedir. Nasreddin Hoca akçeyi “ak”, mangırını ise “kızıl” olarak nitelendirmiştir. Nasreddin Hoca’nın kullandığı bu sıfatlar ilk bakışta sadece renk anlamı taşıyor gibi görünse de esasında bahsi geçen paraların hangi madenden yapıldığı bilgisini de taşımaktadır. Zira ak olarak nitelendirilen akçe, gümüşten; kızıl olarak nitelendirilen mangır da bakırdan darp edilmektedir. Gümüşün ak olması “ak-çe” kelimesine kaynaklık etmiş; akçenin bu özelliği “Ak akçe kara gün dostudur.” atasözümüzde de belirtilmiştir.

Mangır ise bakırın kırmızı olması sebebiyle halk tarafından “kızıl” sıfatını almıştır. Fakat fıkranın olay örgüsüne bakıldığında mangırın bakır para için kullanılmadığı; hatta bu paranın ayrı bir para olarak fıkrada yer almadığı görülmektedir. Zira Nasreddin Hoca flori ile oynayan çocuğa “...sana bir ak akçacık vereyim, sen de bana şu kızıl mangırını ver.” demektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Nasreddin Hoca “kızıl mangır” diyerek floriyi kastetmekte ve çocuğun elindeki parayı daha değersiz göstererek daha değerli parayı yani filoriyi almaya çalışmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konu ise Nasreddin Hoca’nın filoriye başka bir para ismi değil de kızıl mangır demesidir. Burada flori ve mangır adlı paraların özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Araştırmalarımıza göre flori, Osmanlılar’da Avrupa menşeli altın paraların adı ve altın karşılığı tahsil edilen bir vergi türünün adı olmuştur. İlk olarak Floransa’da gümüşten basılmış; 1252 yılından itibaren de altından darp edilerek Avrupa’ya yayılmıştır.²⁰¹ Anadolu’da kullanıldığı sürece hep altın olarak darp edilmiştir. Fakat kızıl mangır daha çok bakır paralar için kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar döneminde Sultan II. Mustafa ve ondan sonra gelen padişahlardan bazıları zamanında

²⁰⁰ Oğuz Tekin, “Mangır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, s. 568.

²⁰¹ İnalçık, *agm.*, 1996, s. 106.

pirinçten kesilen sikkelere de kızıl mangır denmiştir.²⁰² Nasreddin Hoca'nın, altından darbedilen filoriye renginden dolayı sarı değil de “kızıl” demesi ve para anlamında “mangır” kelimesinin kullanması, zayıf da olsa ihtimaller arasında değerlendirilebilir. Fakat burada akla daha çok yatan pirinç para ile altın paranın birbirine benzetilmesi, dolayısıyla pirinç paraya verilen isim olan “kızıl mangır” ile altın paranın yani filorinin kastedilmesidir. Bu durumda fıkranın Osmanlı döneminde II. Mustafa veya ondan sonra ortaya çıktığı sonucu doğmaktadır. Dolayısıyla fıkranın yer aldığı Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II) adlı yazmanın, 17. yüzyıl veya sonrasında ve Cumhuriyet'ten önce yazılmış olması ihtimaller dâhilindedir.

3.7.4. Para-Kâğıt Para

“Beni de Döver: Nasreddin Hoca, kadı iken iki kişi çıkagelmiş. Biri ötekini göstererek: “Bu adam beni dövdü, davacıyım” , demiş. Öteki adam ise, Hoca'nın eline bir kâğıt para tutuşturup: “Benim deli raporum var. İşte al bak!” demiş. Nasreddin Hoca, dövülen adama dönerek rica yollu konuşmuş: “Vazgeç bu şikâyetten! Bunun elinde bu rapor olduktan sonra, seni de döver, beni de.””²⁰³

Mustafa Duman'ın “Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası” adlı eserinde “Türkiye'den Derlenmiş ve Yayınlanmış Nasreddin Hoca Fıkraları” başlığı altında sunulan bu fıkrada, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde kâğıt paranın biliniyor olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Anadolu Selçukluları döneminde metal para kullanılmaktadır ve Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde kâğıt para henüz bilinmemektedir. Anadolu'da, Türklerin kullandığı ilk kâğıt para Osmanlı döneminde 19. yüzyılda piyasaya sürülmüştür.

Farsça “parça, gümüş parçası” anlamındaki “pare” kelimesinden gelen “para” kelimesi, genel olarak bütün ödeme araçlarını ifade edecek şekilde geniş bir anlam

²⁰² Pakalın, *age.*, s. 405.

²⁰³ Duman, *age.*, 2008, s. 374.

kazanmıştır.²⁰⁴ Dar anlamda para, bir ülkede tedavülde bulunan millî parayı, geniş anlamda hem bunu hem yabancı ülke paralarını ifade etmektedir.²⁰⁵

Anadolu topraklarında paranın “Kuruşun kırkta bir cüz’ü” manasında, eskiden basılmış olan sikkelerden birinin adı olarak da kullanıldığı da bilinmektedir.²⁰⁶

Para, 17. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle akçenin yerine Osmanlı para birimi hâline gelmiştir. 1 para = 3 akçe, 1 kuruş = 40 para ölçüsü getirilen bu sistemdeki ilk gümüş kuruş 1690 yılında basılmıştır. Paranın bu anlamda kullanıldığı fıkralardan biri şöyledir:

“Nasreddin Hoca ve Hancı: Nasreddin Hoca merhum, bir gün eşeğine bir miktar zahire yükleyerek bir hana misafir olur. Geceyi geçirir. Ertesi sabah gideceği vakit hancıya: “Kaç para borcumuz var?” *sualini irad eder. Hancı: “Bir kuruş senin için, bir kuruş eşek için, iki kuruş.”* *der. Hoca: “Canım, eşekle insan bir mi? Ben size yine iki kuruş vereyim ama altmış parasını bana, yirmi parasını eşeğe sayın.”* *Hancı: “Peki”*, *der. Bir hafta sonra Hoca eşeğine kıymetli cevherler yükletir. Yine hana misafir olur. Ertesi sabah gideceği sırada, yine iki kuruş verir. Bu sefer hancı der ki: “Yoo! Olmadı. O eşek başka, bu eşek başka.”*”²⁰⁷

Mustafa Duman’ın “Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası” adlı eserinde “Türkiye’den Derlenmiş ve Yayınlanmış Nasreddin Hoca Fıkraları” başlığı altında sunulan bu fıkrada, “para” kelimesinin, “Kuruşun kırkta bir cüz’ü” manasında kullanıldığı görülmektedir. Hatta fıkrada, para ile kuruş arasındaki matematiksel bağlantıya da yer verilmiştir. Hoca’nın, kendisinden iki kuruş isteyen hancıya sarfettiği, “Ben size yine iki kuruş vereyim ama altmış parasını bana, yirmi parasını eşeğe sayın.” cümlesinden, iki kuruşun toplamda seksen para ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bilindiği üzere kuruş 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı piyasalarına girmiş; 1690 yılında ise devlet tarafından

²⁰⁴ Ali Akyıldız, “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 163-166.

²⁰⁵ Bilal Aybakan, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 324-326.

²⁰⁶ Pakalın, *age.*, s. 752.

²⁰⁷ Duman, *age.*, 2008, s. 385.

bastırılmıştır. Dolayısıyla para, fıkrada görülen “Kuruşun kırkta bir cüz’ü” anlamını 17. yüzyıldan sonra kazanmıştır.

Kâğıt paranın Osmanlı piyasalarına sürülmesi ise imparatorluğun gerileme ve yıkılma dönemlerinde gerçekleşen bir hadisedir.

Kuruluş yıllarından itibaren Anadolu’da kendinden önce kurulan İslam devletleri gibi madenî para kullanan Osmanlı Devleti, ilk banknotları idari, sosyal ve yasal reformların gündeme geldiği tanzimat döneminde tedavüle çıkarılmıştır. Bu dönemde reformların finanse edilmesi amacıyla basılan İlk Osmanlı banknotları, Abdülmecit tarafından 1840 yılında “Kâime-ı Nakdiye-ı Mutebere ” adıyla bilinmektedir. Bugünkü dille “Para Yerine Geçen Kâğıt” anlamına gelen bu para, bir anlamda para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliği taşımaktadır. Bu para matbaa yerine elle basılmış ve üzerine mühür basılmıştır. Fakat kısa sürede taklidinin yapılması üzerine 1842’den itibaren matbaada basılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, kâğıt para ihracını otuz yıl süreyle Osmanlı Bankası’na vermiştir. Devlet, borçlanmadan dolayı 1876 – 1877 yılları arasında Avrupa’dan “Kaime” ihraç etmiştir.²⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Bankası, hükûmetin avans ve banknot ihraç isteğini geri çevirmiştir. Bu anlaşmazlık giderildikten sonra Osmanlı yönetimi, 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca, yedi tertipte toplam 160 milyon liranın üzerinde banknot çıkarmıştır. Bu banknotlar “evrak-ı nakdiye” adı altında Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan intikal eden evrak-ı nakdiyeler, Cumhuriyetin ilk yıllarında para bastırılmadığından, 1927 yılı sonuna kadar tedavülde kalmıştır. Bir devletin egemenlik ve bağımsızlık sembolü olması nedeniyle, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, 30 Aralık 1925 tarih ve 701 Sayılı “Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle

²⁰⁸ M. Özgür Yanardağ, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S. 36, 2015, s. 918-933.

İstibdaline Dair Kanun” kabul edilerek ilk Türk banknotlarının bastırılmasına karar verilmiştir.²⁰⁹

3.8. Askerî, İdari, Hukuki Teşkilâtlar

3.8.1. Yeniçeri Teşkilâtı

“Hikâyet: Hoca'nın komşusu bir yeniçeri meyhar var idi. Hoca andan hiç hazzetmez idi. Bir gün ecel erüp merhum oldu. Hoca'ya cenazeyi yıkamak iktiza etdi. Hoca cemaate eydür: “Bu bir taifedir ki na-temizdürür, bunu bir çay kenarında yuyalım.” Cemaat dahi alup bir çay kenarına getürdiler. Pes Hoca yine cemaate dedi ki: “Ben bu adama sui zan ederdim. Bu ise veliyullahdan imiş. Şimdi cenazesin melekler gelüp almak isterler, amma sizden tehaşi ederler. Sizler gidin, gelsünler, alsunlar”, dedi. Cemaat inanup gitdiklerinde, Hoca heman cenazeyi suya bırağup fariğ olur. Bunca gündən sonra yeniçerinin cenazesi su yüzüne çıkup bir mahalde bir kimse görüp Hoca'ya dedi ki: “Ben Yeniçerinin cenazesini filân mahalde gördüm”, dedi. Hoca dahi eyitdi: “Bu taife bir edepsiz taifedir, kim bilür meleklerin anasına, ya avradına mı söğdü, yine gerü bırakmışlardır”, dedi.”²¹⁰

Hâza Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)'de yer alan bu fıkradaki anakronik unsur “Yeniçeri” kelimesidir. Olgusal anakronizme örnek olan bu kullanım, fıkra tipi olan Nasreddin Hoca'yı tarihsel bağların dışına çıkarmıştır.

Fıkırada “İçki içen” manasında kullanılan “meyhar kelimesi”²¹¹ bahsi geçen yeniçerinin bir özelliğini ifade etmektedir. Burada sorgulanması gereken husus fıkranın Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu dönemde yeniçeri teşkilâtının var olup olmadığıdır. Bu yöndeki araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz bulgular ise Nasreddin Hoca'nın hayatta olduğu zaman dilimi içerisinde yeniçeri teşkilâtının henüz varlık bulmadığı yönündedir.

²⁰⁹ “Türkiye’de Banknot Basımının Tarihçesi” (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, 08 Aralık 2016.

²¹⁰ Duman, *age.*, 2008, s. 255.

²¹¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

“Osmanlı askerî teşkilâtında özel konumlu, maaşlı, dâimî yaya ordusu.”²¹² anlamına gelen yeniçeri teşkilâtının ne zaman kurulduğu konusunda kesin bir tarih düşürülememektedir. Teşkilâtın kuruluşunu Orhan Gazi veya I. Murat dönemlerine dayandıran farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat hangi tarihte kurulduğuna dair görüş farkı olsa da teşkilâtın genel bir ifadeyle Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında (1299-1453) özellikle, Osmanlı Devleti’nin ilk elli yılı içinde kurulduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Beyliği, Orhan Bey zamanında (1324-1362) Rumeli’de süratle gelişen fetihler sebebiyle daha fazla askere ihtiyaç duymuş; bu ihtiyacı karşılamak üzere savaş esirlerinden faydalanma yoluna gitmiştir. Fakat bu ordunun başbuğlarının şahsî otoritelerinin dışında nizamî töresi yoktur. Askerler özellikle barış zamanı olmak üzere diledikleri zaman memleketlerine gitmiştir. Bu sebeple süratle gelişen fetihlerin devamı için daima silahaltında bulunacak bir asker ocağına son derece ihtiyaç oluşmuştur. Bunun için de evvela savaş esirleri arasından ve sonra, fethedilmiş ülkelerin gayrimüslim ve gayri Türk ahalisinden, vücut yapıları sert, asker hayatına elverişli, erkek çocuklar seçilmiş; İslam dini telkin edildikten sonra kısa süren, fakat çok sağlam bir terbiye ve talimle bu oğlanlar yeniçeri, yeni asker olmuşlardır.²¹³

Orhan Bey döneminde sayılarının 1000 kadar olduğu ifade edilen, maaşlı ve dâimî hizmet vermesi düşünülen bu askerler için I. Murat zamanında (1362-1389) Gelibolu’da Kazasker Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem’in yönlendirmesiyle Acemi Ocağı kurulmuştur.²¹⁴

Görüldüğü üzere Yeniçeri Ocağı, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında yani 14. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Nasreddin Hoca’nın da 1208-1268 yılları arasında yaşamış olduğu bilindiğine göre fıkrada geçen “Yeniçeri” karakterinin Nasreddin Hoca hayatta iken oluşturulmadığını söylemek mümkündür. Fıkranın tamamı Nasreddin Hoca

²¹² Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, 2013. s. 450.

²¹³ Reşat Ekrem Koçu, **Yeniçeriler**, Koçu Yayınları, 1964. s. 11.

²¹⁴ Beydilli, **agm**.

öldükten sonra ortaya çıkmıştır demek iddialı bir söylem olacaktır. Fakat eldeki bilgilerle en azından fıkranın farklı bağlamlarda ve ortamlarda yeniden üretildiğini söylemek mümkündür. Zira aynı fıkra başka bir yazmada yeniçeri adı geçmeksizin şu şekilde sunulmuştur:

“Bir gün Nasreddin Hoca[nun] mahallesinde bir meyyit [ölü] olur. Hoca’yı davet ederler. Hoca dahı: “N’ola?” deyüp bunlar ile varup meyyiti yuyup, kefenleyüp tabut içine koyup, namazın kılup götürürler. Kabre getirürler. Hoca eydür: “Varın, siz bana hakkım verünüz. Ben defn ederim.” deyüp, bunlar dahı: “Makul” , deyüp, Hoca’yı teselli edüp giderler. Hoca heman bunlar gitdüğü [gibi] tabuta bir ip bağlayup sürüyerek bir akar su var ımuş, anda dereye salıverüp gelür, gider. Gelüp mahalleye eydür: “Ol adem aceb ne sevab işlemiştir? Yasin okurken tabut ile ölisin göğe çekdiler.”, der. Bunlar dahı gerçek sanup inanurlar. Bir gün biri köyden gelürken görse, dereye bir çalıya bir tabut ilişmiş. Varup açup görseler, dünki gün Hoca’ya teslim etdikleri meyyitdür. Hele ne kıssayı dıraz edelüm. Köyde defn ederler. Gelüp ahvali cümleten Hoca’ya nakl ederler. Nasreddin tez-yed cevab bunı bulur kim: “Göge çıkarken Allah bilür ne poh yemiştir. Yine incinüp aşğa bırakmışlardur.”, der.”²¹⁵

Duman’ın Nasrettin Hoca ve 1555 Fıkrası adlı eserinde “Diğer Yazmalar” başlığı altında sunmuş olduğu bu fıkranın yazıya geçiriliş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Buna bağlı olarak aynı fıkranın Hâza Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)’de sunulan “yeniçerili” çeşitlemesiyle arasındaki yazıya geçiriliş tarihi farkı da bilinmemektedir. Olay örgüsü benzer olmakla birlikte iki fıkra arasında kişi, zaman ve mekân farklılıkları görülmektedir. Bu farklılıklardan en önemlisi fıkraya konu olan ölü (meyyit) nün Hâza Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)’de Nasreddin Hoca’nın komşusu olan bir yeniçeri olarak tanıtılmamasıdır. Diğer yazmada ise böyle bir bilgiye rastlanmamakta, ölünün Nasreddin Hoca’nın mahallesindeki herhangi birisi olduğu göze çarpmaktadır.

²¹⁵ Duman, age., 2008, s. 295-296.

Bu durumda fikranın “yeniçerili” çeşitlemesi, ya Nasreddin Hoca zamanında ortaya çıkan bir fikradan hareketle yeniden üretilmiş; ya da Nasreddin Hoca’dan ve yaşadığı dönemden bağımsız bir şekilde sonradan ortaya çıkarak anlatıcılar tarafından Nasreddin Hoca’ya atfedilmiştir. Bir üçüncü durum ise fikranın başka bir fikra tipine bağlanarak anlatılan bir başka fikradan veya menkıbeden esinlenerek ortaya çıktığıdır. Bu anlamda fikranın tüm çeşitlemelerinin hatta başka kahramanlara bağlanan hikâyelerin bilinmesi tüm bu sorulara en doğru yanıtı vermemize yetmeyecektir. Burada kronolojinin bilinmesi yani hangi anlatının süredizimsel olarak daha önce ortaya çıktığını bilmek gerekmektedir. Bu bilgiler sayesinde fikranın gerçekten de Nasreddin Hoca fikrası olup olmadığı anlaşılacaktır.

3.8.2. Rumeli Kadılığı

“Hikâyet: Bir [gün] Hoca’ya bir Rumeli Kadısı konuk olur. “Tez ev sahibi, karnum açtır, bana taam getir”, dedi. Hoca dahi bin belâ ile yoğurt ekmek tedarik edip getirdikde görse herif uyumuş. Hoca fikredip eyitir ki: “Ne lâzım ben buunu uykudan uyandırıp yemek vereyim?” deyip hemen ol dem bir miktar yoğurt alıp herifin bıyığına sürer. Biraz zaman geçtikten sonra herif uykudan uyanıp eyitir ki: “Hay ev sahibi tez taam getir”, diye çağırır. Hoca: “Aslanım dahi şimdi yediniz, tezdir”, dedi. Yine Hoca eyitir: “Eğer bana inanmazsan işte bıyığında dahi yoğurt vardır”, dedi. Herif el bıyığa eder, görse yoğurt var imiş. Herif der ki: “Ev sahibi kardeş, eğer yedimse Allah berekât versin”, demiş.”²¹⁶

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II)’da yer alan bu fıkra, Rumeli Kadısı’nın Nasreddin Hoca’ya konuk olduğu görülmektedir. Oysa 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan Nasreddin Hoca’nın Rumeli Kadısı’yla karşılaşması olası bir durum değildir. Zira 13. yüzyılda kadılık teşkilâtının varlığı bilinmekle beraber, Rumeli henüz Türk toprağı değildir ve bu bölgeye kadı atanmamıştır.

²¹⁶ Ae., s. 244.

Arapça’da “yargılama, hüküm verme” anlamına gelen “kaza (kada)” kökünden türeyen kadı kelimesi, fıkıh terimi olarak “insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’î hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamca tayin edilen kişi”yi ifade etmektedir. Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye “kadılıkudat” veya “kadılcemaa”; kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de “halife, naib” yahut “vekil”; askerler arasındaki davalara bakan kimseye Selçuklu döneminde “kadileşker”, Osmanlı döneminde “kazasker” adı verilmiştir.²¹⁷

İslamiyet’in kabulünden sonra Türk devletlerinde hukukun esas kaynağı din olmuş; dinî nitelikteki kuralların yanında örfî hukuk da uygulanmıştır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde şer’î hukuk ve örfî hukuk birlikte uygulanmıştır. Şer’î davalara kadılar bakmış; devlet merkezinde tüm kadıların bağlı bulunduğu kadı’l kudat olmuştur. Büyük Selçuklularda aynı zamanda fıkıh bilgini olan kadı’l kudatlar, Bağdat’ta bulunmuş; merkezde mahkeme başkanlığı yaptıkları gibi diğer kadıları da kontrol etme görevini üstlenmişlerdir.²¹⁸ Başkadı olarak tabir edilecek kadı’l kudat’ın, kadıların verdiği kararlara müdahale etmesi mümkün değildir. Ancak, kadıların kasten yanlış verdiği bir hükmün sultana sunulmasının mümkün olduğu bilinmektedir.²¹⁹

Diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Anadolu Selçuklularının da yeni fethedilmiş bir şehre kadı, kâtip, müezzin ve imam gibi idarî ve dinî görevlileri de atadığı bilinmektedir. O dönemde Konya kadısı aynı zamanda “kaz’ül-kuzât-il’memâlik” unvanını taşımak suretiyle bütün Anadolu kadılarının başı konumunda olmuştur.²²⁰ Aksaray, Sivas, Niksar gibi pek çok Anadolu şehrine kadı tayin edilirken henüz Türk toprağı olmadığı için Rumeli’ye (Balkanlara) kadı tayin edilmiş olması söz konusu değildir.

²¹⁷ Fahrettin Atar, “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.24, 2001, s. 66.

²¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, 1972. s. 149.

²¹⁹ Adalet Bakanlığı, “Adalet Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı”, 2010, s. 22. (Çevrimiçi) <http://www.sgb.adalet.gov.tr>, 23 Ocak 2017.

²²⁰ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimai Tarihi** No. 131, TTK Basımevi, 1959, s. 52.

Osmanlı Devleti'nin kadılık ve mahkeme faaliyetleri ile ilgili bilgiler ise şer'iyye sicilleri ve vekayinamelere dayandırılmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde ilk kadı Osman Gazi tarafından tayin edilmiştir. İlk kadıların İznik, Bursa ve Edirne gibi merkezlere tayin edildiği, yeni fethedilen yerlere ikinci ve üçüncü derecede kadıların gönderildiği de vekayinamelerden öğrenilmektedir. Fakat Osmanlıların ilk yüz elli yılının birinci derecede kaynaklardan bilgi edinme imkânı yoktur. Çünkü eldeki en eski şer'iyye sicilleri (Bursa Şer'iyye Sicilleri) 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır.

Sultan I. Murat zamanında da önceki İslam devletlerindeki kadı'l kudatlığın benzeri kazaskerlik kurumu ihdas edilmiş ve kadılar artık fiilen bu makam tayin edilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu makam, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²²¹ Daha sonra kadılıklar dereceleri itibariyle esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki “mevleviyyet kadılıkları”, ikincisi ise “kazâ ve sancak kadılıkları”dır.²²²

Protokolde Osmanlı başşehrinin bulunduğu Rumeli kazaskerliği olmuş; Kuzey Afrika ve Kırım ona bağlanmıştır. Rumeli kadılıkları dokuz (Sitte-i Rumeli, Rütbe-i ülâ, Kârib-i ülâ, sâniye sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi, Çanad), Anadolu kadılıkları on (Sitte-i Anadolu, Sâniye, Sâlise, Râbiâ Hâmise, Sâdise, Sâbiâ, Sâmine, Tâsiâ, İbtidâ) ve Mısır kadılıkları altı (Sitte-i Mısır, Musul, Sâlise, Râbiâ, Hâmise, Sâdise) derece hâlinde düzenlenmiştir.²²³

Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılıklar için “Mevleviyyet” terimi kullanılmıştır. Osmanlı topraklarında mevleviyyetlikler Haremeyn, bilâd-i hamse, mahvel ve devriye olmak üzere dört öbekten oluşmuştur.

²²¹Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** 3. 5 2005, s.417-439.

²²²Fahri Unan, “Mevleviyyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.29, 2004, s. 467.

²²³Fahrettin Atar, “Kazâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, 2002, s. 118.

Devriye mevleviyetine statüsüne peyderpey geçmiş olan şehirler Adana, Antep, Bağdat, Belgrad, Beyrut, Bosna, Çankırı, Diyarbekir, Erzurum, Filibe, Konya, Kütahya, Maraş, Rusçuk, Sivas, Sofya, Trablusgarp, Van olmuştur.

Mahreç mevleviyetinde olan şehirler başlangıçta Galata, Halep, İzmir, Kudüs, Selânik, Tırhala Yenişehir iken daha sonra bunlara Eyüp, Girit, Sofya, Trabzon ve Üsküdar eklenmiştir.

Bilâd-ı hamse mevleviyeti statüsündeki kadılıklar başlangıçta Mekke, Edirne ve Bursa olmak üzere üç şehirden (bilâd-ı selâse) ibaret iken sonraları bunlara Mısır (Kahire) kadılığı ilâve edilerek sayı dörde (bilâd-ı erbaa) çıkarılmıştır. 1135'te (1723) Mekke kadılığı Haremeyn mevleviyetine dâhil edilince bu kategorideki kadılıkların sayısı yine üçe inmiş, ancak Şam'ın derecesinin yükseltilip buraya dâhil edilmesiyle tekrar eski sayıya ulaşılmıştır.

Haremeyn mevleviyetine dâhil kadılıklar, statü bakımından en yüksek kadılıklar olmuştur. Bu grupta yer alan şehirler İstanbul, Mekke ve Medine'dir. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başşehri, Mekke ve Medine'nin İslam'ın kutsal şehirleri olması dolayısıyla bunlar itibar ve önem bakımından en yüksek statüde tutulmuştur. İstanbul kadılığı ise bütün kadılıklar içerisinde en üst kadılık ve dolayısıyla en yüksek mevleviyettir. İstanbul kadılığının bir üstü, ilmiye tarihinin zirvesini temsil eden şeyhülislamlığa gidiş yolunun son merhaleleri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliğidir.²²⁴

Fıkıradaki geçen “Rumeli kadılığı (veya kazaskerliği)” ise Anadolu Selçuklu döneminde henüz oluşturulmamış bir kurumdur. Esasında Anadolu Selçuklu döneminde Balkanların adı Rumeli bile değildir. Rumeli, Osmanlıların Balkan yarımadasına verdiği coğrafi isim ve bu bölgeyi içine alan eyaletin adı olmuştur.

²²⁴ Unan, **agm.**

Bizanslıların kendileri ve ülkeleri için kullandıkları Romaioi, Romania kelimeleri, İslam dünyasında Bizanslıların “Rum”, Doğu Roma İmparatorluğu ülkesinin de “biladü’r Rum” veya “memleketü’r-Rum” şeklinde tanınmasına yol açmıştır. Anadolu’nun Türk İslam hâkimiyeti altına girmesinden sonra Rum kelimesi, Bizans idaresinde bulunan Anadolu’yu gösteren bir coğrafi ad olarak yaygınlaşmıştır. Osmanlılar, Rum-ili kelimesini “Romania”dan alarak Balkanlar ve Anadolu’ya karşı denizin ötesinde Bizanslılardan fethettikleri bölgeler için kullanmışlardır. Yalnız “Rum” kelimesi ise eski manasını muhafaza ederek Anadolu’da Selçukluların hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafi bir isim olarak kalmıştır.

Batılı seyyahların, 13. yüzyılda Türklerin idaresindeki Anadolu’ya “Turquemenie (Turquie)”; Bizans İmparatorluğuna tabi yerlere “Romanie (Romania)” demeleri dikkat çekicidir. Zamanla bu tabir, daha ziyade Ortodoks Yunan mezhebinin hâkim bulunduğu Balkan yarımadasını ifade etmek için kullanılmıştır.²²⁵

Öte yandan Balkanlar’da siyasi varlığı olmayan Anadolu Selçuklu Türklerinden küçük bir topluluğun 13. yüzyıl ortalarında Balkanlar’a göç ettiği bilinmektedir. Bu dönemde muhtemelen Moğol istilasından kaçan Horasan erenlerinden Sarı Saltuk ile sonradan onun adıyla anılan Türkmen aşireti, Balkanlar’a geçerek Dobruca dolaylarında 10.000-12.000 kişilik bir İslam toplumu oluşturmuşlardır.

Bizanslılar’ın Balkanlar’daki hâkimiyeti ise aşağı yukarı 900’den 1204’e kadar devam etmiş; IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul’u işgal eden (1204-1261) Latinler bu hâkimiyetin son bulmasına sebep olmuşlardır. Osmanlılar 1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçerek 1361 senesinde Edirne’yi fethettikten sonra, başta üç küçük Bulgar krallığı olmak üzere feodal devletleri yıkıp Balkanlar’ı süratle ele geçirmeye başlamışlardır.²²⁶

²²⁵ Halil İnalçık, “Rumeli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, 2008, s. 232.

²²⁶ Kemal Karpat, “Balkanlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.5, 1992, s. 29.

3.8.3. Muhtarlık Teşkilâtı

*“Çak Oğlum Çak: Nasreddin Hoca bir köyde imamlık yapıyormuş. O köyde, sövmek gibi kötü bir alışkanlığı olan fakir bir delikanlı varmış. Delikanlıyı bu huyundan vazgeçirmek için **muhtar**, imam, ihtiyar heyeti ve köyün ileri gelenleri köy odasında toplanmışlar ve delikanlıyı çağırmışlar. Bu huyundan vazgeçmesi karşılığında bir inek vermişler. Delikanlı bu kötü huyundan kendisinin de memnun olmadığını, olayları söğmesine çanak tuttuğunu, ama bundan sonra bu huyunu bırakmak için gayret sarfedeceğini söylemiş ve ineği kabul etmiş. Bu arada köy zenginlerinden birinin oğlu gelmiş ve Hoca’ya bir şey danışmak istemiş. demiş ki: “Hocam, babam öldü, üvey anamla evlenmek bana düşer mi?” Bu soru üzerine, söğme alışkanlığı olan delikanlı cemaate dönmüş ve: “Aman Hocam ve ağalar, bana vereceğiniz ineği geri alın, şu gence bir çakayım”, diye bağırması. Bunu duyan Nasreddin Hoca: “Çak oğlum çak. Bunda sen yerden göğe kadar haklısın”, demiş.”²²⁷*

Mustafa Duman’ın “Nasreddin Hoca ve 1555 fıkrası” adlı eserinde “Türkiye’den Derlenen Yayınlanmamış Nasreddin Hoca Fıkraları” başlığı altında okuyucuya sunulan bu fıkrada, Nasreddin Hoca’nın imamlık yaptığı köyde muhtarın olması dikkat çekicidir. Sözlükte “seçilmiş” anlamına gelen muhtar, terim olarak “mahalle veya köyün işlerini yönetmek için atanmış veya seçilmiş idareci” demektir.

Muhtar kelimesi, muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önce çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Kelimenin, mahalle, köy ve kasabanın önde gelen güvenilir kişileriyle esnafın ileri gelenlerini nitelemek için kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanında farklı ülkelerle ticaret yapan beratlı hayriye tüccarlarının, İstanbul’da kendilerini temsil etmek üzere aralarından seçtikleri kişilere de muhtar denilmiştir. Ayrıca muhtar kelimesi, Osmanlıların sosyal yapısında bazı zümrelerin seçilmiş temsilcileri için de kullanılmıştır. Yine belirli bir zümrenin veya yabancı devlet hükümdar ve idarecisinin

²²⁷ Duman, **age.** , 2008,s. 313.

durumuna işaret etmek üzere bunların elkabı içerisinde resmi bir hitap olarak da yer almıştır.²²⁸

Muhtar kelimesinin “yönetici” anlamında kullanılmaya başlaması ise 19. yüzyıla tekabül etmektedir. Muhtarlık teşkilâtının kurulmasından önce köy ve mahallelerde halk ile hükûmet ilişkilerinde aracılık yapan kimselerin bulunduğu, bunların “kethüda”, “ihtiyâr” gibi adlarla anıldıkları bilinmektedir. Klasik dönem Osmanlı düzeninde, tımarlı sipahilere bağlı olarak köyde güvenliğin köy delikanlılarınca sağlandığı; bunların başında “Yiğitbaşı”nın bulunduğu, ayrıca dirlik sahibinin temsilcilerinin de köylerde görev aldıkları bilinmektedir. Ayrıca müslüman köylerde köy kethüdaları; gayrimüslim köylerde de kocabaşları halkı temsil etme görevini üstlenmişlerdir. Yine müslüman köylerde imamlar, gayrimüslim köylerde de papaz ve hahamlar hükûmet ve halk arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde etkin rol oynamışlardır.²²⁹

İncelememize konu olan fıkrada muhtar kelimesi, “mahalle veya köyün işlerini yönetmek için atanmış seçilmiş idareci” anlamında kullanılmıştır. Oysa günümüzdeki nitelik ve anlamıyla muhtarlık kurumunun ortaya çıkması, II. Mahmut Dönemi’nde önce İstanbul’da, sonra taşrada teşkilâtın oluşturulmasıyla mümkün olmuştur.²³⁰ Zira Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında Sultan II. Mahmut tarafından ortadan kaldırılması yerel yönetimlerde büyük bir boşluğun olmasına sebep olmuştur. Muhtarlık teşkilâtı da bu tarihten sonra, İstanbul’un güvenliğini sağlamak ve kentsel hizmet sunumundaki boşluğu doldurmak amacıyla oluşturulmuştur.²³¹

İlk defa 1829’da İstanbul’da ve bilad-i selasede (Üsküdar, Galata ve Eyüp) uygulamaya konulan muhtarlık teşkilâtı; İstanbul’a göçü kontrol etmek, mahallelere giriş çıkışı denetim altına alarak güvenliğini sağlamak ve yönetim aleyhinde yapılan

²²⁸ Ali Akyıldız, “Muhtar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, 2006, s. 51-53.

²²⁹ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi** 2.3, 1993, s. 3-11.

²³⁰ Tülay Ercoşkun, “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, **Bilgi** 60, 2012, s.131.

²³¹ Çadırcı, **agm.**

dedikoduları önlemek amacıyla kurulmuştur.²³² Buna benzer uygulamalar taşrada ilk kez 1833 yılında Kastamonu sancağında Taşköprü’de ortaya çıkmıştır.²³³ Bu tarihten itibaren taşrada, Müslüman köylerde de yine halkın katılımıyla birinci ve ikinci muhtar olmak üzere iki kişi belirlenmiş; bunlar hükûmetin onayı alındıktan sonra kendilerine verilen resmî mühürlerini alarak görevlerine başlamışlardır.²³⁴

İncelediğimiz fıkrada Nasreddin Hoca’nın bulunduğu bir mecliste köy muhtarının da yer aldığı görülmektedir. Oysa muhtarlık teşkilâtı Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemden altı yüzyıl sonra oluşturulmuştur. Ayrıca fıkrada bahsi geçen ihtiyar heyeti, köy ve mahalle idaresindeki yerini ilk defa 1864 Vilayet Nizamnamesi’yle almıştır. Bu nizamnameyle köy yönetimi yeniden düzenlenmiş; müslümanların ve gayri müslimlerin beraberce yaşadığı köylerde her cemaatin kendi muhtarını ve ihtiyar heyetini seçmesi kararlaştırılmıştır. İmamların ve gayri müslimlerin dinî liderlerinin de üye olduğu bu meclisin görevi, cemaat üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, cemaatlere düşen vergiyi kişilere paylaştırıp toplanması işini denetlemek, korucu ve bekçileri seçmek, gerekirse muhtarı kaymakama bildirmek olarak belirlenmiştir.

Fıkra dil açısından incelendiğinde de birçok ifadenin 13. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin ifade özelliklerinden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin “şu gence bir çakayım, yerden göğe kadar haklısın” gibi ifadeler 13. yüzyıl Anadolu Türkçesi özelliklerine uzak olan ifadelerdir.

3.9 Mimari Yapılar

3.9.1 Ayrılık Çeşmesi

“Latife: Hoca merhûmun cümle-i kerâmâtından biri de köylülere poyraz satmasıdır. Şöyle ki: Bir sene bir köye imam olur. Ramazan ayı hitam bulunca köylüler

²³² Akyıldız, **agm.**

²³³ Hamit Palabıyık ve Şermin Atak, “Türkiye’de Mahalle Yönetimi”, **AB Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler**, 2001.

²³⁴ Ercoşkun, **agm.**

mahsûlün kıtlığını bahâne ederek Hoca için her sene mukannen olan buğdayı vermemeğe kalkışır. Hoca da bunlara kızıp tam harman zamanı olmakla, "Öyle ise ben de size rüzgâr vermem. Bulun rüzgârınızı, savurun harmanınızı!" diyerek harman yerine nâzır bir tepeye kocaman bir hasır gerer. Hakikaten günlerce poyraz, harman yerine uğramaz. Bir taraftan da kalın kalın bulutlar havada cevlân etmeğe başlamakla köylüleri telaş alır. Bir mu'tekid köylü, "Efendi, ben geçen seneki hoca hakkının iki mislini vereceğim." demekle Hoca, gözünün önünde onun harmanına doğru hasıra parmağını sokup bir delik açar. Bir de herif harman yerine gidince mükemmel rüzgâr bulur. Başlar savurmağa. Az zamanda muntazam rüzgârla hep çeçlerini, yığınlarını ikmâl eder. Sevine sevine buğdayı, samanı çuvallara doldurur, kanglıya yükletir, hânesine der-anbâr eder. Bunu gören komşuları da acele harman yerine gelirler. Yanı başında oldukları hâlde rüzgârdan eser bulamazlar. Diğer harmancı der ki: "Nafîle yorulma, git Hoca'ya hakkını va'd et. Rüzgâr satın al." O da bil-mecbûriyye gider. Hoca onun harmanı tarafına da hasıra bir delik açar. O köylü de derhal işini görür. Bunu gören köylüler tepeye hücum edip hepsi Hoca'dan rüzgâr satın alarak hakkını bol bol vereceklerini va'd ederler. Hoca, "Köylüler, sakın Hoca'yı kandırınız da işimiz bitdiği vakit sözümüzden döneriz gibi hâtırınıza bir sû'-i i'tikâd gelmesin. Sonra Cenâb-ı Hak harmanınızı savurur. Avucunuzda bir hava kalır." demekle köylü korkup hulûs-ı vicdânla ahdlerinde dururlar. Güzel güzel Hoca'nın hakkını va'd eylerler. Hoca da herkesin harmanına birer delik açar. Hep savururlar, bereketli mahsûl alırlar. Hoca'nın hakkını iki misli olarak te'diye ederler. Köylü dahi malının bereketini bulur. Hoca da bir sene ferîh fahûr geçinecek zahîresini der-anbâr eder. Hoca zahîresini kanglılara yükletip köy hâricinde ayrılık çeşmesinde vedâ' ta'âmını ederek du'â eyledikten sonra ayrılacağı sırada köylüye müteveccihen, "Tanrı Ta'âlâ hak sâhibinin hakkını el ile alamazsa işte böyle yel ile alır." demiştir. Fe-rahmetullâhi aleyhim ecma'în.

Mervîdir ki o köyde hâlâ rüzgâr mukâta'ası câri imiş.

Rahmet etsin rûh-ı Nasreddîn'e Hak

Oldu bizden bu du'âya müstahak

Her sözü şâyeste-i takdîrdir

Her rumûzu kâbil-i tefsîrdir

Sanma kim ebleh idi ol hurde-dan

Her sözü bir nükte eylerdi beyân

Hem gülüp hem yazma düşdü İzzet'e

*Erdi üç yüz on sekizde gâyete*²³⁵

Bahâî'nin 1909 yılında çıkarmış olduğu Letâif-i Nasreddin Hoca adlı Osmanlıca matbu eserinde yer alan ve "bazı şahıslardan gelen fıkralar" başlığında sunulan bu fıkroda "Ayrılık Çeşmesi" adlı bir mekândan bahsedilmektedir.

Fıkroda bu çeşmenin bazı özellikleri de belirtilmiştir. Öncelikle "Köy haricinde..." ifadesinden, bu çeşmenin Nasreddin Hoca'nın imamlık yaptığı köyün yakınlarında bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında Nasreddin Hoca'nın bu çeşmenin önünde "vedâ' ta'âmını ederek du'â eylemiş" olduğu ve köylülerden ayrıldığı görülmektedir. Bu ifadelerle kısmi de olsa özelliklerinden bahsedilen Ayrılık Çeşmesi, gerçekten de Anadolu topraklarında var olan bir çeşmedir. Fakat bu çeşme Osmanlılar tarafından 1453'te fethedilen İstanbul'da bulunmaktadır ve Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devirden çok sonra, 17. yüzyılda inşa edilmiştir.

Ayrılık Çeşmesi, İstanbul Kadıköy'de eski Bağdat sefer ve kervan yolunun başlangıcı olan menzil yeri ve çeşmesidir. Bu çeşme, Osmanlı Türklerinin, tarihinde ve sosyal hayatında derin izler bırakmış; hatta edebî eserlere kadar girmiştir.

Vaktiyle Anadolu'ya, Suriye, Irak, hatta Hicaz'a yapılacak bir yolculuğun başlangıç noktasını teşkil eden Ayrılık Çeşmesi, Üsküdar'dan başlayarak Anadolu içlerine doğru uzanan ana yol üzerinde eski Haydarpaşa çayırı kenarında yer almaktadır. Ayrılık Çeşmesi, yalnız Osmanlı Türklerinin tarih ve folkloründe yer tutmakla

²³⁵ Arslan ve Paçacıoğlu, **agm.**, s. 127-128.

kalmamış; Bizans devrinde de meşhur “Ayrılık merhalesi” olarak anılmıştır. O dönemde de Anadolu içerilerine gidecek kervan yahut yolcular buradan uğurlanmıştır. Yine Anadolu’ya sefere çıkacak Bizans orduları Haydarpaşa sahrasında Ayrılık Çeşmesi önünde toplanmış; büyük törenle buradan sevkolunmuşlardır.²³⁶

Sefere çıkanların buradan uğurlanması ve uğurlayıcıların da buradan ayrılmaları sebebiyle çeşmenin adına Ayrılık Çeşmesi denmiştir. Büyük Karacaahmet Mezarlığı’nın İbrahim Ağa Cami civarındaki ucunda bulunan Ayrılık Çeşmesi’nin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Şakir Ülkütaşır’a göre çeşmenin bulunduğu bölgede Bizanslılar devrinde “Hermagoras menbai” adı verilen bir çeşme vardır. Semavi Eyice ise bu çeşmenin ilk olarak 1602’de idam edilen kapıağası Gazanfer Ağa tarafından yaptırıldığını söylemektedir. Buna göre çeşme kesin tarihi bilinmemekle beraber, 16. yüzyılın sonları veya 17. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Daha sonra çeşme 1741’de kapıağası Ahmed Ağa tarafından ihya edilmiştir. Ahmet Ağa’nın çeşmeyi restore ettikten sonra çeşmeye bıraktığı kitabede şöyle yazmaktadır:

Geldi bir hayr ehli tarihin dedi,

Pak ihya eyledi Ahmed Ağa 1154

Çeşmenin üzerindeki ikinci kitabede ise “*Dürriye Sultanın ruhiyçün el-fatiha 1340*” yazmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığına göre çeşme, 1921’de Sultan V. Mehmed Reşad’ın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi’nin veremden ölen kızı Dürriye Sultan’ın ruhu için bir daha tamir edilmiştir.²³⁷

I. Mahmut devrinde, 1740’da çeşmenin elden geçirilmesi bazı ufak tamirler belki de su yolunun arızalarının giderilmesinden ileri geçmemiştir. Böylece çeşme, şekil itibariyle özgün görünüşünü kaybetmemiştir. Bu tamire çeşmenin esas kitabesinin yerine şimdikinin konulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrılık Çeşmesi’nin Gazanfer Ağa (öl.

²³⁶ Mehmet Şakir Ülkütaşır, “Ayrılık Çeşmesi”, 1955, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr> , 10 Şubat 2017.

²³⁷ Semavi Eyice, “Ayrılık Çeşmesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 4, 1991, s. 284.

1602) tarafından yaptırıldığı ihtimali yüksek olduğuna göre, bu çeşmenin İstanbul'un kitabeli en eski çeşmelerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.²³⁸

Bizanslılar devrinde “Hermagoras menbai” olarak anılan Ayrılık Çeşmesi'nin çevresi daha o devirde bile çınar ağaçlarıyla gölgelenmektedir. Çeşmenin Bizans devrindeki adı Osmanlı Türkçesi'ndeki adıyla benzer manalar taşımaktadır. Yunan tanrılarında “Hermes”in, ticaret kervanlarını koruduğuna inanan Bizanslılar, kervanlarını ve yolcularını “Hermagoras menbai”ndan uğurlamışlardır.

İstanbul'un fethinden sonra, Anadolu'ya sevk edilen Osmanlı orduları, eski adıyla “Haydarpaşa sahrası” denilen yerden, Ayrılık Çeşmesi önünden hareket etmişlerdir. Bununla beraber, Anadolu seferine bizzat iştirak edecek padişahların, hatta vezirlerin otağları bu sahrada kurulmuştur. Padişahların, Topkapı Sarayı'ndan muhteşem bir törenle kayıkla Üsküdar'a geçtiği; burada önünde alay sancakları dalgalanan otağda birkaç gün oturduktan ve seferi kuvvetleri teftiş ettikten sonra ordu ile beraber hareket ettiği bilinmektedir.

Bunun dışında yine o dönemde posta işlerini yürüten “Tatar” adlı süvari memurların, sarayın yahut Bâbıâlinin ferman ve emirlerini vilayetlere götürürken Ayrılık Çeşmesi'nden yola çıktıkları bilinmektedir. Posta tatarları Anadolu yakasının ilk menzilhanesi olarak Ayrılık Çeşmesi'ni seçmiş; hayvanlarını burada sulayarak şafakla beraber yola çıkmışlardır.

Haydarpaşa sahrası ve Ayrılık Çeşmesi, sadece askerî sevkîyatın, posta tatarlarının ilk güzergâhı olmakla kalmamış; aynı zamanda Anadolu'ya gidecek kervanların, halkın, kendilerini uğurlamağa gelenlerden veda ile ayrıldıkları mekân da olmuştur. Zira o dönemde hacca gidecekler de Ayrılık Çeşmesi' ne yakın yerde bulunan “namazgâh” da cemaatle kılınan namaz ile uğurlanmışlardır.²³⁹ Birinci Dünya Savaşı'na (1914) kadar eski vaziyet ve özelliklerinden bazılarını muhafaza ettiği bilinen Ayrılık

²³⁸ Semavi Eyice, “İstanbul-Bağdad-Şam Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler”, **Tarih Dergisi** 9.13, 1958, s.81-110.

²³⁹ Ülkütaşır, **agm.**

Çeşmesi, günümüzde Kadıköy Belediyesi tarafından restore edilmiş ve koruma altına alınmıştır.

Fıkırada Nasreddin Hoca'nın Ayrılık Çeşmesi önünde köylülere veda etmesi, çeşmenin gerçekte sahip olduğu özelliklerle uyumludur. Fakat 16.-17. yüzyılda yapılan bu çeşmenin Nasreddin Hoca tarafından biliniyor olması tarihî gerçeklerle çelişmektedir. Çeşmenin Bizans döneminde yapılıp günümüze ulaşması zayıf da olsa ihtimaller arasındadır. Çeşme, Bizans döneminde yapılmış olsa bile adı "Ayrılık Çeşmesi" olarak anılmamaktadır. Ayrıca İstanbul fethedilmeden önce yaşayan insanların (13. yüzyılda) İstanbul'daki bir çeşmenin civarında bir köyde yaşaması da akla yatkın bir durum değildir.

3.9.2. Arnavut Kaldırımı

*"Taşları Bağlamışlar: Nasreddin Hoca, bir gün, yabancı bir kasabaya gitmiş. Sokakta köpekler ona havlamaya başlamışlar. Hoca yerden bir taş alıp köpekleri korkutmak için atmak istemiş ama Arnavut kaldırımından taş sökmemiş. Bunun üzerine: "Bu ne biçim memleket, köpekleri salmışlar, taşları bağlamışlar", demiş."*²⁴⁰

Mustafa Duman'ın "Nasreddin Hoca ve 1555 fıkrası" adlı eserinde "Türkiye'den Derlenen Yayınlanmamış Nasreddin Hoca Fıkraları" başlığı altında okuyucuya sunulan bu fıkranın elektronik ortamda yer alan bir çeşitlemesi şöyledir:

"TAŞLARI BAĞLAMİŞLAR...

Dışarı soğuk, ayaz

Kar yağmış her yer beyaz.

Hoca yolda gidermiş,

Çevreyi seyredemiş.

²⁴⁰ Duman, **age.**, 2008, s. 320.

Yolda köpekler varmış

Birden ona saldırmış.

Eğilmiş taş almaya.

Onlara fırlatmaya.

Taşlar yere yapışmış,

Çabalamış, uğraşmış

El, ayağı dolaşmış

Bu duruma çok şaşmış:

“Bağlamışlar Taşları,

Salmış karabaşları...”²⁴¹

Fıkırada Nasreddin Hoca'nın yabancı bir kasabaya gittiği ve köpekleri korkutmak için üzerinde yürüdüğü Arnavut kaldırımının taşlarını sökmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Burada kasabayı niteleyen “yabancı” kelimesi ile muhtemelen bölgenin, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yerden uzakta olduğu kastedilmektedir. Kasabanın yabancı bir ülkede olması uzak bir ihtimaldir. Burada üzerinde durulması gereken husus ise kasaba nerede olursa olsun, Nasreddin Hoca'nın Arnavut kaldırımında yürümesinin anakronik bir durum olduğudur. Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde Arnavut kaldırımına benzer yapıda yolların olması mümkündür. Zira Arnavut kaldırımı, “Yollarda irili ufaklı taşlarla gelişigüzel yapılan kaldırım” anlamına gelmektedir.²⁴² Fakat bu şekilde tanımlanan yollara Arnavut kaldırımı denilmesi, genel olarak 15. yüzyıl sonrasına ve Osmanlılar dönemine rast gelmektedir.

Anadolu Türklerinin Arnavutları ilk defa tanınması 1337'de Bizans imparatorluğu ile yapılan ittifak neticesinde olmuştur.

²⁴¹ (Çevrimiçi) <http://hocanasrettin.tr>, 11 Şubat 2017.

²⁴² (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 11 Şubat 2017.

Bizans'ta başlayan iç savaşlar sırasında Arnavutluk'taki dağlıların isyan etmesi ve pek çok yeri yağmalaması üzerine Bizans imparatoru III. Andronikos, Aydın beyi Umur Bey'den yardım istemiştir. Daha sonra bölgede gerçekleşen siyasi gelişmeler sonucunda I. Murat döneminden itibaren (1387) Arnavutluk üzerinde uzun süre devam edecek olan Osmanlı-Venedik rekabeti başlamıştır. Bu rekabet sonunda Osmanlılarla Venedikliler arasında çıkan savaşta Osmanlılar galip gelmiş ve Arnavutluk'un tamamını ele geçirerek Arvanid-ili (Arnavut-ili) adıyla bilinen sancağı kurmuşlardır (1415-1417).

Yunan kaynaklarında çoğul hâliyle Albanoi yahut Arbanitai olarak geçen bu halkın adını Osmanlılar önceleri Yunancasından b> v değişikliğiyle "Arvanid" şeklinde almışlar, daha sonra da Türkçenin fonolojisine uydurup "Arnavud ve Arnavut" şekillerinde kullanmışlardır.

Osmanlı idaresindeki Arnavutluk ile ilgili en eski kayıtlar I. Beyazıt devrine kadar gitmektedir. Bu kayıtlar 1394 ve 1397 Arnavutluk seferlerinden yapılmış olan tahrirlere aittir.

1466 yılına kadar Arnavutluk, Osmanlı idare sisteminde Arvanid-ili adı altında bir sancak olarak görülmektedir. 1466 yılında Elbasan Kalesi'nin inşa edilmesinden sonra Avlonya ve Elbasan olmak üzere iki sancağa ayrılmıştır.

Arnavutluk halkı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıfı içinde çok belirgin bir yere sahip olmuştur.²⁴³

Fıkıradaki bahsi geçen kaldırım çeşidinin, Arnavut milletinin adıyla anılır olması ise 15. yüzyıl sonrasında gerçekleşmiştir.

Kaldırım kelimesi Osmanlılarda, "toprak zemîne taş döşemek sûretiyle yapılan yol" manasına gelmektedir. Yaya kaldırımı ile araba geçen kaldırım (yol, sokak, cadde) arasında kesin ayırım, 20. yy. başlarında ortaya çıkmıştır. O zamana kadar "kaldırım" denince, bugünkü manada ve özellikle arabaların geçtiği yol kastedilmiştir.

²⁴³ Mustafa L Bilge, "Arnavutluk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 1991, s. 384-385.

Osmanlılarda kaldırımcılık, doğrudan doğruya yol ile ilgili mesleki bir tabir olarak kullanılmıştır. Kelime bugünkü manada araba geçen yolun bir veya iki tarafında bulunan İyaya” kaldırımlarından farklı olarak, başlı başına “yol yapıcılığı” mesleğini ifade etmektedir. Yol yapıcılığı ile uğraşan işçiler farklı memleketlerden gelmektedir. İstanbul ve civarında yapılan yol, su yolu gibi inşaat işlerinde çalışan kaldırımcıların, genellikle Silivri bölgesinden temin edildiği bilinmektedir. Bu işçilerin de pek çoğu, Silivri’ye Rumeli’den, özellikle de Arnavutluk’tan gelmişlerdir. Buradan da anlaşıldığı üzere kaldırımcı esnafının çoğunluğunu, Arnavut asıllı kimseler teşkil etmiştir.²⁴⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak günümüzde bir kaldırım çeşidi manasında kullanılan Arnavut kaldırımının, ismini kaldırım yapan işçilerin milliyetinden aldığı söylemek mümkündür. Bu durumda Arnavut kaldırımının Nasreddin Hoca tarafından biliniyor olması mümkün gözükmemektedir.

3.10. Beslenme-Mutfak-Kiler (Besin Türleri/ Bitkisel Besinler)

3.10.1. Kahve

“Bir gün Hoca merhûmun haremi önde koşarak kaçmağa savaşıır. Hoca merhûm: “Yetişir artık ettiğin! Sana mükemmel bir dayak atayım da otuz yıllık öfkemi alayım. Sonra sen beni var, beğendiğin kimseye şikâyet et.” gibi üst perdeden son derece çıkışıyor, elinde kocaman bir sopa olduğu hâlde koğalıyordu. Haremi ise: “Amanın, Ümmet-i Muhammed! Bu herif yine çıldırdı. Canımı kurtarın!” diye feryâd ederdi. Civârda düğün evinden bu feryâd ve gulguleyi işidenler sokağa fırlayıp evvelce kadını hareme aşırıdktan sonra: “Hoca Efendi! Etme, gitme! Kadınlar, saçı uzun aklı kısa olurlar. Hepimizin başımızdadır. Husûsâ sen okumuş adamsın. Bu câhilliği biz yapup da sen nasihat verecek iken sana yakışır mı?” yolunda hiddetini yatıştırmağa çalıştılar. Diğer taraftan ise hâne sâhibi öne geçüp: “Aman, Hoca Efendi! Bu, kahır yüzünden lûtf oldu. Zâten, da ’vette kusûr etmiştim. Biraz da meclisimiz gençlere mahsûs

²⁴⁴ M. Hüdayi Şentürk, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10. s. 1673-1674.

*gibi olduğundan belki sıkılırsınız diye mülâhaza etmişim. İsâbet oldu. Hele azıcık teşrîf edin; bakalım, zât-i mes'eleyi anlayalım da icâbına bakmak kolay.” tarzında Hoca'yı biraz daha yumuşattı. Hoca, ateşler püskürerek, bağırarak içeri dâhil oldu. Yemek zamânı olmakla sofraya indiler. Hoca kadınla gavgasını tafsilatıyla anlatarak meclisi gülmekten kırdı, geçirdi. O esnâda baklava geldi. Hoca merhûm kemâl-i 'aşk u şevk ile kendi önünde olan fâsılaları hora geçirdikten sonra bir taraftan hikâyesine devâm eylemekte olduğu gavganın tetümmâtından olmak üzere: “Ah gidi külhânî! Kadının tâli'i varmış. Buraya can attı da kurtuldu. Eğer yakası bir kerre gelime geçse idi, şöyle kulağından tuttuğum gibi topaç misillü çevirecektim.” diyerek **baklava** tabağının karşı cihetini kendi önüne çevirerek yine atıştırmağa başladı. Bu münâsebetle huzzârî güldürdü. “Hiddet zamânında bile alaydan vazgeçmiyorsun.” dediler. Nefis ta'âmlar hitâma erüp **kahveler** içildikten sonra Hoca, kemâl-i inbisât ve i'tidalle huzzâra müteveccihen: “Efendiler! Şu komşu efendi düğün yaptı. Bizi da'vet etmedi. En nefis yemekler yapılacağını, baklavalara, börekler pişeceğini bildiğim cihetle karı ile berâber düşündük, taşındık; ziyâfete iştirâk etmek için bu gavgaya oyunun uydurduk. Yoksa ben karımdan hoşnûdum. Allah da hoşnûd olsun! Haydi! Hareme haber verin biz gidelim de siz artık safânıza bakın.” diyince Hoca'nın alaya bu derece ciddiyet şekli vermesine hayretler içinde kalmışlardı.”²⁴⁵*

Bahâî'nin ilk basımı 1909'da yapılan Letâif-i Hoca Nasreddin adlı eserinde yer alan bu fıkrada Nasreddin Hoca ve arkadaşları yemekten sonra kahve içmektedir. Oysa kahve, Osmanlılar zamanında 16. yüzyılda topraklarımıza girmiştir. Bu sebeple fıkradaki kahve ifadesi olgusal anakronizme örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kahve, “kök boyasıgillerden olan ve sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç; bu ağacın meyvesinin çekirdeği ve bu çekirdeklerin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz” anlamlarına gelmektedir.²⁴⁶ Bu bitki, tarih boyunca çeşitli milletler tarafından “quahwoh”, “coffee”, “koffie”, “café”, kave, “kahve” gibi ses bakımından birbirine

²⁴⁵ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 110-111.

²⁴⁶ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 02 Ocak 2017.

benzer kelimelerle adlandırılmıştır. Bu kelimelerin kökeni ise kahvenin anavatanı sayılan “Kaffa”ya dayandırılmaktadır.

Kahve, Habeşistan asıllı bir bitkidir. Bu bitki 1000 yıllarında Habeşistan’da fidan boyundaki yeşil ağaçların meyvesi olarak bilinmiş ve hamura katılarak ekmeklerde tüketilmiştir. Beş asır boyunca hamurla tüketilen kahvenin, içecek olarak keşfedilmesine dair çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerden en yaygın olanına göre Habeşistan’da keçi ve deve otlatan birkaç çoban, güttükleri hayvanların garip bir ağacın meyvelerini yedikten sonra her zamankinden daha fazla canlılık gösterdiklerini farketmiş ve bu durumu dervişlerine aktarmışlardır. Bunun üzerine derviş; kendisine bahsedilen meyveyi kaynatarak içmiş ve canlılık duymuştur. Kahveyi keşfeden derviş, Şazeli tarikatının kurucusu olan Ebu’l Hassan Şazeli’dir (ö. 1258). İlk zamanlarda kahveye Şazeli denilmesi de bu sebeptendir.²⁴⁷

Kâtip Çelebi’nin rivayetine göre Şeyh Şazeli, 1258’de hacca giderken yolda müridi Şeyh Ahmed ile sohbete daldıkları sırada kendisine kahve çekirdekleri verilmiştir. Kaynatılıp içilince bu çekirdeklerin niteliği anlaşılmış; böylelikle kahve keşfedilmiştir. İstanbul halk folkloründe Şeyh Şazeli, kahveci esnafı tarafından “pir” kabul edilmiştir. Osmanlı döneminde İstanbul’un kurukahveci esnafı “Ya Hazreti Şeyh Şazeli” levhalarını dükkânlarından eksik etmemişlerdir.

Kahvenin Habeşistan’dan sonraki ilk durağı Yemen olmuştur. Kahveyi Yemen’e getiren kişinin, Özdemir Paşa adındaki bir Türk kumandanı olduğu bilinmektedir. Burada “Yemen kahvesi” olarak ün yapan kahve, önce Mekke’ye ardından da Mısır’a tanıtılmıştır.²⁴⁸

Kahvenin İstanbul’a gelişi ise Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ’in Mısır seferinden sonra olmuştur. 1517 yılında Yemen Valisi Özdemir Paşa, lezzetine hayran

²⁴⁷ Toros, **age.** s. 6-8.

²⁴⁸ Emeksiz, **agm.**

kaldığı kahveyi İstanbul'a getirmiştir.²⁴⁹ Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) ise kahve artık gündelik hayattaki yerini almıştır. Türk elçileri Süleyman Ağa tarafından Parislilere, Mehmet Ağa tarafından Viyanalılara tanıtılan kahve zamanla bütün Orta Avrupa'ya yayılmıştır.²⁵⁰

Bu bilgilerden hareketle Nasreddin Hoca fıkrasında kahveden bahsedilmesinin, olgusal bir anakronizm örneği olduğunu söylemek mümkündür.

3.10.2. Şeker

“Latîfe: Yolda arkadaşlarıyla müşterek yoğurt almışlar. Yiyecekleri esnâda arkadaşı ortadan çizip, "Ben hisseme şeker tozu dökceğim." demekle Hoca der k: "Cânı, bu bir mâyi' bir şeydir. Elbette benim tarafıma da tadı bir parça gelir. Acib bir şey olur. Dökeceksen bâri her tarafına dök de ağız tadıyla yiyelim." Herîf, "Şekerim azdır, sana vermeğe mecbûr değilim." demekle Hoca kızıp elini dağarcığına uzatarak zeytinyağı şişesini çıkarıp hemân dökmeğe şurû' etdi. Herîf "Bre aman, hiç yoğurda zeytinyağı konur mu? dedikde Hoca , "Sen ne karışırın, ben kendi hisseme dökceğim, keyfimin kâhyası değilsin ya. Sen kendi bölüğüne karış." dedi. Herîf, "A cânım hiç bir mâyi'in bir tarafına birşey dökülür de öbür tarafına bulaşmaz olur mu?" deyince Hoca, "Halt etme öyle ise dök şekerini ortaya!" demiştir.”²⁵¹

Bahâî'nin Letâif-i Nasreddin Hoca adlı eserinde yer alan ve “bazı şahıslardan gelen fıkralar” başlığında sunulan bu fıkrada, yol arkadaşı ile Nasreddin Hoca'nın yoğurda “şeker tozu” dökme konusunda fikir uyuşmazlığına girdikleri görülmektedir. Oysa o yıllarda şeker, Selçuklu mutfağına henüz girmemiştir.

İlk olarak başta Hindistan olmak üzere Güneydoğu Asya'da şeker kamışından elde edilen şeker, Büyük İskender'in Hindistan seferi sırasında MÖ 4.yy.'da Batılılar

²⁴⁹ Kadir Ulusoy, “Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü (Bir Sözlü Kültür ve Sosyal Çevre Eğitimi Çalışması)”, **Millî Folklor** 23.89, 2011.

²⁵⁰ Emeksiz, **agm.**

²⁵¹ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 126.

tarafından öğrenilerek Avrupa'ya getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde İslamiyet ile birlikte şeker bütün dünyaya yayılmıştır. Dünyada giderek yayılan ve sevilen bu besinin Osmanlılarca da erken tarihlerden itibaren tüketildiği anlaşılmaktadır.

16. yüzyıldan itibaren dünya ticaretinde yerini alan şeker milletlerarasında savaşların çıkmasına sebep olmuştur. Bu nedenle şeker üretimi devletler açısından çok önemli bir mesele hâline gelmiştir.

Yüzyıllardan beri insanların önemli gıda maddelerinden birisi olan şeker, 18. yüzyılın sonuna kadar sadece şeker kamışından üretilmiştir.

18. yüzyılda ise Avrupa'da yapılan bir çalışma, âdeta şeker üretiminde dünyanın kaderini etkilemiştir. 1747 yılında Avrupa'da yetişen ve şeker elde edilebilen bir bitki üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda kamış ve bal şekerinin aynısı olan sakkarozun pancarda da bulunduğu, Almanyalı Marggraf tarafından ispat edilmiştir. Marggraf'ın öğrencisi Achard ise bu çalışmalara devam ederek fabrikasyon ile şeker elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Bu tarihten itibaren şeker pancarından şeker elde eden fabrikalar açılmış; şeker üretimi önemli oranda ivme kazanmıştır.²⁵²

Anadolu'da, o dönem beyaz şeker mevzu bahis olmadığından Selçukluların tatlılarda bal, pekmez ya da meyve kurusu kullandığı bilinmektedir.

Osmanlılarda ise şekerle ilgili ilk kayıt, Aşıkpaşazade'nin tarihinde Sultan I. Murat'ın oğlu Beyazıt'ı Germiyan Beyi'nin kızı ile evlendirdiği düğün esnasında (1382), “şekerlerin ortaya döküldüğünü” anlattığı anektotta rastlanmıştır. Burada bahsi geçen şeker muhtemelen şeker kamışının işlenmesiyle elde edilmiştir.

O dönemde imparatorluğun şeker üreten en önemli merkezi Mısır'dır. Şekerin kamış hâlinde besine dönüştürülmesi sürecinde şekerhaneler en önemli merkezler olmuştur. Bu dönemde üretilen şekerin hangi biçimde ve büyüklükte olduğu konusu her

²⁵² Cengiz Ersun, Hilal Müftüoğlu, Tülay Güzel, “Türkiye’de Şeker ve Şekerpancarı Üretiminde Mevcut Durum”, **İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1997-12**, s. 47.

zaman tam olarak tespit edilemiyorsa da büyük ve küçük şeker şeklinde ayırım yapılması en azından küp şekere benzer biçimde kalıplar hâlinde üretim yapıldığına işaret etmektedir. Ancak burada üretilen kalıp şekerler, günümüzdeki küçük küp şekerlere benzememektedir. “Kelle şekeri” diye ifade edilen ve kafa büyüklüğünde ve şeklinde olan Frenk şekerlerinin, toz hâlde geldiği de bilinmektedir. O dönemde yine şekerin akide şeklinde üretilmesi ve tüketilmesi de oldukça yaygındır.²⁵³ Şekerin, şeker pancarından üretilerek günümüzdeki şekliyle çay şekeri olarak kullanılması ise 19. yy.’dan sonra gerçekleşmiştir.

Fıkırada “şeker tozu” olarak adlandırılan maddenin, şeker pancarından değil de şeker kamışından elde edilen şekerin tozlarından ibaret olduğu tahmin edilmektedir. Bu ürünün Nasreddin Hoca tarafından biliniyor olması mümkün gözükmemektedir.

3.10.3. Nargile

“Eşek Satan Nerede?: Nasreddin Hoca, bir gün, çarşıda dolaşırken boş bir dükkân görmüş. Bir adam oturmuş nargile içiyormuş. Merak bu ya, soracak olmuş: “Burada ne alıp satarsınız?” Adam, nargilesini fokurdatarak, alay olsun diye: “Eşek alır, eşek satarız”, demiş. Ona içerleyen Hoca şöyle sormuş “Sen buradasın, iyi ama, eşek satan nerede?””²⁵⁴

Mustafa Duman’ın “Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası” adlı eserinde “Türkiye’den Derlenmiş ve Yayınlanmış Nasreddin Hoca Fıkraları” başlığı altında sunulan bu fıkrada, Nasreddin Hoca’nın çarşıda dolaşırken karşılaştığı bir adamın “nargile” kullandığı dikkat çekmektedir. Oysa Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemde Anadolu topraklarında nargile henüz bilinmemektedir. Zira anavatanının Hindistan olduğu tahmin edilen nargilenin, Türkler tarafından kullanılması, 16. yüzyıl sonlarına rast gelmektedir.²⁵⁵

²⁵³ Zafer Karademir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500/1700)”, **OTAM Dergisi**, 2015, s. 181-218.

²⁵⁴ Duman, **age.**, 2008, s. 376.

²⁵⁵ Fatmanur Karaköse, “Nargile”, **Akciğer Dergisi**, ASYOD Yayınları, C. 3, s.1, İstanbul, 2015, s.28.

Nargile, tütünün Ortadoğu ve Güney Asya'ya özgü bir içim şeklidir. Nargile kelimesinin kökeni ise Farsça'da "Hindistan cevizi" anlamına gelen "Nargile" kelimesine dayanmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde "narçıl, narçıl, narcıl" olarak da kullanılan bu kelime, daha çok "muskat" adı verilen ve görüntü olarak Hindistan cevizine benzeyen bir meyve için kullanılmaktadır.²⁵⁶

Nargilenin Hindistan'da ortaya çıkan ilk örnekleri, Hindistan cevizinin içinin boşaltılıp kabuğuna pipet sokularak hint keneviri içilmesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Zamanla Hindistan cevizi yerine kabak kullanılmaya başlanmış; kullananların sayısı arttıkça porselen ve bronz da nargile için elverişli malzemeler hâline gelmiştir. Bunları cam, billur, çini hatta gümüş gövdeli nargileler izlemiştir. İran ve Arap kültürlerinde de cam ve çini porselen nargileler kullanılmıştır. Türkler ise nargileyi 16. yüzyıldan bu yana kullanmaktadır.²⁵⁷

Nargile; lüle, ser, şişe ve marpuç olmak üzere dört aksamdan oluşmaktadır. Nargile içiminde kullanılan tütün genellikle tömbeki tütünü veya bu tütüne ilave edilmiş aroma ve başka katkı maddelerinden seçilmektedir. Lüle veya hazne denilen kısmı, tütünün yerleştirildiği ve genellikle bir köz ya da odun kömürü ile yakıldığı çukur kısımdır. Marpuç ise nargilenin uç kısmında dumanın haznedden çekilmesini sağlayan bir ağızlıktır. Nargileyi içen kişi, bir nefes çektiğinde, duman haznedden çekilir ve ardından duman haznesinin fokurdayan suyunun içinden geçerek marpuç ile içiciye ulaşmaktadır. Haznedeki su, dumanı soğutup dumandaki katran ve diğer bazı parçacıkları filtre etmektedir.

Nargilenin ana maddesi olan tütünün Türkler tarafından kullanılması da yakın bir tarihe rastlamaktadır. Bilindiği üzere tütünün dünya tarihinde ilk yolculuğu Christopher Columbus ve arkadaşlarına ait gemilerle Amerika'dan Avrupa'ya doğru olmuştur. Ülkemiz tarihinde tütün ile ilgili bilgilere yer veren Peçevi tarihi, tütünün ilk defa 1601-

²⁵⁶ Meryem Arslan, "Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin Meyve Adları Yönünden Karşılaştırılması", s. 93.

²⁵⁷ Karaköse, **agm**.

1605 yılları arasında İngiliz, İtalyan ve İspanyol gemici ve tacirleri aracılığı ile İstanbul'a getirilip, şifa otu diye satıldığını söylemektedir. Bu bilgilere göre ülkemizde tütünün Avrupa'dan 50 yıl sonra tüketilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte tütün tarımı, Osmanlı'da ilk olarak Makedonya, Yenice, Kırcalı'de, Anadolu'da ise Ege Bölgesi'nde İzmir-Selçuk ilçesinde başlamıştır. Tütünün tohumu ise Rumelili tüccarlar tarafından Avrupa'dan getirilmiştir.

Tütünün Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasını takiben kahvehanelerin açılmış; buna bağlı olarak nargile kullanımı çok daha popüler hâle gelmiştir. Peçevi tarihi ülkemizde ilk kahvehanenin 1554 yılında İstanbul Tahtakale'de açıldığını yazmaktadır. Kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla tütün kullanımının artmış; bu da özellikle dinî açıdan ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Bunun sonucunda Sultan I. Ahmed tarafından tütün içme yasağı getirilmiştir. 1634 yılında, tütün imalatının yoğun olduğu Cibali'de izmarit yüzünden çıkan yangın bahane edilerek IV. Murat tarafından kahvehaneler yıkılmış; tütünle ilgili ağır cezalar getirilmiştir. Bu yasaklama döneminde enfiye kullanımı ve nargile içimi artmıştır. Tütüne getirilen yasaklamalar IV. Murat'ın ölümünden sonra 1646'da IV. Sultan Mehmet tarafından kaldırılmıştır.

Sigara yapımında tütün yerine makilerin kullanılması sonrası sigaraların ucuzlaması nedeniyle nargile kullanımı 19. yüzyılda azalmıştır. Ancak 1990'lardan bu yana tatlandırıcı kullanılmış nargilelik tütünlerin piyasaya girmesi, sayıları hızla artan nargile kafeler, pazarlama teknikleri ve medyada ilgi uyandıran reklamlar dünya genelinde nargilenin bilinirliğinin ciddi şekilde artmasına sebep olmuştur.²⁵⁸

3.10.4. Çay

“Belki Yüklerinde Şeker Vardır: Nasreddin Hoca yeni evlenmişti. Hanımı kendisine bir bardak çay getirir. Hoca, çayı karıştırıp bir yudum alınca şekersiz

²⁵⁸ Fadime Tülücü, “Malatya İl Tütün Kontrol Kuruluna Dahil Olan Kurumlarda Çalışanların 4207 No’lu Yasanın Amaç, Kapsam ve İşleyişine Yönelik Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, **Uzmanlık Tezi**, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Malatya 2011, s. 8.

olduğunu anlar. Yeni evli olduğu için şeker istemeye utanır ve çayı karıştırmaya devam eder. Belki karısı anlar ve şeker getirir diye karıştırdıkça karıştırır. Bunun üzerine karısı yerinden kıpırdamadan: “Ne o efendi, yoksa dışardan fincancı katırları mı geçiyor”, deyince, Hoca: “Çık bir bak, belki yüklerinde şeker de vardır”, der.”²⁵⁹

Mustafa Duman’ın “Nasreddin Hoca ve 1555 fıkrası” adlı eserinde “Türkiye’den Derlenen Yayınlanmamış Nasreddin Hoca Fıkraları” başlığı altında okuyucuya sunulan bu fıkrada, Nasreddin Hoca’nın eşiyle birlikte çay içtikleri, çayı içerken de şeker kullandıkları görülmektedir. Oysa günümüzde yaygın olarak tüketilen çay ve şeker, Türklerin hayatına çok yakın bir tarihte girmiştir. Dolayısıyla Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemde çay ve şekerin varlığından söz edilmesi anakronik bir durum olarak değerlendirilebilir.

Çay; aromalı yaprakları suda bekletilince uyarıcı bir içecek olan Asya kökenli bir ağaççıktır. Bitki olarak 5000 yıllık bir geçmişe sahip olan çayın, içecek olarak tüketilmesi M. Ö.’ye dayanmaktadır. Yaygın bir söylentiye göre çay, Çin’de İmparator Shenn Nung tarafından bulunmuştur. Burada çok sevilen çayın yolculuğu öncelikle Japonya’ya; Japonya’dan da Ortaçağ döneminde Hindistan, Arabistan ve İran’a olmuştur. 17. yüzyılın sonlarında Avrupa’ya uğrayan çayın Türklerin hayatına girmesi ise ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.²⁶⁰

Birçok kaynakta Türklerin çayla, Anadolu’ya girmeden önce Orta Asya’da tanıştıkları, çayı ilk kez içen Türk’ün ise, Hoca Ahmet Yesevi olduğu aktarılmaktadır. Bu bilginin kaynağı olarak da Abdül’Kayyum Nasırı’nin, Fevakihi’l Cülesa adlı eseri gösterilmektedir. Bu eserde Ahmet Yesevi’nin, misafir olduğu Türkmen komşunun evinde ilk kez içtiği sıcak çay ile kendini sağlıklı hissettiği ve bu içeceğin şifa niyetine içilmesi için dua ettiği söylenmektedir.²⁶¹ 12. yüzyılda Türkistan ve Kazakistan

²⁵⁹ Duman, **age.**, 2008, s. 308.

²⁶⁰ Gizem Aykaç, Mehmet Barlas Uzun, Gulbin Özçelikay, “Tea in Every Aspect-Camellia Sinensis; Her Yönüyle Çay-Camellia Sinensis”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi** 4.1, 2013, s.1.

²⁶¹ Serkan Güneş, “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, **Millî Folklor** 24, 2012, s. 234-251.

topraklarında yaşayan Hoca Ahmet Yesevi'nin, çayla tanışmış olması olağan dışı bir durum değildir. Fakat onun kendisi gibi Türk olan komşusunun evinde çayla tanışması, bu içeceğin Türkler arasında yaygınlık kazandığını göstermesi açısından tek başına yeterli olabilecek bir delil değildir. Nitekim çayın tarihçesi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda çayın 12. yüzyıldan itibaren Türkler arasında tanınıp yaygınlık kazandığını gösteren bulgular elde etmemiştir. Ayrıca her ne kadar çay, Asya kökenli bir bitki olsa da Asya kıtasının her bölgesi çay yetiştiriciliği için uygun değildir. Bu durumun en güzel örneği ülkemizde görülmektedir. Bilindiği üzere Asya kıtasında olmasına rağmen ülkemizde çay, sadece Rize ilimizde yetiştirilmektedir. Bu durumda Orta Asya'da çay bitkisinin yetiştirilmesi ve o bölgede yetiştirilmese bile 12. yüzyıl şartlarında dışardan ithal edilmesi akla yatkın bir durum olarak gözükmemektedir.

Konu üzerinde araştırma yapan ünlü tarihçi Murat Bardakçı, bundan yaklaşık 100 sene öncesine kadar Türklerin sadece kahveyi tanıdığını ve çay ile 19. yüzyılın sonlarında tanıştığını dile getirmektedir. Araştırmacı, çayı başka memleketlerde tecrübe etmiş olan yazarların yazdığı eserler hakkında da bilgi vermektedir. Bu eserlerden birisi olan Çay Risalesi, 1879 yılında Basra Valiliğinde görev yapmış olan Hacı Mehmet İzzet Efendi tarafından yazılmıştır. Eserde Hacı Mehmet İzzet Efendi çay tiryakisi olduğunu belirterek bu içeceğin sağlığa faydası nedeniyle çok içilmesini tavsiye etmiştir.²⁶²

Türkiye'de çay yetiştiriciliğine dair ilk çalışmalar 1888 yılında yapılmıştır. Bu dönemde çay fidanları Çin'den getirilerek Bursa'ya ekilmiş fakat bu ilimizin ekolojik yapısının çay üretimine uygun olmaması nedeniyle başarılı olunamamıştır. Daha sonra 1917'de "Halkalı Ziraat Mektebi Alisi" müdür vekili ve botanikçi Ali Rıza Erten, çay yetiştirme işini tekrar ele almıştır. Ali Rıza Erten zirai incelemelerde bulunmak üzere Batum ve civarına gitmiş; bu bölgede çay ve narenciye yetiştirdiğini görmüştür. Türkiye'ye döndüğünde ise aynı toprak ve iklim özelliklerine sahip olan Rize bölgesinde çayın yetişebileceği fikrini bir rapor hâlinde ilgili makamlara sunmuştur. Bu rapor 1924

²⁶² Murat Bardakçı, "Çayı İzzet Efendi ile Zihni Bey'den Öğrendik" (03 Aralık 2001) (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr>, , 08 Ağustos 2016.

yılında TBMM tarafından ele alınmış; bölgede görülen yoksulluk, işsizlik ve göç nedeniyle 16 Şubat 1924 tarihinde “Rize vilayeti ile Borçka kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay yetiştirilmesi” adlı 14 ile 407 sayılı kanun kabul edilmiştir.²⁶³

Bu kanunun ardından bölgede çay yetiştiriciliğinin organizasyonu için Ziraat Umum Müdürü Zihni Derin görevlendirilmiştir. Bardakçı’ya göre çayı Türkiye’ye ilmî tarafla tanıtan kişi, ziraat mühendisi Zihni Derin’dir. Derin, 1 Ekim 1920’de Ziraat Umum Müdürü olmuştur. Kaliteli çay fideleri bulabilmek için Batum’a giden Zihni Bey, dönüşte yanında çay fideleri ve tohumlar ile bu fideleri çoğaltmayı gayet iyi bilen üç ziraatçi getirmiştir. Bu tarihten sonra Rize’de fide dikimine ağırlık verilmiştir. 1947’de ise bölgede ilk çay fabrikası faaliyete geçmiştir. Zihni Derin 1965 yılında hayata veda ettiğinde onun eseri olan Türkiye’de çay ziraati, artık tamamen yerleşmiş bir hâle gelmiştir. Rize dışında kalan illerin gerek iklim ve gerekse toprak özellikleri bakımından çay ekolojisine uymayışı üretimin bir bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur.²⁶⁴

Fıkıradaki bahsi geçen bir diğer anakronik ifade ise şekerdir. Anadolu’da şekerin kullanımı da çay kadar yenidir. Zirâ Türk halkının ilk zamanlar çayını pekmez veya balla tatlandırdığı bilinmektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında çay ve şeker gibi nesnelere var oluşu, Nasreddin Hoca’nın yaşadığı dönemden 600 yıl sonra bile halk tarafından fıkraların üretildiğini ve Nasreddin Hoca’ya atfedildiğini kanıtlamaktadır.

3.11. Hayvan Türleri

3.11.1. Hindi

“Hoca merhûm bir gün pazarda göğercin kadar bir kuşun on iki altına satıldığını görüp kendi kendine: “Demek ki piyasada tuyûr envâ’ının revâcî var. Tam sırası... Ben de şu bizim baba-hindiyi yarın satılığa çıkarayım.” diye tasavvur eyledi.

²⁶³ İdris Bostan, “Rize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, 2008, s. 150.

²⁶⁴ Bardakçı, *agm.*

Ertesi gün kocaman baba-hindiyi koltuğuna aldı. Hayvan, gerdanındaki kallâde-i mercân ile bil-iftihâr burnunu şişirüp kendisinin koltuğa gelir takımından olduğunu pek izhâr ediyordu. Hoca merhûm bu vaz' ile pazar yerine geldi. Haylice bir para elde etmek sevdasıyla nefîceye muntazır iken bir de, harâc-mezâd baba-hindi, o da Hoca'nın husûsî beslemesi i'tibârıyla, gaayet-ül gaaye on iki akçada dayandı, kaldı. Fazla bir para daha diyen olmadı. Hoca merhûm hiddetlenip dellâllara, çarşıdakilerine hitâben: "Bu nasıl iş, Allah'ı severseniz? Daha dün, gözümün önünde, göğercin kadar boyalı bir kuşu tam on iki altuna sattınız. Hem hepiniz de yüksek yüksek peyler sürdünüz. O boyanmışsa, bakınız, bunun da boynunda lâl ü mercân renginde kudretten ziynetler var; sırtının tüyü bukalâmûn, yanar döner renginde olup güneşe karşı durduğu vakıtparıl parıl yanar. 'Alel husûs ıslık çalınup da kabardığı zaman hortumunu şişirir; kanadını, kuyruğunu çadır gibi açar; bir kuzu kadar cüsse peydâ eder. O hâlde havlıda nâzân, tavûs-ı Hindistân gibi hırâmân olunca temâşâsına doyulmaz. İhtiyâc sevkiyle satmağa mecbûr oluyorum. Yoksa, evden ayrılırken karı, ben, hindi öyle bir ye's etmemiz vardı ki o hâl-i hazînimize dağlar taşlar dayanmaz. Biz 'öhü, öhö!...' diye giryân oldukça o da bizi 'kul kul, kul!' diye teşvîk ederdi. Ah!... İhtiyâcın gözü kör olsun!...' diye Hoca'nın kemal-i harâretle çıkışması çarşılıları bir müddet eğlendirdikten sonra içlerinden biri: "Hoca Efendi! Biraz müsterîh ol! Sen hakîkattan gaafilsin. Bir kerre o kuş 'âdi boyalı bir mahlûk değil; nakkaaş-ı kudretin rengârenk donattığı meşhûr tûtî kuşudur." demişse de para cihetinden ümîdi münkesir olmaktan neş'et eden bir hiddetle göklere uçurulursa dahi o ânda Hoca'nın gözüne görünmediğinden: "Ey, a canım! Anladık. Tûtî kuşu...Ne olacak? Gaayesi yine kuş değil mi? Bunun hüneri ne?" demekle, muhâtabı hasmini ilzâm etmek hissini verdiği bir şatâretle: "Hah! İşte bunun hüneri var da ondan: Çünkü bu gaayet iyi lakırdı söyler." diyince Hoca da, koltuğu altında bir hamûşi-i feylesofâne ile nazar-ı teveccühünü kapamış olan baba-yı Hindistân'ı işâret eyleyerek: "O iyi lakırdı söylerse bu da gaayet iyi düşünür." demiş.²⁶⁵

²⁶⁵ Arslan, Paçacıoğlu. *age.*, s. 90-91.

Nasreddin Hoca fıkralarının en meşhurlarından biri olan “düşünen hindi” fıkrası, yazma eserler haricinde yazılı ortamlarda, sözlü ortamda ve de elektronik ortamda karşımıza çıkmaktadır. Fıkraya yazma eserlerde rastlanmaması düşündürücüdür. İlk olarak Bahâî'nin 1909 tarihli Letâif-i Hoca Nasreddin'inde karşımıza çıkan bu fıkra, Nasreddin Hoca pazarda hindisini satmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de hindiye ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu tasvirler “hindi” diye kastedilen hayvanın hangi özelliklere sahip olduğunu tespit etmemiz açısından önemlidir. Zira “hindi” kelimesi 13. yüzyılda farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Fakat fıkra tasvir edilen hindi hayvanı Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönemde Anadolu halkı tarafından bilinmesi mümkün olan bir hayvan değildir. Kelime olarak “Hintli” anlamına gelen “Hindî” sözcüğünün dilimizde “bir kuş türü” anlam bulması, Anadolu'da hindiye benzeyen bazı kuş türlerinin varlığıyla da ilişkilendirilmektedir. Gine tavuğu ve beç tavuğu diye adlandırılan ve görünüş olarak hindiye benzeyen bazı kuş türleri dilimizde hindi kuşu veya hindi olarak adlandırılmıştır. Fakat çeşitli kaynaklara göre bu kuşların Anadolu'ya girişi Osmanlı dönemine rast gelmektedir. Ayrıca fıkra tasvir edilen hindi, batıda “Meleagris gallopava” olarak bilinen ve tüylerinin gösterisi, kanatlarını yelpaze gibi açması yönüyle tavuskuşuna benzeyen bir kuş türüdür. Bu kuş türünün Avrupa'da ve Anadolu'da tanınması ise 16. yüzyılda Amerika'nın keşfinden sonra gerçekleşmiştir.

Yine Bahâî'nin eserinde yer alan meşhur Nasreddin Hoca fıkralarından birinde “hindi” sözcüğü, kuş türü anlamında kullanılmıştır:

*“Zevzeğin biri Hoca merhûma: “Hoca Efendi! Demin bir lengerde bir hindi dolması gidiyordu.” demiş. Hoca: “Bana ne?” demiş. “Gâliba size götürdüler.” demiş. “Sana ne?” demiş.”*²⁶⁶

Yazılı, sözlü ve elektronik ortamda pek çok çeşitlemesi olan bu fıkra hindiye yapılan bir yemek çeşidinden bahsedilmektedir. Burada bahsi geçen “hindi”nin,

²⁶⁶ Arslan, Paçacıoğlu. *age.*, s. 79.

Amerika kökenli değil de Anadolu'da yaşayan başka bir kuş türü olduğu tahmin edilmektedir.

Latince adı "Meleagris gallopava" olan hindinin anavatanı Amerika kıtasıdır. Meleagris sözcüğü Latince "afrika tavuğu" anlamına gelmektedir. Gallopava ise yine Latince horoz anlamına gelen "gallus" ve tavuskuşu anlamına gelen "pavo" kelimelerinin bileşiminden oluşmaktadır.

Vahşi hindilere ait ilk bulgulara MÖ 8000'li yıllarda ulaşılmıştır. Hindiler günümüzden yaklaşık 2000 yıl önce evcilleştirilmiş; Amerikan yerlileri tarafından MS 1000'li yıllara kadar avlanmıştır. Hindilerin, buldukları ortama adaptasyonlarını sağlayan koyu renk tüyleri yerliler tarafından tören kıyafetlerinde ve okbaşlarında kullanılmıştır.

Amerika kıtasına özgü bir hayvan olan hindilerin yaşamortamlarını ABD'nin güneyi ile Meksika sınırları içinde bulunan; deniz seviyesinden – 2000 m yüksekliğe, yağmur ormanlarından – çöller, ılıman iklimden – tropik iklime kadar büyük çeşitlilik gösteren bir coğrafya oluşturmaktadır. Vahşi hindiler doğal ortamlarında, ormanlık ve çayırılık alanlarda yaşamayı tercih etmektedir.

Hindi türünün, Amerika'nın keşfi sırasında farkedilip Avrupa'ya getirildiği tahmin edilmektedir. Amerika kıtasının ilk kâşiflerinin ²⁶⁷ hindiye geri dönüş yolculuklarında yanlarına alarak Avrupa'ya götürdükleri muhtemeldir. İngiltere'de ilk hindi yetiştiriciliğinin 1524'de, Almanya'da 1530'da, Fransa'da 1540 yılında başladığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu bulgular hindinin Yeni Dünya kâşiflerince Avrupa'ya taşındığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. ²⁶⁸

²⁶⁷ Cristoph Colomb'un keşif tarihi olan 1492'nin, aslında bu kıtanın "yeniden keşif" tarihi olduğunu ileri sürenler çoktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berrak Kurtuluş, "Amerika Kıtasının Keşfi: Kuzey Amerika-Asya Bağlantısı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 49, 2005.

²⁶⁸ Cevat Sipahi, *Entansif Hindi Yetiştiriciliği İşletmelerinde Kârlılık ve Verimlilik Analizleri*, Ankara, 2010, s. 4-6.

Anavatanı Amerika olan hindinin kutsal gün yemeği olarak kabul görmesinin kökeninde Amerika'nın keşif günleri ile ilgili hatıraların izleri vardır. Anlatılara göre Avrupalılar Amerika'yı keşif için gittiklerinde aç kalmış; Amerika'nın yerli halkı olan Kızılderililer de çiftliklerindeki hindiler ve yetiştirdikleri mısırlarla onların hayatta kalmasını sağlamışlardır. Mısır ve hindi bittiğinde ise Kızılderililer için asıl trajedi başlamıştır. Bugün şükran günü için hindi yiyen Amerikalıların ataları, rahiplerin de fetvasıyla Kızılderilileri katledip yiyerek hayatta kalmışlardır.²⁶⁹

Avrupa'ya taşındıktan sonra kısa sürede popüler hâle gelen hindi eti, kraliyet mutfaklarında kendine saygın bir yer edinmeyi başarmıştır. Fransa Kralı IX. Charles'ın 1570 yılında düğün töreninde Avusturya Prensesi Elizabeth'e hediyelerinin arasında hindinin de bulunması o dönemde hindi etine verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir. Yine aynı yıllarda hindi, İngiltere'de Noel menülerinin değişmez bir parçası olmaya başlamıştır.

Günümüzde hindiye birçok milletin dilinde Türk kuşu anlamına gelen "turkey" denilmektedir. Hindiye bu ismin niçin verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bu konuda pek çok görüş öne sürülmektedir. Erkek hindilerin kırmızı uzun ve geniş gerdanıyla yeniçerilerin kırmızı uzun başlıkları arasındaki benzerliğin bu ismin verilmesine neden olabileceği, öne sürülen fikirlerden biridir.

Amerikan yerlilerinin kendi dillerinde hindi anlamında kullandıkları "firkee" sözcüğünün söyleniş bakımından "turkey" kelimesini çağrıştırdığına, yine Cristoph Colomb tarafından Hindistan'ın Tamil bölgesinde sülün için kullanılan "turka" adını hindiye verdiğiine dair ispatlanamamış iddialar bulunmaktadır. İspanya'da yaşayan Yahudilerin bu kuş için, tavuskuşuna benzerliği nedeniyle kendi dillerinde tavuskuşu anlamına gelen, "tukki" sözcüğünü kullanmalarının da ismin günümüzdeki kullanımına dönüşmüş olabileceği iddia edilmektedir. Konuyla ilgili diğer bir görüş de, 16 yy.'da Akdeniz'de gemileriyle ticaret yapan ve Türk olarak tanınan tacirlerin (Türk asıllı

²⁶⁹ Pervin Ergun, "Küresel Dünyanın Tüketim Mitleri Fakelore'un Başarısı: Yılbaşı mı Kutluyoruz Noel mi?" **Millî Folklor**, 24.95, 2012.

olmasa da), genelde sattıkları ürünler içinde hindi bulunuyor olması ve bu nedenle de bu kuşlara Türk kuşu adı verildiğidir.²⁷⁰

²⁷⁰ Sipahi, **age**.

IV. BÖLÜM: TİMUR ve NASREDDİN HOCA

17. yüzyıldan bu yana gerek sözlü ve yazılı ortamda gerekse de elektronik ortamda, Nasreddin Hoca ile Moğol hükümdar Timur'un aynı sahnede yer aldığı fıkralarla karşılaşmak mümkündür. Oysa tarihî gerçekliklere bakıldığında Nasreddin Hoca ile Timur'un aynı çağda yaşamış olması mümkün gözükmemektedir.

Nasreddin Hoca, 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu Köyü'nde doğmuş, yaşamını Sivrihisar ve Akşehir'de sürdürmüş; 1284 yılında ise Akşehir'de vefat etmiştir. Türbesi, günümüzde Konya ilimize bağlı bir ilçe olan Akşehir'de, Selçuklu devrinden kalma bir mezarlıktadır. Nasreddin Hoca'nın başından geçen bazı güldürücü ve düşündürücü hadiseler halk arasında dilden dile yayılmış ve sonradan bu tür halk anlatıları da ona bağlanarak sayısı yüzlerle ifade edilen Nasreddin Hoca fıkraları ortaya çıkmıştır.²⁷¹ Bu bölümde hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunacağımıza Timur ise 14. yüzyılda yaşamış olan bir devlet adamıdır.

4.1. Timur'un Hayatı ve Siyasi Mücadeleleri

Timurlu hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı olan Timur, 8 Nisan 1336'da, Maverünnehir topraklarında yer alan Keş şehri yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğmuştur. Barlas kabilesine mensup Turagay'ın oğlu olan Timur'un soyunun nereden geldiğine dair iki farklı görüş vardır: Bu görüşlerden birincisi Timur'un babasının devlet erkânından olduğu ve annesinin Cengiz Han soyundan geldiği görüşüdür. Bu görüşe göre Timur asil bir soya sahiptir. İkinci görüş ise bunun tam aksini söylemektedir. Buna göre Timur'un babası, Sultan Hüseyin'in emirlerinden olmamakla beraber "ayak takımı" olarak vasıflandırılacak birisidir. Bununla birlikte, Timur'un Cengiz Han ile aynı soydan

²⁷¹ Nasreddin Hoca'nın hayatı, kişisel özellikleri ve fıkraları hakkında ayrıntılı bilgiye, çalışmamızın I. bölümünde yer verildiği için aynı konu burada geniş bir çerçevede ele alınmamıştır.

geldiğini göstermek amacıyla sahte bir soy kütüğü düzenlendiği de araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.²⁷²

Timur'un doğduğu sırada çökmeye yüz tutan Çağatay Hanlığı bir karmaşa içindedir. Hâkimiyet, Cengiz Han soyundan gelen hanlardan çok kabile reislerinin elinde bulunmaktadır. Adından ilk defa 1360 yılında söz edilen Timur, yönetimde karmaşanın yaşandığı böyle bir ortamda, izlediği çeşitli taktikler sayesinde yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Bir yandan Çağataylar ve Moğollar arasındaki çatışmalara katılmış ve sık sık saf değiştirmiştir. Diğer yandan da yararı dokunacağını ümit ettiği kimselerle akrabalık bağları kurmuştur. Böylelikle on yıllık mücadeleden sonra kendine müttefikler sağlamayan Timur, 1370'de Mâverâünnehir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturmuştur. Kendisinin "Aksak" veya "Lenk" diye anılması da bu mücadele döneminde sağ kolu ve sağ bacağından yaralanmasından dolayıdır.²⁷³

Hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Timur; kısa süre içerisinde İdil nehrinden, Ganj nehrine, Tanrı dağlarından İzmir ve Şam'a kadar büyük bir coğrafya üzerinde büyük bir devlet kurmuştur.²⁷⁴

Yaptığı savaşlarda hiç yenilgi yüzü görmeyen ve "Sâhip-Kırân" lakabı alan bu büyük Türk hükümdar, devlet kurduktan sonra bir yandan Horasan topraklarında ilerlemekte; bir yandan da Anadolu'ya girmenin yollarını aramaktadır. Bu sırada Anadolu'da ve Suriye kesiminde Memlükler dışında kendisine ciddi rakip olabilecek bir güç yoktur. 1299 yılında devlet kuran Osmanlılar, kendileriyle savaş hâlinde olan beyliklerin direnişinden dolayı Anadolu'da henüz tam anlamıyla hâkimiyeti sağlayamamıştır. Bu dönemde Anadolu'da; Sivas-Kayseri bölgesinde Kadı Burhâneddin, Osmanlılarla savaş hâlinde olan Karamanoğulları, Doğu Anadolu'da Erzincan Emirliği ve Karakoyunlular, Maraş dolaylarında Dulkadiroğulları ve kuruluş aşamasındaki Akkoyunlular bulunmaktadır. Hâkimiyetleri Malatya'ya kadar uzanan

²⁷² M. Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", *Bilig Dergisi*, Güz 2004, s. 85-126.

²⁷³ İsmail Aka, "Timur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 2012, s. 173.

²⁷⁴ Yüksel, *agm.*

Memlûkler, Anadolu'daki siyasi gelişmelerde söz sahibi durumundadır, fakat iç mücadeleler bu devleti de yıpratmıştır. Bu durumu fırsat bile Timur öncelikle 1393 yılı ağustos ayında Bağdat'a inmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı, Memlûk, Altın Orda ve Kadı Burhâneddin devletleri gibi bölgede varlık gösteren devletler tedbirler almıştır. Fakat zaten Osmanlıların varlığını kabullenmeyen ve I. Murat'ın Kosova Savaşı'nda öldürülmesini fırsat bilerek devlete başkaldıran Anadolu beylikleri, bu durumu sevinerek karşılamıştır.²⁷⁵

4.2. Timur ve Yıldırım Beyazıt

Bağdat'ı aldıktan sonra birçok şehri fethederek devletini Orta Asya ve İran'da güçlü bir imparatorluk hâline getiren Timur, kendini İlhanlıların egemenlik haklarının varisi ilan ederek Anadolu'ya yönelmiştir. Bu esnada Osmanlı tahtında I. Murat'tan sonra yönetimi devralan I. Beyazıt (1389-1402) oturmaktadır. Yıldırım Beyazıt'ın, 1389 ile 1392 yılları arasında yönetimi devraldıktan sonra yapmış olduğu ilk iş, Anadolu beyliklerinin yönetimine kendi sarayında yetişmiş kişileri atamak olmuştur. Öte yandan Balkanlardaki mücadele sonucunda Niğbolu Zaferi'ni (1396) elde ederek hem Osmanlıların Balkanlardaki egemenliğini kuvvetlendirmiş; hem de haçlı seferlerine son vermiştir. Bu sayede İslam dünyasındaki saygınlığı da artarak ününün doruğuna tırmanan Beyazıt, 1399'da Anadolu'ya dönmüştür. Burada da Karamanoğulları ve Kadı Burhaneddin devletine son vererek merkezî bir imparatorluk yaratmıştır. Tüm bu gelişmelerle kendine önemli ölçüde güvenen Beyazıt, Anadolu'da hak iddia eden Timur'a karşı meydan okumuştur. Böylece 1402'de Ankara Savaşı'nda karşılaşan iki güçlü hükümdar Anadolu'nun hâkimiyeti için mücadele etmiştir. Sonuç olarak Yıldırım yenilerek Timur'a esir düşmüştür. Osmanlı Devleti Fetret dönemine girerken Timur, Anadolu'da ilerlemeye devam etmiştir.²⁷⁶

Timur, savaşın ardından başta Bursa olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine asker sevk etmiş; kendisi de İzmir'e gitmiştir. Burada 14. yüzyılın ortalarından beri

²⁷⁵ Aka, **agm.**

²⁷⁶ İnalçık, **age.**, 2007. s. 19-21.

Türklerin elinden çıkmış olan İzmir'i ve etrafındaki bazı kaleleri almış; şehri de Aydınoğulları'na bırakmıştır. Buradan Rumeli'ye geçmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Timur bundan vazgeçerek, İzmir'den tekrar doğuya dönmüştür. Denizli'den Akşehir'e yöneldiği sırada ise Yıldırım Beyazıt'ın Akşehir'de öldüğü haberini almıştır (Mart 1403). Bir yıl kadar Anadolu'da kalıp Anadolu beyliklerini canlandırdıktan sonra Temmuz 1404'de Semerkant'a dönmüştür. Semerkant'tan sonra ise Otrar'a varmış; fakat burada hastalanmıştır. Tarih 18 Şubat 1405'i gösterdiğinde vefat etmiş; Semerkant'taki türbesine defnedilmiştir.²⁷⁷

4.3. Timur ve Nasreddin Hoca'nın Çağdaş Olarak Gösterilmesi

Doğumundan ölümüne kadar (1335-1405) hayatı mücadelelerle geçen Timur, Osmanlı Devleti hükümdarlarından Orhan Gazi (1326 -1359), I. Murat (1359-1389) ve I. (Yıldırım) Beyazıt (1389-1402) olmak üzere üç ayrı padişahla aynı dönemde yaşamıştır. Timur'un Anadolu'ya girerek kendisine karşı hâkimiyet mücadelesi verdiği asıl padişah ise Yıldırım Bayezid olmuştur.

Birçok fıkrada Timur' la çağdaş olarak gösterilen Nasreddin Hoca ise 13. yüzyılda yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde (1208-1284), Osmanlı Devleti henüz kurulmamıştır. O tarihlerde Nasreddin Hoca'nın doğduğu ve yaşadığı çevre olarak bilinen Sivrihisar, Akşehir ve Karahisar gibi bölgeler, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altındadır. Nasreddin Hoca, doğumundan ölümüne toplam dokuz Anadolu Selçuklu hükümdarı görmüştür. Bu hükümdarlar sırasıyla, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci defa) (1205-1211), I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), II. İzzeddin Keykavus (1246-1260), Rükneddin Kılıç Arslan (1248-1265), II. Alaeddin Keykubad (1249-1257), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1265-1282) ve II. Gıyaseddin Mesud (1282-1284)'dur.

Sonuç olarak, ne Nasreddin Hoca'nın çağdaşı olan Anadolu hükümdarları arasında Timur vardır; ne de Nasreddin Hoca Timur'un çağdaşı olan Osmanlı

²⁷⁷ Aka, **agm.**

padişahlarıyla aynı dönemde yaşamıştır. Nasreddin Hoca, Timur Anadolu'ya gelmeden yaklaşık 110 yıl önce vefat etmiştir.

Tüm bu gerçekliklere rağmen Nasreddin Hoca ile Timur pek çok fıkrada, aynı çağın, hatta aynı çevrenin insanı gibi gösterilmiştir. Bu durumun sebeplerinden biri halkın, zalim yöneticileri Timur bünyesinde eleştirmesidir. Birçok fıkrada padişahlar, sultanlar, vezirler, beyler gibi otorite sahibi güçlerle bir araya gelen Nasreddin Hoca'nın karşısına çıkan bu otoritelerden belki de en güçlüsü Timur'dur.²⁷⁸

Timur'un Anadolu'da ve Suriye'de işgal ettiği yerlerde yaptığı kıyım ve zulümler 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan tarihçi Mehmet Neşrî tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Timurlenk Hicret'in 803. (1400) yılında Sivas'a geldi, hisarı lâğımladı aldı, yıktı, halkını esir etti... Sonra Halep üzerine vardı. Halk Hisarı vermedi, cenk oldu, mübalağalı adam kırıldı. Sonunda Timur hisar'ı bir el vuruşu darbe ile aldı, zulmü de kemalinde kıldı. Öyle şeyler yaptı ki dile almaya yaramaz. Zira bu Timur, kötülerin en büyüğü idi. O, buradan Hama'ya vardı, onu da Halep'ten beter etti... Şam'a en çok zulmetmesi, Yezid'in kabrinin Şam'a yakın olmasındandı.”

Timur ile askerlerinin saldırılarında ve yağmalarında canını ve malını kaybeden halk, yapılan zulümleri tarih boyunca unutulmamıştır. Zaman içerisinde, Nasreddin Hoca olarak tanıdığımız fıkra kahramanı veya fıkra tipi aracılığıyla halk, Timur'dan öcünü almaya kalkmıştır. Anadolu sahasında ve Orta Asya'da, özellikle Özbekistan'da, Timur'un yaşadığı ve fethettiği yerler halkı arasında ona karşı uyanan nefret duyguları, Nasreddin Hoca, Molla Nasreddin, Nasreddin Efendi ya da Efendi fıkralarıyla açığa vurulmuştur.²⁷⁹

²⁷⁸ İlhan Başgöz, **Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca**, Pan Yayıncılık, 1999. s.36.

²⁷⁹ Mustafa Duman, “Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı”, **Folklor/Edebiyat**, C.18, S. 69, 2012/1, s.59-70.

Fıkralarda Timur'un karşısına Nasreddin Hoca'nın çıkarılmasında Nasreddin Hoca, Timur ve Yıldırım Beyazıt'ın aynı tarihlerde olmasa da belli bir dönemde Akşehir'de bulunmalarının etkili olması da ihtimaller arasındadır.

Bilindiği üzere Akşehir Nasreddin Hoca'nın, hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği ve vefat ettiği yer olarak bilinmektedir. Timur ise Ankara Savaşı'ndan sonra Akşehir'e gitmiştir. Bu savaştan sonra Anadolu'nun pek çok şehrine asker sevkeden Timur; oradan Akşehir'e yönelmiştir. Fakat bu sırada Yıldırım Beyazıt'ın Akşehir'de öldüğü haberini almıştır (Mart 1403). Yıldırım, bir yıl kadar Anadolu'da kalıp Anadolu beyliklerini canlandırdıktan sonra Temmuz 1404'de Semerkant'a dönmüştür. Halkın sevdiği bir hükümdar olan Yıldırım Beyazıt ölüm döşeğindeyken Timur, zulmünü iyice artırmış; Yıldırım'ın yokluğundan da istifade ederek birçok şehri ele geçirmeye çalışmıştır. Bölge halkı ise aynı tarihlerde Akşehir'de bulunan iki hasımdan zalim olanın karşısına, yine aynı Akşehir'de fakat 150 yıl önce yaşayan Nasreddin Hoca'yı çıkarmıştır. Bu durum 1638'de Akşehir'i ziyaret eden Evliya Çelebi'yi de yanıltmıştır. Çelebi halk arasında anlatılan bazı Nasreddin Hoca fıkralarında Timur ile Nasreddin Hoca'yı aynı karede görmüştür.

Nasreddin Hoca ile Timur'un aynı çağda yaşamış gibi gösterilmesinin en somut ve belki de en önemli sebebi, 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin, ünlü eseri olan Seyahatname'de, Akşehir ve Nasreddin Hoca hakkında vermiş olduğu bilgiler olmuştur.

Evliya Çelebi, Seyahatname'nin 1. , 3. , 7. ve 10. kitapları olmak üzere toplam dört kitapta, on ayrı yerde Nasreddin Hoca'dan değişik sebeplerle söz etmektedir. Çelebi'nin, Nasreddin Hoca'ya en fazla yer ayırdığı kitap ise 3. kitaptır. Nasreddin Hoca'nın yaşadığı ve gömülü olduğu yer gibi bilgilerin dışında, Nasreddin Hoca'nın Timur ile çağdaş olduğunu gösteren ifadeler de bu kitapta yer almaktadır.²⁸⁰

²⁸⁰ M. Sabri Koz, "Seyahatnâme'den Türk Halk Edebiyatı Üzerine Notlar", **Çukurova Makale Bilgi Sistemi**, 2011. s. 286-288.

Evliya Çelebi'nin Nasreddin Hoca'dan bahsettiği bölüm "Akşehir'in ziyâretgâhların beyân eder" başlığı altında okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde Çelebi, Nasreddin Hoca'nın kabri, Akşehir'de doğduğu, Yıldırım Beyazıt devrinde yaşadığı, halk tarafından tanınıp sevilen bir ilim ehli olduğu, Timur'un kendisini için Akşehir'in yakılıp yıkılmadığı, halkın dilinde nasihat ve latifelerinin birer "darb-ı mesel" gibi kullanıldığı ve kabrinin bir ziyaret yeri olduğu konularına değinmektedir. Tüm bunları belirttikten sonra Timur ile Nasreddin Hoca arasında geçtiği varsayılan ve birçok yerde öyle anlatılan "futa" (peştemal) latifesini anlatmaktadır. Çelebi, Nasreddin Hoca'nın bu fıkra gibi "nice yüz bin şütür gürbe [iyili kötülü]" latifelerinin olduğunu ve bunların dillere destan olduğunu söylemektedir. Bunun ardından da Nasreddin Hoca'nın, Çelebi Sultan (I.) Mehmed zamanında vefat ettiğini, kabrinin de Akşehir haricinde ana yolun sol tarafındaki mezarlıkta dört yanı parmaklık ile çevrili bir kubbe ve türbenin altında olduğunu dile getirmektedir.

Evliya'nın gece yarısı Akşehir'den ayrılırken aklına halk arasında farklı biçimlerde yaygınlık kazanmış olan bir inanış gelmiştir. Bu inanış "*Her kim Hoca Nasreddin'i ziyâret ederse letâyifâtından ba'zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler*" şeklindedir. Bunun doğru olup olmadığını yerinde tespit etmek ister ve atını mezarlığa doğru sürer. Türbeye yaklaşınca eski bir âdet olduğundan "*Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr!*" diyerek ölüleri selâmlar. Bu arada türbe içinden "*Ve aleykümü's-selâm ey cân-ı hümâm!*" diye karşılık gelince at ürker ve şaha kalkarak bir ayağı bir kabir çukuruna girerek Evliya'ya güç anlar yaşatır ve ona "*az kalıp kabir azâbı çeke yazdım*" dedirtir. Ses, türbedâra aittir ve Çelebi'nin anlatımıyla türbedâr şöyle devam etmiştir: "*Ağa sadakanızı verin de güle güle gidin, beri gelin beri.*" Bunun üzerine Evliya Çelebi: "*Bre herîf ben ehl-i kubûra selâm verdim. Sen ehl-i dübüür iken niçün selâm aldın.*" diyerek türbedâra birkaç akçe sadaka verir. "*Var yarıcın Allah ola!*" duasıyla oradan ayrılır.

Seyahatname'nin 3. cildinde Nasreddin Hoca ile Timur arasında geçen şu konuşmaya yer verilmektedir.

“Nasreddîn Hâce-i bî-bakâ Timur’un nedîm-i hâssı olmağıla esnâ-yı kelâmda Timur’a eydür: “Sultânım, niçün Sivas’da kırk bin gulâmı kelâm-ı izzetleriyle pâymâl-i esb-i Tatar edüp yetmiş bin mahlûk-ı Hudâ sulehâ-yı müttakî kimesneleri katl etdiniz?” dedikde “Va’llahi efendi! Kavm-i Sivas bî-mezheb olup ‘Kur’an-ı azîm sümme hâşâ mahlûkdur’ deyü âyet-i mensûhlara nazîre âyet etdiklerinden mâ’adâ yedi âyet şekilli dahi kelâm-ı muhdesler zamîme eyleyüp gulâmânlarının boğazındaki Kelâm, izzetlikden çıkmış idi. Ekseriyyâ ol sibyanları veled-i harâmlar idi ve ihtiyârları cümle Şî’î ve Mu’tezilî ve Hurûfî ve Cebrî ve Kaderî-mezheb olmuşlardı. İslâh-ı âlem için ilhâm-ı Rabbânî ile Hazret-i Hızır’ın vesîleligiyle cümle hurde evlâdlarını ve sâhib-şeybelerin kırıp şehirlerin harâb etdim. Ammâ Nasreddîn Hâce senin şehrin sana bağışladım korkma harâb etmem.” der.”

Paragrafta, Nasreddin Hoca Timur’a, Sivas’ı neden katledip harap ettiğini sormaktadır. Bu soru üzerine Timur, Sivas halkının Kur’an-ı Kerim’e saygısızlık etmesi, tek bir mezhebe bağlı olmayıp birden fazla batını mezhebin şehirde hüküm sürmesi sebepleriyle İslam âleminin refahı için Hızır’ın da yardımıyla tüm halkı kırdığını şehri de harap ettiğini dile getirmektedir. Burada yanlış olan bilgi Nasreddin Hoca’nın Timur’un nedîm-i hâssı (yakın arkadaşı) olması ve kendisine soru sormasıdır. Timur’un Sivas katliamı bahsi ise gerçektir. Zira Timur, 10 Eylül 1399 tarihinde istikameti batıya olmak üzere bir sefere çıkmıştır. “Yedi yıllık sefer” diye adlandırılan sefer (1399-1404) esnasında, emanla teslim olduğu hâlde bütün halkını kılıçtan geçirerek Sivas’ı zaptetmiştir.²⁸¹ Fakat Timur’un bu katliamı, paragrafta dile getirilen sebeplerden dolayı yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Ayrıca paragrafın sonunda yer alan bilgiye göre Timur, Nasreddin Hoca’nın hatrına şehri bağışlamıştır. Gerçekte Timur tarafından katledilen Sivas’ın, bağışlandığının bir de bunda Nasreddin Hoca’nın hatrının olduğunun söylenmesi tarihle çelişmektedir.²⁸²

²⁸¹ Aka, **agm.**

²⁸² Koz, **agm.**

Fıkralarda Timur'un isminin²⁸³ yanı sıra, lakabı²⁸⁴, soyu²⁸⁵, ayrıntılı bir şekilde fiziksel özellikleri²⁸⁶, kişilik özellikleri²⁸⁷ tasvir ve tarif edilmiştir. Nasreddin Hoca fıkralarında Timur kadar ayrıntılı şekilde tasvir edilen başka bir yöneticinin olmadığını söylemek iddialı olmayacaktır.

Timur'un bu kadar ayrıntılı biçimde anlatılması; 15. yüzyılın başlarında Anadolu topraklarına girerek büyük bir tahribata sebep olması ve Anadolu Türk halkı tarafından her zaman kötü hatırlanmış olması ile açıklanabilir. Bu nedenle Timur, örnek metinlerde de görüldüğü gibi gerek kişilik özellikleriyle gerek fiziki özellikleriyle fıkralarda hep kötülenmiş; Nasreddin Hoca'nın sözleriyle küçük düşürülmüştür. Yaptığı eziyetlerden dolayı Timur'a çok kızan Anadolu'daki Türk halkı; beyler, padişahlar ve yöneticiler hakkında söylenen tüm olumsuz hikâyeleri de Timur'a bağlayarak anlatmıştır. Böylelikle halk muhayyilesinde yaptıklarının cezasını Nasreddin Hoca'nın karşısında çekmeye mahkûm bırakılan Timur, zalim idarecilerin simgesi hâline gelmiştir. Halk, fıkralarda Timur'u Nasreddin Hoca'nın hazırcevaplığı karşısında çoğu kez yenik düşürmüştür.²⁸⁸

Sonuç olarak Timur ve Nasreddin Hoca'nın aynı çağda yaşamış olarak gösterilmesi büyük bir tarihî yanılıdır. Dolayısıyla sözlü ve yazılı geleneğin bu bilgi ve algılardan hareketle oluşturduğu "Timur'lu Nasreddin Hoca fıkraları" aslında bir yanılığın ürünüdür. Sebep ne olursa olsun halkın meydana getirdiği ürünler doğrusuyla yanılıyla yine halka aittir ve kıymetlidir. Aşağıda da örneklerini sunduğumuz bu fıkralar, tezimizde ele aldığımız "Zaman Kavramının Nasreddin Hoca Fıkralarına Etkisi" konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

²⁸³ Boratav, **age.**, 2006. s. 332.

²⁸⁴ **Ae.**, s.241.

²⁸⁵ **Ae.**, s. 221.

²⁸⁶ **Ae.**, s. 325.

²⁸⁷ **Ae.**, 282, 289, 328.

²⁸⁸ Başgöz, **age.** s. 37.

4.4. Timur ve Nasreddin Hoca Fıkralarından Örnekler:

Timur ile Nasreddin Hoca'nın aynı olay örgüsünde yer aldığı fıkralar, sözlü gelenekten yazılı ve elektronik ortama oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Timur'un Nasreddin Hoca fıkralarında yer alması, "Bir kişinin, olayın veya nesnenin, asıl tarihinden başka bir tarihî döneme aitmiş gibi görülmesiyle tanımlanan hata" olarak anakronizmle açıklanabilmektedir.

Fıkra anlatıcıları tarafından yaygın olarak yapılan bu hata bazen kasti olarak gerçekleştirilmekte bazen de bu durum, yeterli tarih bilgisine sahip olunmadığı için farkına varılmadan yapılan bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi anlatıcılar fikranın mizahi boyutunu artırmak için anakronizme düşerken kimisi de bilinçsiz bir şekilde öğrendiği fikrayı olduğu gibi aktararak ya da kendi yaşadığı zamanın şartlarından gizil bir etkilenmeyle fikrayı şekillendirerek bu hataya düşmektedir. Söz konusu "hoşça vakit geçirme" olduğunda bunu hata olarak kabul etmek yersiz olabilir. Çünkü fıkralar zamanın dinamikliği karşısında durağan kalan anlatılar değildir. Fakat bazen bu konuda yapılan ve özensizlikten kaynaklanan hatalar, araştırmacıları çok zor duruma düşürebilmektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında bu yanılığın en önemli örnekleri "Timurlu fıkralar"da görülmektedir. Pek çok fıkra anlatıcısı, tarihî şahıs olan Timur ve Nasreddin Hoca'yı tarihsel bağlamlarından kopararak aynı anlatıya koymuştur. Daha önce de değindiğimiz gibi bu durum büyük ölçüde Evliya Çelebi'nin, eserinde Nasreddin Hoca'ya dair paylaştığı yanlış bilgilerden kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi'den sonra gelen fıkra anlatıcıları çoğu zaman bilinçsiz bir şekilde herhangi bir tarihî araştırma yapmadan ve konuyu bir süzgeçten geçirmeden bu yönde gelişen fıkraları derlemiş veya aktarmıştır.

Ayrıca fıkraların tenkit işlevine dayanarak kimi anlatıcılar Timur'u, Nasreddin Hoca fıkralarına bilinçli bir şekilde dâhil etmişlerdir. Böylece Nasreddin Hoca'nın hazırcevaplılığı ile halkın intikamı zalim Timur'dan bir nebze de olsa alınmış olur.

Anlatıcıların bu yanılgıya her zaman bilinçsiz bir şekilde düştüğünü söylemek yanlış olur. Zira fıkralar eğlendirme, hoşça vakit geçirme işlevine sahip olan anlatılardır ve bunun için de anlatıların her zaman mantık süzgecinden geçirilmesi beklenmeyebilir.

Burada sadece birkaçını paylaştığımız fıkralar; yazma eser, (Osmanlıca) matbu eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortam olmak üzere dört farklı ortamdan seçilmiştir.

Fıkraların alıntı yapılan ortamda başlığı varsa bu başlık olduğu gibi alınmış; başlığı olmayan fıkralar da tarafımızdan başlıklandırılmıştır. Fıkra başlıklarının yanında, fıkraların hangi eserden alındığı ve bu eserin (tespit edilmişse) yazım/basım tarihi belirtilmiştir.

4.4.1. Herkese Münasibini Gönderirler

Hikâyet-i Nasreddin Hoca-Oxford Yazması (ty.)

*“İttifak Hoca'yu **Timurlenk**'e elçiliğe gönderürler. Hoca gider. Timurlenk'e haber ederler. Elçi gelir. Hoca'ya karşı getirüp saraya kondururlar. Ziyafet olduktan sonra Timurlenk Şah'a buluşur. Timurlenk eydür: “Padişahunuzun senden gayrı söz bilür ademisi yok mıydı ki seni elçiliğe gönderdi?” Hoca eydür: “Niçün olmaya? Amma herkese münasibin gönderürler.”, dedi.”²⁸⁹*

4.4.2. İki Ayaklı Ördekler

Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750)

²⁸⁹Duman, **age.**, 2008, s. 272.

“Hikâyet: Bir gün Hoca bir ördek bişürüb padişaha götürüp giderken yolda Hoca'nın karnı acıkır, bir budini koparub yer. Hele huzur-ı padişaha [26b] vardıkda ördeği önine kor. **Timurlenk** gördükde eydür: “Bunun bir budı yokdur.” Hoca eyitdi: “Bizim yerin ördekleri bir ayaklıdır.” dedi. “İnanmaz iseniz gelin size göstereyim.” deyub bir göl başına vardılar. Gördüler ki ördekler birer ayakların kanadları altına sokmuşlar. Birer ayak ile dururlar. “İşte padişahım görün.” dedi. Ama padişah davul[cu]lara emreyledi. Çomağı vurmağa başladılar. Ördekler yine iki ayaklı oldı. Timur eyitdi: “Gördün mü?” dedi. Hoca eyitdi: “Ol çomağı sen yesen dört ayaklı bile olur idin.” demiş.”²⁹⁰

4.4.3. İmam Ne Yaparsa Cemaat de Onu Yapar

Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750)

“Hikâyet: Bir gün Nasreddin Efendi'[yi] Timurlenk [25b] ziyafete davet eder ki duasını ala. Hoca dahi eşeğine binüb yanına mollasını alub kandesin Timurlenk deyub geldi. Şah'a buluşdi. Timur Şah buna otur deyu yer gösterdi. Amma Hoca bakdı, Timur Şah oturur bir ayağın minderin altına sokmuş. Hoca dahi oturub bir ayağın minderin bir köşesine sokar uzadır. Amma Timur Hoca'nın kendi gibi ayağın uzatduğuna bihuzur oldı. Hele ben böyle idersem özrüm var ve hem padişahım, deyub Hoca'ya eyitdi: “Ey Hoca senin eşeğin ile yanında farkın nedir?” dedi. Hoca eyitdi: “Bu minderdir, isterse[n] otur, istersen osur” , dedi. Timur dahi ziyade darılıb Hoca'ya azim cefa edecek oldı. Hele taam geldi. Bunlar [26a] başladı yemeğe. Heman Timur bila sebep Hoca'nın üzerine haskırdı [aksırdı]. Hoca Timurlenk'in böyle etdiğün görince: “Padişahım böyle etmek ayıb değil mi?” dedikde: “Bizim diyarda ayıb değildir” , derken Hoca bir kavara çekdi. Timur: “Ayıb değil mi?” dedi. Hoca eyitdi: “Bizim diyarda bu ayıb sayılmaz” , dedi. Hele taam bitdi. Şükredildi. Andan kalkub evine gelürken çömezi molla eyitdi: “Hoca Efendi niçün Timur huzurunda yellendin?”

²⁹⁰ Ae., s. 195.

dedikde, Hoca eyitdi: “Böyle Celâlli Padişah yanında mani değil, ne lâzım gelür. İmam osurunca cemaat sıçar” , demiş.”²⁹¹

3.4.4. Bu Kadar Tavuğa Horoz Lazım

Hazâ Terceme-i Nasreddin Efendi-Londra Yazması (ty.)

“**Hikâyet:** Bir gün Hoca yine **Timurlenk** katında oturdu. **Timurlenk** eyitdi: “Hoca seninle hamama girelim.”, dedi. Hamama girdiler. Ama **Timurlenk** onbeş içağalarına ısmarladı ki: “Hoca’nın karşısında çömelüp her biriniz başka başka tavuk gibi oturup peştemalınız altında birer yumurta çıkarup mermer üzerine birağasız.” dedi.²⁹² Bunlar, kurna başında otururken heman içağasının biri gelüp kurna başında çömelüp peştemalının altından bir yumurta birağup tavuk gibi ötdi. On beşi dahi öylece ötdiler ve gelüp **Timurlenk** karşusunda durdılar. Ol mahalde Hoca bu ahvali görüp kurna başından kalkup kurnanın üzerine çıkup bir kere elleri ile çarpınup horos gibi ötdi. **Timurlenk**, Hoca’ya: “N’eyledin?” dedikde, Hoca dahi eyitdi: “Bu kadar tavuğa bir horos lâzımdır”, deyü cevap vermiş.”²⁹³

4.4.5. Nezubillah Olurdu

Letâif-i Hoca Nasreddin TTK Yazması (ty.)

“Hoca’ya **Temürlenk** demiş ki: “Hoca! Bilirsin ki Hulefây-ı ‘Abbasiyyeden her birinin unvânı: kimi Muvaffak-Billâh, kimi Mütevekkil-Alellâh, kimi Mu’tesim-Billâh, hep bu yolda idi. Ben de onların meyânında gelseydim, benim ‘unvânım ne olurdu?” Hoca derhâl demiş ki: “Ey sâhib-kırân! Hiç şüphe etmeyiniz ki sizinki muhakkak sûrette Ne’uzi-billâh olurdu.”²⁹⁴

²⁹¹ Ae., s.195.

²⁹² Bu fikranın matbu eserde yer alan çeşitlemesinde Timur ve iç ağalarının yerini mahallenin çocukları almaktadır. bkz. Arslan ve Paçacıoğlu, age., s. 55

²⁹³ Ae., s. 256.

²⁹⁴ Boratav, age., 2006, s.241.

4.4.6. Hediye Yoğurt

Hikâyet-i Hoca Nasreddin-Elmalı Yazması (ty.)

“Hikâyet: Bir gün Hoca hatunına der ki: “Ey hatun, bir çanağa biraz yogurt ko. Sabah oldukça Timurlenk’e getüreyim.” , dedi. Hatun dahı bir çanağa yogurt koyub hazır etdi. Çün sabah oldı. Hoca ol çanağı bir sim işleme abdest makramasına koyub, Timurlenk yanına vardı. Timurlenk eyitdi: “Ey Hoca, nedir bu?” dedi. Hoca eyitdi: “Sultanım, size tazece yogurt yaptırdım. Yiyemez ve bu makramaya abdest aldıktan silesiz.” , dedi. Timurlenk makramayı çeküb aldı. “Ey Hoca! Bu makramayı işleyenün fercine yestehlemeli” , dedi. Hoca der ki: “Anı işleyen bunda yok. Şunun başına yestehle” , demiş.”²⁹⁵

4.4.7. Yer Tanrısı

Kitab-ı Nasreddin Hoca Berlin Yazması (ty.)

“(…)Temür’dür gelüp cevâb eder ki: “Ya sen kimsin? Sana kim derler?” Hoca cevâb eder ki: “Sultânım’. Ben Yer-Tanrısı’yım.” Temür gazabından kendü kendüye aydur: “Ben bunu katl eylerim. Bir su’âl ve bir olmaz şey’ teklif edeyim de sonra katl edeyim.” deyüp... Ammâ bu Temürlenk aslı Tatar olmağıla öninde Tatar dilberleri ve tâzeleri çok, gözleri ufak... Hemân Temür cevâb eder ki: “Efendi! Sen çünkü Yer-Tanrısı’yım diyorsan, şu karşımda duran tâzeleri gördün mi?” Hoca der ki: “Gördüm. Lâkin gözleri ufak olmağıla latâfet yoktur. Lâkin kerem edüp şunların gözlerini büyük eyle.” deyince hemân Nasraddin Hoca merhûm cevâb eder ki: “Pâdişâhım! Ben Yer-Tanrısı’yım. Belinden aşağıda büyüdecek delik varsa büyüdeyim. Ve ammâ belinden yukarıdaki büyüdecek deliğe Gök-Tanrısı karışur, ben karışmam.” deyince Temür bu cevâbdan gâyet haz ve safâa edüp Hoca Nasraddîn ne kibâlde âdem olduğın bilüp yemin

²⁹⁵ Duman, age., 2008, s. 266.

eder ki: “Ben seni koyuvermem; benimle bile giy.” Pâdişâhunuzun, ne desün? “Emir pâdişâhındur.” deyî cevâb eder.”²⁹⁶

4.4.8. Timur’a Hediye

Diğer Yazmalardan (ty.)

“Nasreddin Hoca bir gün Timur’a, hediye olarak on tane hıyar götürmüştü. Timur ona on altın vermişti. Hıyarlar ortalıkta bollaşınca Nasreddin Hoca, Timur’a bir araba yükü hıyar daha götürmüştü. Timur bu kez Hoca’nın tabanlarına getirdiği hıyarların sayısınca, yani beş yüz değnek vurulmasını emretmişti. Hoca değneklerin yarısını yedikten sonra, diğer yarısını da kendisinden rüşvet sözü alarak kendisini içeriye bırakan kapı görevlisine vurulmasını istemiş. İki yüz elli değneği de ona vurmuşlar.”²⁹⁷

4.4.9. Bizler Ağlamayalım da Kimler Ağlasın

Diğer Yazmalardan (ty.)

“**Temür**lenk bir çirkin adem idi. Bir, gözi kör ve bir ayağı demirden idi. Bir gün, Hoca ile oturup müsahabet ederken **Temür** başını yokladı; tıraşı gelmiş. Berberi emr edüp çağırtdı ve tıraş oldu. Berber, **Temür**’ün eline ayna verdi. **Temür** aynaya bakdı, gördü ki; sureti gayet çirkindür, heman başladı ağlamağa. Heman Hoca dahı başladı ağlamağa. Bunlar bir iki saat kadar ağladılar. Ba’dehu **Temür**’ün bazı nedimleri ve musahibleri **Temür**’e teselli edüp ve Hikâyet-ı garibe ile eğlendürüp unutturdılar. **Temür** ağlamağı feragat eyledi. Hoca dahı feragat etmeyup daha ziyade ağlamağa başladı. Ba’dehu **Temür**, Hoca’ya sual eyledi, dedi ki: “Hele ben aynaya bakdım, gayet çirkin gördüm kendimi, ana gam eyledim ki, hem padişahım ve hem malım, cariyelerim çok, kendim çirkin olduğuma ağladım. Amma sen neye ağladın? Ve hala durmaz ağlarsın?” deyince heman Hoca’dur, cevab eyledi ki: “Sen bir kere aynaya bakup

²⁹⁶ Boratav, age., 2006, s. 221

²⁹⁷ Duman, age., 2008, s. 301.

çehreni görüp bir vech ile kendini görmege sabr edemeyup ağladın. Ya bizler, gece ve gündüz senin çehrene bakup duruyoruz. Bizler ağlamayup kimler ağlasın? Ben de ana ağlarım”, deyince, **Temür** gayrı güle güle bir oldu.”²⁹⁸

4.4.10. Topların Aks-i Sadaları

Letâ’if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“**Temürlenk** Akşehir’de iken ba’zı ümerâ-yı ‘askeriyyesi ile eşrâf-ı belde bir mecliste oturup konuşurlarmış. Mücâhidîn-i kadîmeden biri: **Kosova muhâberesinde** şöyle toplar atıldı, böyle muhârebe edildi; şu yolda ta’kîb olundu; Bulgaristân böyle feth edildi; **Niğbolu’da** Ehl-i salîb şöyle tepelendi... “diye me’âsir mefâhir-i maziyyeyi hikâye eylermiş. **Temür** ümerâsından biri şu celâdetlere imrenüp: “Bizim de “Ankara muhâberesinde şu kadar fillerimiz vardı.” **Temür** ordusunda top yokken: Şöyle cesîm toplarımız da vardı; Gümür gümür ortalığı velveleye verdi. **Osmanlıları** tir tir titretti.” derken hâzır-ı bil-meclis olan bir çocuk kazârâ seslice yellendi. Hikâyeye devâm eden zât birden bire şaşalayarak: “O ne?” diyince yalan dinlemekten boğulma derecesine gelen Hoca bundan bilistifâde: “Kusura bakmayın, Efendim! **Ankara sahrâsında** attığınız topların aksi dağlarda hâlâ devam ediyor. Bu da hâlâ aks-i sadâlardandır. Merâk etmeyiniz.” dedi.”²⁹⁹

4.4.11. Er Kişi Niyetine-

Letâ’if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“**Temülenk**’in diyâr-ı Rûm’u istilâsı sırasında Akşehir’e de **Moğollar** dolmuştu, ve bunların canavarca mezâliminden şehirlere boşalup köyler, sahrâlar birçok âilelerle dolmuş idi. Bir gün şehirden dağılan ahâli ile o köyün yerlilerinden beş on kişi bir çeşme başına toplanup **Moğolların** mezâlim-i vahşiyânesine muta’allık şiddetli bahisler olunurken Hoca da bahse karışup zâlimler hakkındaki gazabullahın

²⁹⁸ Ae., s. 302.

²⁹⁹ Arslan ve Paçacıoğlu, age., s. 133-134.

korkunçluğundan, âhirette göreceklere en müdhiş ‘azâb ve ‘ukuubâttan sayup dökmeğe başladı. Orada kayıdsızca dinlemekte olan uzun boylu, esmer çehreli, köprülü burunlu, uzun yüzlü, hafif sakallı, kara gözlü, keskin bakışlı, başına zülfeli siyâh bir tâc giymiş, zülfeler kaşlarını setr eylemiş, arkasında bir ‘âba, elinde bir keşkûl bulunan mehîb üş-şekl bir dervîş birden bire olduğu yerden top gibi patlayup: “Hayır, Hoca! Okuduğun âyet ve hadîs doğru. Fakat seyf-i intikaam-ı ilâhî ve timsâl-i ‘adâlet-i rabbânî olan ashâb-ı hurûc hakkında değil; sizin gibi hamîyyet ve necâbet kanı bozulmuş, ‘ırkına ‘âdi damar karışmış, himmetsiz, gayretsiz, ittifaak ve ittihâdsiz, kadın meşrepli miskînler “aleyhindedir.” diye en üst perdeden korkunç bir sesle i’tirâz eyleyince herkes fenâ hâlde şaşalayup birçokları oldukları yerde yığılıvermişler; bazıları da şaşkın şaşkın, heykel gibi dim dik duran dervîşin yüzüne bakakalmışlardı. Hoca merhûm, dervîşi baştan ayağa kadar bir nazarla süzünce ‘aklı başından gidüp kendi kendine: “Acebâ?” dedikten sonra şaşkınlığın kendisine verdiği âni bir cür’etle: “Baba Erenler! Siz hangi diyârın gülüsünüz? Mübârek isminizi bağışlar mısınız?” demekle dervîş, evvelki mehîb sesle: “Mâverâ ün-Nehir dâhiyyesiyim. İsmim Temür’dür.” diyince, Hoca artık, büsbütün müvâzeneyi şaşırarak: “Aman, evlad! Hanlığı, manlığı var mı?” demesine o heykel-i gazûb: “Belî!” diye gürleyince Hoca huzzâra başını çevirüp: “Ümmet-i Muhammed! Er kişi niyetine buyurun cenâze namâzına!” demiştir.³⁰⁰

4.4.12 Hoca’nın Şiiri

Letâ’if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“Bir vakit Anadolu’yu şiddet-i siyâsetiyle dehşete ilkaa eden Temürlenk Anadolu’da her uğradığı şehrin ‘ulemâ ve ‘urefâsını çağırıp “Ben ‘âdil miyim, zâlim miyim?” diye sorarmış. “ ‘Âdilsin.” diyeni de kesermiş, “Zâlimsin.” diyeni de kesermiş. ‘Aciz kalmışlar. Hoca merhûmun sıyıtı o taraflara şâyi’ olmağıla halk mürâca’at edüp: “Aman, Hoca Efendi! Bu işe senden başka kimse bir çâre bulamaz. Her ne yaparsan

³⁰⁰ Ae., s. 135-136.

yap; şu zâlimin kılıcını bi-günâh 'ibâdul-lahın üzerinden kaldır." din yalvarırlar. Hoca merhûm: "Çocuklar! Bu iş benim için dahi zannettiğiniz kadar kolay bir şey değilse de, mazlûmînin Hak yardımcısı olduğundan du'ânız berekâtıyla belki muvaffak olurum." diyerek hezâr-ı ihtiyâtla Temür'ün ikaametgâhına gelir. "Su'âlinize cevâb verecek Hoca geldi." din haber verirler. Temür huzûruna celb edüp Hoca'ya dahi mezkûr su'âli irâd edince Hoca der ki: "Siz mücerred bir melik-i 'âdil de değilsiniz, bir bâği-i zâlim de değilsiniz. Zâlim biziz. Siz seyf-i 'adaletsiniz. Cenâb-ı Kakhâr-ı zül-celâl müstehak-ı cezâ olan biz zâlimlere seni havâle eylemiştir.

Lutf-ı Hak bâ tu müdârâhâ küned

Çünkü ez had bi güzered rüsvâ küned.

(*Mesnevî'den* alınmış olan bu beytin ma'nâsı: "Hakkın lutfu sana karşı idâreli bir sûrette mu'âmele eyler. Fakat kabâhatın haddini geçerse seni rezîl ve rüsvây eder.)

Mervîdir ki Temür'ün beklediği cevâb-ı savâb da bu imiş. Binâen'aleyh bundan dolayı Hoca'dan gaayetle hoşlaşmış; nedîm-i hâssı kılmış. O diyârda buldukça yanından ayırmamış. Hoca merhûmun hürmetine Akşehir ve havâlisi ve belki bilâd-ı Karaman Temür'ün tîğ-i kahrından ve 'asker-i cerrârının yağmasından masûn kalmıştır.

Cümle dânyân hemîn güfte hemîn

Hest dânâ raheten lil'âlemin

(*Mesnevî'den*: Hep 'âlimler hemân ancak şunu söylemişlerdir ki: 'Âlimin vücûdu 'âleme rahmettir.)"³⁰¹

³⁰¹ Ae., s. 127-128.

4.4.13. Timurun Sopası

Letâ'if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“Nasreddin Hoca Temür huzûrunda iken bir sipâhîyi serhoştur diye getirmişler. “Üç yüz değnek urun!” demiş. Hoca tebessüm etmiş. Temür gazab edüp: “Beş yüz değnek urun! demiş. Hoca kahkaha ile gülmeğe başlamış. Temür, henüz ocaktan çıkmış gibi yekpâre ateş kesilüp: “Şimdi sekiz yüz urulsun!” diyince Hoca, sinirleri gevşeyüp kasıklarını tutarak sallana sallana makaraları koyuvermiştir. Temür ise öfkesinden zıp zıp sıçrayarak: “Bire şeri’at hâ’ini! Değirmen kadar sarığınla hem benim icrâ eylediğim hadd-i şer’iyi istihfâf eylersin, hem de benim gibi cihâni zangır zangır titretmiş bir cihângir-i cebbârın huzûrunda bulunuyorsun; sonra da ne dehşetli fütûrsuz bir yüreğe mâliksin ki hâlâ gülüyorsun!” diyince Hoca der ki: “Doğrusun; işin ehemmiyyetini bilirim. Senin de ne yaman bir hûnhâr olduğunu tamâmiyle tasdik ederim. Fakat, ne fâ’ide! Şuna şaşıyorum ki, ya sen rakam bilmiyorsun, ya bizim gibi, etten kemikten mahlûk olmayup adın gibi cismin de demir oğlu demirdir. Hele himâyet etmek istediğin şeri’at-ı garrâdan hiç haberin yok. Seksen değnek nerede? Sekiz yüz değnek nerede? Emr etmek pek kolay... Fakat bu yenir mi? Ne olur, zahmet alsan da vereceğin emir kaabil-i icrâ mıdır, değil midir? Bir parçacık düşünsen!”³⁰²

4.4.14. Bunu Ancak Hazm Edebilirim

Letâ'if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“Temürlenk, Akşehir subaşısının zenginliğini işidüp, vergüden bir hayli para ihtilâs eylediğini bahâne ederek emvâlini müsâdere için huzûruna celb eder. Herifin ibrâz eylediği ali korna kâğıdı üzerine yazılmış olan hesâbât defterini yırtup yırtup zor ile herife yutturur. Ve nihâyet bütün malını müsâdere ederek cascavlak soyar; fûls-i ahmere muhtâc bir hâle koyar. Hoca merhûmu çağırup istikametinden nâşi vergü tahsiline nezâretine emr eyler. Hoca’nın i’tizârını dinlemez. Ay başında hisse defterini

³⁰² Ae., s. 74.

isteyüp Hoca'nın kül pidesine yazdığını görünce Temür zehir gibi güler bir çehre ile: "Hoca! Bu ne? Bendeniz selefim gibi iştihâlı adam değilim; ihtiyârım. Bunu ancak hazm edebilirim." demiştir.³⁰³

4.4.15. Kıyamet Günü Hâlim Ne Olur?

Letâ'if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

"Bir meclis-i sohbette Âhiretten, Kıyâmetten bahs olunup halka mahzûnluk çöktüğü, gönülle yumuşadığı bir zamânda Hoca'yı tâ yanına oturtmuş olan **Temürlenk**, içinden bir âh çeküp: "Hoca Efendi! Kıyâmet gününde bizim hâlimiz ne olacak? 'Acebâ bizim makamımız Sadr-i Cennet mi olacak yoksa Cehennem dibi mi?" diye su'âl edince Hoca demiş ki: "Aman Pâdişâhım! Gerçek siz de buralarını düşünüyor musunuz? Kalb-i hümayûnunuz bu gibi şeylerle müte'ezzi eylediğinize gerçekten müte'essif oldum. Bana kalırsa hiç tereddüd buyurmamalısınız. Çünkü güneş gibi 'ayân ve beyândır ki dünyâyâ gözünüzü kapar kapamaz hemân doğru soluğu mu'azzam ecdâdınız Cengiz ile Hülâgu gibi muhteşem padişâhların yanında alacağınız derkârdır. Nemrûd ve Fir'avn'ın ve İskender ve Neron gibi emsâl-i şehinşâhileri ve berâber şadr-ı mu'allâ-yı 'ukbâda mutabba-nişîn-i ihtişâm olacakları muhakkaktır.""³⁰⁴

4.4.16. Timur'un Fili

Letâ'if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

"Meşhûr **Temülenk'in** ordusunda filler olduğu ve hatta **Engüri muhârebesinde** bir çok filler kullandığı ma'lûmdur. Bu fillerden birisi de Hoca'nın köyüne beslemek için gönderilmiş. Fil, köyde ne kadar ekilmiş şey varsa silmiş süpürmüş bir şey bırakmamış; Bütün köylü ayaklanup Hoca'yı önlerine katarak huzûr-ı **Temür'e** şikâyete gitmişler. Zâlimin korkusundan yolda birer ikişer sivişüp Hoca huzûra dâhil olurken bir de bakmış ki kimse kalmamış. Hoca kendi kendine: "Sizi tabansızlar, sizi! Beni

³⁰³ Ae., s. 133.

³⁰⁴ Ae., s. 147.

kündeden atmaklığı size göstereyim.” diyüp hemân sele serpe huzûra dâhil olur. **Temür**, *sebeb-i teşrîfini sorunca: “Efendim! Köylü kullarınız köyümüze kendi has fillerinizden birini mihmân buyurduğunuzdan dolayı bendenizi gönderdiler. Bu vesîle ile mazhar-ı iltifât olduklarına ‘arz-ı şükrân eyliyorlar. Ancak, bîçâre, diyâr-ı gurbette eşi, kendine enis olacak bir dişi bulunmadığı cihetle âh u enîni bizi dilhûn ediyor. Köylü kullarınız bendenizle berâber gelmişlerse de huzûra dâhil olmağa cesaret edemiyorlar; tebşîr-i da’iyâneme intizâr etmektedirler. Bu vesile ile bizi hemân hususî ve teklîfsiz teb’anızdan’ad buyurursanız Haşre kadar minnetdârlığımız devâm eder.”* demekle Pâdişâh pek ziyâde mahzûz olup Hoca’yı hil’at ve hedâyâ ve ihsânla taltîfâta müstağrak eylemiş. Köylüye de bol bol kutu selâmlar göndermiş. İrâde etmiş: *derhâl Hoca’nın köyüne bir dişi fil gönderilmesi takarrür eylemiş.*

Hoca bu haberi alup ustalıkla tehlikeyi atlattığından ve ihsâna konduğundan dolayı kemâl-i neş’e ve nişâtla köye varınca köylüler başına biriküp: “Aman, Hoca Efendi! Ne yaptın? Bize bir hayırlı haber ver.” demeleriyle Hoca mühim bir vartayı kemâl-i muvaffakiyetle atlatanlara mahsûs bir gurûrla: “Müjde! Dişisi de geliyor.” demiştir.”³⁰⁵

4.4.17. Timur’un Rüyası

Letâ’if-i Hoca Nasreddin (Matbu Eser-1909)

“Temürlenk, rü’yâsında kendisini bi-huzûr edeni öldürürmüş. Hoca bunu işittiği gibi pılıyı pırtıyı toplayınca doğru köyüne firâr etmiş. Öteki beriki: “Canım Hoca Efendi! Bu herifin yıldızı yalnız seninle barışabildi. Ne yapsan, ne desen sana kızmıyor. Memlekete de fâ’iden dokunuyor. Neye bıraktın, geldin?” dediklerinde Hoca merhûm demiş ki: “Allahın ‘inâyetiyle uyanık iken her nevi’ mu’âmesine icâbına göre mukaabele ederek idâre edebilirim. Hiç olmazsa mümkün mertebe ictinâb ve ihtirâz ve

³⁰⁵ Ae., s. 95-96.

*ihtiyât ederim. Fakat rü'yâsına girmemek, rü'yasında arzûsu vechile hareket etmek elimde değil ki... ”*³⁰⁶

4.4.18. Timur'un Atları Yılan Yer

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

“Timur, Yıldırım Bayezit'i yendikten sonra Akşehir'e de girmiş ve şehrin ulemasından kişileri yanına çağırılmış. Bunun üzerine Nasreddin Hoca da Timur'un huzuruna varmış. Timur ona: “Hoş geldin Hoca Efendi. Sana bir vazife vereceğim. Cuma günü, bir çayırda benim askerime çorba, pilav ve helvadan oluşan bir yemek vereceksin”, der. Hoca kabul eder ve huzurdan ayrılır. Cuma günü Hoca, Akşehir'de, Öksürük Taşı'nın bulunduğu çayırda, sacayağı üzerine bir kazan koyar ve altına bir mum yakar. Durum Timur'a anlatılır? Timur öfkelenir. Nasreddin Hoca Cuma namazından sonra kazanın yanına gelir. Kapağını kaldırır ki içinde fıkır fıkır kaynayan bir çorba. Bütün karavanalar doldurulur. Durumu gören Timur Hoca'ya: “Pilav da hazır mı Hoca?” diye sorar. Hoca: “Bismillah”, der ve kazanın kapağını tekrar kaldırır ki içinde nefis bir pilav. Askere dağıtılır. Sonra da Hoca tekrar kazanın kapağını açar içindeki helvayı da dağıtırlar. Durumu gören Timur, Hoca'ya: “Askerlerimi doyurdun ama atlarım açtır. Onları da doyur”, deyince Hoca: “Peki Hükümdarım”, der ve atların torbalarını getirenlerle mezarlığa yönelir. Bir kabrin başına gelir ve askerlere: “Açın şu kabri”, der. Kabri açarlar. İçerisi yılan kaynamaktadır. Hoca, Timur'a: “Hükümdarım, cesur askerleriniz yılanları atların torbasına doldursun”, deyince Timur: “Hoca Efendi ben seni sınadım. Büyüklüğüne veliliğine hürmetim var ve Akşehir'den de çekip gideceğim.” demiş ve şehri terk edip gitmiş.”³⁰⁷

4.4.19. Yaşlı At

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

³⁰⁶ Ae., s. 95.

³⁰⁷ Duman, age., 2008, s. 326.

“**Timurlenk**, Nasreddin Hoca’ya yaşlı bir at hediye etmiş. Hoca, atın kulağına eğilip bir şeyler söylemiş, sonra da kendi kulağını atın ağzına yaklaştırmış, dinler gibi yapmış. Bunu gören **Timur**, Hoca’ya ne yaptığını sormuş. Hoca: “Atla konuştum, hükümdarım”, demiş. **Timur**, tekrar sormuş: “Hoca, atla ne konuştun?” Nasreddin Hoca şöyle cevap vermiş “Ata dedim ki: Ey ruhumun ruhu/ Tanır mısın Hazreti Nuh’u. At da bana şu cevabı verdi: Sırrımı ifşa etme aleme/Sırtımla taş taşıdım Hazreti Adem ‘e.””³⁰⁸

4.4.20. Şimdi Sorulmaz

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

“**Timurlenk**, bir gün, Hoca’ya: “Beni nasıl bilirsin?” diye sorar. Hoca: “O sual şimdi sorulmaz”, der. **Timur**: “Ne vakit sorulur? deyince Hoca: “Cemaat tabutunun başında el bağladığı zaman”, der.”³⁰⁹

4.4.21. Üç Yıl Sonra Kim Öle Kim Kala

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Hoca, eşeğine okuma öğretmek karşılığı yüz altın almış ve üç yıl da süre istemiş. Ona: “ Üç yıl sonra **Timur** seni öldürür, korkmuyor musun?” demişler. O da: “Canım üç yıla kadar ya **Timur** ölür, ya eşek ya ben”, demiş.”³¹⁰

4.4.22. Adı Nasreddin Efendi’dir

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

“Bir gün Hoca Timur’un yanına gider. Timur, Hoca’yı sevdiğinden kaç baş [kişi] horantası [aile halkı] olduğunu sorar. Hoca dahi on baş olduğunu söyler. Bunun

³⁰⁸ Ae., s. 306.

³⁰⁹ Ae., s. 315.

³¹⁰ Ae., s. 325.

üzerine nefer başına yüz akça verilmesini Timur vekil-harcına buyurur. Hoca bin akçayı aldıktan sonra yine Timur'un yanına giderek, horantasından bir baş unutulduğunu söyler. Timur: "Adı ne?" diye sorunca: "Adı Nasreddin Efendi'dir", demiş."³¹¹

4.4.23. Ona da Ben Yaptım

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

"Timurlenk, Nasreddin Hoca'nın cesaretini ölçmek için bir gün, yanındaki iyi nişancılardan birine Hoca'nın cesaretini denemesini emreder. Hoca'yı bir meydanda hedef olarak dimdik durdururlar. Kollarını açıp hareketsiz durmasını isterler. Timur nişancısına, Hoca'nın bacaklarının arasına, kavuğuna ve kaftanına nişan alarak ok atmasını söyler. Timur'un emrini yerine getirir ama Hoca'nın da korkudan beti benzi atar. Sonunda Timur, Hoca'nın cesaretini takdir ederek, kendisine bir kaftan ve bir kavuk verilmesini emreder. Bu arada Hoca bir de çakşır [şalvar] ister. Timur çakşıra bir şey yapılmadığını söyleyince Hoca: "Ona da ben yaptım", der."³¹²

4.4.24. Nezleyim

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

"Timurlenk, Akşehir'de karargâh kurunca şehir halkı adına Nasreddin Hoca ile eşraftan iki kişi hatır sormaya gittiler. Şerbetler içilip sohbet edildikten sonra Timur sormuş "Sarayımlı nasıl buldunuz?" Beylerden biri cevap vermiş "Çok güzel ama fena bir koku var." Timur çok kızmış ve yanındakilere: "Alın şu adamı, boynunu vurun", demiş ve öteki beye dönmüş: "Koku var mı?" diye sormuş. Adam korkudan: "Ne münasebet efendimiz, misk ü amber kokuyor", deyince Timur gene kızmış: "Neresi mis kokuyor dalkavuk herif! Alın şunun da boynunu vurun!" demiş. Sonra aynı soruyu

³¹¹ Ae., s. 330.

³¹² Ae., s. 335.

hocaya sormuş. Hoca bakmış pabuç pahalı: “Vallahi hükümdarım ne diyeyim, nezleyim burnum koku almıyor”, demiş.”³¹³

4.4.25. Ne Olur Ne Olmaz

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Pazar yerinde herifin biri gelip Nasreddin Hoca'nın ayağına basmış. Hoca, herife sormuş: “Timur'la akrabalığın var mı?” Adam: “Yok”. Hoca: “Peki ya vezirleriyle, filân.” Adam: “Onlarla da yok.” Hoca: “Subaşıyla, zaptiyeleriyle.” Adam: “Onları da tanımam”, deyince, Nasreddin Hoca, ona şöyle bağırarak “Ulan! Öyleyse çek şu ayağını, ayağımın üzerinden!””³¹⁴

3.4.26. Ne Zaman?

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Bir gün, Timurlenk, Nasreddin Hoca'yı karşısına almış, konuşurken Hoca'nın, cübbesinde gözüne ilişen deliğe dalgınlıkla parmağını sokup karıştırmağa başlamış. Delik büyüdükçe büyümüş. O sırada Timur, Hoca'ya sormuş “Bir adamın aklını oynattığı ne zaman anlaşılır?” Hoca şu cevabı vermiş: “Yanında oturduğu adamın cübbesini parmağı ile deldiği zaman.””³¹⁵

4.4.27. Timurlenk'e Bir Cevap

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Nasreddin Hoca, bir gün, Timur'un yanındaymış. Timur, o sırada, kendisine hizmet verecek bir köle seçmekte imiş. Köleleri tek tek karşısına çıkarmışlar ama Timur hiç birisini beğenmemiş. Bunun üzerine Nasreddin Hoca, Timur'a: “Siz bilirsiniz ama,

³¹³ Ae., s. 357.

³¹⁴ Ae., 359.

³¹⁵ Ae., 359.

*şu en son getirdikleri köle hiç fena değildi”, demiş. Timur: “Gülerken otuz iki dişi görünüyor. Hoşuma gitmedi”, deyince, Hoca, şöyle cevap vermiş: “Aman Devletlim! Bu bir kusur sayılmaz. Zavallı kapınızda çalışırken gülecek değil ya.”*³¹⁶

4.4.28. Eski Kürk

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

*“Timur Nasreddin Hoca'nın ne denli şakacı, hoşsohbet biri olduğunu anladıktan sonra kendisi de Hoca'ya bir şaka yapmak istemiş. Hoca'ya, kendisine bir hediye vereceğini söylemiş ve bir-iki gün sonra da lime lime olmuş eski bir kürk vermiş. Niyeti, Hoca'nın bu hediye için nasıl bir tepki göstereceğini öğrenmekmiş. Nasreddin Hoca, hediyeyi almış, hiç sesini çıkarmamış. Birkaç gün sonra da kürkün üzerine: “La ilahe illellah” yazdırarak giymiş. Timur, kürkün üzerindeki yazıyı görünce, Hoca'ya: “Hoca, sen müslüman değil misin? Hani bunun ‘Muhammeden Resullulah’ı”, diye sormuş. Nasreddin Hoca, bu soruya şu cevabı vermiş “Efendimiz, hediye olarak lütfettiğiniz kürk o kadar eski ki, dikildiğinde Peygamberimiz henüz doğmamıştı.”*³¹⁷

4.4.29. Dağına Göre Kış

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Hoca'nın kadılığında Akşehirliler hep birlikte huzuruna gelmişler.

– Dertlerimize çare olur, haksızları, hırsızları cezalandırırsın. Bu Aksak Timur başımızın belası kesildi, herifin astığı astık, kestiği kestik... Ne olur, onun gazabından bizi kurtar, demişler.

Hoca ne yapsın? Bunca insan korku içinde yaşıyor. Dayanamamış, Timur'un huzuruna çıkmış.

³¹⁶ Ae., s. 360.

³¹⁷ Ae., 370.

Timur, Hoca' nın ağzını aramak için sormuş:

– Söyle bakalım Hoca, adil miyim zalim mi?

Hoca bakmış, durum nazik. Yanlış bir söz söylese kavuğu kanla dolacak.

– Hişkârım, demiş, Allah, dağına göre kış verir!”³¹⁸

4.4.30. Sahte Binici

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Bir gün Hoca'nın yolu bir hana düşmüş. Handakiler koyu bir sohbe dalmışlar. Memleketin sayılı binicileri anılarını anlatıyormuş. Hoca bu, o da kendini bu coşkulu sohbe kaptırıp anlatmaya koyulmuş:

– Timur, bir gün yanında azgın mı azgın bir Arap atı ile çıkageldi. Atı yarına eyerleyin, diye buyurdu.

Lâkin neredeyse on asker ehli/eştirmeye çalıştıysa da bir türlü yola getiremedi. Dayanamadım, yardım edeyim, dedim.

Hoca lafını sürdürürken, hana çok iyi tanıdığı biri giri vermesin mi? ... Hoca, ne yapsın, sözünü tamamlayıvermiş;

– Arap atı bu, tabi ben de dizginleyemedim!”³¹⁹

³¹⁸ (Çevrimiçi) <http://www.nasretinhoca.info>, 04. 05. 2016.

³¹⁹ (Çevrimiçi) <http://www.nasretinhoca.info>, 04 Mayıs 2016.

V. BÖLÜM: NASREDDİN HOCA FIKRALARININ SENKRONİK ve DİYAKRONİK AÇIDAN İNCELENMESİ

13. yüzyıldan günümüze kadar tarihî süreç içerisinde Nasreddin Hoca fıkralarının değişime maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkraların hangisinin gerçekten ona ait olduğunu tespit etmek elbette güç bir iştir. Zira sözlü, yazılı ve elektronik ortamda yüzlerce çeşitlemesi olan Nasreddin Hoca fıkralarının sayısı günden güne artmaktadır. Nasreddin Hoca adına bağlanan bir fıkranın tespit edilen tüm varyantlarının incelenmesi durumunda dahi, en eski çeşitlemenin hangisi olduğu kesin olarak tespit edilemeyecektir. Bizim bu çalışmadaki amacımız tarihî-coğrafi fin metodolijstlerinin yaptığı gibi urforma ulaşmak değildir. Esas amacımız, genel fıkra tipi olan Nasreddin Hoca'nın adına bağlanan fıkraların zamana olan uyumunu ve bu uyum ile Nasreddin Hoca'nın genel fıkra tipi olmasındaki ilişkiyi göstermektir.

Bu bölümde yer alan fıkralar da bahsettiğimiz amaca yönelik olarak senkronik ve diyakronik yöntemlerle değerlendirilmiştir. İncelediğimiz fıkralar yazma eser, taş baskı/matbu eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortam olmak üzere dört farklı ortamda zemin bulan Nasreddin Hoca fıkraları arasından seçilmiştir. Ele alınan fıkraların öncelikle en eski tarihli çeşitlemesi tespit edilmiş; diğer ortamlarda yer alan çeşitlemeler de en eski metne kıyasla yapı unsurları, biçim ve muhteva özellikleri açısından en farkmetinler arasından seçilmiştir. Böylece bir fıkranın farklı yüzyıllarda ve farklı kültür ortamlarında metnin yapı unsurları (kişi kadrosu, olay örgüsü, zaman ve mekân), dil ve muhteva özellikleri bakımından nasıl bir değişim gösterdiği örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Örnek olarak ele alınan fıkraların alıntılandığı yazma eserlerin bir kısmının istinsah tarihi bilinmemektedir. Ayrıca Pertev Nailî Boratav'ın "Nasreddin Hoca" adlı eserinden örnek olarak alınan çeşitlemelerin kaçınıcı yüzyıla ait olduklarının yanı sıra

hangi yazmada yer aldığı bilgisine de ulaşılammıştır.³²⁰ Fakat Nasreddin Hoca yazmaları geleneğinin 16. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısında sona erdiği bilindiği için çeşitlemelerin kıyasında bu zaman aralığı dikkate alınmıştır. Bunun dışında matbu/taş baskı eserler 19. yüzyılda, Latin harfle basılmış eserler genellikle 20. yüzyılda, elektronik ortam ise 21. yüzyıl olarak tarihlendirilmiş ve çeşitlemeler bu tarihlere göre değerlendirilmiştir.

Matbu eserlerde yer alan çeşitlemelere örnekler genellikle 1837 baskı tarihli “Letaif” adlı eserden seçilmiştir. Bu eserde yer alan fıkraların 1750 yılında istinsah edilen Menâkıb-ı Nasreddin Efendi adlı yazmadaki fıkralarla neredeyse birebir aynı olması sebebiyle mümkün olduğunca bu iki eserden aynı anda örnek alınmamaya çalışılmıştır.

İncelenen fıkralara tarafımızca genel bir başlık verilmiş; fıkraların çeşitlemelerine verilen başlıklar ise kaynak olarak kullanılan eserlerden aynen alıntılanmıştır. Eğer bu eserlerde başlık kullanılmamışsa, ilgili çeşitlemelere tarafımızdan herhangi bir başlık verilmemiştir.

5.1. Fıkra Örnekleri

5.1.1. Kedi Ciğeri (Eti) Yedi!

Yazma Eser- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

“Hikâyet: Birgün Hoca yabana gitmek murad idüp baltasın bir sepet içine [31a] koyup kilidledi. Avrâtı Hoca'ya eyitti: “Baltayı kimden saklarım?” dedi. Hoca eydür: “Kediden saklarım.” Avrât eydür: “Kedi baltayı n'eyler?” Hoca eyitdi: “İki okkalık ciğere tamah iden kedi kırk akçalık baltayı almaz mı?” demiş.”³²¹

³²⁰ Bu durum, Boratav'ın yazdığı eserle birlikte kaynak aldığı yazmalara dair bilgileri yayınevine göndermesine rağmen bunların kitaba eklenmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, age., 2008, s. 77.

³²¹ Ae., s. 198.

Matbu Eser- Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâîfi ve Kenarında Râzınihân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri (1869- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Hoca her zaman ciger götürse, karısı oynaşına virirmiş. Hoca ahşam vakti geldikde önüne hamır mancası kormuş. Bir gün sual ider kim: “A karı, ben hergün ciger getiriyorum. Nereye gidiyor?” Karı cevap virir ki: “Bütün kedi kapar.” Hoca kalkub baltayı sandık içine koyub kilidler. Avrati: “Hoca baltayı kimden saklıyorsun?” didikde, hoca: “Kediden saklarım.” Karı dir ki: “Kedi baltayı neyler?” Hoca aydur: “İki akçelik cigere tama iden kedi, kırk akçelik baltayı almaz mı?”, dimiş.”³²²

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Bizim Tekir Nerede: Hoca'nın canı bir gün etlice bir yahni ister. Kasaba gidip iki kilo et alır ve eve gönderir.

Hoca'nın karısı yahniiyi pişirirken komşuları çıkagelir. Gözü gönlü tok, eli açık olan kadıncağız komşularına yahni ikram eder. Yemeğin tamamını yer-içer öyle evlerine dönerler.

Bütün gün yahni özlemiyle akşamı zor eden Hoca evine döner. İştahla oturur sofraya. Biraz sonra karısı önüne bir tabak bulgur aşıyla bir kaşık koymaz mı? Hoca hiddetlenerek sorar ne olup bittiğini...

“Efendi!” der karısı. “Eti bizim tekir yedi.”

Bu sözü duyan Hoca sinirlenerek eline bir sopa alır ve Tekir'i aramaya koyulur. Bir süre sonra Tekir görünür; bir deri, bir kemik... Yürüyecek gücü yok, iskelet gibi... Hoca şaşkın şaşkın:

- Hatun yahnilik eti şu bizim Tekir mi yedi? Diye sorar. Karısı da:

³²² Yusuf Ziya Sümbüllü, “Taş baskısı Bir Letâif-i Nasreddin Hoca Kitabı Üzerine”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008. s.16.

- Evet Efendi, o huzur yedi. Diye cevap verir.

Bunun üzerine Hoca alır eline el terazisini ve tartar kediyi. Tam iki kilo çeker Tekir. Bunun üzerine karısına şöyle çıkarır Hoca:

-Hatun! Şu gördüğüm bizim Tekir tam iki kilo geldi. Öyleyse yahnilik et nerede? Şayet bu et ise, bizim Tekir nerede?”³²³

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin hoca ekmeğini denizden çıkarmaktadır. Günün birinde kocaman bir balık tutar. “Dur şunu hanıma götüreyim, güzelce pişirsin akşam yiyelim oh miss.” der. Hanımı balığı alır. Eşi gelmeden güpegündüz yer bitirir. Akşam eve gelen Nasreddin Hoca hazin sonla karşılaşır. Balık ortada yoktur.

-Balık nerde hanım?

-Hepisini ben yedim bey.

Nasreddin Hoca eşini kantarda tartar. Evlendiğinde filinta gibi olan eşi artık kemiksiz 95 kg. çekmektedir.

-Hanım hanuum. Balığı boşver. Eğer bu sensen, evlendiğim kadın nerde??”³²⁴

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“Kedi eti yedi” fıkrası meşhur Nasreddin Hoca fıkralarından biridir. Örnek metinler incelendiğinde fıkranın bilinenden çok daha farklı çeşitlemelerinin olduğu görülmektedir. Fıkranın “Menâkıb-ı Nasreddin Efendi”de yer alan çeşitlemesinin olay örgüsünde bir kopukluk olduğu tahmin edilmektedir. Zira fikra ilk okunduğunda yabana

³²³ M. Sabri Koz, **Nasreddin Hoca'dan Fıkralar**, 1978. s. 72-73.

³²⁴ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasreddin-hoca-fikralari--38785?p=19>, 12 Ocak 2017.

giderken baltasını kediden saklayan Nasreddin Hoca'nın, kedi için "İki okkalık ciğere tamah eden..." tanımlasını neden yaptığı anlaşılamamaktadır. Nasreddin Hoca'nın bu tanımlamayı yapması için kedinin evdeki ciğeri yediğini görmesi veya duyması gerekmektedir. Fıkranın 1869 tarihli "Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri" adlı taş baskı eserde yer alan çeşitlemesi, bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Çünkü bu çeşitlemede, Nasreddin Hoca'nın baltasını kediden saklamasının sebebi ifade edilmektedir. Burada Hoca, - karısının açıklamasına göre-eve götürdüğü ciğerleri yediği için baltasını kediden saklamaktadır.

Latin harflerle basılmış eserde bu fikranın yaygın olarak bilinen çeşitlemesi yer almaktadır. Bu çeşitleme yazma eserle kıyaslandığında ilk göze çarpan farklılıklar; ciğerin yerini etin alması, Nasreddin Hoca'nın eti kasaptan alması ve kendi getirmeyip birisiyle eve göndermesi, karısının eti komşularıyla birlikte yemesidir. Asıl fark ise fikranın son bölümünde yer almaktadır. Diğer çeşitlemelerden farklı olarak bu fıkrada eti kedinin yediğini duyan Nasreddin Hoca balta saklamaya gitmemektedir; zira ortada bir balta yoktur. Onun yerine Nasreddin Hoca kediyi aramakta, bulduğu vakit tartmakta ve eti kafanın yemediğini anlaması üzerine öz ifadeyle "Kedi buysa et nerde, et burdaysa kedi nerde?" demektedir.

Elektronik ortam fıkrasında ise tema aynı olmakla beraber olay örgüsü diğer çeşitlemelerden tamamen farklıdır. Burada ciğerin yerini Nasreddin Hoca'nın denizden tutup getirdiği balık almış; balığı da kedi değil Nasreddin Hoca'nın karısı yemiştir. Buna bağlı olarak da Nasreddin Hoca kediyi değil de karısını tartmakta ve karısının kilosunu evlendikleri ilk yıllardaki kilosuyla kıyaslamaktadır.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde ana karakterler Nasreddin Hoca ve karısıdır. Bunlara taş baskı eserde Nasreddin Hoca'nın karısının oynaşı, Latin harflerle basılmış eserde Nasreddin Hoca'nın komşuları eklenmiştir.

Mekân:

Fıkranın ana mekânı Nasreddin Hoca'nın evidir. Bu mekânın yanına, elektronik ortamda “deniz kenarı”; “Bizim Tekir Nerede?” fıkrasında da “kasap ve komşuların evleri” eklenmiştir. Bunun dışında yazma eserde “yaban” gibi belirgin olmayan mekânlara ve genel olarak baltayı saklama yeri ifade edilirken dolap, sandık içi, musandıra gibi ayrıntılı mekân ifadelerine yer verilmiştir.

Zaman:

“Bir gün” ifadesinin dışında taş baskı eserde “her zaman, akşam vakti”, “her gün” ; Latin harfle basılmış eserde “bütün gün”; elektronik ortamda “günün birinde, akşam” gibi belirsiz zaman ifadeleri kullanılmıştır.

5.1.2. Ben Zaten İncektim

Yazma Eser

a) Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II- ty.)

“Hikâyet: Bir gün, merhum Hoca Rahmetullahi aleyh merkebe binmek murat eder. Sıçrayıp üzerine bineyim derken öte canibe düşer. Dört yanında olan oğlancıklar gidip gülüştüler. Hoca göz açıp eyitir ki: “[Ne] gülersiniz oğlancıklar? Evvel de yerde idim, yine yere düştüm.” demiş.”³²⁵

b) Hazâ Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması- ty.)

“Hikâyet: Bir gün yine Hoca çıplak, semersiz [eşeğe] bindikde ayaklar yere değip, evvel de yerde idim, şimdi dahi yerdeyim, demiş.”³²⁶

³²⁵ Duman, **age.**, s. 243.

³²⁶ **Ae.**, s. 255.

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca bir ata binmek murad edinir. Yüksek olduğundan binemez. “Hay gidi neket” deyip ardına bakar görür ki kimse yoktur, kendi kendi [si] ne eyitti: “Evvel de hırlı uğursuz değil idin.” demiş.”³²⁷

Latin Harfle Basılmış Eser (20. ve 21. Yüzyıl)

“At Yıkıldı Ben de iniverdim: Nasreddin Hoca bir gün ata binmiş, koşturmaya başlamış. Nasıl olduysa Hoca attan düşmüş. Görenler, Hoca’nın yanına varmışlar: “Nasıl oldu?” diye sormuşlar. Hoca da: “At yıkıldı, ben de iniverdim”, demiş.”³²⁸

“Ben Zaten İnecektim: Hoca bir gün eşeği ile yolda giderken hayvan ürker ve Hoca’yı sırtından yere düşürür. Çoluk çocuk, kadın erkek toplanırlar başına; alay edip gülmeye başlarlar. Hoca hiç bozuntuya vermez:

-Ne gülüyorsunuz canım, ben zaten inecektim.”³²⁹

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin Hoca’ nun bir gün tuzu bitmiş. Almış eline fincanını, 2. kattaki evinden üst kattaki komşusuna çıkıp tuz isteyecekmış. “Neyse...” demiş, “Asansörle çıkayım.” Binmiş asansöre, tam zile basacakken asansörü zemin kattan çağırılmışlar. Hay Allah demiş Nasreddin Hoca. İnmiş zemin kata. Zemin kata geldiğinde bir bakmış küçük çocuklar. Elindeki fincanı gören çocuklar:

-He he Nasreddin Hoca, yukarı çıkacaktın herhalde? diyerek aralarında eğlenmişler. Nasreddin Hoca da hiç altta kalır mı? En yapıştırmış cevabı:

-Ben zaten inecektim! Sonra da, “Hazır inmişken bakkala gideyim bari.” demiş; bakkala gitmiş.”³³⁰

³²⁷ M. Sabri Koz, ed.Nasreddin Hoca’ya Armağan, Oglak Yayıncılık, 1996. s. 379.

³²⁸ Duman, age., 2008, s. 329.

³²⁹ Koz, age., 1978. s. 18.

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“Ben zaten inecektim” fıkrası, Nasreddin Hoca ile bütünleşmiş fıkralardan biridir. Bu fıkra, Nasreddin Hoca’nın at veya eşekten düşmesi (veya hayvana binememesi) sonucunda, düştüğü gülünç durumdan kendini kurtarmak için çeşitli sebepler üretmesi üzerine kurgulanmıştır.

Fıkranın, “Menâkıb-ı Nasreddin Efendi”, “Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Elmalı Yazması)” gibi yazmalar başta olmak üzere birçok ortamda, burada paylaştığımızdan daha fazla çeşitlemesi vardır. Fakat burada tüm çeşitlemeler ele alınmamıştır. Fıkranın yaygın olarak bilinen çeşitlemesi ise Latin harfle basılmış eser başlığında sunduğumuz “Ben zaten inecektim” fıkrasıdır.

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II) adlı yazmada Nasreddin Hoca, fıkranın yaygın olarak bilinen çeşitlemesinden farklı olarak, daha eşeğe binmeden yere düşmüştür. Bu sebeple de etrafında gülüşen çocuklara “Ben zaten inecektim” yerine “Evvel de yerde idim, yine yere düştüm.” demektedir.

Hazâ Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)’de ise Nasreddin Hoca’nın biniti eşektir. Diğer çeşitlemelerin bazılarında Nasreddin Hoca, yüksek olduğundan dolayı eşeğe binmeyi beceremezken, burada Nasreddin Hoca’nın eşeğe bindiği fakat eşek semersiz olduğu için ayaklarının yere değdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu fıkrada Nasreddin Hoca’nın eşekten düşmesi veya eşeğe binememesi durumu söz konusu değildir. Fakat olay örgüsü farklı olsa da Nasreddin Hoca yine “Evvel de yerde idim, şimdi de yerdeyim.” ifadesini kullanmaktadır.

Matbu eserde Nasreddin Hoca’nın biniti at değil eşektir. Burada da Nasreddin Hoca’nın at veya eşekten düşmesi söz konusu değildir. Nasreddin Hoca ata yüksek olduğu için binememekte ve bu durumu etrafında var olduğunu düşündüğü kimselere

³³⁰ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=24>, 13 Ocak 2017.

“nekbet (talihsizlik)” ile açıklamaktadır. Fakat etrafta kimsenin olmadığını görünce öz eleştiri yaparak, “Evvel de hırlı uğursuz değil idin.” demek suretiyle kendi kendini yalanlamaktadır. Bu söz, farklı bir anlam içerse de “evvel de yer idin” sözünü çağrıştırmaktadır.

Latin harfle basılmış eser başlığında paylaştığımız ilk örnekte Nasreddin Hoca'nın biniti yine attır ve Nasreddin Hoca at hızla giderken yere düşmüştür. Burada Nasreddin Hoca, aslında attan düşmediğini, atın yıkılması sonucu kendi isteğiyle yere indiğini “At yıkıldı ben de iniverdim” sözüyle açıklamakta ve böylece kendini düştüğü gülünç durumdan kurtulmaya çalışmaktadır.

Latin harfle basılmış eser başlığında paylaştığımız diğer örnek ise fıkranın yaygın olarak bilinen çeşitlemesidir. Burada Nasreddin Hoca eşeğe binmiş fakat bir süre sonra yere düşmüştür. Burada Nasreddin Hoca'nın eşekten düşmesi, hayvanın ürkmesiyle açıklanmaktadır. Düşme eylemi gerçekleştikten sonra da Nasreddin Hoca, o meşhur “Ben zaten inecektim.” sözünü söylemektedir.

Elektronik ortamda ise aynı fıkra bambaşka bir olay örgüsüyle karşımıza çıkmıştır. Fakat burada da yine Nasreddin Hoca'nın kendini düşmüş olduğu gülünç durumdan kurtulmak için gösterdiği çaba söz konusudur. Bu çeşitlemenin sonunda da Nasreddin Hoca yine “Ben zaten inecektim.” sözünü söylemektedir.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın tüm çeşitlemelerine bakıldığında Nasreddin Hoca'nın yanında “oğlancıklar, şakirdler, küçük çocuklar” gibi, adı zikredilmeyen şahısların yer aldığı görülmektedir. Bunların dışında “kimse, görenler, çoluk çocuk, kadın erkek” gibi belgisiz şahısların da var olduğu anlaşılmaktadır. Fıkranın ikinci kahramanı olan “at” / “eşek” de insan dışı varlık olarak kişi kadrosuna dâhil edilebilir.

Mekân:

Elektronik ortam fikrası hariç fikranın hiçbir çeşitlemesinde belirli bir mekân yoktur. Fakat at/eşeğe binme işinin bahçe gibi halka açık bir mekânda gerçekleştirilebileceği tahmin edilmektedir. Elektronik ortamda ise “Nasreddin Hoca’nın 2. kattaki evi”, “üst kattaki komşusu(nun) evi”, “zemin kat”, “asansör” ve “bakkal” gibi kapalı mekânların adı geçmektedir.

Zaman:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesi kullanılmamaktadır. Fakat elektronik ortam fikrasında geçen “asansör” gibi anakronik ifadelerden anlaşıldığı üzere fıkradaki olayların gerçekleştiği tarih diliminin 19. yüzyıl sonrası olduğu değerlendirilebilir. Fakat Nasreddin Hoca’nın yaşamış olduğu zaman dilimi (1208-1284) düşünüldüğünde, bu durumun tarihî gerçeklerle örtüşmediği görülmektedir.

5.1.3. Kazan Doğurdu

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Bir gün Hoca konşulukdan bir kazan alır. Maslahatı yetdükden sonra içine bir küçük kazan koyup sâhibine getirür. Sâhibi aydur: “Bu nedür?” Hoca aydur: “Kazanunuz doğurdi; alun.” der. Alurlar, giderler.

Bir gün Hoca’ya yine kazan lâzim gelür. İster; verürler. Bu kere alır; artuk getirmez. Kazan sâhibi aydur: “Neçün getirmezsin?” Hoca aydur. “Kazan öldi.” Herif aydur: “Hiç kazan ölür mi?” der. Hoca aydur: “Ya hiç kazan doğurur mı?””³³¹

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca komşusundan bir kazan alıp işini gördükten sonra kazanın içine bir küçük tencere koyup getirip sahibine verdikte herif görür ki kazanın içinde bir küçük tencere vardır. “Bu nedir Hoca?” der. Hoca, “Kazan doğurdu.”

³³¹ Boratav, age., 2006, s. 155.

dedikte herif tencereyi kabullenir. Yine bir gün Hoca kazanı ister, alıp evine getirip kullanır. Kazan sahibi bakar, bir gün beş gün, yok; kazan gelmedi. Hoca' nın evine gelip dakk-ı bâb eyledikte Hoca kapıya gelip “Ne istersin?” dedikte “Kazanı” dedi. Hoca eydür: “Sen sağ ol, kazan merhum oldu. Herif eydür: “Hoca Efendi, hiç kazan ölür mü?” dedikte “Ya doğurduğuna inanırsın da öldüğüne inanmaz mısın?” demiş.”³³²

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Kazan Öldü Deyince...”

Hoca komşusundan bir kazan ister. İşini bitirince de şaka olsun diye içine bir tencere koyarak geri götürür. Tencereyi gören komşusu “ Bu da nesi Hocam?” der. Hoca da, “Kazan gebeymiş, bize gelince bunu doğurdu.” Diye cevap verir. Adam “Pek iyi.” diyerek alır kazanla tencereyi.

Bir süre sonra yine kazan ister Hoca. Ama bu kez geri götürüp vermez. Birkaç gün sonra komşusu Hoca'nın evine gelip kazanını ister. Hoca, “Sizin kazan sizlere ömür... Geldiği gün ölüp gitti. Başınız sağolsun.” der. Adam da gülererek, “A Hocam,” der “Hiç kazan ölür mü?” Bunun üzerine Hoca şöyle konuşur: Komşu, komşu; kazanın doğurduğuna inandın da, neden öldüğüne inanmıyorsun?”³³³

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Bir gün bir Nasrettin Hoca bir Van Hoydonk'la I Know This Bank from Hollanda'ya gitmiş. Ak akçe kara gün içindir demiş paralarını bankaya yatırmış. Gel zaman git zaman vakit epey olmuş. Gitmiş bakmış bankaya akçeler dolar olmuş kıymetlenmiş. Çok sevinmiş. Demiş ki Hollanda bankasındaki memur: “Senin akçeler hostayn ineği gibi semirdi, akçeler metamorfoz geçirdi dolar oldu.” demiş. Hoca sevinmiş. Biraz daha bekleyim sonra çekeyim paramı bakarsın pound olur demiş.

³³² Koz, age., 1996. s. 382.

³³³ Koz, age., 1978. s. 58-59

*Gel zaman git zaman sonra bankaya bu sefer Bülent diye bir arkadaşıyla birlikte gitmiş. Vezneye geldiğinde memur Hoca'yı bu kez tanımazdan gelmiş, salağa yatmış. Hoca paralarının akıbetini sormuş. Veznedeki bayan: "Ne parası?" demiş, "Pama mara yok." demiş. Hoca: "Bre kancık demiş, nasıl olur hani dolar olmuşlardı?" demiş. Vezne de: "Haaa, o meseleee..." demiş. Biz o paraları Frank de Bur'a verdik demiş. Hoca nasıl olur deyince, veznedar da: "Yabancı değil Frank de Bur" deyince, bizimkinin mumlari sönmüş (o zaman elektrik yok ya, aspanya daha icat olunmamış ki atsin)."*³³⁴

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

"Kazan Doğurdu" fıkrasının temelinde "olağan dışı olmasına rağmen insanların menfaatlerine uygun bir şekilde gelişen hadiselerin sebebini sorgulamazken, çıkarlarına ters bir şekilde gerçekleşen olayların sebebini hemen sorgulaması" eleştirilmektedir. Elektronik ortam dışında tüm çeşitlemelerde olay örgüsü bu temel üzerine kurgulanmıştır. Çeşitlemeler arasındaki en belirgin fark, komşusu ile arasında geçen söyleşmede Nasreddin Hoca'nın kullandığı ifadelerdedir. Nasreddin Hoca'nın farklı çeşitlemelerde kurduğu cümleler; "Kazanunuz doğurdu alun.", "Kazan doğurdu.", "Kazan gebeymiş, bize gelince bunu doğurdu." ve "Ya hiç kazan doğurur mı?", "Ya doğurduğuna inanırsın da öldüğüne inanmaz mısın?", "...kazanın doğurduğuna inandin da, neden öldüğüne inanmıyorsun? şeklindedir.

Elektronik ortamda ise olay örgüsü tamamen değişmiştir. Bu fıkrada çıkarını korumak için karşıdakini sorgulayan kişi, Nasreddin Hoca'nın kendisidir. Fıkra, temelde aynı mesajı vermekle beraber 2003 yılında bir banka için (Finansbank) çekilen reklam filminin "Kazan Doğurdu" fıkrasına uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Gerçek hayatta Bu reklam filminde oynayan ve dönemin futbolcuları arasında yer alan Hollandalı (Pierre) Van Hooijdonk, Frank de Bur ve millî takım kaptanı Bülent (Korkmaz); fıkrada

³³⁴ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=6>, 13 Şubat 2017.

Nasreddin Hoca'yla birlikte şahıs kadrosuna dâhil olmuşlardır. Reklam filminde Frank de Boer'un "I Know This Bank from Holland (Ben bu bankayı Hollanda'dan biliyorum.)" ifadesi, fıkradaki bankanın adı olmuştur. Burada kazanın doğurması ve ölmesi değil de Nasreddin Hoca'nın akçelerinin önce dolara dönüşmesi sonra da başkasına verilmesi söz konusudur. Bu fıkra, diğer çeşitlemelerde yer alan "Ya doğurduğuna inanırsın da öldüğüne inanmaz mısın" gibi ders verici bir ifadeyle bitmemektedir.

Kişi Kadrosu:

Elektronik ortam dışındaki tüm çeşitlemelerin şahıs kadrosunda "Nasreddin Hoca" ve "komşusu" yer almaktadır. Elektronik ortamda ise mesleğe bağlı karakter olarak değerlendirebileceğimiz "vezneci (bankadaki bayan memur)" ile anlatıda ismiyle anılan iki şahıs "(Pierre) Van Hooijdonk Hoydonk" ve "Frank de Boer" yer almaktadır.

Mekân:

Yazma eserde bir mekân adı geçmemektedir fakat olay örgüsünden yola çıkılarak mekânların "Hoca'nın evi" ve "komşusunun evi" olduğunu söylemek mümkündür. Matbu eser ve Latin harfle basılmış eserde komşusunun evi net olarak ifade edilmemekle beraber "Hoca'nın evi" belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Elektronik ortam fıkrasında ise olay örgüsünün farklılaşmasına bağlı olarak mekân tamamen değişmiştir. Burada adı geçen tek mekân bankadır.

Zaman:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde "bir gün", "bir gün beş gün", "bir süre sonra", "gel zaman git zaman sonar" gibi belirsiz zaman ifadeleri yer almaktadır. Bununla birlikte elektronik ortam fıkrasında yer alan kişilerin gerçekte yaşadığı zaman dilimiyle

Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu zaman dilimi birbirine uymamaktadır. Zira Nasreddin Hoca 13. yy.'da yaşamış; Van Hoydonk (d. 1969) ve Frank de Boer (d. 1970) ise Nasreddin Hoca'da yedi asır sonra dünyaya gelmişlerdir. Fıkranın esin kaynağı olan reklam filmi ise 2003-2005 yılları arasında çekilmiştir.

5.1.4. Ye Kürküm Ye

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Bir gün Nasraddîn Hoca düğüne varur. Düğüne gelen kibârı serîre teklif ederler. Nasraddîn Hoca'ya kimse teklif eylemez. Karnı da aç. Hele ne hâl ise yiyüp kalkar gider. Bir gün yine Nasraddîn Hoca'yı düğüne çağırırlar. Bu kez varur, kiminden kürk, kiminden kavuk, kiminden kaftan, kiminden kuşak, kiminden at, pusat, eğerli, sîm raht ile ve atının yanında bir sarrâç (?) hele kalkup süvâr olur. Ba'dehu düğüne vardukda halk ayağ üzere dururlar ve Hoca'yı serîre teklif ederler ve istikbâl ederler, ve “Buyurun!” deyüp ta'âma sunmaz tâ Hoca ta'âma sunmayınca. Hoca da bu ta'zim ve tekrimi görüp kürkünün yenlerine: “Ta'âmı ye!” deyü hitâb eder. Halk aydur: “Behey Efendi. Hiç esbâb ta'âm yer mi?” derler.”Hoca aydur: Şimdiki zamânda rağbet ağniyâyadur, fukarâya değüldür.” deyü cevâb verir.”³³⁵

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca 18 Efendi düğün ziyafetine gider, üzerinde esvapları eski. Bunu gözetmeyip itibar etmezler. Hoca gördü, olmaz. Hemen usul ile taşra çıkıp eve geldi, kürkünü giyip ziyafet yerine varır. Bunu kapıdan karşılayıp “Buyurun Hoca Efendi.” deyip tazim ve tekrim edip sofraya başına oturdukta “Buyurun Hoca Efendi.” dediler. Hoca da kürkünün yenini tutup “Buyurun kürküm taama.” dedi. Halk-ı âlem

³³⁵ Boratav, age., 2006, s. 168.

bakıp Hoca'ya "N'eylersin?" dediler. Hoca eyitti: "Zahir ikram şimdi kürke, taamı dahi o yesin." demiş."³³⁶

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

"Hoca'yı bir ziyafete çağırırlar. Günlük elbiseleriyle gider ziyafet verilen yere. Kimse aldırış etmez; ne yer gösteren olur, ne de buyur eden. Hoca içlenir, evine gidip kürkünü giyer ve tekrar gelir. Ta uzaktan Hoca'yı görenler yol açıp buyur ederler.

Baş köşeye kurulan Hoca kürkünün eteğini sofraya doğru uzatır ve herkesin şaşkın bakışları arasında şu sözleri söyler:

"Ye kürküm, ye!""³³⁷

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

"Nasrettin Hoca bir gün defileye gitmiş. Bakmış mankenler kürk karıştı eylemlerde bulunuyor, pankart falan... Neyse defile bitmiş, kokteyl başlamış. Herkesin elinde kadehler var. Nasrettin'in üzerinde de mal gibi vaşak kürkü var; insanlar nefretle bakıyo Hayvan Haklarını Koruma Derneği Başkanı Panter Emel falan atladı atliycak elinde kürdana saplı zeytin falan var diğer elinde de kanepa vs. ama boğazından geçmiyo baskı unsuru var. Bunun üzerine Nasrettin Hoca diyo ki: "Ben yiyemedim bari sen ye kürk!""³³⁸

Karşılaştırma

Olay Örgüsü: Nasreddin Hoca'nın meşhur fıkralarından biri olan "Ye Kürküm Ye!" fıkrasının olay örgüsü genel bir ifadeyle "insan ilişkilerinde dış görünüş, kıyafet ve gösterişe önem vermenin yanlışlığı" mesajı üzerine kuruludur. Fıkranın elektronik ortamdaki çeşitlenmesi dışında kalan diğer çeşitlenmelerinin temelinde verilen mesaj hep

³³⁶ Koz, **age.**, 1996. s. 386-387.

³³⁷ Koz, **age.**, 1978. s. 18-19.

³³⁸ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=11,12> Şubat 2017.

bu doğrultudadır. Bu bağlamda elektronik ortam fıkrası dışında tüm çeşitlemelerde olay örgüsü birbirine benzer olup arada ufak farklılıklar göze çarpmaktadır

Fıkranın matbu eserlerdeki çeşitlemelerinden farklı olarak yazma eserdeki çeşitlemede Nasreddin Hoca, önce bir düğüne iştirak etmiş fakat burada sıradan kıyafetlerle gittiği için itibar görmemiştir. Bu duruma içerleyen Nasreddin Hoca, daha sonra başka bir düğüne davet edildiğinde gösterişli kıyafetler giymeye karar vermiştir. Bunun üzerine Nasreddin Hoca, kendinin olmadığı hâlde başkalarından aldığı kürk, kavuk, kaftan, kuşak, at, pusat (Silah, zırh vb. savaş aracı)³³⁹, sîm raht (Gümüş eyer takımı)³⁴⁰ ile donanarak atlı olarak tam donanımlı bir vaziyette düğün yerine varmış, bu hâliyle düğün yerinde itibar görmüştür.

Diğer çeşitlemelerde ise benzer hadiseler iki farklı düğünde değil, tek bir düğünde yaşanmıştır. Bu çeşitlemelerde Nasreddin Hoca, gittiği düğünde itibar göremeyince evine gitmiş ve kürkünü giyinerek düğün ortamına tekrar gelmiştir.

Elektronik ortamda ise fıkra, bütün unsurlarıyla bambaşka bir boyut kazanmıştır. Burada olay, kişiler, zaman ve mekân tamamen farklılaşmış; fıkra yeniden üretilmiştir. Bu fıkrada diğer çeşitlemelerle benzer olarak sadece Nasreddin Hoca'nın kürküne yemek yedirmesi kalmıştır.

Bunların haricinde, Nasreddin Hoca'nın kürküne seslenişi ve kürküne yemek yedirirken insanların Nasreddin Hoca'ya yönelttiği soru karşısında Nasreddin Hoca'nın verdiği cevap, tüm çeşitlemelerde farklılık göstermektedir. Bu cevaplar sırasıyla “Şimdiki zamânda rağbet ağniyâyadur, fukarâyâ değüldür.”, “Zahir ikram şimdi kürke, taamı dahi o yesin.”, “Ye kürküm ye!”, “Ben yiyemedim bari sen ye kürk!” şeklindedir. Bu cevaplar kalıplaşarak zamanla halka mâl olan bir deyim hâline gelmiştir. Bu ifadenin yaygın olarak bilinen şekli “Ye kürküm ye!”dir ve bu ifade örnek çeşitlemeler arasında sadece Latin harflerle basılmış eserde yer almaktadır.

³³⁹ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

³⁴⁰ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

Kişi kadrosu:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde ana karakter Nasreddin Hoca'dır. Nasreddin Hoca dışındaki karakterler ise çok küçük farklılıkla birlikte dört ortamda da hemen hemen aynıdır.

Yazma eserde kişi kadrosu Nasreddin Hoca, halk ve kibârı serîrden oluşmaktadır. Halk, hâlihazırda düğün ortamında bulunan belirsiz kişiler; kibârı serîr "başköşede oturan değerli şahıslar"dır. Şahıs kadrosuna dâhil edebileceğimiz diğer varlık cansız bir varlık olmasına rağmen olay örgüsüne dâhil olan ve "giyecek" anlamına gelen "esbâb (esbap)" tır. Esbâb, anlatıda Nasreddin Hoca tarafından canlı bir varlık gibi olaya dâhil edilmiş; verilmek istenen mesaj onun üzerinden verilmiştir. Esbâb kelimesi bu fıkrada "sade bir elbise" anlamıyla karşımıza çıkmaktadır fakat bu esbabın özellikleri ve gösterişi fıkranın gelişme kısmında tasvir edilmiştir. Nasreddin Hoca'nın elbisesindeki gösterişin tasviri, fıkranın diğer formlarında yapılmayacak; bunun yerine "kürk" kelimesi, ifade edilmek istenen anlamı başlı başına karşılayacaktır.

Fıkranın Letâif'teki çeşitlemesinde Nasreddin Hoca ve kürkün dışında kalan şahıslar; 3. çoğul şahısla çekimlenen "... itibar etmezler, ... dediler." örneklerinden anlaşılacağı üzere belirsiz kişilerdir. Bunun dışında bir de "Halk-ı âlem" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeyle de yine düğün ortamında yer alan belirsiz kişiler kastedilmiştir.

Latin harflerle basılmış eserde de yine "Herkes, kimse" gibi belgisiz zamirle ifade edilen kişiler yer almaktadır.

Elektronik ortam fıkrasında kişi kadrosunun, olay örgüsü ve mekânın farklılaşmasına bağlı olarak kısmen değiştiği ve zenginleştiği görülmektedir. Diğer çeşitlemelerden farklı olarak elektronik ortamda yer alan fıkraya 13. yüzyılda yaşamış olması mümkün olmayan mankenler, Hayvan Haklarını Koruma Derneği Başkanı Panter

Emel gibi şahıslar dâhil olmuştur. “Herkes, insanlar” gibi belirsiz şahıslar yine bu fıkrada da yer almıştır.

Mekân:

Yazma eserde olay, “düğün yeri”nde geçmektedir. Fıkrada kalabalık olmasının dışında bu mekâna dair herhangi bir tasvir yapılmamıştır. Burada dikkati çeken husus ise diğer çeşitlemelerde olayın tamamının tek bir mekânda geçmesine rağmen yazma eserde iki ayrı mekândan söz edilmesidir. Bu mekânların her ikisi de düğün yeridir fakat bu düğünler farklı zamanlarda ve büyük olasılıkla farklı mekânlarda gerçekleşen düğünlerdir.

Bunun dışında fıkrada Nasreddin Hoca “*Bu kez varur, kiminden kürk, kiminden kavuk, kiminden kaftan, kiminden kuşak, kiminden at, pusat, eğerli, sîm raht ile ve atının yanında bir sarrâç (?) hele kalkup süvâr olur.*” ifadesinden dolayı olarak anladığımız üzere arkadaşlarının evine uğramıştır. Nasreddin Hoca’nın kendi evine uğradığına dair ise herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Matbu eserdeki mekân, “ziyafet ortamı”dır. Düğün yeri gibi kalabalık olan bu mekân, olay örgüsü ve tema ile uyumludur. Fıkrada bu mekânın ayrıntılarına dair “ziyafet yeri, sofrası” gibi ifadeler kullanılmıştır. Fıkrada adı geçen diğer mekân ise “Hoca’nın evi”dir.

Latin harfle basılmış eserde de olay düğün değil ziyafet ortamında gerçekleşmektedir. Bu mekâna dair ayrıntılar “ziyafet yeri, sofrası, başköşe” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Bu çeşitlemede de olay örgüsü tek bir mekânda geçmektedir. Nasreddin Nasreddin Hoca’nın üzerini değiştirmek için “evi”ne gidip geldiği görülmektedir.

Elektronik ortamda ise belirgin olarak ifadelendirilmiş bir mekân yoktur. Fakat “*Neyse defile bitmiş, kokteyl başlamış.*” ifadesinden mekâna dair bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Buna göre olay örgüsü podyum ve kokteyl mekânı gibi kalabalık

bir yerde geçmektedir. Fakat bu mekânlar, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı zaman diliminde ve Anadolu şehirlerinde kesinlikle var olduğunu söyleyemeyeceğimiz, hayal ürünü mekânlardır.

Zaman:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde, fıkra anlatıcılarının yaygın olarak kullandığı ve belirsiz bir zaman ifadesi olan “bir gün” ifadesi kullanılmıştır. Bunun dışında tüm çeşitlemelerde belirgin bir zaman ifadesine rastlanmamaktadır. Elektronik ortamda yer alan çeşitleme fıkрасında, bir tiyatro sanatçısı olan ve kamuoyunda hayvanlar için verdiği mücadeleyle tanınan “Panter Emel” lakaplı Emel Yıldız (d. 1941)'ın yer alması, anakronizme düşüldüğünü göstermektedir.

5.1.5. Dostlar Alışverişte Görsün

Yazma Eser- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

*“Hikâyet: Bir gün Hoca gider yumurta alır amma tokuzun bir akçaya alır satarken on danesini bir akçaya satar. “Hoca Efendi bu zarardır n' için edersin?” dediler. Hoca eydür: “Halk-ı alem beni alışverişde görsün”, demiş.”*³⁴¹

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

*“Latîfe: Bir gün Hoca yumurtanın dokuzunu bir akçeye alıp bir yerde dahi onunu 6 satar imiş. Hoca'ya eydürler: “Niçin dokuzunu alıp onunu satarsın?” demişler. Hoca eydür: “Ziyan da faydadandır, dostlar bizi tek alışverişte görsünler.” demiş.”*³⁴²

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

“Fıkra: Hoca işsiz kalınca yumurtacılığa başlamış. Sandıkla aldığı yumurtaları, boyar, satarmış. Gel gelelim, yumurtayı kaç a alıyorsa, boyayıp yine o fiyata satıyormuş.

³⁴¹ Duman, age., 2008, s. 180.

³⁴² Koz, age., 1996. s. 377.

Buna pek şaşan karısı “Bre Efendi, bu ne iş? Ticaret bunun neresinde?” diye sorunca, Hoca: “Sen anlamazsın hatun, demiş, ben yumurtadan değil boyadan kazanıyorum.”³⁴³

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Hoca odun satıyormuş. 10 odun alana 1 odun bedavaymış. Bir akıllı gelip: “Hocam ben sadece bedava odunları alıcam.” demiş. Hoca da: “10 alana bir bedavaysa, malın 11’de birini veririm, çok zarar etmem.” demiş. Sonra bi an çark etmiş, etiketi “10 fiyatına 11 odun” olarak değiştirmiş. Adama da: “sigigit lan şark kurnazı seni!” demiş.

Hoca da az kurnaz değil ha.”³⁴⁴

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Fıkranın yazma ve matbu eserlerdeki çeşitlemelerinin olay örgüleri arasında önemli farklılık yoktur. Fakat Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortamda yer alan çeşitlemelerin olay örgüsü diğerlerinden farklıdır. Ayrıca bu iki fıkrada diğer çeşitlemelerden farklı olarak “Dostlar alışverişte görsün” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, dilimizde yaygın olarak kullanılan deyimlerden biridir. Nasreddin Hoca fıkraları ile deyimlerin ilişkilerini konu edinen birçok çalışmada bu ifadeye deyim veya kalıplaşmış ifade başlığı altında yer verilmiştir.³⁴⁵ Bu ifade, yazma eserde “Halk-ı âlem beni alışverişte görsün”; matbu eserde de “Ziyan da faydadandır, dostlar bizi tek alışverişte görsünler.” şeklinde ufak farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır.

Fıkroda Hoca’nın yapmış olduğu ticaret akla pek yatkın görülmemektedir. Bu davranışıyla muhtemelen Nasreddin Hoca’nın insanlara ders vermek istediği bir konu

³⁴³ Duman, **age.**, 2008, s. 324.

³⁴⁴ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=21>, 13 Şubat 2017.

³⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, **Halk Klasikleri I / Nasreddin Hoca Latifeleri**, (eski yazıdan bugünkü dile çeviren: [Abdülsettar] Hayati Avşar), Diyarbakır, Anadolu Matbaası, 1972, s. 41-43. ve Erdoğan Tokmakçioğlu, **Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981, s.43.

vardır. Fıkranın elektronik ortamda yer alan bir çeşitlemesi bu görüşümüzü destekler niteliktedir:

“Nasreddin Hoca ibadette ihlâsın önemini anlatır: “Huşu ile ibadetinizi yapın. Esas kâr ondadır. Yoksa riya karışan ibadetle kâr değil, belki de zarar edersiniz.” diye vaazlarında anlatırmış. O kadar zahmete katlanıyorsunuz kârlı çıkmalısınız dermiş. Cemaatin kayıtsızlığı karşısında bu hususu çarpıcı bir misalle onlara anlatmak istemiş. Evlerden yumurtanın dokuzunu bir akçeye almış. Pazara götürüp, onunu bir akçeye satmış.

- “Bu ne biçim ticaret, Hoca!” demişler.

- “Bir öteki satıcılara bakın, bir de bana” demiş, “Amacım kazanmak değil, yeter ki dostlar alışverişte görsün.””³⁴⁶

Kişi Kadrosu:

Yazma ve matbu eserde Nasreddin Hoca'nın dışında, kim olduğu net olarak belirtilmeyen 3. çoğul şahıslar vardır. Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca'nın muhatabı karısı iken elektronik ortamda ise “bir akıllı” ve “adam” olarak ifadelendirilen belirsiz kişilerdir.

Mekân:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde herhangi bir mekân adına veya tasvirine yer verilmemiştir. Fakat olay örgüsünden hareketle mekânın halka açık olarak ticaretin yapıldığı “pazar” olduğu tahmin edilmektedir.

³⁴⁶ (Çevrimiçi) <http://www.fikralarim.com/dostlar-alisveriste-gorsun.html>, 12 Ekim 2016.

Zaman:

Yazma ve matbu eserdey fıkra anlatılırken yaygın olarak kullanılan “Bir gün” ifadesi kullanılmaktadır. Bunun dışında fıkranın hiçbir formunda herhangi bir zaman ifadesi yer almamaktadır.

5.1.6. Ay Alıp Sattığım Yok

Yazma Eser- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

*“Hikâyet: Bir gün Nasreddin Efendi bazarda gezerken bir herif(e) rast gelüb ider: “Hoca bugün ayın üçü midir dördü mi?” dedikde [Hoca]: “Bilmem benim ay alub satdığım yokdur”, demiş.”*³⁴⁷

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

*“Latîfe: Hoca merhûm bir şehre gider. Çarşıda gezerken herifin biri yanına sokulup, “Efendi bugün ne?” diye sormakla merhûm “Ay oğul, ben bu memlekete daha bugün geldim. Henüz buranın günlerini öğrenemedim. Sen onu bir yerliden sor.” demiş.”*³⁴⁸

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

Ay Alıp Satmadım

*“Hoca pazar yerinde dolaşırken adamın biri yaklaşıarak selam verir Hoca’ya: “Hocam, bugün ayın kaçı?” Hoca belki iyi niyetli, belki muzip olan bu adama: “Bilmem, bugünlerde hiç ay alıp satmadım.” diye cevap verir.”*³⁴⁹

³⁴⁷ Duman, **age.**, 2008, s. 181.

³⁴⁸ Koz, **age.**, 1996. s. 378.

³⁴⁹ Koz, **age.**, 1978. s. 16-17.

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Aklını beğenmiş biri, bir gün bir pazar yerinde Hoca’ya rastlamış; sözüml ona, bir tuhaflık olsun diye Babalık, demiş; sormak ayıp olmasın ya, bugün, günlerden nedir?? Hoca, adamın niyetini gözünden okuduğu için: “Ne bileyim, be evlat; ben bu memleketin yabancısıyım!” demiş. Adam: Ağzımın payını aldım!” deyip de başını öte tarafa çevirecek yerde: Haydi gün ne ise ya, ayın kaç acaba?” demesin mi?

Rahmetli gülmüş ve: “Vallahi evlat, sen benim pazar yerinde dönüp dolaştığıma bakma; bugünlerde ay alıp sattığım yok!” deyip yürümüş.³⁵⁰

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“Ay alıp sattığım yok” fıkrasının çeşitlemeleri arasındaki farklılığın en büyük sebebi, fıkrada Nasreddin Hoca’ya yöneltilen sorudur.

Boratav, bu fıkranın çeşitlemelerini karşılaştırmış; farklı yüzyıllara ait yazma eserlerden örnekler sunarak konuyu değerlendirmiştir. Fıkrada Nasreddin Hoca’ya yöneltilen soru, bilinen en eski yazma olan 16. yüzyıla ait Oxford I yazmasında “Ay üç midür, yoksa beş midür?”; 16.-17. yüzyıla ait Groningen yazmasında “Bu ayın üçü midür ya beşi midür?”; 18. yüzyıla ait British Museum yazmasında “Bu aylar üç aylar mıdır, yoksa ne çeşit aydur?” şeklindedir.³⁵¹ Örnek metinde görüldüğü üzere bu soruların farklı bir şekli, Bahâî’nin eserinde yer alan çeşitlemede “Bugün ne?” olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵²

Soru çeşitliliğine bağlı olarak Nasreddin Hoca’nın muhatabına verdiği cevap da çeşitlilik göstermektedir. Bu cevap yazma eserde “*Bilmem benim ay alub satdığım*

³⁵⁰ (Çevrimiçi) <http://www.fikradunyasi.com/fikra/1664/ay-alip-sattigim-yok.html>, 21 Ekim 2016.

³⁵¹ Boratav, **age.**, 2006, s. 68-69.

³⁵² Bahâî’ bu fıkrayı eserinde “Yine Tevfik Bey Merhûmun Sonra Neşr Eylediği “Hazîne-İ Letâ’if”den Hoca’ya Mûte’allik Fıkralar Ber-Vech-İ Âtî İltikât Edilmiştir.” başlığı altında okuyucuya sunmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere Çaylak Tevfik de eserinde aynı fıkraya yer vermiştir.

yokdur”; matbu eserde “...buranın günlerini öğrenemedim. Sen onu bir yerliden sor.”; Latin harfle basılmış eserde “*Bilmem, bugünlerde hiç ay alıp satmadım.*”; elektronik ortamda “*Ne bileyim, be evlat; ben bu memleketin yabancısıyım!*” ve “... bugünlerde ay alıp sattığım yok!” şeklinde ifadelendirilmiştir.

Hangi şekilde sorulursa sorulsun Nasreddin Hoca'nın muhatabına verdiği cevaplar, soruya mantıklı bir karşılık olacak nitelikte değildir. Fıkra anlatıcıları da bu garabetin farkında olacak ki çeşitli yorumlarla durumu aydınlatmaya çalışmışlardır. Örneğin Latin harfle basılmış eserde fikrayı aktaran kişi, Nasreddin Hoca'ya sorulan bu soruya anlam verememekte ve meseleyi “muhiplik”le ihtimallendirmektedir. Elektronik ortamda da benzer mantıkla “tuhaflik olsun diye” ifadesi kullanılmıştır.

Bu noktada Borçtan, gerçekte Nasreddin Hoca'ya sorulan sorunun “Ay üçe mi? Beşe mi?” şeklindeki en doğru biçiminin BN III (Berlin) yazmasında yer aldığını söylemektedir. Nitekim bu sorudan “Ayın kaç akçaya satıldığı” anlamı da çıkarılacağı için Nasreddin Hoca'nın “Ay alıp sattığım yok.” cevabı soruya uygun düşmektedir.³⁵³

Boratav burada meseleye farklı bir boyut daha kazandırarak “üçe beşe” ifadelerinin Anadolu'da halk takviminde mevsimleri belirtmek için kullanıldığını söylemektedir. Bu takviminde mevsimleri belirtmek için kullanılan yöntem şu şekildedir: Ay ve Ülker yıldızının yan yana geldiği günlere göre kıştan ilkyaza doğru “Ay dokuza, yediye, beşe, üçe, bire konuşuk” ifadesi kullanılır. Buna göre martın ilk haftalarını “üçe”, nisanın ilk haftalarını da “beşe” içine alır (Halk geleneğinde bu konuda atasözleri, maniler ve tekerlemeler doğmuştur.³⁵⁴ Bütün bunlar düşünüldüğünde fıkra da geçen “Ay üçe mi yoksa beşe mi?” sorusu ile bu sorunun özgün biçimi ancak Anadolu halk ağızlarında ve bu halk takvimi geleneğini bilenlerin çevresinde gerçek anlamını bulacaktır.³⁵⁵

Kişi Kadrosu:

³⁵³ Boratav, **age.**, 2006, s. 69.

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav; **age.**, 2006, s.70.

³⁵⁵ Boratav, **age.**, 2006, s. 70.

Fıkıradaki olay örgüsü, zaman üzerine yapılan bir söyleşme üzerine kurulmuştur. Fakat fıkrada bu söyleşmenin hangi zamanda (gün, ay, yıl, günün belli saatleri vs) gerçekleştiğine dair herhangi bir ifade görülmemektedir.

Mekân:

Yazma eserde “bazar” dışında herhangi bir mekân ifadesi yoktur. Matbu eserde “çarşı” sözcüğünün dışında aynı yeri kastedecek şekilde “memleket” ve “şehir” ifadeleri kullanılmıştır. Fakat şehir kelimesiyle nerenin kastedildiği anlaşılmamaktadır. “...bu memlekete daha bugün geldim.” ifadesi meseleyi daha da bilinmez bir hâle getirmiştir. Aynı ifade elektronik ortamda da kullanılmıştır. Bunun dışında Latin harfle basılmış eserde ve elektronik ortamda “pazar yeri” bahsi geçen tek mekândır.

Zaman:

Fıkıradaki olay örgüsü, zaman üzerine yapılan bir söyleşme üzerine kurulmuştur. Fakat fıkrada bu söyleşmenin hangi zamanda (gün, ay, yıl, günün belli saatleri vs) gerçekleştiğine dair herhangi bir ifade görülmemektedir.

5.1.7. Eğere Ters Binme

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Nasraddîn Hoca ders etmiş. Danışmandları önüne düşüp evine giderken danışmandları ardınca yörümüş de kendü de eğere ters binmiş. Bunlar: “Hay Efendi! N’eyledün?” demişler. Hoca ayıtmış: “Eğer siz önümce yörürseniz sizin ensenüz benim

yüzüme gelir. Eğer ardımca yürürseniz sizün yüzünüz benim enseme gelir. Bana bu yegdür avurt urarak gidevüz.” demiş.”³⁵⁶

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“**Latîfe:** Bir gün Hoca derse gider iken mollaları arkasında Hoca merkebe tersine binip gider. Mollaları eyitdiler: “Hoca niçin böyle ters binersiniz?” dediler. Hoca eyitti: “Eğer doğru binersem, siz benim arkama düşersiniz; eğer önümce giderseniz arkanız benim önüne düşer. İmdi böylece binmek evlâdır.” demiş.”³⁵⁷

Latin Harfle Basılmış Eser (20. ve 21. Yüzyıl)

“**Eşeğin Başı Kayboldu:** Nasreddin Hoca bir gün eşeğine ters biner ve: “Ağalar eşeğin başı kayboldu”, der.”³⁵⁸

“**Eşeğe niçin ters binmiş?** : Hoca bir gün eşeğine ters binmiş gidiyormuş. Yoldan geçenler merak edip sormuşlar:

- Hocam neden eşeğe ters biniyorsun? Hoca şöyle cevap vermiş:
- Eşekle aynı yolda, aynı yönde gittiğimi görmemek için.”³⁵⁹

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin Hoca bir gün eşeğe ters binmiş. Ahali Hoca'yı görünce alay etmeye başlamış. Durumu fark eden Hoca yapıştırmış cevabı: “Beyler ben binerken hayvan düzdü, eşekte lag* var.” demiş. O sırada Hoca yukarıda, paraşütü açılmadığı için çivileme yere doğru gelen Temel'i görmüş. Derken Temel'in tiz çılgılığı duyulmuş: “Lag arttı beyler!”

Ahali şaşkın tabi.”³⁶⁰

³⁵⁶ Ae., s. 127.

³⁵⁷ Koz, age., 1996. s. 394.

³⁵⁸ Duman, age., 2008, s. 333.

³⁵⁹ Koz, age., 1978. s. 66.

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“Eşeğe ters binme” fıkrası, Nasreddin Hoca fıkralarının belki de en meşhur olanıdır. Bu fıkra insanları güldürmekle kalmamış; aynı zamanda Nasreddin Hoca’yı zihnimize resmetmemize de aracı olmuştur. Zira Nasreddin Hoca denildiğinde pek çok insanın aklına, eşeğine ters binmiş olan aksakallı sevimli bir dede gelmektedir. Fıkroda Nasreddin Hoca, eşeğe neden ters bindiğini açıklasa da gerçek hayatta Nasreddin Hoca ile sembolleşen bu durum insanlar tarafından hep sorgulanmış ve farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sebepten midir bilinmez, tüm fıkra ortamlarında bu fıkranın birden çok çeşitlemesi vardır. Burada sadece birkaçını paylaştığımız çeşitlemeler incelendiğinde fıkranın farklı ortamlarda nasıl bir değişim gösterdiği daha iyi anlaşılacaktır.

Öncelikle fıkranın yazma ve matbu eserdeki çeşitlemelerinin birebir aynı olduğu görülmektedir. Fakat aynı fıkra, Latin harfle basılmış eser ortamında ve özellikle de elektronik ortamda metnin yapı unsurları bakımından farklılıklar sergilemektedir. Burada iki farklı örneğini paylaştığımız Latin harfle basılmış eser fıkralarının ilkinde Hoca, daha kimse ona soru sormadan “Ağalar eşeğin başı kayboldu.” demektedir. İkinci fıkroda ise eşeğe ters binme nedenini “eşekle aynı yolda, aynı yönde gittiğini görmek istememek”le açıklamaktadır.

Elektronik ortam fıkrasında olay örgüsü diğerlerinden tamamen farklıdır. Bu fıkroda Nasreddin Hoca, eşeğe ters binme nedenini dijital sebeplerle açıklamaktadır.

Yukarıda örnek olarak sunduğumuz çeşitlemelerin haricinde fıkranın asıl farklılık gösteren çeşitlemeleri ise şunlardır:

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

³⁶⁰ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasreddin-hoca-fikralari--38785?p=27>, 23 Kasım 2016.

*Lag: Online oynanan bütün oyunlarda, oyunun akışını olumsuz etkileyen dijital gecikme

“Bir gün Hoca sağ ayağın özengüye basup ata bindi. Yüzi atın sağrısına geldi. Ayıtdılar: “Ey Hoca! Niçün ters bindin?” Hoca aydur: “ Ben ters binmedim; meğer at solakdur.” demiş.”³⁶¹

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“**Latîfe:** Bir gün Hoca sefere gider iken bir kervan ile bir yire konup atlarını bağlayıp sabah oldukta Hoca anların içinde atını bulamaz ve bilmez hangisidir. Hemen eline ok yay alıp “Ademler atımı kaybettim.” der. Herkes gülüşüp atlarını ayırdılar. Hoca görür, şimdi atını bulur. Hemen bilir kendi ki kendi[si] nin atıdır. Tez sağ ayağını üzengiye basıp ata bindi. Yüzü atın sağrısına geldi. Eyittiler: “Hoca niçin ata ters binersin?” Hoca eyitti: “Ben ters değilim, meğer at solaktır.” demiş.”³⁶²

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“**Hayvan Solak:** Hoca bir gün kervanla yola çıkacakmış. Atını binek taşına çekmişler. Atlamış, fakat ters binmiş. Adamlar: “Hocam ters bindin.” deyince şöyle cevap vermiş: “Yok canım hayvan solak.””³⁶³

Yazma, matbu ve Latin harflerle basılmış eser olmak üzere üç ayrı ortamda karşımıza çıkan bu çeşitlemelerde Nasreddin Hoca “eşeğe” değil “ata” ters binmektedir. Ata ters binme nedenini de atın solak olmasıyla açıklamaktadır. Ayrıca matbu eserde ata ters binme sahnesinden önce, Nasreddin Hoca’nın atını kaybetmesi sonra da arayıp bulmasından bahsedilmektedir. Bu yönüyle diğer ortamlarda fıkranın giriş kısmının eksik olduğu izlenimi doğmaktadır.

³⁶¹ Boratav, **age.**, 2006, s. 233.

³⁶² Koz, **age.**, 1996, s. 398.

³⁶³ Koz, **age.**, 1978. s. 41.

Kişi Kadrosu:

Yazma eser fıkralarının ilkinde kişi kadrosu Nasreddin Hoca ve mollalarından (öğrenci) oluşmaktadır. İkinci fıkrada ise Nasreddin Hoca ile 3. çoğul şahıslar vardır. Latin harfli eserde de yine kişi kadrosu aynıdır. Matbu eser fıkralarının ilkinde de yine Nasreddin Hoca ve mollaları vardır. İkinci fıkrada ise Nasreddin Hoca'nın, atını ararken karşılaştığı “Ademler” vardır. Elektronik ortamda ise Nasreddin Hoca'nın haricinde “Ahali” ve başka bir fıkra tipi olan “Temel” vardır.

Mekân:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirli bir mekân adı geçmemektedir. Fakat olay örgüsü ve kullanılan ifadelerden hareketle mekânın yol, bağ, bahçe gibi açık mekânlardan biri olduğu tahmin edilmektedir.

Zaman:

Matbu eserdeki “sabah oldukça” ifadesinin dışında tüm çeşitlemelerde belirgin bir zaman ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. Fakat kullanılan ifadelere bakıldığında elektronik ortam fıkrasında olayın dijital çağ içinde yani 20. veya 21. yüzyılda meydana geldiği anlaşılmaktadır. Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu yüzyıl düşünüldüğünde fıkradaki zaman diliminin anakronik olduğu anlaşılmaktadır.

5.1.8. İçinde Ben Olsaydım

Yazma Eser- Letâif-i Hoca Nasreddin TTK Yazması (ty.)

“Hoca çamaşırını yukayıp, gömleğini ağaca sermiş. Rüzgâr gömleği düşürmüş. Hoca karısına: “Üzerime bir kurban lâzım geldi”, demiş. Karısı: “Hey, niçin?” demiş. “Ya ben gömleğin içinde iken düşseydi bin pare olurum”, demiş.”³⁶⁴

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

*“**Latîfe:** Bir gün Hoca’ nın karısı Hoca’ nın kaftanını yıkayıp bahçede asakomuş. Çün Hoca taşra çıkar, görür ki bahçede bir adam 28 ellerini germiş durur. Karısına eydür: “A karı, şu benim ok ile yayum al gel.” demiş. Karıdır, getirip verdi. Beriden Hoca oku atıp kaftanı delip öte yandan çıkardı. Ba’dehu kapıyı muhkem kapayıp gelip yattı. Çün sabah oldu, varıp gördü ki vurduğu kendi[si]nin kaftanı imiş. Oturup feryat edip, “Yarabbi şükür, eğer ben içinde olaydım, çoktan ölür idim.” demiş.”³⁶⁵*

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Hoca bir gece ay ışığında, bahçede beyazlar giymiş, kollarını açmış bir adam görür. Karı der, ver şu oku, yayı, hırsız var.

Karısı yayı, oku getirir, Hoca nişan alıp adamı vurur, leşini yarın kaldırırsın der, yatalım şimdi. Yatarlar.

Sabah olunca küreği, kazmayı alıp bahçeye çıkar. Bir de ne görsün, vurduğu, kendi gömleğiymiş. Karısı, gündüz yıkayıp kurusun diye ipe asmış.

Hoca, hemen secdeye kapanır, şükreder. Karısı, neye şükrediyorsun Efendi deyince, nasıl şükretmiyeyim der, bak, tam göğsünden vurmuşum, ya içinde ben olaydım!”³⁶⁶

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

³⁶⁴ Duman, **age.** ,s. 263.

³⁶⁵ Koz, **age.**, 1996, s. 393.

³⁶⁶ Gölpınarlı, **age.**, s. 81.

“Efendim, Nasreddin Hoca’ nın göle yoğurt macerası sonrası ahaliyle birlikte gülerken dengesini kaybederek Akşehir Gölü’ne düşmesi neticesinde ıslanan kaftanını hanımı kurusun diye gecedan bahçedeki ipe asmış. O gece uyurken hoca dışarıdan bazı sesler geldiğini işitmiş. Hırsız zannedip tüfeğiyle koşarak dışarıya çıkmış. İpe asılı kaftanını karanlıkta hırsız zanneden Hoca makineye bir asılmış, kaftan delik deşik olmuş. Sabah durumu fark eden Hoca’yı bahçede o hâlde üzgün gören bir köylü “Hoca çok takma ya, ya içinde sen olsaydın.” demiş. Esprisini çalan köylüye sinirlenen hoca cevap vermiş: “Lan Beymen’den almıştım, taksitleri bitmemişti daha, s...r git hıncımı senden çıkarmayayım.” Köylü şok tabi.”³⁶⁷

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Elektronik ortamda yer alan çeşitleme dışında fikranın tüm çeşitlemelerinde olay örgüsü, Nasreddin Hoca’nın kıyafetinin Nasreddin Hoca veya karısı tarafından yıkanıp kurumak üzere bahçeye asılması ile başlamaktadır. Sonrasında gelişen hadiseler ve bunlara bağlı olarak Nasreddin Hoca’nın şükretme sebebi ve şükretme şekli çeşitlemeler arasında değişiklik göstermektedir.

TTK yazmasında, Nasreddin Hoca’nın astığı çamaşır kimse tarafından vurulmamış; kendi kendine yere düşmüştür. Nasreddin Hoca burada şükürünü, kurban kesme yoluyla eda etmek istemektedir.

Matbu eserde Nasreddin Hoca kendi kaftanını yabancı biri zannedip ok ile yere düşürmüştür. Ertesi gün durumu anlayınca Allah’a feryat ederek şükretmektedir.

Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca, kaftanını hırsız zannederek ok ile yere düşürmüştür. Ertesi gün hırsızın cansız bedenini ortadan kaldırmak istediğinde durumu anlamış ve secdeye kapanma yolu ile şükretmiştir.

³⁶⁷ (Çevrimiçi) <https://eksizozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=31>, 17 Kasım 2016.

Elektronik ortamda fıkra, Nasreddin Hoca'nın kıyafetinin ıslanma sebebi ile başlamaktadır. Burada da Nasreddin Hoca kaftanını hırsız zannetiği için tüfekte vurmaktadır. Bundan sonrası ise fıkranın diğer çeşitlemelerinden oldukça farklıdır. Bu çeşitlemede “Ya içinde ben olsaydım.” yönündeki teselli cümlesini Nasreddin Hoca'nın kendisi kurmamaktadır. Bu cümleyi köylülerden biri Nasreddin Hoca'ya yöneltmektedir.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde kişi kadrosunda Nasreddin Hoca ve karısı yer almaktadır. Sadece elektronik ortamda Nasreddin Hoca'nın karısının yerini köylülerden biri almıştır.

Mekân:

Fıkranın ana mekânı açık mekân olarak değerlendirebileceğimiz “Hoca'nın bahçesi”dir. Elektronik ortamda ise bu mekânın haricinde “Akşehir Gölü”nün kıyısında şakalaşırken Hoca'nın kaftanının “göl”de ıslandığı görülmektedir.

Zaman:

Matbu eserde “sabah oldu”, Latin harfle basılmış eserde “bir gece ay ışığında, sabah olunca”, elektronik ortamda “gece” gibi günün belirli saatlerini kapsayan zaman ifadelerine rastlanmaktadır. Bunun dışında elektronik ortam fıkrasında kuruluş tarihi 1971'e dayanan “Beymen” adlı giyim markasından bahsedilmektedir. 1971 yılında kurulan bir markanın adının Nasreddin Hoca tarafından biliniyor olması, fıkra anlatımında anakronizme düşüldüğünü göstermektedir.

5.1.9. Eşeğe mi İnanıyorsun?

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Nasraddîn Hoca'nun, bir gün, su getürmeğe eşeğin isteyü gelürler. Hoca: "Evde yok." demiş. İttifâk ol hinde eşek ağırmış. Bunlar: "Hay Hoca! İşde, eşek evde!" demişler. Hoca ayıtmış: "Ne 'aceb! Bir eşeğe inanırlar, bana inanmazlar." demiş.”³⁶⁸

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“**Latîfe:** Bir gün Hoca'nın evine bir adam gelip eşeği ister. Hoca eydür: "Eşek evde yoktur." Kazâ-yı ittifak eşek içeride bağıırır. Herif eydür: "Hay Hoca Efendi, eşek yoktur, dersin, içeride bağıırıyor." dedi. Hoca eydür: "Ne acaip adam imişsin. Eşeğe inanırsın da ak sakalım ile bana inanmazsın." demiş.”³⁶⁹

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Komşularından birinin bir işi olur, Hoca'ya başvurup eşeğini ister. Hoca, eşek burda değil der, değırmene buğday yolladım. Tam o sırada eşek ahırda anırmaya başlar. Komşusu, hani burda değildi der, bak anırıyor. Hoca eliyle sakalını tutup suphanallah der, bu yaşta, aksakalımla benim sözüme inanmıyorsun da eşeğin sözüne inanıyorsun ha?”³⁷⁰

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Hoca'nın asalak komşusu bir gün yine eşeği istemiş Hoca'dan. Hoca: “Az evvel çıktı.” diyerek atlatmayı denediğı esnada eşek içeriden anırırvermiş. Komşu: “Sanki eşek içeride.” diyecekmiş ki Hoca gardını almış: “Bana inanmıyorsun da eşeğe mi inanırsın be adam?” Komşu yanlış anlaşılın zenci tavrıyla ellerini savurarak “Yapma Hocaaa! Elbette eşeğe inanmıyorum ama bir ses var!” demiş.”³⁷¹

Karşılaştırma

³⁶⁸ Boratav, **age.**, 2006, s. 133

³⁶⁹ Koz, **age.**, 1996, s. 388-389.

³⁷⁰ Gölpınarlı, **age.**, s. 78.

³⁷¹ (Çevrimiçi) <https://tr.instela.com/emprovize-nasreddin-hoca-fikralari--53348--6?sort=newest>, 22 Aralık 2016.

Olay Örgüsü:

Fıkranın tüm çeşitlemeleri, komşusunun Nasreddin Hoca'nın eşeğini istemesiyle başlamaktadır. Yazma eserde Nasreddin Hoca'nın eşeğini isteyen kim olduğu belli değildir fakat fıkradaki fiil çekimlerinden hareketle bu isteği bir değil de birden çok kişinin yaptığı söylenebilir. Bu kişilerin eşeği neden istediği belli değildir. Diğer çeşitlemelerden farklı olarak bu fıkrada Nasreddin Hoca aksakalını şaşkınlık cümlesine dâhil etmemektedir.

Letâif'te Nasreddin Hoca'dan eşeğini "bir adam" istemiştir. Bu adamın kim olduğu, eşeği neden istediği, Nasreddin Hoca'nın eşeği neden vermek istemediği belli değildir.

Latin harfle basılmış eserde ise eşeği isteyen, Nasreddin Hoca'nın komşularından biridir. Bu fıkrada Nasreddin Hoca eşeğini vermemek için, değirmene buğdaya yolladığı bahanesini öne sürmektedir.

Elektronik ortamda eşeği isteyen kişi Nasreddin Hoca'nın "asalak" olarak sıfatlandırılan komşusudur. Bu kelimedenden ve "...yine istemiş." cümlesinden hareketle aynı komşunun Nasreddin Hoca'ya sürekli bir istekle geldiği anlaşılabilir. Bu yüzdendir ki Nasreddin Hoca, eşeğini vermek istemeyerek komşusunu atlatmaya çalışmıştır. Bu çeşitleme, diğer örneklerden farklı olarak Nasreddin Hoca'nın "Bana inanmıyorsun da eşeğe mi inanırsın?" ifadesiyle bitmemektedir. Diğer çeşitlemelerde Nasreddin Hoca bu ifadeyi, karşı tarafa sunduğu bahanenin inandırıcı olması için kullanmakta ve bu şekilde baskın çıkmaktadır. Bu çeşitlemede ise komşu, Nasreddin Hoca'nın bahanesine inanmadığını pişkin bir şekilde belirterek daha baskın çıkmaktadır.

Kişi Kadrosu:

Tüm çeşitlemelerin şahıs kadrosunda sabit bir şekilde Nasreddin Hoca ve eşeği vardır. Bunun dışında yazma eserde "...eşeğin isteyü gelürler.", matbu eserde "bir adam", Latin harfle basılmış eserde "komşularından biri" ve elektronik ortamda

“Hoca'nın asalak komşusu” şeklinde ifadelendirilmek suretiyle Nasreddin Hoca'nın eşeğini isteyen kişi de fikranın şahıs kadrosu içinde yer almaktadır.

Mekân:

Fıkra içinde dile getirilmese de olay örgüsünden hareketle iki mekândan söz etmek mümkündür. Bu mekânlar yazma ve matbu eserde “Hoca'nın evi”; Latin harflerle basılmış eserde de “ahır” şeklinde ifade edilmiştir. Elektronik ortam fıkrasında herhangi bir mekândan söz edilmemiştir.

Zaman:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesine yer verilmemiş; “Bir gün, az evvel, tam o sırada” gibi belirgin olmayan zaman ifadeleri kullanılmıştır.

5.1.10. Bindiği Dal/Ben Sağ İken

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Nasraddîn Hâce bir gün bir ağacın dalına çıkup ucundan cânib oturup dibinden keserdi. Bir herif geldi: “Be Hâce! Öyle oturma, düşersin.” dedi. Akabinca dal kırılıp Hâce aşağı düştü. Hemân: “Benüm düşeceğüm bildün, öleceğüm de bilürsin.” deyüp yakasın berk tutdı. Herif: “Bilmem” diye gördi, kurtulmadı. Bu(n)ar ayıtdı: “Ne zamân ölürsin.” der. Hemân koyuverür. Bir yerde: “Ben öldüm.” deyü yatar. Eşek eve gelür. Görseler Hâce yok. Hâce dahı gelür: “Ben öldüm de dirildüm.” der.”³⁷²

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca bir ağaca çıkup oturduğu dalı kesmeğe başladı. Aşağıdan bir herif geçerken eyitti: “Bre adam, n'eylersin, şimdi dal kesildiği gibi düşersin.” dedi. Ama buna Hoca hiç cevap vermedi. Bir de hemen ağaç kesildiği gibi Hoca yere düştü. Hemen Hoca ol herifin ardından seğırtip “Bre adam, sen kimsin, benim düşeceğimi

³⁷² Boratav, age., 2006, s. 115.

bildin, öleceğimi dahi bilirsin.” deyip bunun yakasına sarıldı. Herif halas bulmayıp eyitti: “Eşeğine bir ağır yük vurup yokuşa yukarı sür. İbtida osurdukta canının yarısı gider, ikinci osurdukta hep gider, canın kalmaz.” demiş. Hoca da öyle idip ikincide olduğu yerde yatıp “İşte ben öldüm.” deyip kaldı. Halk-ı âlem bunun başına üşüp “Bir tabut getirip içine koyup evine götürelim.” deyip yolda giderken bir çamurlu yere geldiler. “Nasıl geçelim?” deyip söyleşirken hemen Hoca tabuttan başını kaldırıp eyitti: “Ben sağ iken şu yoldan gider idim.” demiş.³⁷³

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

Ben sağ iken şuradan giderdim!

“Eve odun lâzım olur. Hoca bir ağaca çıkıp bindiği dalı kesmeğe başlar, aşağıdan biri bu hali görünce:

-Hoca ne yapıyorsun, düşeceksin! der. Hoca buna hiç ehemmiyet vermezse de iki dakika geçmeden dal çatır çutur kırılır, Hoca da paldır küldür düşer. Hoca yarasına beresine bakmayarak hemen fırlayıp o adamı bulur:

-Ey oğul, anlaşıldı sen ermiş bir adamsın, mademki benim düşeceğimi bildin, öleceğimi de bilirsin. İllâ benim öleceğim zamanı haber ver! Diye yakasına sarılır. Herif yakasını kurtarıp yoluna devam etmek için:

-Eşeğine odunu yükletip yokuş yukarı giderken eşek bir kere zıplayınca canının yansı gider, ikincisinde hepsi çıkar. Yolunda sudan bir cevap verip yoluna gider. Hocaya zaten havanın sıcaklığından ve yorgunluktan bir halsizlik geldiği için eşeğin birinci zıplamasında kendisinde ölüm alâmetleri hissedip ikincisinde büsbütün sinirleri

³⁷³ Koz, age., 1996, s. 385.

boşanarak: «Eyvah, ben öldüm!» der, kendisini bırakıverir. Oradan geçen köylüler, Hocayı bet beniz uçmuş yere yığılıvermiş görünce, biçare adam ölmüştür, diyerek hemen köyden bir tabut getirip Hocayı koyarlar. Şehre götürürken yolda çamurlu, sarp bir bataklığa tesadüf ederler. Yolun çatallandığını görünce hangisi daha kestirme olduğunu seçemiyerek, acaba şuradan mı gitsek, buradan mı gitsek diye münakaşa ederlerken Hoca tabuttan başını kaldırarak şöyle söyler:

-Ben, sağ iken şuradan geçerdim!”³⁷⁴

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

a) “Hoca bir gün ormana gitmiş. Oturmuş bir dalın üstüne, başlamış kesmeye. Aşağıdan geçen bir yolcu Hoca’ya seslenmiş:

- Be adam! İnsan oturduğu dalı keser mi? Şimdi düşeceksin.

Hoca adama aldırmamış, işine devam etmiş. Az sonra dal kırılmış. Hoca cumburlop düşmüş. Düştüğü yerden perişan seslenmiş:

- Düşeceğimi bildin, ne zaman öleceğimi de söyle bari!”³⁷⁵

b) “Hoca Efendi’nin canı bir gün taze erik çekmiş. Girmiş komşunun bahçesine, çıkmış erik ağacına. Köpek havlamasına kıllanan bahçe sahibi ağacın altına doğru koşmuş ve inlemiş:

-Nabıyon?

³⁷⁴ Ahmet Halit Yaşaroğlu, **Nasreddin Hoca (Merhumun 220 Fıkrası)**, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık Ltd. Şti. , İstanbul, 1961 s. 94.

³⁷⁵ (Çevrimiçi) <http://cocuklarbirdunya.blogcu.com/nasrettin-hoca-fikralari/11466432>, 21 Ağustos 2016.

Hoca hiç bozuntuya vermeden çıkarmış cebinden testereyi başlamış bindiği dalı kesmeye. Aşırı ultra kıvrak zekâsıyla da cevap vermeyi ihmal etmemiş. Ne demiş dersiniz? Ha?

-Ağacı buduyorum.

Hoca'dan daha zeki olan mülk sahibi hiç bozuntuya vermeden gitmiş, evden boş kazanı getirip dalın altına koyup beklemeye başlamış. Hoca kazanın içine düşünce de basmış kahkahayı ve demiş ki:

-Hocam kazanın üstüne düştün ve kazan az sonra ölecek, ver parasını çabuk!

*Evet... O adam aslında yıllar önce hoca tarafından dolandırılan kazan sahibiymiş.*³⁷⁶

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Nasreddin Hoca'nın bindiği dalı kestiği fıkra, yüzyıllardır halk tarafından beğenilen ve nesilden nesile aktarılan fıkralardan biridir. Fıkranın ilk çeşitlemesi nasıldır, o çeşitleme günümüze kadar ulaşmış mıdır, gerçekte bu fıkranın kahramanı Nasreddin Hoca mıdır, ya da günümüze kadar ulaşan çeşitlemelerden hangisi bir diğerinden etkilenmiştir? Bu gibi sorulara kesin bir yanıt vermek elbette mümkün değildir. Fakat eldeki metinler incelendiğinde bu fıkranın çeşitlemeleri arasında nasıl bir farklılık olduğu görülmektedir.

Fıkranın halk tarafından yaygın olarak bilinen çeşitlemesi, elektronik ortam başlığı altında verdiğimiz ilk çeşitlemedir. Bu çeşitlemede olay örgüsü, Nasreddin Hoca'nın kendisini uyaran kişiye “Düşeceğimi bildin, ne zaman öleceğimi de söyle.”

³⁷⁶ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=17>, 22 Kasım 2016.

cümlesiyle sona ermektedir. Burada ele aldığımız yazılı ortam çeşitlemelerinde ise olay örgüsü, bahsi geçen cümleden sonra devam ederek daha uzan bir forma kavuşmuştur.

İncelediğimiz örnekler arasında, fıkranın yaygın olarak bilinen formuna en çok benzeyen olay örgüsü yazma eser örneğinde kurgulanmıştır. Fakat bu fıkranın sonunda kullanılan ifadeler arasında mantıklı bir sebep-sonuç ilişkisi yoktur. Bu da olay zincirindeki halkalardan bir veya birkaçının kopmuş olduğu izlenimini vermektedir. Örneğin; fıkranın sonunda yer alan “Ne zaman ölürsün” ile “Hemân koyuverür.” ifadeleri arasında bir bağlantısızlık vardır. Diğer çeşitlemelerle kıyaslandığında “Ne zaman ölürsün” cümlesinin “Ne zaman ölürüm.” olması ve bu cümleden sonra adamın Nasreddin Hoca’ya ne zaman ve hangi şartlarda öleceğini bildirmesi gerekmektedir. Diğer çeşitlemelere kıyasla aradaki bölümler muhtemelen ayıp sayıldığı için “Hemân koyuverür.” cümlesiyle geçirilmiştir. Ayrıca Nasreddin Hoca’nın ölü zannedilip tabuta konulması ve defnedilmeye götürülmesi kısımları bu fıkrada yoktur. Fıkra önce Nasreddin Hoca’nın eşeğinin, sonra kendisinin eve gelmesi ve “Ben öldüm de dirildüm.” demesiyle bitmektedir. Yani Nasreddin Hoca’nın ölüm macerasına kendinden başka şahit olan yoktur. Bir de bu fıkrada “keserdi” ifadesi kullanılmıştır fakat “...ucından cânib oturup...”, “Öyle oturma, düşersin.” ve “Akabınca dal kırılıp...” cümlelerinden anlaşıldığı üzere, dalın kesilmesi değil kırılması söz konusudur.

Matbu eserde dağda kendini ölü yerine koymuş vaziyette yatan Nasreddin Hoca’nın başına, hemen birileri gelmekte ve tabut bulup Nasreddin Hoca’yı defnetmeye götürmektedirler. Bu noktada etraftaki insanların, Nasreddin Hoca’nın öldüğüne inanmış oldukları söylenebilir.

Latin harfle basılmış eserde ise Nasreddin Hoca yerde yatarken kimse onun bulunduğu yere geçmemiş ve Nasreddin Hoca’yı görmemiştir. Bunun üzerine Nasreddin Hoca şehre giderek, öldüğünü insanlara söylemiş ve tekrar düştüğü yere yatmıştır. Fakat Nasreddin Hoca’nın öldüğüne yine kimse inanmamıştır. Hatta haberi duyan”delikanlılar” kendilerine bu durumdan eğlence çıkarırmıştır.

Elektronik ortam başlığında sunduğumuz ikinci fıkroda, iki ayrı Nasreddin Hoca fıkрасının iç içe olduğu görülmektedir. Bu fıkroda erik alma niyetiyle komşusunun ağacına çıkan Nasreddin Hoca; yakalandığı esnada bindiğı dalı budadığını söyleyerek esas niyetini gizlemeye çalışmıştır. Fakat burada bindiğı dalı kesen Nasreddin Hoca'yı uyaran kişi, Nasreddin Hoca'nın değil de kazanın ne zaman öleceğine dair kehanette bulunmuştur. Böylelikle fıkranın sonuç bölümü, “Kazan doğurdu.” fıkrası ile birleştirilerek sunulmuştur.

Elektronik ortam fıkrasında rastladığımız iki ayrı Nasreddin Hoca fıkrasının birleştirilmesi durumu, esasında birçok ortamda farklı fıkra örneklerinde karşılaşılan bir durumdur. Bazı fıkralar var olan birkaç Nasreddin Hoca fıkrasının birleşmesiyle oluşmuşken; bazıları da var olan bir fıkranın farklı sonlarla veya daha kısa olarak bitirilmesiyle oluşturulmuştur.

Örneğin; Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750) ve günümüze ulaşan en eski matbu eser olan Letâif (1837)'te yer alan aşağıdaki fıkra, bu hâliyle âdetâ “Bindiğı dalı kesmek” fıkrasının yazılı ortamdaki çeşitlemelerinin son bölümünden kopya edilmiş gibidir.

“Latîfe: Bir gün Hoca bir su kenarında uyumağa yatar, kendi[si]ni ölmüş suretine kor. Bir herif dahi gelip “Acaba bu suyun geçidi neredendir?” dedikte Hoca eydür “Ben sağ iken şuradan geçerdim ama şimdi bilmem neredendir.” demiş.”³⁷⁷

“Bindiğı dalı kesmek” ve “ben sağ iken şuradan giderdim” fıkralarının çeşitlemeleri oluşurken mevcut bir fıkradan iki ayrı fıkra mı ortaya çıkmıştır yoksa iki ayrı fıkranın birleştirilmesi sonucunda mı bir fıkra meydana çıkmıştır bilinmemektedir. Zira fıkranın, herhangi bir ortamda hâlihazırda mevcut olan çeşitlemelerinden hangisinin daha önce ortaya çıktığı da belli değildir. Bu bilinmezliğin sebebi sadece, bazı yazma eserlerin hangi tarihte yazıldığıının bilinmemesi değildir. Nasreddin Hoca anlatmalarına rastlanılan en eski eserin Nasreddin Hoca'nın ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra ortaya

³⁷⁷ Koz, age., 1996, s. 403.

çıkıldığı düşünülürse bu fıkranın en eski şekli ya da gerçekte Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusu olacaktır.

Bahsettiğimiz farklılıkların oluşmasındaki sebeplerden belki de en önemlisi, fıkrada geçen bazı bölümlerin ve ifadelerin kimi anlatıcı/derleyici tarafından söylenip kimisi tarafından söylenmemesidir. Bu ifadeler, muhtemelen ayıp sayıldığı ve Nasreddin Hoca'ya yakıştırılmadığı için anlatıcı ve derleyiciler tarafından görmezden gelinmiştir. Bunun sonucu olarak, fıkranın bahsi geçen ifadelerden ayıklanan çeşitlemesi yaygınlık kazanmıştır.

Kişi Kadrosu:

Yazma eser örneği ve Letâif'teki, şahıs kadrosunda Nasreddin Hoca'nın dışında "bir herif", insan dışı varlık olan ve olay örgüsünde önemli yere sahip olan "eşek", Nasreddin Hoca'yı tabuta koyup defnetmeye götüren "Halk-ı âlem" vardır.

Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca'nın erenlerden olduğunu düşündüğü "bir adam" ile Nasreddin Hoca'yı tabuta koyup defnetmeye götüren "delikanlılar" yer almaktadır.

Elektronik ortamda Nasreddin Hoca, "Aşırı ultra kıvrak zekâ"ya sahip olarak betimlenmektedir. Nasreddin Hoca'nın çıktığı erik ağacının sahibi olan "komşusu" da Nasreddin Hoca'dan daha zeki olan mülk sahibi" şeklinde betimlenmektedir. Fıkranın sonunda da bu kişi hakkında "O adam aslında yıllar önce hoca tarafından dolandırılan kazan sahibiymiş." şeklinde bir tarif yapılmaktadır.

Mekân:

Yazma eser örneğinde Nasreddin Hoca, "bir ağacın dalına" çıkıp ağacın "ucundan cânib (uç tarafına)" oturmuştur. Bu ifadelerle mekân tasvirinde ayrıntıya gidilmiştir.

Matbu eserde, “bir ağaç”, “oturduğu dal”, eşeğin çıkarıldığı ve nerde olduğu belirtilmeyen “yokuş”, Nasreddin Hoca’nın defnedilmeye götürüldüğü “yol” ve ordaki “çamurlu yer”, Nasreddin Hoca’nın içine konulduğu “tabut” gibi ayrıntılı ifadeler yer verilmiştir.

Latin harfle basılmış eserde yer alan mekân ifadeleri, matbu eserde yer alan ifadelerle örtüşmektedir. Bu çeşitlemede Nasreddin Hoca defnedilmek üzere “Şehre” götürülmüş; bu esnada yolda “çamurlu, sarp bir bataklığa” tesadüf edilmiştir.

Elektronik ortamda olayın gerçekleştiği mekân, Nasreddin Hoca’nın komşusunun bahçesidir.

Zaman:

“Bir gün”, “yıllar sonra” gibi belirgin olmayan zaman ifadelerinin haricinde, fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesine rastlanmamaktadır.

5.1.11. Çorbanın Suyunun Suyu

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Nasraddin Hoca bir gün bir öküz almış. Günlerde bir gün bir herif gelmiş, selâm vermiş “Hiç, Hoca, beni bilür misin?” demiş. Bu kez Hoca: “Yok!” demiş. Ol herif ayıtmış “Ben sana öküz satan herifün hısıımıyım.” demiş, konmuş. Gelecek hafta bir kişi daha gelmiş; selâm vermiş: “Hiç, Hoca, beni bilür misin?” demiş. Hoca da: “Yok!” demiş. Ol herif ayıtmış “Ben sana öküz satan herifün hısıımının yanındaki köydenim.” demiş, konmuş. Gelecek hafta bir kişi daha gelmiş; selâm vermiş ayıtmış “Hiç Hoca, beni bilür misin?” demiş. Hoca da “Yok!” demiş. Ol herif: “Ben sana öküz satan herifün hısıımının yanındaki köyden herifün hısıımıyım.” demiş, konmuş. Gece olmuş. Hoca da bir çanaga su koymuş. Bir etmekle ol herifün önine komuş. Ol herif de: “Hay Hoca! Bu

nedür?” demiş. Hoca da ayıtmış “Ol herifün satduğı öküzün etinün şorvasının şorvasının şorvasıdır.” demiş.³⁷⁸

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün köyden bir herif gelip Hoca’ya bir tavşan getirdi. Hoca da herife izzet [ü] ikram idip çorba yedirdi. Bir haftadan sonra yine geldi, ama Hoca unutmıştu. Misafîr olmak diledi. Hoca eydür: “Sen kimsin?” dedikte “Tavşan getiren kimseyim.” dedi. Hoca yine bunu kabul eyledi. Ama birkaç 33 günden sonra biraz adamlar gelip misafîr olmak istediler. Hoca bunlara “Kimlersiniz?” dedi. Bunlar eyittiler: “Tavşan getirenin komşularıyız.” Birkaç günden sonra yine birtakım herif gelip anlara da Hoca “Kimlersiniz?” dedikte “Tavşan getirenin komşusunun komşularıyız.” dediler. “Hoş geldiniz.” deyip bunların önlerine bir tas sade su getirip bunu gördükte “Bu nedir?” dediler. Hoca eyitti: “Bu, tavşanın suyunun suyudur.” demiş.³⁷⁹

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Suyunun Suyu: Köylünün biri bir gün bir tavşan getirir Hoca’ya, Hoca da onu bir güzel ağırlar, yedirir içirir. Ertesi hafta köylü yine gelir, “Geçen hafta bir tavşan getirdiydim ya.” diyerek... Hoca buyur eder, içeri alır. Çorba içirir, karnını doyurur. Sonra da “Getirdiğin tavşanın çorbası.” diye latife bile eder. Adamın gönlünü yapar gönderir. Bir hafta sonra birkaç köylü gelir, “Biz sana geçenlerde tavşan getirenin komşularıyız.” derler. Hoca onları da evine alır, ağırlar, nesi var nesi yoksa önlerine döker. Bir süre sonra birkaç köylü daha çıkar, gelir Hoca’nın evine. Hoca bunları da içeri alır, konuk eder. “Kimlersiniz, hangi köydensiniz?” diye sormayı da ihmal etmez. Köylüler, “Biz sana tavşan getirenin komşularının komşusuyuz.” derler. Hoca hiç aldırış etmez, yemek zamanı sofraya kurulunca ortaya bir tas su getirip koyar. Adamlar

³⁷⁸ Boratav, **age.**, 2006, s. 126.

³⁷⁹ Koz, **age.**, 1996, s. 397.

şaşırırlar ve “Efendi bu ne?” diye sorarlar Hoca’ya. O da hiç bozuntuya vermeden, “Tavşanın suyunun suyu.” der.”³⁸⁰

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Bir gün Hoca’ya bir tavşan hediye edilmiş. Akabinde olaylar gelişmiş; arkadaşın arkadaşı tipler eve gelmeye başlamış. Neyse işte, nihayetinde son bir eleman daha gelmiş: “Ben o kişinin akrabası olurum.” diye. Hoca da buyur edip bunu önüne bir miktar toz koymuş. Adam afallamış:

-Aman hoca bu ne? demiş.

Bunun üzerine Hoca:

-Tavşan tozu

diye yapıştırıvermiş cevabı.

-Suyla karıştırınca tavşan suyu olucak.

Ah ah...”³⁸¹

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Bu fıkrada, insanların yaptığı iyilikler karşısında beklentiye girmeleri hatta sadece iyilik yapanın değil onun yakınlarının bile yapılan iyilikten bir fayda umması yerilmektedir. Fıkranın olay örgüsü, tüm örneklerde farklı bir kurguyla karşımıza çıkmaktadır.

Örnekler arasında olay örgüsü en sade gelişen çeşitleme, matbu eserde yer almaktadır. Bu fıkrada, tavşan vesilesiyle Nasreddin Hoca’ya misafir olan veya olmak isteyen iki kişi/kişiler vardır. Bunlardan ilki, tavşan sahibi olan ve Nasreddin Hoca’nın

³⁸⁰ Koz, age., 1978. s. 39-40.

³⁸¹ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=3>, 28 Kasım 2016.

hediyeyi ilk aldığında ağırlayıp ertesi hafta kişiden talep gelmese de yine evinde yedirip içirdiği kişidir. Daha sonra gelen kişiler ise tavşanın sahibinin komşularıdır ve misafir olma talebiyle geldikleri hâlde Nasreddin Hoca onları güzel ağırlamayıp önlerine kendi tabiriyle “Tavşanın suyunun suyu”nu koymuştur.

Boratav’ın eserinde okuyucuya sunmuş olunan ve hangi yazmadan alıntılandığını dolayısıyla hangi tarihte yazılmış olduğunu tespit edemediğimiz çeşitlemede ise tavşan yoktur ve herhangi biri tarafından hediye edilmemiştir. Onun yerine öküz vardır ve Nasreddin Hoca bu öküzü satın almıştır. Olay örgüsü diğer çeşitlemelerle kıyaslayınca ve mantıksal çerçevede değerlendirilince fıkranın gelişme bölümünde bir kopukluk olduğu göze çarpmaktadır. Olay örgüsünde “Hoca’nın öküz aldığı kişiyi evinde güzel bir şekilde ağırlaması, ona (kestiği) öküzün suyuyla yapmış olduğu çorbayı ikram etmesi sonra aynı kişinin bir hafta sonra tekrar Hoca’nın yanına gelmesi ve Hoca’nın onu yine ağırlaması” kısımları eksik gözükmektedir. Ayrıca bu fıkrada yakınlık ilişkileri değişmiş; komşu yerine “hısım” ve “yandaki köyden” ifadeleri gelmiştir. Misafir silsilesi bu fıkrada daha uzun tutulmuş; bu da fıkranın sonundaki ifadeye “Ol herifün satduğı öküzün etinün şorvasınun şorvasınun şorvasıdır.” şeklinde yansımıştır.

Latin harfle basılmış eserde fıkranın olay örgüsü Letâif’tekiyle benzer bir şekilde seyretmektedir.

Elektronik ortamda ise temelde diğerleriyle aynı olmakla beraber olay örgüsü biraz daha öz bir anlatımla sunulmuştur. Bu ortamda, fıkranın sonunda Nasreddin Hoca misafirlerin önüne bir çanak su yerine toz koymaktadır. Buna bağlı olarak “Tavşanın suyunun suyu” ifadesi “tavşan tozu” olarak değişiklik göstermektedir. Bu ifade aslında anlam olarak tavşanın suyunun suyu ifadesinin daha detaylandırılmış şeklidir. Anlatıcı, bu ifadeyi “konsantre, öz” anlamında kullanmış ve fıkranın genelindeki özlü anlatımı bu ifadeye de yansıtmıştır.

Kişi Kadrosu:

Matbu eserde “köyden bir herif, adamlar”; diğler yazmada “bir herif, bir kişi”; Latin harfle basılmış eserde “köylünün biri, adam(lar), (birkaç) köylü(ler); elektronik ortamda ise “bir eleman, adam” şahıs kadrosuna dâhil edilebilecek kişilerdir. Bu kişilerin kim olduğuna dair ayrıntılı bir tanımlamaya gidilmemiştir fakat olayların gelişimine bağılı olarak bu kişiler kendilerini “hısım, akraba, arkadaş, köylü” gibi ifadelerle tanıtmaya çalışmışlardır. Bunların haricinde, insan dışı varlık olan “tavşan ve öküz” şahıs kadrosuna dâhil edilebilir.

Mekân:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde temel mekân Nasreddin Hoca'nın evidir.

Zaman:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde genel anlamda “bir gün, bir haftadan sonra, birkaç günden sonra, günlerde bir gün, gelecek hafta, gece, geçen hafta, geçenlerde, yemek zamanı, nihayetinde” gibi belirsiz zaman ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.

5.1.12. Dünyanın Ortası

Yazma Eser- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

“Hikâyet: Hoca Nasreddin Efendi zamanında üç ruhban her ilimde mahir zuhur eder. Alemler seyahat edüb gezerlerken Sultan Alaeddin vilâyetine varurlar. Padişahdır bunları dine davet ider (ler). Bu üçü dahi eydürler: “Bizim her birimizin birer sualimiz vardır. Eğer cevab verirseniz sizin dininize girelim”, dediler. Bunlar bu kavle razı oldular. Andan Sultan Alaeddin ulemasın ve meşahirin cem eyledi. Bunların suallerine asla cevab vermeğe birisin kadir olamadılar. Sultan Alaeddin gazaba gelüb, şol benim Arab, Acem, Rum vilâyeti hükmümde olan ulema ve meşahirden bir kimse bulunmadı ki

bunlara cevap vere, deyub [22b] memleket memleket nida ettirdi. İçlerinden birisi eyitdi: “Bu suallere bir kimse cevap veremez, Belki Hoca Nasreddin Efendi vere”, dedi. Heman Padişah emreyledi. Nasreddin Efendi’ye tatar çıkardılar. Acele varub Hoca’yı bulub Padişah’ın emrini söyledi. Heman ol saat Nasreddin eşeğin eğerleyüb, اساسın eline alub eşeğine binüb, tatar, düş önime deyub toğri Sultan Alaeddin sarayına gelüb huzur-ı Padişaha girüb, selâm verdi. Elin alub Hoca’ya yer gösterdiler. Oturub Padişah’a dua edüb eyitdi: “Beni çağırmaqdan muradınız nedir?” dedi. Sultan Alaeddin ahvali nakl eyledi. Andan Hoca ruhbanları çağırub Hoca eyitdi: “Sualleriniz nedir?” dedi. Andan [23a] ruhbanın biri ileri gelüb eyitdi: “Benim sualim Efendi hazretleri, dünyanın ortası neresidir?” dedi. Heman Hoca eşeğinden aşağı inüb اساسı ile eşeğin ön ayağın gösterdi: “İşte dünyanın ortası eşeğimin ayağı turduğı yerdir”, dedi. Ruhban eyitdi: “Neden malum?” Hoca eyitdi: “Eğer itimad etmez isen işte ölç eğer ziyade eksik gelürse ana göre söyle”, dedi. Andan ruhbanın biri dahi ileri gelüb eyitdi: “Ya bu gökyüzündeki yıldızlar ne kadardır?” dedi. Hoca eyitdi: “Eşeğimin üzerinde ne kadar kıl var ise ol kadardır “, dedi. Ruhban eyitdi: “Neden malum?” “İnanmaz isen gel say”, dedi. “Eger eksik gelürse ol zaman söyle “, dedi. Ruhban eyitdi: “Ya eşeğin üstündeki tüyler sayılır mı?” dedi. Hoca eyitdi: “Ya ol

kadar gökdeki yıldızlar sayılır mı?” dedi. Ol bir ruhban ileri gelüb eyitdi: “Eğer benim [23b] sualime cevap verebilürsen cümlemiz imana gelüriz”, dediler. Hoca: “Söyle görelim”, dedi. Ruhban ileri gelüb: “Ey Hoca, şu benim sakalımın kaç tane kılı vardır?” dedi. “Say benim eşeğimin kuyruğunda kaç kıl var ise ol kadardır”, dedi. Ruhban eyitdi: “Neden malum?” Hoca eyitdi: “Be hey canım inanmaz isen gel say”, dedi. Ruhban bu kavle razı olmadı. Hoca eyitdi: “Eğer razı olmaz isen gel bir kıl sakalımdan ve bir kıl eşeğin kuyruğundan koparalım, nasıl gelür”, dedikde ruhban gördi olur iş değildir. Cenab-ı Hak’dan hidayet erişdi. Heman yoldaşlarına, biz işte imana

geldim, diyub kelime-i tevhid eyledi ve ol ikisi dahi can-ı gönülden imana geldiler. Üçi dahi Hoca'ya bende oldılar, demiş.”³⁸²

Taş Baskı Eser- Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi (1886-19. Yüzyıl)

“Her ‘ilimde mâhir üç ruhban zuhûr idüb ‘alemi seyahat iderek Sultan ‘Alâiddin velayetine gelüb başlarlar halkı zılal itmeğe. Şâh bunları celb ider. Bunlar dirler ki “Bizim suallerimize cevab virirseniz dininize gireriz.” dirler. Pâdişâh dahi ulema ve meşayihün cem’ idüb suallerine cevab virmeği emr ider. Bunlar cevab viremeyüb ‘aciz kalurlar. Pâdişâh pür ‘azab olur. Birisi gelüb “Pâdişâhım bunlara cevab virecek Hoca Nusraddin’den gayrı kimse yokdur.” didikde heman pâdişâh emr idüb Hoca’yı celb iderler. Hoca “Beni niçün getürdiniz siz?” Pâdişâh yer gösterüb ruhbanlara cevab virmeği emr ider. Hoca ruhbanlara “Nedir sualiniz.” dir. Heman ruhbanın biri ilerü gelüb “Dünyanın ortası neredir?” dir. Hoca heman eşeğinin yanına gelüb ‘asasıyle eşeğinin ön ayağının durduğu yeri gösterdi. “İşte dünyanın ortası budur.” dir. Ruhban “Neden ma’lumdur.” didikde Hoca “İ’timat itmezsen ölç ziyade gelürse ben buradayım.” dir. Ruhban habt olub kalur. İkinci gelüb “Bu memleketde ne kadar yıldız vardır?” Hoca “Benim eşeğimin üzerinde ne kadar kıl var ise olkadardır. Ruhban “Neden ma’lum?” “Nice inanmazsan say, eğer eksik gelürse işte ben buradayım.” dir. Ruhban ider “Hiç eşeğin kılı sayılır mı?” Hoca ider “Hiç gökde yıldız sayılır mı?” didikde bu dahi habt olur. Üçüncü ruhban gelüb eger benim dahi sualime cevab virirsen cümlemiz imana gelüriz. Hoca “Söyle” dir. Ruhban “Şu benim sakalımda kaç kıl vardır?” Hoca dahi “Benim eşeğimin kuyruğında ne kadar kıl var ise olkadardır.” dir. Ruhban “Neden ma’lum?” didi. “İnanmazsan say.” dir. Ruhban razı olmaz. Hoca ider “Eğer razı olmazsan gel bir kıl senin sakalından ve bir kıl eşeğin kuyruğundan

³⁸² Duman, age., 2008, s. 193-194.

koparalım bakalım nasıl gelir.” dedi. Ruhban görür ki olur iş değildir. Hidayet erişüb müsliman olur, Hoca’ya bende olub kalurlar.”³⁸³

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

İnanmıyorsanız Ölçün

“Bir gün komşuları şöyle bir soru sorarlar Hoca’ya:

-Sen bilgili adamsın. Söyle bakalım bu dünyanın tam orta yeri neresidir? Hoca ne desin böyle soruya:

-Benim durduğum yer. Diye karşılık verir. Adamlar gülüşerek:

-Aman Hoca bu ne biçim söz? Derler.

Hiç istifini bozmayan Hoca şöyle bağlar işi:

İnanmıyorsanız gidin ölçün.”³⁸⁴

Dünya Kaç Arşın?

“Hoca’ya bir gün şöyle bir soru sorarlar:

Acaba dünyanın boyu kaç arşındır?

O sırada yoldan bir cenaze geçiyormuş... Hoca tabutu göstererek:

Bu soruyu bana değil, şuna sorun; o bilir. Bakın, ölçüp biçmiş gidiyor.”³⁸⁵

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin Hoca’ nın yaşı yetmiş bulmuş ama hâlâ daha köyün elemanları iki de bir Hoca’yı rahatsız ediyorlarmış. Adamın biri döt etmek için dünyanın merkezi neresi diye sormuş.

³⁸³ Meşhur ve Mütêarif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râznihân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi, 1886, s.19

³⁸⁴ Koz, age., 1978. s. 91.

³⁸⁵ Koz, age., 1978. s. 15.

-Eşegimin şeyinin toprağa izdüşümü dünyanın merkezidir evladım.

-Amma da yaptın Hoca, nereden biliyorsun?

-Çünkü ben gelecekte gönderilmiş bir robotum. Beynimin içinde gps cihazı monte edilmiştir.

-O da ne demek Hoca ya?

-Karanlık taraftan sith lordları geliyor. Sen hâlâ daha bunlar ile uğraşıyorsun.

-Ben yine bir şey anlamadım Hocam. Bunadın mı sen?

-Kutup ayısı gördüm ben ormanın içinde. Manyetik bir alan var sanırım. Bir de kendi gençliğimi gördüm. Yanılsama sandım ama evet, zamanda yolculuk oldu bir anlamda arkadaşlar.”³⁸⁶

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Fıkranın yazma ve taş baskı eserde yer alan çeşitlemelerinin arasında, olay örgüsü açısından önemli bir farklılık yoktur ancak iki çeşitler arasında bazı ifade farklılıklarına rastlanmaktadır. Örneğin; 1886 tarihli taş baskı eserde “Şâh bunları celb ider.” ifadesinin yerine yazma eserde “Padişahdır bunları dine davet ider (ler).” ifadesi kullanılmıştır. Bunun haricinde taş baskı eserde cümleler daha kısa tutulmuş; betimlemelere daha az başvurulmuştur. Örneğin taş baskı eserde yer alan “Pâdişâh pür ‘azab olur.” yerine yazma eserde “Sultan Alaeddin gazaba gelüb, şol benim Arab, Acem, Rum vilâyeti hükmümde olan ulema ve meşahirden bir kimse bulunmadı ki bunlara cevab vere, deyub memleket memleket nida ettirdi.” ifadesi kullanılmıştır. Yine yazma eserde geçen “Heman ol saat Nasreddin eşeğin eğerleyüb, esasın eline alub eşeğine binüb, tatar, düş önime deyub toğri Sultan Alaeddin sarayına gelüb huzur-ı Padişaha girüb, selâm verdi. Elin alub Hoca’ya yer gösterdiler.” gibi ayrıntılı bir ifadeye, taş baskı eserde yer verilmemiştir.

³⁸⁶ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=23>, 21 Kasım 2016.

Latin harfle basılmış eser ortamında bu fikranın iki ayrı çeşitlemesi karşımıza çıkmaktadır. Bu fıkralardan ilkinde, komşuları Nasreddin Hoca'ya dünyanın ortasının neresi olduğunu sormaktadır. Nasreddin Hoca da onlara özetle “Benim durduğum yerdir; inanmıyorsanız gidin ölçün.” cevabını vermektedir. Fikranın olay örgüsü bundan ibarettir ve bu hâliyle yazma ve taş baskı eserdeki olay örgüsünün özetinin özeti görüntüsünü vermektedir. Yazma ve taş baskı eserde yer alan çeşitlemelerin kurgusu özetle; üç ruhbanın sorduğu üç ayrı soruya Nasreddin Hoca'nın cevap vermesi ve nihayetinde ruhbanların Müslüman olmaları şeklindeyken “İnanmıyorsanız gidin ölçün” fıkrasında bunların hiçbirine yer verilmemiştir. Bu fıkroda ruhbanların yerini Nasreddin Hoca'nın komşuları almıştır ve Nasreddin Hoca'ya sadece bir tane soru sorulmuştur.

Temelde aynı temaya sahip olmakla birlikte “Dünya kaç arşın?” fıkrasında bambaşka bir olay örgüsü karşımıza çıkmaktadır. Bu fıkroda da yine dünyanın ölçüleri merak edilmiştir. Fakat bu sefer merak edilen, dünyanın ortası değil boyunun kaç arşın olduğudur. Nasreddin Hoca bu fıkroda kendisine yöneltilen “Dünya kaç arşın?” sorusuna herhangi bir cevap verme girişiminde bulunmamaktadır. Bunun yerine soruyu soranları yoldan geçen cenazeye yönlendirmektedir. Yani diğer fıkralarda Nasreddin Hoca tüm sorulara makul cevap verebilecek bilge insan konumundayken bu fıkroda cenazeyi âdeta kendi yerine koymuştur. Nasreddin Hoca'nın bu davranışı güldürmekten öte insanı düşündürmektedir.

Elektronik ortamda yer alan fıkroda da Nasreddin Hoca'ya sorulan soru yine dünyanın ortasının neresi olduğudur. Fakat soru, bu sefer daha bilimsel bir ifade kullanılarak “Dünyanın merkezi neresidir?” şeklinde sorulmuştur. Burada Nasreddin Hoca'nın “bilge” sıfatı diğer fıkralardaki gibi ön plana çıkarılmamış onun yerine Nasreddin Hoca'nın yaşının bir hayli ileride olduğu fakat köydeki bazı şahıslar tarafından hala rahatsız edilmeye çalışıldığı dile getirilmiştir. Nasreddin Hoca kendisine yöneltilen “Dünyanın merkezi neresidir?” sorusuna yazma ve taş baskı eserdekine benzer bir şekilde eşeğine atıfta bulunarak cevap vermiştir. Fakat burada kullanılan ifade biraz müstehcendir ve aynı zamanda “izdüşüm” terimini barındırdığı için daha

bilimseldir. Nasreddin Hoca'nın verdiği cevap üzerine köyün elemenları, yazma ve taş baskı eserde ruhbanların “Neden malum?” sorusuyla aynı özde “Amma da yaptın Hoca, nereden biliyorsun?” şeklinde karşılık vermektedir. Bu noktadan sonra ise olay bambaşka bir hâle bürünmektedir. Çünkü Nasreddin Hoca kendisinin, beyninin içinde gps cihazı monteli olarak gelecekte gönderilmiş bir robot olduğunu bu sebeple sorulan soruya böyle bir yanıt verdiğini iddia etmektedir. Nasreddin Hoca'nın bu sözleri muhataplarını şaşırtmıştır. Fakat Nasreddin Hoca bununla yetinmeyip “Karanlık taraftan sith lordları geliyor.” şeklinde daha da garip bir cümle kurmaktadır. Oysa Sith lordları, ilki 25 Mayıs 1977'de Star Wars (Yıldız Savaşları) ismiyle yayınlanan ve dünya çapında bir popüler kültür fenomeni hâline gelen kurgusal bir evren ve markada geçen terimdir. Yıldız Savaşları'nda, güçlerini nefret, öfke ve korkudan alarak kötülüğe hizmet eden savaşçıların liderleri Sith Lordu olarak bilinmektedir.

Köylüler Nasreddin Hoca'nın bu sözlerinden bir şey anlamadıklarını ifade etmişler ve Nasreddin Hoca'yı bunamış olmakla itham etmişlerdir. Nasreddin Hoca ise söyledikleriyle yetinmeyip bir de ormanın içindeki kutup ayısından, manyetik alandan, yanılısma ve zaman içinde yolculuktan bahsetmiştir. Tüm bunlar köylülerin kafasını karıştırmıştır. Çünkü tarihî gerçekliklere bakıldığında bu ifadenin Nasreddin Hoca döneminde kullanılıyor olması mümkün değildir. Zaten elektronik ortamda gelişen bu fıkradaki mizah da bu anakronik ifadelerin kullanılmasına dayandırılmaktadır. Aslında Nasreddin Hoca'yı ters köşeye sıkıştırmaya çalışan köylüler, Nasreddin Hoca'nın bu ifadeleri karşısında çaresiz kalmışlardır.

Kişi Kadrosu:

Yazma ve taş baskı eserin şahıs kadrosunda Nasreddin Hoca'yla birlikte her ilimde mahir olarak betimlenen üç ruhban (Hıristiyan din adamları) esas olarak yer almaktadır. Bu ruhbanların isimleri ve hangi memleketten geldikleri belirtilmemiştir. Bunun dışında şahıs kadrosunda tarihî bir şahsiyet olan Anadolu Selçuklu Devleti Hükümdarı Sultan Aleaddin yer almaktadır. “Sultan Aleaddin”in fıkranın kahramanları

arasında yer almış olması herhangi bir tarih yanlışlığı içermemektedir. Nasreddin Hoca'nın yaşadığı zaman dilimi düşünülünce fıkroda bahsi geçen bu hükümdarın I. Alaeddin Keykubad (1221-1237) veya II. Alaeddin Keykubad (1239-1254) olduğu düşünülmektedir. Fıkroda bir de “ulema ve meşayih”dan bahsedilmektedir. Âlimler ve şeyhler anlamına gelen bu kelimelerden biri 1750 tarihinde yazılmış olan “Menâkıb-ı Nasreddin Efendi”de “meşahir” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Ünlüler” anlamına gelen meşahir kelimesinin yerine taş baskı “meşayih” kelimesi kullanılmıştır. Ruhbanların sorularını cevaplayabilecek kişinin Nasreddin Hoca olacağını dile getiren kişi, yazma eserde “İçlerinden birisi” taş baskı eserde “birisi” olarak belgisiz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine yazma eserde “postacı” anlamına gelen “tatar” ve her iki eserde insan dışı varlık olarak ele alabileceğimiz “Hoca'nın eşeği” kişi kadrosuna dâhil edilebilmektedir.

Latin harfle basılmış eserde karşımıza çıkan “İnanmıyorsanız ölçün.” fıkrasında Nasreddin Hoca'nın muhatapları komşuları iken “Dünya kaç arşın” fıkrasında Nasreddin Hoca'nın haricinde herhangi bir şahıstan bahsedilmemektedir. 3. çoğul şahıs ekiyle çekimlenmiş “sorarlar” fiili belgisiz şahısların varlığını haber vermektedir.

Elektronik ortamda ise olaya dâhil olan kişiler kadrosunda kendini robot olarak tanımlayan Nasreddin Hoca'nın haricinde “köyün elemanları” vardır. Bunun dışında olaya dâhil olmakla birlikte Nasreddin Hoca'nın hayalen söylediği düşünülen “sith lordları ve kutup ayısı” da fıkroda zikredilmektedir.

Mekân:

Yazma ve taş baskı eserde geçen “Sultan Alaeddin vilâyeti”, taş baskı eserde adı zikredilmemekle beraber olayın orada geçtiğini anladığımız “Sultan Alaeddin sarayı” yazma eserde ifade edilmiştir. Her iki çeşitlemede de ruhbanların sorularını cevaplarken Hoca'nın kullandığı “eşeğimin ayağı turduğu yer, gökyüzü, bu memleketde eşeğimin üzerinde, eşeğimin kuyruğunda” şeklindeki ayrıntılı ifadeler, mekân başlığı altında değerlendirilebilir.

“İnanmıyorsanız gidin ölçün” fıkrasında mekân olarak değerlendirebileceğimiz belirgin bir ifade yoktur. Nasreddin Hoca’nın dünyanın ortasını tanımlarken kullandığı “Benim durduğum yer” ifadesi belirgin olmayan mekân adı altında zikredilebilir.

“Dünya kaç arşın?” fıkrasında olayın nerede geçtiğine dair herhangi bir mekândan bahsedilmemiştir. Fakat Nasreddin Hoca’nın “yoldan” geçen tabutu göstermesinden anlaşılacağı üzere olay, açık bir alanda meydana gelmiştir.

Zaman:

Yazma eserde fikra, “Hoca Nasreddin Efendi zamanında” ifadesiyle başlamaktadır. Genellikle fıkraların anlatma zamanı olarak kullanılan “bir gün”ün yerine bu ifadenin kullanılması, fıkranın Nasreddin Hoca zamanında değil de Nasreddin Hoca’dan sonra yaşamış biri tarafından anlatıldığını bildirmektedir. Esasında “bir gün” ifadesinde de bu anlam vardır fakat bu ifadeyi Nasreddin Hoca zamanında yaşayan bir fikra anlatıcısının kullanması da mümkündür. Aynı fıkrada geçen “ol saat” in haricinde, herhangi bir zaman ifadesi kullanılmamıştır.

Taş baskı eserdeki çeşitleme ise “Hoca Nasreddin Efendi zamanında” veya “bir gün” gibi ifadeler ile başlanmamakta, olaylar doğrudan hâkim bakış açısıyla anlatılmaktadır. Bu fıkrada herhangi bir zaman ifadesi kullanılmamıştır.

Latin harfle basılmış eserdeki çeşitlemelerde ise sadece anlatıcı zamanı olarak kullanılan “bir gün” ifadesi yer almaktadır.

Elektronik ortam fıkrasında ise “Nasreddin Hoca’ nın yaşı yetmiş bulmuş” ve “Ben gelecekte gönderilmiş bir robotum.” gibi zaman ifadelerine yer veren cümleler yer almaktadır. Ayrıca fıkrada birçok anakronik ifade vardır. Tarihsel gerçekliklere bakıldığında Nasreddin Hoca’nın; temeli 1950’li yıllara dayanan ve ilk projesi 1973’te gerçekleştirilen “gps cihazı”nı (Küresel Konumlama Sistemi), geçmişi MÖ’lere dayanan fakat kelime olarak ilk defa Karel Capek adlı Çekoslovak bir yazar tarafından 1921’de kullanılan “robot”u, yaşadığı alan itibariyle “kutup ayısı”nı bilmesi mümkün değildir.

Bu anakronik ifadelerle bakıldığında fikranın zaman olarak 1900'lü yıllar ve sonrasına göre kurgulandığını söylemek mümkündür.

5.1.13. İpe Un Serdim

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

*“Bir kimse Hoca'dan urgan istedi. Hoca: “Urgana un serdim.” der. Herif: “Hiç urgana un serilir mi?” der. Hoca dahi: “Sen ‘illeti ‘illet bil. Urganın işi vardır, verilmez.” demiş.”*³⁸⁷

Budapeşte Yazması (ty.)

*“Hikâyet: Bir gün Hoca'dan urgan istemişler. Hoca evine girip yine taşra çıkar. Eyitir ki: “Adam, urgana yoğurt çalmışlar “, dedi. “A Hoca, hiç urgana yoğurt çalınır mı?” demiş. Hoca eyitir: “Dünyada ne sakil adamlar olurmuş. Muradım vermemektir, anın için derim”, demiş.”*³⁸⁸

Taş Baskı Eser- Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınihân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi (1886-19. Yüzyıl)

*“Hoca'dan bir adam urgan ister. Hoca içerü girüb çıkar. “İpe un sermişler.” dir. Herif ider: “ipe un serilir mi?” Hoca: “Virmeğe gönlim yok.” demiş.”*³⁸⁹

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Bir komşusu Hoca'nın evine gelip çamaşır ipini istemiş. Hoca, içeriye girmiş, bir müddet sonra çıkararak komşusuna, komşucuğum demiş, ipe un sermişler. Komşusu,

³⁸⁷ Boratav, age., 2006, s. 211.

³⁸⁸ Duman, age., 2008, s. 249.

³⁸⁹ Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınihân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. Sayfada: Nasreddin Eğlencesi, 1886, s. 10-11.

*ilâhi Hocam demiş, hiç ipe un serilir mi? Hoca, vermeye gönlüm olmayınca demiş, serilir.*³⁹⁰

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin Hoca gıda kontrolörlüğü görevini üstlenmiş. Çünkü o zamanlar Akşehir kaymakamı Nasreddin Hoca’yı gıda konusunda uzman tayin etmiş. Nasreddin Hoca da gıda işindeki hileleri, oyunları görünce canı sıkılmış. Nasreddin Hoca çok bilgili olduğu için her işi ona yüklüyorlarmış. Gece yarısı bile ahaliden biri Nasreddin Hoca’nın kapısını çalıp onu rahatsız edermiş. Bir gece vakti yine Hoca’nın kapısı çalınmış.

-Selamün aleyküm hocaların hocası.

-Aleyküm selam.

-Bana ip lazımdı beş arşın ip ödünç verir misin hocam?

-Valla verirdim ama şey...

-Şimdi sen ipe un serdim de dersin ya.

-Hah işte onu diyecektim. İpe un serdim.

-Un dos tres mi.

-Hahaha çok komik. Komik adam Hüsam. Sen geleceğin stand up elemanı olmalıymışsın.

-O da ne demek Hocam?

-Anlatsam da anlar mısın, anlamazsın. O zaman vermeye gönlü olmayınca ipe de un serilir, naftalin de serilir. Ya bu zamanlarda naftalin keşfedilmiş miydi? Kronolojik bir hata yapmayalım sonra.

-Ben yine bir şey anlamadım Hocam. Hadi nazlanma da bir kere ver.

³⁹⁰ Gölpınarlı, **age.** s. 78.

-Ne vereyim?

-Ne istersen bu nasıl latife ama? Süperim ben Hocam.

... ”

(Fıkranın buradan sonraki kısmında anlatıcı, başka bir Nasreddin Hoca fıkrasına geçmiştir.)³⁹¹

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“İpe un serdim” fıkrasında, kendisinden herhangi bir istekte bulunulduğunda “Hayır” diyemeyip çeşitli bahaneler sunan insanın durumu anlatılmaktadır. Fıkroda Nasreddin Hoca kendisinden ip isteyen kişiye “hayır” diyememiş ve ipi vermemek için muhatabına gerçek olması mümkün olmayan türlü bahaneler sunmuştur. Fakat bu bahanelerin altındaki sebep anlaşılmadığı için Nasreddin Hoca en sonunda ipi vermeye gönlü olmadığını açıkça dile getirmek zorunda kalmıştır.

Fıkranın 1750 tarihinde yazılmış olan Menâkıb-ı Nasreddin Efendi'deki ve 1837 tarihinde basılmış olan Letâif'teki çeşitlemesi neredeyse bire bir aynıdır. Sadece Nasreddin Hoca'nın Menâkıb-ı Nasreddin Efendi'deki “Ana gönlüm olmayınca ipe un serilir.” şeklindeki cevabı Letâif'te “Vermeğe gönlüm olmayınca ipe un serilir.” olarak ufak bir farkla karşımıza çıkmaktadır.

Boratav'ın bir yazmadan derleyerek okuyucuyla paylaştığı fıkrada yine diğer yazma ve matbu eserde olduğu gibi bir herif Nasreddin Hoca'dan urgan istemiştir. Fakat burada Nasreddin Hoca'nın öne sürdüğü bahane daha farklıdır. Buna bağlı olarak urgan isteyen kişiye verdiği cevap da “Sen ‘illeti ‘illet bil. Urganın işi vardır, verilmez.” olarak farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

³⁹¹ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=24>, 29 Aralık 2016.

Budapeşte yazmasındaki çeşitlemede ise Nasreddin Hoca yine farklı bir bahane öne sürmektedir. Urganun serildiği ve urganın işinin olduğu bahanelerinden sonra bu sefer de Nasreddin Hoca urganun yoğurt çalındığını iddia etmektedir. Bu cevap karşısında şaşırarak kişiye cevabı ise “Dünyada ne sakil adamlar olurmuş. Muradım vermemektir, anın için derim” olmuştur.

1886 tarihli taş baskı eserde ise aynı fıkra oldukça kısa ve öz bir anlatımla karşımıza çıkmaktadır. Bu fıkrada da Nasreddin Hoca yine ipe un serme bahanesini öne sürmektedir. Nasreddin Hoca'nın bu bahane karşısında şaşırarak muhataba verdiği cevap ise “Virmeğe gönlim yok.” şeklinde öz olarak ifade edilmiştir.

Latin harfle basılmış eserde yer alan çeşitlemede Nasreddin Hoca'dan istenilen hacet, urgan değil çamaşır ipidir. Nasreddin Hoca yine ipe un serildiği bahanesiyle ipi vermek istememiştir. Fıkra sonunda Nasreddin Hoca'nın kendisine inanmayan komşuya verdiği cevap ise “Vermeye gönüm olmayınca serilir.” şeklindedir.

Elektronik ortamda yer alan çeşitlemede ise karşımıza bambaşka bir olay örgüsü çıkmaktadır. Bu fıkrada yine ahaliden biri Nasreddin Hoca'dan ip istemektedir. Fakat bu sefer henüz Nasreddin Hoca cevap vermeden muhatabı Nasreddin Hoca'nın ipe un serdiği yönünde tahminde bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere adam, Nasreddin Hoca'nın ipe un serme bahanesini önceden bilmekte ve buna inanmamaktadır. Hatta adam bununla yetinmeyip Nasreddin Hoca'nın “İpe un serdim.” cevabıyla “Un dos tres mi?” diyerek yine dalga geçmektedir. “Un dos tres”, İspanyol şarkıcı Ricky Martin'in 1995 yılında çıkardığı albümde yer alan “Maria” adlı şarkının nakarat bölümünden alınmıştır. İspanyolca “Bir iki üç” anlamına gelen “Un dos tres”, şarkının Türkler tarafından bilinen adıdır. Fıkırada bu şarkıya atıf yapılması ise “Un (Bir)” kelimesinin fıkrada Nasreddin Hoca'nın bahsettiği “un” ile olan ses benzerliğidir. Nasreddin Hoca bu sözün üzerine “Sen geleceğin stand up elemanı olmalıydın.” diyerek olayın akışını başka bir yöne çevirmektedir. Böylelikle fıkranın elektronik ortamdaki çeşitlemesi, diğer ortamdakilerden bambaşka bir son ile bitmektedir.

Kişi Kadrosu:

Yazma eserlerde ve matbu eserde Nasreddin Hoca'dan ip (organ) isteyen kişi “bir herif, bir kimse” şeklinde belgisiz olarak ifade edilmiştir.

Latin harfle basılmış eserde ise bu kişi Nasreddin Hoca'nın “Bir komşusu”; elektronik ortamda ise “ahaliden biri” dir.

Elektronik ortamda Nasreddin Hoca, bu kişiye “Komik adam Hüsam” demektedir. Fakat o kişinin ismi Hüsam olduğu için mi yoksa Hüsam adlı birine benzetildiği için mi bu isimle anıldığı anlaşılmamaktadır. Fıkranın tüm çeşitlemelerindeki şahıs kadrosu da bu iki kişiden oluşmaktadır.

Mekân:

Budapeşte Yazması ve Latin harfle basılmış eserdeki çeşitlemelerin dışında hiçbir ortamda “ev” kelimesi geçmemektedir. Fakat diğer eserlerde de olay örgüsünden hareketle mekânın “Hoca'nın evi” olduğu anlaşılmaktadır. Yine yazma ve matbu eserlerde yer alan tüm fıkralarda “içeri” kelimesiyle “Hoca'nın evi” kastedilmiştir. Elektronik ortamda ise “ev” keimesi yerine “Hoca'nın kapısı” ifadesi tercih edilmiştir.

Zaman:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesi yer almamaktadır. Elektronik ortamda ise Akşehir'in kaymakam tarafından yönetilmesi, Nasreddin Hoca'nın gıda kontrolörlüğü yapması ve stand uptan bahsetmesi anakronizm olarak değerlendirilebilir. Elbette tüm bunlar fıkrayı yazan kişi tarafından kasıtlı olarak yazılmış ve mizah bu yanlışlıklar üzerine kurgulanmıştır.

5.1.14. Öldüğünde Nasıl Anlayalım?

Yazma Eser

a) Yazma Eser (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

*“Nasraddîn Hoca bir gün hasta olur. Bir nice ‘avratlar göre gelirler. Aydırlar: ‘Hoca! Sen ölürsen nice ağlaşalım?’ dediler. Aydur: ‘A.. doymayan Hoca ,den.’ der. ‘Avratlar aydırlar: ‘Eğer ölürsen kefeni a.....n mı eyleyelüm?’ demişler. Nasraddîn Hoca aydur: ‘Hele dirlüğümde a..... s..... geçürün kim tebrîzî olsun.’ demiş.”*³⁹²

b) Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

*“**Hikâyet:** Birgün, Hoca hasta olur. Bir nice avratlar hatırını sormağa gelirler. Avratların birisi eyitdi: ‘Allah bilür amma sen ölürsen senin üzerine ne deyu ağlayalım?’ dediler Hoca eyitdi: ‘Eğer ben ölürsem üzerime, cimaya doymayan, deyu ağlayın.’ demiş.”*³⁹³

Taş Baskı Eser- Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi (1886-19. Yüzyıl)

*“Hoca hasta olub komşu karıları hatırın sormağa gelirler idi. İçlerinden birisi ider: ‘Allah bilür amma sen ölürsen üzerine ne deyu ağlayalım? Hoca: ‘Cema’atumuzdı deyu ağlayınız.’ demiş.”*³⁹⁴

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

*“Hoca hastalanır. Komşu kadınlar, başına toplanırlar. Hal hatır sorarlar. İçlerinden biri, Hoca efendi der, Allah gecinden versin, sana bir emr-i Hak olursa ne diyelim de ağlayalım? Hoca şu cevabı verir: ‘Kadınlara doyamadan gitti deyin de ağlayın.’”*³⁹⁵

³⁹² Boratav, **age.**, 2006, s. 148.

³⁹³ Duman, **age.**, 2008,s. 198.

³⁹⁴ **Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi, 1886, s. 23**

³⁹⁵ Gölpınarlı, **age.**, s. 83.

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Ben Ona Karışmam: Hoca hastalanmış, yatağa düşmüş. Çıkıp Akşehir'de efkâr dağıtamaz hâle gelmiş. Hoca'nun karısının yareni olan mahallenin kadınları, Hoca hastayken de adetlerini sürdürmüşler. İçlerinden birisi:

-İlmine kurban olduğum, demiş, Allah hayırlısını versin, senin ardından ne söyleyelim, nasıl ağlayalım?

Hoca yattığı yerden mırıldanmış:

Armudu soyarak gitti

Dünyaya doyarak gitti

Halden bilmez kadınların

Dırdırın duyarak gitti,

deyin de artık ağlar mısınız, güler misiniz ben ona karışmam demiş.”³⁹⁶

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Nasreddin Hoca fıkralarındaki müstehcenlik konusu eskiden beri tartışılmalı ve üzerinde farklı düşüncelerin ortaya atıldığı bir konudur. Müstehcen ifadeler içeren fıkraların kahramanı gerçekten Nasreddin Hoca mıdır, yoksa bu fıkralar Nasreddin Hoca'ya mı atfedilmiştir? Konu üzerinde yapılan araştırmalar bu sorulara kesin bir cevap vermemizi mümkün kılmamaktadır.

Müstehcen fıkraları Nasreddin Hoca'ya yakıştırmayan ve edep dışı gören anlatıcı ve derleyicilerden kimileri bu fıkraların altında tasavvufî anlamlar aramış, kimileri de bu fıkraları görmezden gelerek eserine almamayı tercih etmiştir. Bazı derleyiciler ise

³⁹⁶ (Çevrimiçi) <http://www.nasrettinhoca.info/ben-ona-karismam-fikrasi>, 25 Kasım 2016.

bilimsel bir tavır takınarak fıkraları ya sansürsüz bir şekilde olduğu gibi aktarmış, ya da müstehcen ifadeleri uygun bir şekilde sansürleyerek bu tip fıkraları eserlerine almıştır.

“Öldüğünde Nasıl Anlayalım?” fıkrası da müstehcenlik içeren fıkralardan biridir. Bu fikranın tüm çeşitlemelerinde olay örgüsü; hasta yatağındaiken kendisini ziyarete gelen kadınların Nasreddin Hoca’ya, öldüğünde ne diyerek ağlayacaklarını sorması ile başlamaktadır.

Bilindiği üzere Türklerin yas geleneğinde ölen insanın ardından ağlama veya ağıt yakma önemli bir yer tutmaktadır. Ağıt yakma geleneği günümüzde hâlâ devam etmekte, bazı bölgelerde para karşılığında hizmet veren ağıtçılar varlığını sürdürmektedir. Genellikle kadınlar tarafından söylenen ağıtlarda, ölen kişinin şahsi özellikleri ve hayattayken yaptığı işler övgülü bir ifade ile dile getirilmektedir. Ağıtlarda “övgü” önemli bir yer tutmaktadır. Ağıtçı, söylemiş olduğu ağıdında, ölen şahsın özelliklerinden “mübalâğalı” bir şekilde bahsederek ölen kişinin yakınlarının üzüntülerini canlandırmaya çalışmaktadır. Ağıtçıların en önemli özelliği ise ağıtlarını irticalen ve dokunaklı bir tarzda söylemeleridir.³⁹⁷

Fıkroda Nasreddin Hoca’ya, ölümünden sonra ağıt yakılırken, hangi özelliklerinin dile getirilmesini istediği sorulmaktadır. Bu soruyu soran komşu kadınlara Nasreddin Hoca’nın verdiği cevap, çeşitlemeler arasında farklılık göstermektedir. Fikranın en eski çeşitlemesi nasıldır ya da bu fıkradaki olay gerçekten de Nasreddin Hoca’nın başından mı geçmiştir bilinmemektedir. Fakat eldeki örnekler incelendiğinde elektronik ortam ve taş baskı eser dışındaki tüm çeşitlemelerde Nasreddin Hoca, şehvet ve kadın düşkünü bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Nasreddin Hoca’ya yakıştırılmadığı için, diğer çeşitlemelerde fikranın müstehcen bölümlerinin özellikle değiştirilmeye çalışıldığı tahmin edilmektedir. Anlatıcılar tarafından bu bölümlerin ele alınma şekline göre fikranın çeşitlemeleri ortaya çıkmıştır.

³⁹⁷ İsmail Görkem, “Çukurova’da (Yukarıova) Yas Törenleri ve Ağıt Söyleme Geleneği”, **Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi**, s.489-490.

Yazma eserde yer alan çeşitlemeye bakıldığında, müstehcen ifadelerin diğer çeşitlemelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Ölüm döşeğinde olmasına rağmen kullandığı bu ifadelerle Nasreddin Hoca, şehvetine düşkün bir insan olarak sergilenmektedir.

İstinsah tarihi 1750 olan Menâkıb-ı Nasreddin Efendi’de, Hoca kendini “cimaya doymayan” biri olarak tanımlamaktadır. Bir önceki yazmaya göre bu ifade müstehcenlik yönünden çok daha hafiftir. Asıl önemli değişim ise 1886 tarihli taş baskı eserde meydana gelmiştir. “Cima” kelimesi ile “cemaat” kelimesi arasındaki ses benzerliğinden faydalınarak fıkradaki müstehcenlik “Cema’atumuzdu” cevabıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu ifade, anlam olarak da fıkranın olay örgüsüne uygun düşmektedir. Zira fıkranın bağlamına göre bu ifadeden “bir araya geldiğimiz arkadaşlarımızdandı” anlamı çıkmaktadır.

Latin harfle basılmış eserde “cima” kelimesi yerine “kadın” kelimesi kullanılmıştır. Böylelikle ortaya “Kadınlara doyamadan gitti” şeklinde müstehcenlikten biraz daha arındırılmış bir ifade ortaya çıkmıştır. Aslında bu sözden de diğer ifadedeki müstehcen anlam çıkarılabilir. Fakat geniş bir ifade olan kadın kelimesinden, “kadınların sohbetine, arkadaşlığına vs.” gibi anlamlar çıkarmak da mümkündür.

Elektronik ortamda kadınlar, Nasreddin Hoca’nın evine özellikle Nasreddin Hoca’yı ziyaret etmek için gelmemiştir. Nasreddin Hoca’nın karısının arkadaşları olan bu kadınlar, âdetleri üzere “gün benzeri bir toplantıda” bir araya gelmiş; o esnada Nasreddin Hoca’nın hatırını sormuşlardır. Burada Nasreddin Hoca’nın kadınlara verdiği cevap, diğer çeşitlemelerden çok daha farklıdır. Bu cevap hiçbir müstehcen ifade veya Nasreddin Hoca’ya yakıştırılmayan herhangi bir durum içermemektedir. Kadınlara bir dörtlülük cevap veren Nasreddin Hoca, aslında kadınların çok konuşmasından şikâyet etmektedir. Diğer çeşitlemelerdeki “cimaya veya kadınlara doymayan” ifadesinin yerine burada “dünyaya (kadın da dâhil) doyarak gittiği” Nasreddin Hoca tarafından dile

getirilmektedir. Dörtlüğün ardından da Nasreddin Hoca, kadınların kendi arkasından ağlayıp ağlamadıklarını çok önemsemediğini dile getirmektedir.

Kişi Kadrosu:

Tüm çeşitlemelerde kişi kadrosu aynıdır. Hasta olarak karşımıza çıkan Nasreddin Hoca ve ona hatırlanan kadınlar fıkranın şahıs kadrosunda yer almaktadır. Bu kadınlar, “Mahallenin kadınları” veya “komşu kadınlar” olarak ifade edilmiştir. Nasreddin Hoca’ya soru soran kadın ise “içlerinden birisi” olarak belirtilmiştir.

Mekân:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde kelime olarak geçmese de mekânın “Hoca’nın evi” olduğu anlaşılmaktadır. Burada muhtemelen Nasreddin Hoca, yatağında yatmakta kadınlar da yatağın yakınında bulunmaktadır.

Zaman:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesine rastlanmamaktadır.

5.1.15. Yorgan Gitti, Kavga Bitti

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Nasraddîn Hoca bir gece yaturken kapuda gavgâ işidiür. Bir yorganı büriniür dahı taşra çıkar. Bunlar da görürler Nasraddîn Hoca taşra geldi, hemân ol sâ’at yorganın arkasından alurlar. Nasraddîn Hoca def’i içerü ‘avratı yanına gelür. ‘Avratı aydur: “A koca! Bu gavgâ nedür?” demiş. Nasraddîn Hoca ayıtmiş: “Kavga kalaba, bizüm yorganı isterlerimiş. Verdüm, kurtuldum. Aldılar, gitdiler.” demiş.”³⁹⁸

³⁹⁸ Boratav, age., 2006, s. 122.

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Bir gece Hoca nısfü’l-leylde evinde yatarken sokakta kapı önünde bir kavga işitir. Hoca eyitti: “A karı, kalk, mumu yak, şunu göreyim.” dedi. Karısı eyitti: “Adam otur yerinde.” dedi. Hoca karyı dinlemeyip yorganı arkasına alıp taşra çıktı. Bir herif bunu görüp yorganı hemen arkasından alıp kaçtı. Hoca da üşüyüp titreyerek kapıdan içeri girdikte karısı eyitti: “Efendi kavganın aslı ne imiş?” dedikte “N’ola gerek, kavga bizim yorgan için imiş. Yorganı aldılar, kavga tamam oldu.” demiş.”³⁹⁹

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Yorgan Gitti, Kavga Bitti: Bir gün iki adam, gece yarısı Hoca’nın kapısının önünde kavga ederler. Sesleri duyunca Hoca, kaldırır kafasını dinlemeye koyulur. Karısı:

-Yatmana bak Efendi, sana ne. Dediye de dinlemez.

Hoca kalkar, gecedir serinlikte üşümeyeyim diye sırtına yorganı da alır, dışarı çıkar. Şöyle seslenir adamlara:

-Yahu nedir bu gürültü? Gece yarısı kapı önlerinde kavga mı olur?

Adamlardan biri yaklaşarak Hoca’nın sırtından yorganı çekip alır ve kaçmaya başlar. Öteki de şaşkınlıktan başka bir yana kaçıp gider.

Üzgün ve soğuktan titremekte olan Hoca eve girince karısı sorar:

-Efendi kavganın aslı neymiş?

Hoca düşünceli düşünceli şöyle cevap verir:

³⁹⁹ Koz, age., 1996, s. 393.

*-Ne olacak bizim yorganmış kavganın sebebi. Yorgan gitti, kavga bitti.*⁴⁰⁰

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Mahallenin biri Hoca’yı yolda durdurmuş, hâlini hatrını sorduktan sonra: “Hocam şu tarafa doğru 102 ekran full HD led TV götürüyorlardı.” demiş. Hoca da: “Beni ilgilendirmez.” demiş. Adam bunun üzerine: “Ama Hocam, 102 ekran full HD led TV’yi sizin eve doğru götürüyorlardı.” demiş. Hoca çıkışarak: “O zaman da seni ilgilendirmez.” diye cevap vermiş. Ayarı yiyen adam sinirlenmiş ama çaktırmamış: “Hocam ayıptır sorması kaçta aldınız?” demiş. Hoca “Henüz para vermedim, şimdi al 3 ay sonra öde taksidiyle aldım.” diye cevap vermiş. Adam şaşırılmış: “Peki o zaman neyle ödeyeceksin Hocam? Bildiğim kadarıyla senin emekli maaşınla bunun parası, 10 yılda ödenmez.” demiş. Hoca da: “10 numara oynadım, bu akşam çekiliyor.” karşılığını vermiş. İyice şaşırın adam: “Tanrı aşkına Hocam, aklını mı kaçırdın sen, 10 numaraya güvenilerek binlerce lira borcun altına mı girilir?” diye tepki göstermiş.” Bunun üzerine Hoca cevabı yapıştırmış: “Ya tutarsa!”

Hoca ve iyice sinirleri gerilen adam beraber yürümeye başlamışlar. İleride tekel işçilerinin grevini görmüşler. Muhalefetten birileri işçilerin yanında kameralara doğru sürekli iktidara yükleniyormuş. İktidardan birileri ise tekel işçilerinin havadan para kazandıklarını söyleyerek hem muhalefeti hem de işçileri eleştiriyormuş. Derken işçilerden biri açlığa dayanamamış ve fenalaşmış. Hocayla adam koşup yardım etmişler ama onlardan başka kimse oralı olmamış duruma. Derken işçi daha fazla dayanamayıp oracıkta ölmüş. Durumu gören iktidar ve muhalefet oradan sessizce uzaklaşmışlar. Etrafta Hoca, adam ve işçinin cesedinden başka kimsecikler kalmamış. Adam: “Ne oldu şimdi Hoca? Az önce buralar gürütülüydü, herkes bu insanların durumuyla alakadardı, ne oldu da şimdi kimse kalmadı.” diye sinirle haykırmış. Bunun üzerine Hoca acı bir

⁴⁰⁰ Koz, age., 1978, s. 20-21.

*tebessümle: “İşçiler bu ülkenin yorganı gibidirler evlat. Onlar da yorganın rant kavgasını yapıyorlardı. Yorgan gitti, kavga bitti. Filler tepindi, olan çimlere oldu...”*⁴⁰¹

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“Yorgan gitti, kavga bitti” fıkrasının olay örgüsü, yazma ve matbu eserlerde yer alan çeşitlemelerde hemen hemen aynı şekilde kurgulanmıştır. Yazma eserde yer alan çeşitlemede diğer ortamlardan farklı olarak Nasreddin Hoca, yorganı kaptırmadan önce karısı ile herhangi bir iletişime geçmemektedir. Aynı zamanda bu çeşitlemenin sonunda Nasreddin Hoca, “Yorgan gitti, kavga bitti” yerine daha farklı bir ifadeyle “Kavga kalaba, bizüm yorganı isterlerimiş. Verdüm, kurtuldum. Aldılar, gitdiler.” demektedir. Dilimizde deyim mahiyetinde kullanılan “Yorgan gitti, kavga bitti” sözü bu şekliyle sadece Latin harfle basılmış eserde ve burada paylaşmadığımız 1886 tarihli taş baskı eserde geçmektedir. Elektronik ortamda, aynı sözün sonuna ilave olarak “Filler tepindi, olan çimlere oldu.” sözü eklenmiştir.

Elektronik ortamda gelişen çeşitlemenin giriş kısmında iki ayrı Nasreddin Hoca fıkrasına yer verilmiştir. İncelediğimiz fıkranın çeşitlemesi olarak düşündüğümüz asıl kısım ise ikinci paragraftan ibarettir. Bu fıkranın olay örgüsü, yaygın olarak bilinen fıkradaki olay örgüsünden çok daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın ana kahramanları Nasreddin Hoca ve karısıdır. Yazma eserde bunlardan başka belirgin bir şahıs yoktur. Kavga eyleminin doğası gereği Nasreddin Hoca'nın kapısının önünde birden fazla kişi olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰¹ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=22>, 22 Ekim 2016.

Matbu eserde de yine benzer kişilerden söz etmek mümkündür. Ayrıca Nasreddin Hoca'nın yorganını alıp kaçan kişi bu çeşitlemede "Bir herif" şeklinde tabir edilmiştir.

Latin harfle basılmış eserde aynı şahıslar "Adamlardan biri ve öteki" şeklinde tabir edilmiştir.

Elektronik ortam fıkrasındaki kişi kadrosunda ise (fıkranın giriş kısmını konuya dâhil etmezsek) "Hoca ve iyice sınırları gerilen adam, grev yapan tekel işçileri, muhalefetten birileri, iktidardan birileri, işçilerden biri" yer almaktadır.

Mekân:

Fıkranın yazma ve basma eserlerdeki çeşitlemelerinde asıl mekân Nasreddin Hoca'nın evi ve kapısının önüdür (sokak). Bununla beraber yazma eserde "taşra (dışarı)", "içerü (içeri)" şeklinde Nasreddin Hoca'nın evinin içini ve dışını kasteden ifadeler ile yine evin önünü kasteden "kapuda" ifadesi yer almaktadır.

Matbu eserde "evinde, sokakta kapı önünde, kapıdan içeri" gibi daha belirgin ve ayrıntılı mekân ifadeleri kullanılmaktadır.

Latin harfle basılmış eserde "Hoca'nın kapısının önünde, ev, başka bir yana" ifadeleri ile yine Nasreddin Hoca'nın evi ve sokağı kastedilmektedir.

Elektronik ortamda net bir ifade olmasa da olayın geçtiği mekânın kalabalık bir grevin yapılabileceği büyüklükte, halka açık bir meydan olduğu tahmin edilmektedir.

Zaman:

Yazma eserde "bir gece, ol sâ'at"; matbu eserde "Bir gece Hoca nısfü'l-leylde (gece yarısında)"; Latin harfle basılmış eserde "gece yarısı" gibi günün belirli saatlerini kapsayan zaman ifadelerine yer verilmiştir. Elektronik ortamda yer alan fıkrada ise belirgin bir zaman ifadesine rastlanmamaktadır. Fakat iktidar-muhalefet, kamera gibi

sözcüklerin haricinde tekel işçilerinin açlık grevi yaptığı belirtilmiştir. Bahsi geçen bu eylem, 15 Aralık 2009 tarihinde sendikaya kayıtlı tekel işçileri tarafından Ankara’da başlatılmış ve 2010 yılının bahar aylarını da kapsayacak şekilde geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Bu durumundan anlaşılacağı üzere ortada bir tarih yanılığı vardır çünkü bu hadise Nasreddin Hoca’nın yaşadığı asırdan yedi asır sonra meydana gelmiştir.

5.1.16. Eşeğin Gönlü Yok

Yazma Eser- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi (1750- 18. Yüzyıl)

“Hikâyet: Birgün, Hoca’ya bir herif gelüb eşek ister. Hoca eydür: “Sen bunda tur, varayım eşeğe tanışayım. Eğer eşeğin gönlü olur ise vereyim”, dedi. Andan [19b] içeri girüb bir mikdar turub geldi. Eyitdi: “Eşeğin gönlü olmadı. Ve hem bana eşek dedi ki: Beni ellere verir isen benim kulağıma vururlar, hem senin avratına söğerler”, demiş.”⁴⁰²

Taş Baskı Eser- Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi (1886-19. Yüzyıl)

“Bir gün Hoca’dan eşeğini ‘ariyet (ödünç) isterler. Hoca ider ki: “Eşeğe sorayım, razı olursa vireyim.” Ahıra girer, birazdan gelür: “Eşek razı olmuyor.” dir. “Zira hem beni döğerler ve hem de ‘karısını s.....min eşeğini deyüb karını söğerler.” deyür.”⁴⁰³

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Bir komşusu, Hoca’dan, bir günlüğüne eşeğini ister. Hoca, gideyim, eşeğe danışayım da der, gönlü olursa vereyim. Ahıra gider, bir müddet sonra gönlü olmadı

⁴⁰² Duman, age. , 2008,s. 191.

⁴⁰³ Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râzınıhân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi, 1886, s. 16

komşucuğum der, gitmek istemiyor; hem de diyor ki: Beni ele-güne verirsen benim kulağıma vururlar, senin ırzına söverler.”⁴⁰⁴

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Komşunun biri Hoca’dan bir gün merkebini istemiş. Hoca:

-Dur bir dakika! Kendisine sorayım eğer gönlü varsa alâ, ama gönlü yoksa veremem deyip içeri girmiş. Adam dışarıda neticeyi beklerken, Hoca gelmiş ve demiş ki:

*-Eşek hoşaftan ne anlar...”*⁴⁰⁵

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

“İpe un serdim” fıkrasında olduğu gibi bu fıkrada da Nasreddin Hoca, kendinden istekte bulunan kişiye hayır diyemediği için farklı bahaneler üretmektedir. Burada Nasreddin Hoca, istekte bulunan kişiye vermek istediği olumsuz yanıt eşeğinin ağzından aktarmaktadır. Eşeğin verdiği yanıt elektronik ortam hariç tüm çeşitlemelerde “ödünç alan kişinin kendisini döveceği ve Nasreddin Hoca ile karısına söveceği” şeklinde hemen hemen aynı cihettedir. Fakat 1886 tarihli taş baskı eserde eşeğin bahsettiği küfür açık seçik bir şekilde ifade edilmiştir. Onun dışında hiçbir çeşitlemede küfürlü ifade açık bir şekilde dile getirilmemiştir.

Elektronik ortamda gelişen çeşitlemede Nasreddin Hoca, diğer çeşitlemelerde olduğu gibi yine eşeğine danışmaya gitmektedir. Fakat Nasreddin Hoca, diğer çeşitlemelerden farklı olarak eşeğin yanından döndüğünde kendisini bekleyen komşusuna eşeğin cümleleriyle değil doğrudan kendi cümleleriyle cevap vermektedir. Kendi cümleleri olsa da Nasreddin Hoca yine eşeği bahane etmekte; “Eşek hoşaftan ne anlar.” diyerek komşusunu eli boş göndermeye çalışmaktadır.

⁴⁰⁴ Gölpinarlı, **age.**, s. 78.

⁴⁰⁵ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=13>, 27 Kasım 2016.

Kişi Kadrosu:

Bazı ifade farklılıkları bulunmakla birlikte fıkranın tüm çeşitlemelerinde kişi kadrosu aynıdır. Buna göre başlıca kişiler; Nasreddin Hoca, Nasreddin Hoca tarafından insan sıfatları yüklenen eşeği ve Nasreddin Hoca'dan eşeğini isteyen şahıstır. Nasreddin Hoca'dan eşeğini isteyen şahıs yazma eserde “bir herif”, Latin harfle basılmış eserde “bir komşusu”, elektronik ortamda ise “komşunun biri” olarak ifadelendirilmektedir. Taş baskı eserde ise aynı şahıs için herhangi bir isim, zamir veya sıfat kullanılmamakta; kişinin varlığı fiil çekimlerinden anlaşılmaktadır.

Mekân:

“Ev” kelimesi hiçbir çeşitlemede geçmemektedir fakat olay örgüsünden hareketle asıl mekânın “Hoca'nın evi (nin önü)” olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer mekân ise Latin harfle basılmış eserde ve taş baskı eserde dile getirildiği üzere “ahır”dır. Zira Nasreddin Hoca ahıra gidip eşeğine fikrini sormaktadır. Diğer çeşitlemelerde ahır yerine “içeri” ifadesi kullanılmıştır.

Zaman:

Fıkranın çeşitlemelerinde genel olarak zaman anlamında; “Birgün, bir mikdar (biraz anlamında), birazdan, bir günlüğüne, bir müddet sonra, bir dakika” gibi kısa zaman dilimini tasvir eden ifadeler kullanılmaktadır. Bunların haricinde herhangi bir zaman ifadesine rastlanılmamaktadır.

5.1.17. Timur'un Peştemali

Yazma Eser- Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II- ty.)

“Hikâyet: Yine bir vakt-i aharda bu maruf Temur-i leng, bir gün, Hoca'nın şehrine duhul ettikte, Temur-i leng ile hamama girip esna-i mesahabette iken Temur-i leng Hoca'ya eyitir ki: Hoca, şimdi ben ne değerim? der. Meşhurdur ki Temur-i leng

yekçeşm ve ayağı aksak olmağın Hoca dahi dedi ki: “Kırk akça değersin” der. Temur-i leng dahi der ki: “Behey Hoca, benim belimde olan peştemal hemen kırk akça değer “ dedi. Hoca dahi der ki: “Ben dahi peştemali derim, yoksa sencileyin leng ve yekçeşm bir akça değmez”, demiş.”⁴⁰⁶

Matbu Eser- Letâif-i Hoca Nasreddin (1909- 20. Yüzyıl)

“Latîfe: Hoca, Tîmûrleng ile hamâma girmiş. Tîmûr, “Ben kul olsa idim kaç akçe ederdim?” diye Hoca’ya sormuş. Hoca, “Elli akçe.” demiş. Tîmûr şiddetle, “Be iz’ânsız, yalnız belimdeki futa elli akçe değer.” deyince Hoca fütursuz bir sûretde, “Ben de zâten futaya bahâ biçmiş idim.” demiştir. Rahmetullâhi aleyh.”⁴⁰⁷

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Hoca Temürleng’le hamama girmiş. Yıkanırlarken Temür, Hoca demiş, kul olsam da satılsam kaç akçe ederim? Hoca, elli akçe demiş. Temür, insaf et demiş, yalnız belimdeki futa, elli akçe değer. Hoca, ben de demiş, zâten ona paha biçtimdi.”⁴⁰⁸

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Nasreddin Baba, bir gün yanında Timur olduğu halde hamama gider. Göbek taşında oturup sohbet ederlerken Timur dellendir:

-Yaw Hoca, allasen, halime, ortamıma bir bak, Şu halimle ben kaç para ederim, cash yani diye soruverir.

Hoca gayetle kendinden emin, gözlerini ufka dikip:”On akçe” diyip hamam tasının arkasına vurarak, kendince bir ritm tutturur. Timur kaşını kaldırıp, Hoca Nasreddin’e, “Hocağ bindiğın dalı kesiyorsun” diyiverir ve orda “hehe, hehehe, ilahi”

⁴⁰⁶ Duman, **age.** , 2008,s. 244.

⁴⁰⁷ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 76.

⁴⁰⁸ Gölpınarlı, **age.**, s. 91-93

falan diye gülüşürler, Nasreddin Hoca “on akçe!” diyerek gülüşmeyi sonlandırır. Kendisine bu kadar az kıymet biçilmesi Timur’u delirtir, hiddetle, “Ulan utanmaz Nasri, sırf şu üstümdeki peştembal 10 akçe eder be” diyerek haykırınca, Nasrettin hazır cevap:”Zaten ben de peştamale saydım on akçeyi, fistanlım kaytanlım, yanlış mıyım ecmain” diyiverir oracıkta. Zaten muhabbetin yavaşaklığından iyice nasibini almış ahali “Ahaha, Timur, aksak Timur, tühee, güdük Timur, aldın babayı Timur” gibi sözlerle Timur’u çileden çıkartırlar. Bunun üzerine Timur hamamı terkettiği gibi Prusya’ya saldırır. Nasrettin Hoca ertesi gün kendisine yazdığı iletaye bir tek bir cümle yazar:

-Belli ki peştameli çıkarmışsın üzerinden...”⁴⁰⁹

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Bu fıkra Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde şu şekilde yer almaktadır:

“Cemi-i elsine-i nasda ve gayrı lisan-ı inasda Nasreddin Hâce: Nasihatlerin ve letayiflerin darb-ı mesel edüp istimal ederler. Cümleden biri: Bir gün Timur, Hâce ile hamama girüp birer futa ile gusl ederken esnayı kelâmda Timur eydür: “Hâce! Şimdi bencileyin cihangir padişah-ı zışanıma satılmak iktiza etse, beni niçe alırdun?” der. “Kırk akçeye ancak alırdum”, der. Timur eydür: “Be hey Hâce! Benim futam kırk akçe eder”, der. Hâce eydür: “Ya ben de kırk akçeye futayı alırım. Yoksa sen bir Moğoli taifesinden bir mecruh topal herifsin, hulle mangırıyla bir mangır etmezsin”, dedikde, hazır-cevap olduğundan Timur-i bi nur hazz edüp vâfir ihsanlar eder.”⁴¹⁰

Nasreddin Hoca’nın Timurla çağdaş olarak gösterildiği bu fikranın çeşitlemeleri arasında, önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yazma eserde yer alan çeşitlemede Nasreddin Hoca, Timur’a daha doğrusu Timur’un peştemaline kırk akçe değer biçmektedir. Nasreddin Hoca Timur’u değersiz görmesinin sebebini ise Timur’un zalim

⁴⁰⁹ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785>, 25 Eylül 2016.

⁴¹⁰ Duman, **agm.**, 2012, s. 59-70.

olarak bilinen bir yönetici olmasıyla değil bir ayağının (leng) aksak ve (yekçeşm) bir gözünün görmemesi ile açıklamaktadır. Fıkranın diğer çeşitlemelerinde Nasreddin Hoca, Timur'u neden değersiz gördüğüne dair herhangi bir sebep öne sürmemektedir.

Bahâî mahlaslı Veled Çelebi İzbudak'ın 1909 tarihli "Letâif" isimli matbu eserde bu fıkra "*Ba'zı Yârân-ı Kirâmdan Menkûldür ki başlığı altında*" sunulmuştur. Yani Bahâî bu fikraya bazı kıymetli arkadaşlarının kendisine nakletmesi sonucunda ulaşmıştır. Fıkranın bu çeşitlemesinde Timur Nasreddin Hoca'ya kendi değerini sorarken "Kul olsam kaç akçe ederim?" cümlesiyle sormaktadır. Timur bu soruyu sorarak esasında hükümdarlığı, tacı, tahtı ile değil de sıradan bir insan olarak değerinin ne olduğunu öğrenmek istemektedir. Nasreddin Hoca bu sefer Timur'a daha doğrusu onun futasına (ipekli peştemal) elli akçe değer biçmektedir.

Bahâî bu fikrayı eserinde "*Bu hikâye meşhur "İskendernâme" sâhibi Ahmedî ile Emir Tîmûr arasında geçmiş olmak üzere tezkirelerde mesturdur. Her ikisi de Tîmûr mu'âsırı, her ikisi de Tîmûr nüdemâsındandır. Biz gördüğümüzü yazdık. Ve'l-ilmü indallâhi Ta'âlâ. (Müellifin notu)*"⁴¹¹ dipnotuyla okuyucuya sunmuştur. Notun içeriğinde, bu fikranın asıl kahramanlarının Ahmedî ile Emir Tîmûr olduğu zikredilmektedir. Tarihsel gerçekliklere bakıldığında bu iki şahsın aynı fıkroda yer alması makul gözükmemektedir. Fakat her ikisinin de "Tîmûr mu'âsırı (çağdaşı) ve nüdemâsı (nedimler, sohbet arkadaşları)" olduğu bilgisi yanlıştır. Zira Nasreddin Hoca ile Timur aynı asırda yaşamamıştır. Bu nottan da anlaşılacağı üzere bu fıkra, Nasreddin Hoca'dan çok sonra ortaya çıkmış ve Nasreddin Hoca'ya atfedilmiştir. Fıkranın müellifine ait olan bu notun sonundaki Arapça cümle ise "İlim Allah'ın katındadır." anlamına gelmektedir.

Benzer bir not Abdülbâki Gölpınarlı'nın 1961'de yazmış olduğu eserde de "*Bu fıkra, Lâmiî'nin "Lâtâif"inde, Temür'le Ahmedî arasında geçmiş gösterilir, futanın biçilen pahası da otuz beş akçedir.13 a.*" notuyla karşımıza çıkmaktadır. Bahâî'nin

⁴¹¹ Arslan ve Paçacıoğlu, *age.*, s. 76.

eserindeki dipnotta fıkranın kaynağı “tezkireler” olarak belirtilirken bu notta kaynak olarak Lâmiî Çelebi’nin 1546 yılında kaleme aldığı “Lâtâif” adlı eser gösterilmiştir. Bu bilgide de herhangi bir yanlışlık yoktur.

Elektronik ortamda gelişen fıkrada Timur Nasreddin Hoca’ya değeri hakkındaki soruyu “Kul olsam da satılsam.” şeklinde değil de kendine gayet güvenerek “Halime, ortamıma bir bak, Şu halimle ben kaç para ederim, cash yani” olarak yöneltmektedir. Burada Timur, sade bir insan olarak değil tacıyla, tahtıyla kaç para edeceğini merak etmektedir. Diğer çeşitlemelerdeki “akçe” bu ortamda yerini “para”ya ve onun İngilizcesi “cash”a bırakmıştır. Fakat Nasreddin Hoca cevabını yine akçe cinsinden ve diğer çeşitlemelerden daha da düşük olarak vermektedir. Fıkırada Timur’un başka bir fikraya atıfta bulunması, Nasreddin Hoca’nın “fistanlım kaytanlım” diye ritim tutturarak konuşması ve Timur’a ileti yazması diğer çeşitlemelerde görülmemektedir. Fakat buna rağmen olay örgüsü, son bölüme kadar genel anlamda diğerleriyle çeşitlemelerle aynıdır. Son bölümde Timur hamamı terketmekte ve Prusya’ya saldırmaktadır. Bu durum hem tarihî gerçekliklerle ters düşmekte hem de fıkrayı konuyla alakasız bir bağlama taşımaktadır. Fakat Nasreddin Hoca son cümlesiyle hem fıkradaki bütünlüğü tekrar sağlamakta hem de Timur’un sorusuna “Daha da değersiz hâle geldin.” anlamını taşıyan etkili bir cevap vermektedir.

Bu fıkrada Timur’un Prusya’yaya saldırdığından bahsedilmesi tesadüfi değildir. Tarih kaynaklarına göre Timur 1395 yılında Moskova’ya giderek buraları yağmalamış; fakat daha ileri gidememiştir.⁴¹² Ayrıca Evliya Çelebi ünlü eserinde Moskova’yı anlatırken, Timur’un bu şehre girmekten vazgeçip geri döndüğünü söylemektedir. Buradaki çarpıcı nokta ise Timur’un yanında Nasreddin Hoca’nın yer almasıdır.

Evliya Çelebi eserinde şunları anlatmaktadır:

⁴¹² İlyas Kamalov, “Toktamış Han (ö. 807/1405) Altın Orda Hanı (1379-1397)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, s. 231-232.

“Bu diyarda ne kârım vardır, deyu Monla Nasreddini Akşehrî ve “... ulemalar ile, yapacağın işler hakkında onlara danış, (Al İmran 159)” nass-ı şerifi hükmü üzre, ayan-ı kibarıyla müşavere ederken, bir tatar gelüp: “Hanım, Edil Suyı bu gece dondu”, deyu haber getürdikte, heman Timur Han, Nehr-i Edil’i buzlap asan vech ile ubun edüp gerüye döndü. Bu mujik şehrinden içeri Maskov’a girmedi, döndü ve gitti.”⁴¹³

Evliya Çelebi, bu olayda, Nasreddin Hoca’nın da Timur’un yanında olduğunu belirtmekten geri kalmamıştır. Fıkranın elektronik ortamda yer alan çeşitlemesi de muhtemelen bu bilgiye dayalı olarak kurgulanmıştır.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde Nasreddin Hoca ve Timur’dan başka bir şahsın varlığından söz edilmemektedir. Elektronik ortamda bu kadroya “muhabbetin yavaşlığından iyice nasibini almış” olarak sıfatlandırılan hamamdaki “ahali” dâhil olmuştur. 14. yy.’da yaşamış olan ünlü Türk hükümdarı Timur, Nasreddin Hoca ile aynı dönemde yaşamamasına rağmen fıkranın kahramanı olmuştur. Elektronik ortam hariç tüm çeşitlemelerde kendisinden “Timurleng” yani “Aksak Timur” diye bahsedilmektedir. Elektronik ortamda ise “Timurleng” olarak ifade edilmese de Timur’un aksak ve güdük olduğu dile getirilmiştir. Nasreddin Hoca’dan bahsedilirken yazma ve basma eserlerde “Hoca” ifadesi kullanılırken elektronik ortamdaki fıkrada “Nasreddin Baba, Nasri, (Hoca lafzı kullanılmaksızın) Nasrettin” isimleri kullanılmıştır.

Mekân:

Fıkranın ana mekânı kapalı bir mekân olan “hamam”dır. Buna ilave olarak yazma eserde “Hoca’nın şehri”, elektronik ortamda “göbek taşı” gibi gibi ifadeler kullanılmıştır.

Zaman:

⁴¹³ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 7. Kitap, (Hazl: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s. 317.

Fıkırada Nasreddin Hoca ile Timur'un aynı devirde yaşamış gibi gösterilmesiyle tarihsel bir yanılgıya düşülmüştür. Bu konu, çalışmamızın ilgili maddesinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve farklı fıkralarla örneklendirilmiştir.

Bu konunun dışında zaman ifadesi olarak yazma eserde "Temur-i leng, bir gün, Hoca'nın şehrine duhul ettikte" ve "başka bir zaman" anlamını taşıyan "vakt-i ahar" geçmektedir.

Elektronik ortamda ise "ertesı gün" ifadesi kullanılmıştır. Bunların dışında belirgin bir zaman ifadesine rastlanılmamaktadır.

5.1.18. Damdan Düşenin Hâli

Yazma Eser- Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Diyanet Yazması- ty.)

"Hikâyet: Hoca damdan düşüb ahbabları başına cem olup: "Nedir halin?" dediler. Hoca: "İçinizde damdan düşmiş varsa benim halümden ol bilür." dedi."⁴¹⁴

Matbu Eser- Letâif-i Hoca Nasreddin (1909- 20. Yüzyıl)

"Latîfe: Bir gece hava gayet sıcak olmakla Anadolu'nun ekser mahallerinde âdet olduğu üzere haremi yatağı evin damına yapar. Hoca firâş-ıistirâhata çekilince, ekser kadınların âdeti vechile, zevcesi münâsebetsizliğe başlayıp, beynlerinde bir gürültü çıkıp, Hoca merhûm kendisini evin içinde zannıyla, "Senden yatakda da râhat yok." diye alıp yürüyüverdiği gibi paldır küldür damdan aşağı düşer. Bu gürültüyü işiden ve hep Hoca gibi damda yatmakta bulunan civâr komşular başına üşer. İnleye sızlaya kendini toplayıp eve girmek azminde olan Hoca'nın etrâfına toplanarak, "Efendi*

⁴¹⁴ Duman, age., 2008, s. 276.

ne oldu, Efendi ne oldu?” diye o hâlinde sıkı sıkı havâdis almak isteyenlere, “Damda yatıp da karısıyla atışan derdimi anlar.” demiştir.”⁴¹⁵

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Hava sıcakmış, karısıyla damda yatıyorlarmış. Aralarında bir tartışma olmuş. Hoca kızgınlıkla kalkıp yürürken damdan düşmüş. Olayı görenler yanına koşmuşlar. İçlerinden biri, Hoca, halin nasıl demiş. Hoca, damda yatarken demiş, karınla atıştıysan bilirsin.”⁴¹⁶

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Hoca bi gün büyük şehirde yolsuz kalmış, başlamış gökdelenlerde dış cephede cam silmeye. İskele üstünde falan çalışıyo tabi hâliyle. Sonra Hoca bindiği iskelenin ipini kesmeye başlamış, aman Hocam napıyosun demeye kalmadan Hoca düşmüş aşağı tabi. Fakat şans eseri, girişteki tentenin üzerine denk gelmiş, hızı azalmış da ölmemiş. Hoca'nın etrafına toplanan ahali hemen telaşla başlamış aman doktor çağırın falan bilmem ne demeye. Hoca demiş ki: “Doktoru bırakın, siz bana gökdelenen düşen birini çağırın.”“Aman Hocam!” demişler, “Gökdelenen düşen hiç hayatta kalır mı, hem niye bindiğin iskelenin ipini kestir a Hocam!” demişler. “Ne bilim ben de karıştırdım.” demiş.”⁴¹⁷

Karşılaştırma:

Olay Örgüsü:

Derdi olan birini anlamanın en iyi yolunun o insanla hemdert olmaktan geçtiğini anlatan bu fıkra, dört ayrı ortamda karşımıza çıkmaktadır. Fıkranın 1797 yılında istinsah

* Anadolu'nun ekser mahallerinde evler toprakdan, damları dahî direkler dizilip üzerine kamış serilip, daha üzerine toprak çekmekle ve üstünden taş yuvarlak çekip düpdüz kılmakla husûle gelir. Yazın üstüne su döküp süpürürler. Düpdüz, tertemiz keçe yayıp yatağı bırakırlar. Âsumândaki âsâr-ı âliyyeyi temâşâ ede ede uyurlar (Müellifin notu.)

⁴¹⁵ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 85.

⁴¹⁶ Gölpınarlı, **age.**, s. 100.

⁴¹⁷ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=14>, 28 Eylül 2016.

edilen Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Diyanet Yazması) adlı yazmada yet alan çeşitlemesi, diğer ortamlara göre daha kısa ve öz bir anlatımla karşımıza çıkmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak bu çeşitlemede, Nasreddin Hoca'nın damda yatma sebebi, karısıyla münakaşa etmesi gibi mevzulara değinilmemektedir.

Matbu eser örneğinde fıkranın,

“Yine Tevfik Bey Merhûmın Sonra Neşr Eylediği “Hazîne-i Letâ'if”den Hoca'ya Mûte'allik Fıkralar Ber-Vech-i Âtî İltikât Edilmiştir.” başlığı altında; “Gencîne-i Letâ'if sâhibi dahi kendi kitâbından “Hazîne-i Letâ'if”e pek çok fikra alındığını söylemiştir. Her şey öyle ise de husûsâ letâ'if ve fikarât için vüsûk aramak pek bîhûdedir. Hemân kendi asrımızdan ba'zı zevâta isnâd olunan fıkralar tahkik edilince tâ kable't târîhe kadar uzar, gider. Her kavim birbirinden almış, her memleket halkı, her devrin adamları kendi meşâhîrine isnâd eylemiş. Sonra da bu yolda kitâb te'lif edenler de yekdiğerinden nekl veya terceme ederek artık orta malı olmuş kalmıştır (Müellifin notu.)”⁴¹⁸ açıklamasıyla okuyucuyla paylaşıldığı görülmektedir.

Müellifin notunda ismi geçen Tevfik Bey (1843-1893), Türk folklor derlemelerinin öncülerinden sayılan ve aynı zamanda biyografi-tarih müellifi, gazeteci ve mizah yazarı vasıflarıyla da tanıdığımız çok yönlü ve önemli bir şahsiyettir. 1876-1877'de çıkardığı “Çaylak” adlı mizah gazetesi nedeniyle Çaylak lakabını almıştır. Türk edebiyatı ve özellikle de folkloru için pek çok önemli eser kaleme almış olan Çaylak Tevfik'in, Nasreddin Hoca fıkralarının derlemelerini içeren önemli eserleri vardır. Bu eserlerden ilki “Letâif-i Nasreddin”, ikincisi “Bu Âdem”, bir diğeri ise “Hazîne-i Letâif”tir. Hazîne-i Letâif (İstanbul 1302-1303), Çaylak Tevfik'in en hacimli ve en zengin fikra derlemesi olarak bilinmekte, Türk fıkralarından başka diğeri Doğu ve Batı milletlerine ait mizahi fıkraları da içine almaktadır.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Arslan ve Paçacıoğlu, *age.*, s. 85.

⁴¹⁹ Ömer Faruk Akün, “Çaylak Tevfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, s.240-244.

Müellif notunda, Hazîne-i Letâ'if'in ne kadar önemli bir eser olduğunu anlatırken “Gencîne-i Letâ'if” adlı başka bir eserden daha bahsetmektedir. Bu doğrultuda yaptığımız araştırmalar esnasında karşımıza farklı yazar ve dönemlere ait iki tane “Gencîne-i Letâ'if” çıkmıştır. Bunlardan ilki Fâik Reşad'ın Gencîne-i Letâif (İstanbul, 1299)'idir. İkincisi ise Mahmud bin Mustafa bin Celâl'e ait olan “Gencine-i Letâ'if”tir. Bu eser mîlâdî 1574 yılında yazılmış ve Padişah III. Murat'ın cülûsu vesîlesiyle ona sunulmuştur.⁴²⁰ Görüldüğü gibi Fâik Reşad'a ait olan eser, Hazîne-i Letâ'if'ten birkaç yıl önce yazılmıştır. Müellifin notunda Hazîne-i Letâ'if'e, Gencine-i Letâ'if'ten pek çok fıkra alındığı dile getirilmektedir. Notun devamında ise fıkra ve latifelerin tarih öncesinden beri tercüme ve nakil yoluyla aktarıldığı ve “ortalık malı” olduğu, her memleket halkı ve her devrin adamları tarafından kendi meşâhîrine (meşhur kişiler) isnâd edildiği bu sebeple de fıkra ve latifelere kanıt aramanın yersiz olduğu dile getirilmektedir. Bu not, çalışmamızın amacı itibarıyla çok önemlidir.

Fıkranın sonuna bir de “*Bu hikâyenin muhtasarı (özeti) manzûm olarak bâlâda geçdi (Müellifin notu.)*” notu eklenmiştir. Daha anlaşılır bir ifadeyle fıkranın daha kısa bir şeklinin dizelerle yazılarak “balad”a geçtiği dile getirilmektedir.

Bu önemli notlardan sonra tekrar fıkranın olay örgüsüne dönecek olursak bu fıkranın en ayrıntılı çeşitlemesinin matbu eserde yer aldığını söyleyebiliriz.

Fıkranın Latin harfle basılmış eserdeki formu ise matbu eserdeki formunun âdeta özeti hükmündedir.

Elektronik ortamda aynı fıkra bambaşka bir olay örgüsüyle karşımıza çıkmaktadır. Bu ortamda Nasreddin Hoca, büyük bir şehirde bir gökdelenin camlarını silerken bindiği iskelenin ipini kesmesi sonucu yere düşmektedir. Dolayısıyla Nasreddin Hoca'nın aşağı düştüğü yer dam değil gökdelendir. Diğer çeşitlemelerde olduğu gibi yere düşen Nasreddin Hoca'nın etrafına burada da insanlar toplanmaktadır. Nasreddin

⁴²⁰Ömer Sağlam, “Mahmud Bin Mustafa Bin Celâl'in Gencine-i Letâ'if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011, s. 11.

Hoca da bu insanlardan, gökdelenen düşen birini getirmelerini istemektedir. Bu çeşitlemede Nasreddin Hoca, kendisine nasıl düştüğünü soranlara başka bir Nasreddin Hoca fıkrasına atıf yaparak cevap vermekte, fıkraları karıştırması sebebiyle yere düştüğünü söylemektedir.

Kişi Kadrosu:

Yazma eserde sadece Nasreddin Hoca ve ayrıntılı bilgisi sunulmayan “ahbabları” vardır. Matbu eserde fikranın ikinci önemli kahramanı Nasreddin Hoca’nın karısıdır. Elektronik ortamda Nasreddin Hoca’nın dışında olaya dâhil olan birileri vardır fakat bunlara dair belgisiz de olsa herhangi bir isim, zamir veya zarf kullanılmamıştır.

Mekân:

Yazma eserde mekân olarak sadece “dam” ifadesi kullanılmaktadır. Fakat bu damın Nasreddin Hoca’nın evine mi yoksa başka bir yapıya mı ait olduğu belirtilmemiştir.

Latin harfle basılmış eserde olay örgüsünden anlaşıldığı üzere tek mekân, damdır.

Matbu eserde de ana mekân “evin damı”dır. Bu ortamda fikranın ikinci cümlesinin sonuna eklenen “*Anadolu’nun ekser mahallerinde evler toprakdan, damları dahî direkler dizilip üzerine kamış serilip, daha üzerine toprak çekmekle ve üstünden taş yuvarlak çekip düpdüz kılmakla husûle gelir. Yazın üstüne su döküp süpürürler. Düpdüz, tertemiz keçe yayıp yatağı bırakırlar. Âsumândaki âsâr-ı âliyyeyi temâşâ ede ede uyurlar (Müellifin notu.)*” şeklindeki açıklamayla, ayrıntılı bir mekân tasviri yapılmıştır.

Elektronik ortamda fıkrasının mekânı diğerlerinden oldukça farklıdır. Burada “büyük şehirde, gökdelenlerde dış cephede, iskele üstünde, girişteki tentenin üzerine” gibi genel ve ayrıntılı mekân ifadeleri kullanılmıştır.

Zaman:

Yazma eserde ve elektronik ortamda belirgin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Matbu eserde ise havanın sıcak olduğu belirtildiği için olayın yaz mevsiminde gerçekleştiğini söylemek doğru olacaktır. Buna ek olarak Bahâî'nin eserinde “Bir gece” ifadesinin geçtiği görülmektedir.

5.1.19. Bana Görünme De...

Yazma Eser- Hâza Letaifat-ı Nasreddin Hoca (ty.)

*“Hikâyet: Hoca'nın karısı bir gün eydür: “A koca kime görineyim?” Hoca eydür: “Bana görünme, kime görünürsen görün”, demiş.”*⁴²¹

Diğer Yazmalardan

*“Bir gün Hoca evlenecek olur. Birine ısmarlar ki: “Taze ve güzel olsun, birini bana bul, deyince ol adem kasden doksan yaşında bir çirkin acuzeyi altmış para nikâh ile alıverir ve Hoca'ya der ki: “Ulemandandır deyü ucuz oldu.” Hoca hazz edüp ol gece gerdeğe girüp bakdı gördi ahvali anlayup: “Ucuz etin çorbası tatsız olur”, deyüp ol gece: “Ne hal ise altmış para telef olmasun”, deyu bir biniş eyledi. Sabah erken kalkup taşra gidecek vakit acuze, Hoca'yı tutup der ki: “Bana bildir ki senin yakınlarından kime görineyim?” deyince, Hoca gazaba gelüp der ki: “Bana görünme de kime görünürsen görünesin”, deyup talâk eyledi [boşadı] (Rahmetullah-ı aleyh.)”*⁴²²

Matbu Eser- Letâif-i Hoca Nasreddin (1909-20. Yüzyıl)

*“Latîfe: Hoca'yı aldatarak bir çirkin kadın almışlardı. Sabâhleyin Hoca giyininip sokağa fırlayacağı esnâda o nâzenîn kırılarak, “Efendi, akrabanızın erkeklerinden hangilerine görünüp hangilerine görünmeyeceğim.” deyince Hoca, “Bana görünme de hangisine istersen görün!” demiştir.”*⁴²³

⁴²¹Duman, **age.**, 2008, s. 232.

⁴²²**Ae.**, s. 303.

⁴²³ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 123.

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

Bana Görünme de...

“Hoca’yı kandırmışlar, bir çirkin kadınla evlendirmişler. İlk gecenin sabahında Hoca çarşıya çıkarken kadın sormuş: “Efendi, yakınlarınızdan kimlere görüneyim, kimlerden kaçayım?” Kandırıldığına içi yanan Hoca şu cevabı vermiş: “Bana görünme de kime görünürsen görün.””⁴²⁴

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Bir gün Hoca’nın karşısına görünmez adam çıkmış ve Hoca’ya sormuş;

-Hocam, ne yapmamı istersin?

-Bana görün de, kime görünmezsen görünme...”⁴²⁵

Karşılaştırma:

Olay Örgüsü:

Fıkra öncelikle hangi tarihte yazıldığı bilgisine ulaşamadığımız iki farklı yazma eserde karşımıza çıkmaktadır. Bu yazmalardan ilkinde fikranın olay örgüsü gayet kısa ve öz bir akışa sahiptir. Fıkroda karısı olarak tanıtılan kadınla Nasreddin Hoca’nın ne zaman, nasıl evlendiği ve bu kadının özellikleri gibi hususlar anlatıma dâhil edilmemiştir. Diğer yazmada ise tüm bunlar ayrıntısıyla anlatılmıştır. Hatta hiçbir ortamda olmadığı hâlde bu yazmada Nasreddin Hoca’nın “Bana görünme de kime görünürsen görünesin” dedikten sonra karısını boşadığı belirtilmektedir.

⁴²⁴ Koz, age., 1978. s. 22.

⁴²⁵ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=7>, 29 Kasım 2016.

Matbu eserde ve Latin harfle basılmış eserde yer alan çeşitlemelerde, olayların gelişimi ile anlatım birbirine benzemektedir. Her çeşitlemede de Nasreddin Hoca'nın kandırılarak ve farkında olmadan yaşlı ve çirkin bir kadınla evlendirilği belirtilmektedir.

Elektronik ortamda ise Nasreddin Hoca, “Bana görün de, kime görünmezsen görünme” sözünü diğer çeşitlemelerden farklı olarak görünmez adama söylemektedir.

Kişi Kadrosu:

Elektronik ortam dışındaki tüm çeşitlemelerde “Hoca” ile yeni evlenmiş olduğu “karısı”ndan başka bir şahsa rastlanmamaktadır. Hâza Letaifat-ı Nasreddin Hoca adlı yazmada “Hoca'nın karısı” hakkında herhangi olumsuz betimleme yapılmazken; diğer yazmada Nasreddin Hoca'nın “doksan yaşında bir çirkin acuze” ile evlendiği sonra da hemen boşandığı ifade edilmektedir. Bahsi geçen bu kadın, fıkrada “Hoca'nın karısı olarak adlandırılmamaktadır.

Latin harfle basılmış eserde ve matbu eserde de kadından “bir çirkin kadın” diye bahsedilmektedir.

Elektronik ortamda şahıs kadrosunda Nasreddin Hoca'nın haricinde insan dışı olağanüstü bir varlık olarak değerlendirebileceğimiz “görünmez adam” yer almaktadır.

Mekân:

Hâza Letaifat-ı Nasreddin Hoca adlı yazmada yer alan fıkrada herhangi bir mekândan bahsedilmemektedir. Diğer yazma, matbu ve Latin harfle basılmış eserde bahsi geçmese de olay muhtemelen Nasreddin Hoca'nın evinde geçmektedir. Bu eserlerde Nasreddin Hoca'nın evden çıkarak gittiği yer sırasıyla “taşra”, “sokak” ve “çarşı” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Elektronik ortamda ise herhangi bir mekândan bahsedilmemiştir.

Zaman:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde birbirine benzer manada “gece, sabah erken, sabahleyin, ilk gecenin sabahında” gibi günün belirli saatlerine tekabül eden zaman ifadeleri kullanılmıştır.

5.1.20. Parayı Veren Düdüğü Çalar!

Yazma Eser- (Yazmanın adı ve tarihi belirtilmemiş)

“Bir gün, Hoca yine şehre gidecek olur. Amma çocuklar, Hoca'nın başına üşüp her biri bir düdük ısmarlarlar. O der: “Bana bir düdük” O der “Bana bir düdük getir”, der. Hoca da: “Olsun”, der. Amma çocuğun biri bir akçe getirüp eyitdi: “Hoca bana bir düdük getir”, deyüp akçeyi verdi. Hoca eydür: “İşte sen çalarsın düdüğü”, demiş.”⁴²⁶

Matbu Eser- Letâif-i Hoca Nasreddin (1909- 20. Yüzyıl)

“Latife: Hoca pazara giderken mahalle çocukları düdük ısmarlamışlar. Hoca muttasıl hepsine, “Peki, peki.” dermiş. İçlerinden biri, “Şu parayı al da bana düdük al.” demiş. Çocuklar akşamüstü Hoca'nın yolunu beklemişler. Şehre vusûlünde etrâfını almışlar. Hepsine de “Hani yâ Hoca Efendi bizim sipârişlerimiz?” dediklerinde, Hoca para verene düdüğü uzadıp “Parayı veren çalar düdüğü.” demiştir.”⁴²⁷

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Hoca pazara gidiyormuş, mahallenin çocukları başına üşüşmüşler. Hep bir ağızdan, “Hoca, bana bir düdük al.” demeye başlamışlar. Hoca gönülleri hoş olsun diye hepsine de “Olur, olur...” demiş. İçlerinden biri de çıkarmış Hoca'ya para vermiş, “Bununla bana bir düdük al...” diye. Hoca, ona da “Olur, alırım...” diye karşılık vermiş.

⁴²⁶ Duman, **age.**, 2008, s. 298.

⁴²⁷ Arslan ve Paçacıoğlu, **age.**, s. 76.

Akşamüstü pazardan dönerken çocuklar tekrar başına üşüşmüşler Hoca'nın. Hoca önce, para veren çocuğa koynundan bir düdük çıkarıp vermiş. Öteki çocuklar hep bir ağızdan "Hani bizimki, hani bizimki?" diye sorunca Hoca onlara şu cevabı vermiş: "Parayı veren, düdüğü çalar."'⁴²⁸

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

"Nasreddin Hoca bir gün çocuklara iktisat dersi veriyormuş. Bu derslerden ders alan çocuk Hoca'ya para vermiş ve bir flüt istemiş. Hoca da çarşıya gittiğinde bu flütü almış. Paranın üstüne de hisse senedi almış. Derken Hoca çarşıya her gidişinde çocuğun verdiği parayla yatırım yapmış. Herkes Hoca ile dalga geçiyormuş. Derken bir gün çocuk büyümüş genç bir delikanlı olmuş. Nasreddin Hoca yıllar sonra köye döndüğünde köyün halkından bir şikayet almış. Kimse buna bir çare bulamıyormuş. Çünkü o zamanlar çevreyi koruma konsepti tam oturmadığından bu olayın cezası da yokmuş. Neyse Hoca karar vermiş ve köyün nehrine atık atan fabrikanın sahibinin yanına gitmiş.

-Senin yaptığını kimse yapmaz. Köy halkı senin yüziünden zehirleniyor.

Fabrikanın sahibi koltuğunu Hoca'ya doğru çevirmiş.

-Bir zamanlar eğittiğin fakir ama gururlu bir köy çocuğu vardı ya Hocam, o benim. Elinizi öpeyim.

-Olmaz, sen çevreyi kirletiyorsun. Elimi öptürmem.

-Peki Hoca. Hemen arıtma tesisini kurduruyorum. Affet Hocam. Ver elini öpeyim. Sayende zengin oldum.

İyilik yap, denize at. Karma seni bir gün bulur.''⁴²⁹

⁴²⁸ Koz, age., 1978. s. 86.

⁴²⁹ (Çevrimiçi) <https://eksisozluk.com/emprovize-nasrettin-hoca-fikralari--38785?p=14>, 29 Kasım 2016.

Karşılaştırma:

Olay Örgüsü:

“Parayı veren düdüğü çalar” fıkrası, meşhur Nasreddin Hoca fıkralarından biridir. Yazma eserde fikranın olay örgüsü, Nasreddin Hoca şehre giderken mahalledeki çocukların etrafını sarmasıyla başlamakta ve yine aynı yerde bitmektedir. Fıkranın yaygın olarak bilinen çeşitlemesinde ise olayın asıl ders verici kısmı, Nasreddin Hoca'nın şehirden dönmesi sırasında gerçekleşmektedir. Ayrıca bu çeşitlemenin sonunda Nasreddin Hoca, para veren çocuğa bilinen kalıp ifadeden farklı olarak “İşte sen çalarsın düdüğü” demektedir.

Matbu eser ve Latin harfle basılmış eserde fıkra, yaygın olarak bilinen şekliyle sunulmuştur. Buna göre Nasreddin Hoca, pazara giderken etrafını saran çocukların siparişlerini dinlemiş; fakat pazardan dönüşte sadece para veren çocuğun düdüğünü çocuğa teslim etmiştir. Her iki ortamda da fıkra, “Parayı veren çalar düdüğü.” kalıp ifadesiyle sonlanmaktadır.

Ayrıca Bahâî'nin ilk basımı 1909'da yapılan Letâ'if-i Hoca Nasreddin adlı eserinde bu fıkra “*TÜRKÇE-KABA LİSÂN*” *Nâmında Yirmi Otuz Sene Evvel Neşr Olunmuş Bir Eserden ki (Atalar sözü, Bilmece, Mâni, Şarkı, Destân, Fıkra, Masal) Aksâmını Hâvîdir.*” başlığı altında;

Bu kitâbdaki letâ'ifin cümlesi Tevfik Bey'in neşr eylediği iki cüz' “Letâ'if-i Nasreddîn” de aynen, harfiyyen mestûr olduğuna ve mezkûr letâ'ifin daha eski tab' olunduğu kâğıdından, hurûfundan, resminden nüimâyân bulunduğu nazaran ya bu “Türkçei Kaba Lisân” kitâbı aynen oradan nakl etmiş veyâhud bu kitâb da Tevfik Bey'indir (Müellifin Notu.)” dipnotuyla okuyucuya sunulmuştur. Fıkranın kaynağına dair bilgi içeren bu notun içeriğinde iki eserden bahsedilmektedir. Bu eserlerden biri Mehmet Tevfik'e ait olan Letâif-i Nasreddin'dir. Letâif-i Nasreddin, Çaylak Tevfik'in 1881'de yayınlamış olduğu iki ciltlik fıkra kitabıdır. Her zaman anonim şekilde

nakledilen Nasreddin Hoca fıkralarının ilk defa kendi imzası altında toplamak gibi bir özelliği olan eserin ilk iki cüzden sonra devamı gelmemiştir. Eserde, Nasreddin Hoca'nın altmış fıkrasını bir araya getirilmiştir. Ayrıca bu eserin Almanca tercümesi de basılmıştır.⁴³⁰ Bahsi geçen ikinci eser ise “Türkçe Kaba Lisân” adlı eserdir. Eserle ilgili bazı bilgiler dipnotta sunulmuştur. Bu bilgilere göre Letâif-i Nasreddin ile aşağı yukarı aynı tarihlerde yazılmış olan bu eser, Bahâî'ye göre ya aynen Letâif-i Nasreddin'e nakl edilmiştir veyâhud bu kitap da Tevfik Bey'e aittir. Fakat araştırmalarımız esnasında Çaylak Tevfik'e ait bu isimde bir eserin izine rastlanmamıştır. Bu durumda eserdeki fıkraların Letâif-i Nasreddin'e aynen nakl edildiği görüşü akla yatkın görünmektedir.

Elektronik ortamdaki çeşitlemede de yine “isteklerin parayla gerçekleşmesi” durumu söz konusudur. Hatta bu çeşitlemede para veren şahıs, parasının karşılığını kat kat fazla bir şekilde almıştır. Diğer ortamlarda çocuklar Hoca'dan “düdük” isterken bu fıkrada çocukların hepsi değil sadece bir tanesi Nasreddin Hoca'dan “flüt” istemektedir. Flüt isteyen çocuk mahallenin çocuklarından biri değil, Nasreddin Hoca'nın iktisat dersini dinleyen çocuklardan biridir. Nasreddin Hoca'nın bu çocuğa flüt almasının akabinde olaylar, diğer çeşitlemelerden çok daha farklı bir şekilde gelişmektedir. Fıkra, Nasreddin Hoca'nın “Parayı veren düdüğü çalar.” ifadesiyle değil kimin söylediği anlaşılamayan “İyilik yap, denize at. Karma seni bir gün bulur.” cümlesiyle bitmektedir. Cümlenin içinde geçen “Karma (felsefesi)”; hem fiziksel hem de zihinsel her türlü eylemin sonuçlarının kaçınılmaz olduğu bir inanç sistemini ifade edmektedir. Bu inanışa göre düşündüğümüz her şeyin ya da yaptığımız her eylemin sonuçları, bizi bu yaşamımızda ya da sonraki yaşamımızda etkileyecektir.

“Parayı veren düdüğü çalar.” ifadesinde somut karşılıklardan bahsedilmektedir. Fıkranın elektronik ortamdaki çeşitlemesinde ise daha çok uzun vadeye yayılmış olan soyut ve manevi karşılıklar kastedilmektedir. Ama sonuç olarak her iki ifade de yaptığımız eylemlerin birgün karşılık bulacağı anlamını barındırmaktadır.

⁴³⁰ Akün, **agm.**

Kişi Kadrosu:

Matbu eserde Nasreddin Hoca'ya “Hoca Efendi” şeklinde hitap edilmektedir. Bu fıkrada düdük isteyen “Mahalle çocukları” ile ddğn parasını veren ve “İçlerinden biri” şeklinde ifade edilen çocuk, kişi kadrosu içinde yer almaktadır.

Latin harfle basılmış eserde de çocuklar, “mahallenin çocukları ve içlerinde n biri” şeklinde ifade edilmiştir.

Elektronik ortamda Nasreddin Hoca karşımıza iktisat dersi veren bir öğretmen olarak çıkmaktadır. Diğer çeşitlemelerde ddğn parasını veren çocuk burada da yer almaktadır. Fakat bu çocuk bu ortamda “fakir ama gururlu bir köy çocuğı” ve “köyün nehrine atık atan fabrikanın sahibi” olarak da tanıtılmaktadır. Bu ikisini haricinde “köyün halkı” da olay örgüsüne dâhil olmuştur.

Mekân:

Yazma eserde Nasreddin Hoca “şehre” gitmektedir. Şehir kelimesi matbu eserde de kullanılmaktadır. Bu ifadeyle ile muhtemelen Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yer olan “Akşehir”in, merkezi (çarşısı) kastedilmektedir. Yine matbu eserde ve Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca'nın düdük alacağı yer açık bir mekân olan “Pazar” kelimesiyle ifadelendirilmiştir. Günümüzde “pazar” deyince akla meyve-sebze -eğer büyük bir pazarsa kıyafet-satılan yer gelmektedir. Dilimize Farsça'dan giren pazar sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesi'nde “alış-veriş yapılan yer” anlamında kullanılmakta iken günümüzde anlam daralmasına uğramıştır.

Elektronik ortam fıkrasında sözcük olarak geçmese de Nasreddin Hoca muhtemelen bir “dershane”de ders vermektedir. Bu çeşitlemede “pazar”, zamanın şartlarına uyarak “çarşı” olmuştur. “Köy, köyün nehri, Hoca'nın nehre yapılan atıklar konusu konuşmak için gittiğı fabrika, fabrika sahibinin odası” bu çeşitlemedeki diğer mekânlar arasındadır.

Zaman:

Yazma eserde herhangi belirgin zaman ifadesi kullanılmamıştır. Matbu eserde ve Latin harfle basılmış eserde “akşamüstü” şeklinde günün belirli saatlerini içeren bir zaman ifadesi kullanılmıştır.

Elektronik ortam fıkrasında ise “Bir gün, o zamanlar, bir zamanlar” gibi belirgin olmayan zaman ifadeleri geçmektedir. Bu fıkrada yer alan “fabrika”, “flüt”, “hisse senedi” gibi ifadeler gerçekte Nasreddin Hoca’nın yaşadığı zaman diliminden çok sonra ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Nasreddin Hoca’nın bu kelimeleri bilmesi mümkün gözükmemektedir. Fıkra anlatıcısı bu ifadelere dayalı olarak kurduğu olay örgüsünde, Nasreddin Hoca’yı farklı bir yüzyıla taşımış ve anakronizme düşmüştür. Fakat anlatıcı bu durumun farkındadır ve fıkradaki mizah bu yanlışlığın üzerine kurmuştur.

5.1.21. Eşeğin Kadı Olmuş

a) Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin (ty.)

“Nasradîn Hoca bir gün eşeğin yavu kılur, dahı arar. İttifâkı bir kaç herifler çıkagelürler. Nasradîn Hoca aydur: “Benüm eşeğim gördünüz mi?” demiş. Bunlar dahı ayıtmuşlar ki: “Gördük. Senün eşeğin Kara-Hisâr’da kâdî olmuş.” dediler. Hoca bu cevâbı işidüp evine gelür. “Karı! Haberün yok a. Benüm eşeğim Kara-Hisâr’da kâdî olmuş. Varayın, getüreyin.” demiş. Karısı Hoca’ya ekmek ve yiyecek verür. Dahı Hoca’m hemân everek ve yortarak yola düşüp giderken yolda birkaç heriflere rast gelür. Aydur: “Hiç haberünüz var mı? Benüm eşeğim Kara-Hisâr’da kâdî olduğın işidünüz mi?” demiş. Bunlar dahı cevâb verüp ayıtmuşlar ki: “Biz gördük. Senün merkebün Kara-Hisâr’da kâdî olduğın gördük; mahkemede kâdîlik edeyorır. Kara-Hisâr’dan doğru gelürüz.” dediler. Hoca’m bu cevâbı bunlardan işidicek dahı i’tikâdı muhkem olup hemân everek ve yortarak Kara-Hisâr’a gelür. Çarşudan bir tutam hâsıl eline alup doğru mahkemeye gelür. Görse kâdî Efendi mahkemede oturup hükm-i hükûmatda iken Hoca’m hazretleri ale’l-fevr karşısına geçüp hâsılı gösterüp: “Çüş, çüş! Bire ‘avratın

fulanladuğum merkebi!” deyüp deyüp söylerken başını kaldurup güler; başını iki yana sallar: “Bire bu kişi ne demek ister?” deyüp sorar. Birkaç ‘ârifler aydurlar: “Sultânüm! Bu kimseye Nasreddîn Hoca derler. Eşeğin yavu kılmış. Birkaç harâmzâdeler sultânüm salık vermişler.” Kâdî ayıtmış: “Varun, şol kimesneye bir merkeb alıverün. Bir mıkdar harçlık verün.” der. Varurlar, bir merkeb alıverürler ve harçlık verürler. Hemân Hoca’ın

bu sevinmek ile merkebe biner; dahi bir lengeç urur: “‘A.....ı s.....m eşeği! Başını sorutduğundan Kara-Hisâr’da kâdî olacağıın bilürdüm.” demiş. ”⁴³¹

b) Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması- ty.)

“Hikâyet: Nasreddîn Hoca’ya: “Eşeğün kâdî oldı.” demişler. Sevinerek ‘avratına varmış. “‘Avrat eşeğim kâdî olmuş. Varayın, bana nâ’ibliğin vere mi?” demiş. Sabâh sefer eylemiş. Giderek, ahşam olur. Bir tekkede kalmış. Tekke sâhibinün ‘avratına ayıtmış ki: “Dün ile beni uyar, kaldır. Maslahatum var, giderüm.” demiş. Meğer ol tekkede ışıklar varmış. Nasreddîn Hoca’yı bilmemişler. Uyurken sakalın, bıyığın tıraş etmişler. ‘Avrat kalkmış yukaru ayıtmış: “Dur yukaru! Sabah oldı gidersen”, demiş. Nasreddîn Hoca da kalkmış. Giderek bir pınar kenârına varmış, oturmuş. Kendüyi su içinde görmüş. Bir Seydi-Kazı ışığı durur. Ta’accüp eyleyüp fikr eder ki: “Bu e.....n s.....m beni deyü bir Seydi-Kazı ışığın uyarmış.” demiş. ”⁴³²

a) Hikâyet-i Molla Nasreddin (Şiraz Yazması- ty.)

“Hikâyet: Bir gün Hoca Nasreddin gördü kim bir tavulcı tavul çalar. Hoca'dur varur bunu dinler. Tavulcuya eydür: “Getür, göreyim, ben de çalabilir miyim?” der. Tavulcunun elinden alur bir mikdar çalar. Heman-dem gidiverür, bir تنها yerde değirmen var idi, ol değirmenün içine girdi ve yatdı. Bir zamandan sonra bir kaç dane ayular geldi, bu değirmen içine girdiler. Un yemeğe başladılar. Ayular oynamağa başladılar. Hoca çalar, bunlar oynar. Meğer bir kocacuk kişi var idi. Eşegine çölmek

⁴³¹ Duman, age., 2008, s. 216.

⁴³² Ae., 223.

yükletmiş giderken işitdi kim bir yerde tavul havul çalınur. Herif eydür: “Belki şu arada düğün vardır. Varayım ben çölmekten satayım ve hem düğünden aş yiyeyim.” deyüp geldi, gördi kim bu tavul değirmende çalınur. Herifdür değirmen kapusına gelüp kapuyu açdı. Heman ayular kapudan çıkdılar, gitdiler. Hoce dahi çölmekçinin berk yakasın aldı: “Ben hoşça ayuları oynadıyordum. Sen niçin kaçırdun, tiz bul!” dedi. Çölmekçi fırsat bulmadı ki kaçs. Ahir Hoca eşeğiyle çölmeğin alup ve cümle çölmeg hep kırdı. Eşeğe odun yükletdi. “Sen bu yoldan git; ben bu yoldan gideyim.” deyüp salıverdi. Seğirderek evine geldi. Görse, eşek gelmemiş. Karısına ayıtdı: “Hiç eşek geldi mi?” Karısı “Gelmedi.” dedi. “Hele şükür ben andan evvel geldim.” deyüp eşeği karşı gitdi. Bulamayup bir kişiye sordı. Ol kişi: “Gördüm. Senün eşeğin felân yerde kâdî olmuş.” Hemân eteğine bir mîkdâr arpa alup kâdî/önine/girdi. Öninde: “Arpa! arpa!” demeye başladı. Kâdî: “Görün! Şu delü midür?” dedi. Hâce ayıtdı: “Söylemeyi ko da, semerün n’etdü?” dedi.”⁴³³

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“**Latîfe:** Bir gün Hoca eşeğinin kaybeder. Herifin birine sual eyledi. Herif eyitti: “Gördüm filân yerde kadı olmuş.” Hoca eyitti: “Gerçek dersin, kadı olacağını ben bilirdim, zira ben İmad’a ders verir iken ol eşek kulaklarını dikip dinler idi.”⁴³⁴

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Muzibin biri, Hoca’ya demiş ki: Hoca, eşeğin kadı oldu. Hoca, hiç istifini bozmadan, tevekkeli değil demiş, umuyordum ben zaten, vaaz ederken kulaklarını diker, öyle bir dinlerdi ki beni.”⁴³⁵

⁴³³ Ae., 277.

⁴³⁴ Koz, age., 1996, s. 388.

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

Mısır kadısı

“Bir gün Hoca, gene eşeğini kaybeder. Eee, bu kaçınıcı! Gayri canına tak eder:

- “Biraz da o beni arayıp bulsun!” diye söylenir. Şuradan şuraya adımını atmaz. Aradan aylar, günler geçer. Karakaçan ne döner gelir, ne bir kuru selam gönderir. Günlerden bir gün Hoca eşekler başı Deli Ömer’i görür ve eşeğinden haber sorar. Deli Ömer:

- “Duymadın mı senin eşek Mısır’a kadı oldu!”

Bunu duyunca, Hoca başını sallar:

- “Tevekkeli değil; ben bizim çömeze ders verirken, o da kulaklarını dikip dinliyordu!” der.⁴³⁶

Olay Örgüsü:

Bu fıkranın çeşitlemeleri birbirleriyle kıyaslandığında en çarpıcı farklılığın yazma eser ortamındaki fıkralarda olduğu görülmektedir. Fıkranın çeşitlemelerinden ilki Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin adlı yazmada karşımıza çıkmaktadır. Oxford’da, Bodleien Kitaplığı’nda bulunan bu yazma istinsah yani bir metni kopya etme tarihi en eski olan yazmadır. Eser, sonunda yazılı olan tarihe göre 13 Cemâzi-yel-evvel 979 yani 3 Ekim 1571’de Hasan ‘Abdî (?) eliyle yazılmıştır. Müstensih (yazıyla çoğaltan), kitabın içkapağında yazmanın 30 yaprak olduğunu söylemektedir. Onun el yazısı ile yazılmış son sayfadan sonra başka bir elden çıkmış iki hikâye yer almaktadır. Bu eklemelerle

⁴³⁵ Gölpınarlı, **age.**, s. 37.

⁴³⁶ (Çevrimiçi) <http://iren.blogcu.com/nasreddin-hoca-fikralari-3/3340182>, 29 Aralık 2016.

yazmada toplam 43 hikâye vardır; bunlardan sonuncusu tamamlanmamış olarak kalmıştır.⁴³⁷

Esasında, bu fikranın temelindeki olay, Nasreddin Hoca'nın eşeğini kaybetmesi ve onu sorarak bulmaya çalışması, bu süreçte birilerinin kendisiyle dalga geçerek eşeğinin kadı olduğunu söylemesi, bunu öğrenmesi sonucunda Nasreddin Hoca'nın, eşeğinin zaten kadı olacağını bildiğini söylemesi şeklinde örgülenmiştir. Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması) ve Hikâyet-i Molla Nasreddin (Şiraz Yazması) dışındaki tüm çeşitlemelerde bu durum aynıdır. Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin yazmasında da olaylar bu kurguya benzer bir doğrultuda; eşeğini arayan Nasreddin Hoca'nın, eşeğinin Karahisar'da kadı olduğunu öğrenmesi ile başlamaktadır. Fakat bu durumdan "... Başını sorduğundan Kara-Hisâr'da kâdî olacağın bilürdüm." cümlesine kadar gelişen olay zinciri fikranın diğer çeşitlemelerinde yoktur. Burada Nasreddin Hoca eşeğinin peşinden Karahisar yollarına düşmüş; Karahisar kadısını bulduğunda da ona eşeğiymiş gibi davranmıştır. Nasreddin Hoca'nın bu tavrı karşısında şaşırان kadı, başından savmak için Nasreddin Hoca'ya biraz harçlık ve bir eşek vermiştir. Böylelikle Nasreddin Hoca, aslında kendine ait olmayan eşeğe kavuşmuştur.

1625 yılında bir Avrupalının elinde bulunan ve tahminen 16. yüzyıla ait olduğu bilinen Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması) yazmasında ise sadece kendisine eşeğinin kadı olduğu söylenen Nasreddin Hoca'nın, eşeğinin yanına gitmeye çalışması kısmı diğer çeşitlemelerle benzer doğrultudadır. Bundan sonrasında Nasreddin Hoca eşeğinden naiplik almak için yollara düşmüş ve bir tekkede konaklamıştır. Bu fikranın asıl konusu da kaldığı tekkede yaşanan hadiseler üzerine kuruludur. Bu yönüyle bakıldığında bu çeşitleme, giriş kısmı hariç tutulduğunda bambaşka bir fıkra olmuştur. Kaleme alındığı tarih kesin olarak bilinmemekle beraber fikranın yer aldığı yazma, 16. yüzyıla aittir. Bu durumda bu yazmanın, bilinen en eski yazma olan Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin'den önce mi yoksa sonra mı yazılmış olduğu bilinmemektedir. Sonuç olarak

⁴³⁷ Boratav, age., 2006, s. 15.

da iki çeşitleme arasında bir etkileşim olup olmadığı; etkileşim varsa hangi çeşitlemenin diğerinden etkilendiğini söylemek zor olacaktır.

Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması)'da geçen fıkranın 1810 tarihli Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Cambiridge Yazması)'de ve 1837 tarihli matbu eser olan "Letâif" teki çeşitlemelerinde Nasreddin Hoca'nın eşeğini araması, birilerinin Nasreddin Hoca'ya eşeğin kadı olduğunu söylemesi, bunun sonucu Nasreddin Hoca'nın eşeğin peşine düşmesi bahsi yer almamaktadır.⁴³⁸

Hangi tarihte yazıldığı bilgisine ulaşamadığımız Hikâyet-i Molla Nasreddin (Şiraz Yazması)'de ise Nasreddin Hoca'nın eşeğini kaybedip onu aramaya koyulmasına kadar gelişen olaylar diğer çeşitlemelerin hiçbirinde yoktur. Burada gelişen olay örgüsü esasında biraz fantastiktir. Fıkroda olaylar Nasreddin Hoca'nın; davulcudan davulunu alarak tenhada bir değirmene gitmesi, davulun sesine ayıların gelmesi, etçil bir hayvan oldukları hâlde ayıların un yemesi ve yabani oldukları hâlde hemen ehil bir şekilde oynamaya başlamaları, Nasreddin Hoca'nın yanında gayet ehil olan ayıların çömlekçinin gelmesi üzerine suç işlemiş gibi değirmenden hemen kaçması, Nasreddin Hoca'nın çömlekçinin eşeğine el koyduktan sonra daha yeni bulduğu eşeğe insan gibi davranarak "Sen bu yoldan git; ben bu yoldan gideyim." demesiyle ilginç bir şekilde gelişmektedir. Görüldüğü gibi buradaki eşek aslında Nasreddin Hoca'ya ait değildir. Bu kısımdan sonra Nasreddin Hoca'nın eşeği aramaya koyulması ile diğer fıkralarla benzerlik göstermektedir. Fakat Nasreddin Hoca eşeği daha yeni elde ettiği ve hemen akabinde eşeği kaybettiği hâlde eşek başkaları tarafından Nasreddin Hoca'nın eşeği olarak bilinmektedir. Bu durumdan ve "Senün eşeğün felân yerde kâdî olmuş." ifadesinden anlaşılacağı üzere aslında Nasreddin Hoca'yla dalga geçilmektedir. Fıkranın sonu da Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin'dekine benzer bir şekilde bitmektedir. Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin'de Hoca Karahisar kadısına " bir tutam hâsıl" ile "çüş çüş" demek ve başka bir küfürlü ifadeyle eşeğiymiş gibi davranmaktadır. Bu çeşitlemede ise Nasreddin Hoca, kadiya küfretmemekte ve elindeki arpayı uzatıp "arpa, arpa" diyerek eşek muamelesi

⁴³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, *age.*, 2006, s. 138 ve Koz, *age.*, 1996, s. 397.

yapmaktadır. Ayrıca buradaki “kadı”nın nerede kadılık yaptığı da belirtilmemiştir. Fıkranın sonunda da Nasreddin Hoca eşeğini bulunca diğer çeşitlemelerdeki tepkiyi vermemektedir. “Ben zaten kadı olacağını bilirdim.” yerine “Söylemeyi ko da, semerün n’etdün?” demektedir.

1837’de tab edilen Letâif’te yer alan çeşitlemede olay örgüsü diğerlerine göre gayet öz bir hâlde ilerlemektedir. Bu çeşitlemede eşeğin nerede kadılık ettiği bilinmemektedir ve Nasreddin Hoca, kadı olduğunu zannettiği eşeğinin peşine düşmemektedir. Ayrıca Nasreddin Hoca’nın diğer çeşitlemelerde de geçen “(eşeğin) kadı olacağını ben bilürdüm.” sözüne bu çeşitlemede “İmad’a ders verir iken ol eşek kulaklarını diküb dinler idi.” sözü eklenmiştir. Burada bahsi geçen İmad, Nasreddin Hoca’nın talebesidir ve ismi birçok fıkrada geçmektedir.

Latin harfle basılmış eserde de fıkra kısa ve öz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada olay Nasreddin Hoca’nın eşeğini keybetmesi ve onu araması ile başlamamaktadır. “Muzibin biri” muhtemelen şaka olsun diye Nasreddin Hoca’ya eşeğini kaybettiğini söylemektedir. Nasreddin Hoca ise bunu duyunca “Ben zaten biliyordum.” nev’inden bir ifade kullanmaktadır. Bu ifadede İmad ismi geçmemektedir. Dolayısıyla Nasreddin Hoca’nın matbu eserdeki “...İmad’a ders verir iken...” sözü burada “...vaaz ederken...” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Elektronik ortamda diğer çeşitlemelerden farklı olarak Nasreddin Hoca’nın eşeğinin adı bellidir. Bu ortamda Nasreddin Hoca artık aramaktan usandığı için kaybettiği Karakaçan’ı aramamaya karar vermiştir ve onun kendi kendine geri dönmesi beklemektedir. Karakaçan dönmeyince onu, “eşekler başı Deli Ömer”e sormuştur. Deli Ömer ise eşeğin kadı olduğunu söylemiştir. Burada eşeğin kadılık yaptığı yer “Mısır” olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşeğinin kadı olduğunu duyan Nasreddin Hoca, onun peşinden gitmemiştir ve haberini duyunca “...ben bizim çömeze ders verirken o da kulaklarını dikip dinliyordu!” demektedir.

Kişi Kadrosu:

Hikâyet-i Kitab-1 Nasreddin’de Nasreddin Hoca ve karısının haricinde Nasreddin Hoca’nın eşeğini sorduğu “bir kaç herifler”, eşeği zannettiği “Kâdî Efendi” ve kadı efendinin etrafındaki “Birkaç ‘ârifler” kişi kadrosunda yer almaktadır. İsmi geçse de eşek, olayın akışı içinde yer almamaktadır.

Menâkıbat-1 Nasreddin Hoca (Groningen Yazması)’nın kişi kadrosunda Hoca, Hoca’nın “avratı”, “tekke sâhibinün ‘avratı”, tekkedeki (Seydi-Kazı)“ışıkları (Seyid Gazi Tekkesindeki âşıklar; müridler)” vardır. Eşek yine olaya dâhil değildir.

Hikâyet-i Molla Nasreddin (Şiraz Yazması)’de “tavulcı”, insan dışı varlık olarak “ayılar”, “kocacuk kişi” diye sıfatlandırılan “çölmekçi”, önce çölmekçinin iken sonradan Nasreddin Hoca’nın olan ve kendisine kadılık gibi insana özgü özellikler yüklenen “eşek”, “Hoca’nın karısı”ve “kâdî” fıkrada yer alan şahıslardır.

Matbu eser ve Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca’dan başka belirgin bir şahıstan bahsedilmemektedir. Yazma ve matbu eserde, birçok fıkrada adına rastladığımız Nasreddin Hoca’nın İmad adındaki öğrencisi, sadece ismiyle anılmakta, olay örgütüne dâhil olmamaktadır. Bunun haricinde belgisiz bir kişi olarak eşeğin kadı olduğunu söyleyen “Herifin/muzibin biri” fıkradaki kişiler arasındadır.

Elektronik ortamda Nasreddin Hoca, “eşekler başı Deli Ömer” ve Nasreddin Hoca’nın “Karakaçan” isimli eşeği vardır. İnsan vasıfları yüklenen Karakaçan, adı geçse de olay örgüsüne dâhil değildir.

Mekân:

İlk yazmada adı geçen mekânlardan biri, Nasreddin Hoca’nın eşeğini aramak için gittiği “Kara-Hisâr” dır. Araştırmalarımıza göre Anadolu sınırları içerisinde “Karahisar” olarak bilinen birçok mahalle ve köy bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde Giresun iline bağlı olan Şebinkarahisar ilçesi de Nasreddin Hoca’nın zamanında Karahisar olarak bilinmektedir. Fakat bu fıkrada bahsi geçen Karahisar, muhtemelen Afyon Karahisar’dır.

Zira üzerinde durduğumuz fıkranın dışında birkaç fıkrada da⁴³⁹ adı geçtiği üzere Afyonkarahisar Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu Akşehir'e ve doğduğu yer olarak bilinen Sivrihisar'a çok yakındır.

“Afyonkarahisar” ilimizin eski adı Karahisar-ı Sahib olup Karahisar ismi, şehrin ortasında yükselen kayalığın renginden ve üstünde bulunan hisardan gelmektedir. Şehir, adını aldığı koyu renkli volkanik kayalardan oluşan ve üzerinde hisar bulunan dik yamaçlı tepenin eteğinde 1010 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin eski isminde geçen “Sahib” ise. Anadolu Selçukluları'nın son devirlerinde yaşayan ve Moğol istilası sırasında buraya sığınan Sahib Ata Fahreddin Ali Bey'in adıyla ilgilidir. Bazı Osmanlı kaynaklarında şehre Sahib'ün Karahisarı denildiği görülmektedir,⁴⁴⁰

Fıkrada geçen diğer mekânlar ise Nasreddin Hoca'nın “evi”, Nasreddin Hoca'nın eşiği için bir tutam hâsıl aldığı “çarşı”, ve Karahisar kadısının bulunduğu “mahkeme”dir.

İkinci yazmada adı geçen iki mekân vardır. Bunlardan birisi Nasreddin Hoca'nın eşiği için çıktığı yolculuk esnasında kaldığı “tekke”dir. Fıkrada bu tekkenin nerede olduğuna dair bazı ipuçları vardır. “Meğer ol tekkede ışıklar varmış.” cümlesi, Nasreddin Hoca'nın suya bakınca kendini tanımayıp “Seydi-Kazı ışığı” zannetmesi ve tekke sahibinin karısından bahsederek “... beni deyü bir Seydi-Kazı ışığın uyarmış.” demesi tekkenin “Seyyid Battal Gazi Tekkesi (Türbe-Külliyesi) olduğu fikrini doğurmaktadır.

Günümüzde “Seyyid Battal Gazi Külliyesi” olarak bilinen külliye, Eskişehir Seyit Gazi'de 13. yüzyılın başlarında kurulmuştur. İnşa edildiği mevki, Üçler Tepesi'nin yamacında, kayalık bir alandadır. Rivayete göre Seyyid Battal Gazi adındaki Emevi kumandanı 8. yüzyılda bu mevkide şehit düşmüştür. 13. yüzyılın başlarında, Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev'in eşi Ümmühan Hatun da bu mevkiye bu kahraman

⁴³⁹ Bu fıkralar için bkz. Boratav, **age.**, 2006, s. 108,111.

⁴⁴⁰ Feridun Emecen, “Afyonkarahisar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, 1988, s. 443-446.

kumandan için bir cami, türbe ve medrese yaptırmıştır. Ümmühan Hatun'un kendisi de öldükten sonra bu medresenin türbesine defn edilmiştir. Seyyid Battal Gazi külliyesinin çekirdeği Anadolu Selçuklu döneminde oluşmaya başlamış, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı devrinde eklenen yapılar ve ardından yenileme çalışmalarıyla günümüzdeki hâlini almıştır.

Günümüzde bu külliyesinin içinde Külliye Seyyid Battal Gazi Türbesi, cami, iki çilehane, türbedar odası, Mihaloğulları Türbesi, Ümmühan Hatun Medresesi ve Türbesi, Kadıncık Ana, Kesikbaşlar ve Çoban Baba türbeleri, Bektaşî Dergahı, aşevi, fırın ve medrese odaları duvarlarla çevrili açık bir avlunun güney, doğu ve kuzey yönlerinde yer almaktadır.⁴⁴¹

Fıkıradaki Nasreddin Hoca'nın, evinden çıkıp eşeğini bulmak için düştüğü yol, "Sabâh sefer eylemiş. Giderek, akşam olur. Bir tekkede kalmış." ifadelerinden anlaşılacağı üzere kısa bir yol değildir. Eşeğin kadılık (!) yaptığı yer nere olursa olsun belli ki Nasreddin Hoca ona ulaşmak için sabah yola çıkmış fakat akşam olunca bile hedefine ulaşamayıp dinlenmek üzere bir tekkede kalmıştır. Nasreddin Hoca'nın kaldığı tekkeyi Seyyid Gazi Tekkesi olarak kabul eder ve yaşadığı yeri Akşehir olarak düşünürsek bu iki yer arasındaki mesafeyi sabahtan akşama kadar yol giderek aşması akla yatkın gözükmemektedir. Zira Nasreddin Hoca zamanın şartlarına göre bu mesafeyi eşeği de olmadığı için muhtemelen yürüyerek katetmiştir.

Fıkıradaki geçen bir diğer mekân ifadesi ise Nasreddin Hoca'nın yolculuk esnasında mola verdiği "pınar kenârı"dır.

Üçüncü yazmada olaylar ilk başta "bir تنها yer"deki "değirmen" de geçmektedir. "Değirmen kapusu", "kapudan", "şu arada" gibi ifadelerin hepsi değirmenle ilgilidir. Bunun dışında değirmen ile "Hoca'nın evi" arasındaki "Sen bu yoldan git; ben bu yoldan gideyim." ifadesinde geçen yol da fıkradaki mekânlar

⁴⁴¹ Ayşe Denknalbant, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, 2009, s. 51-54.

arasındadır. İkinci yazmada eşeğin sözde kadılık yaptığı yer “Karahisar” olarak belirtilirken burada “felân yer” şeklinde ifade edilmiştir. Yine ikinci yazmadaki “mahkeme” yerine burada sadece “kâdî/önine” ile yetinilmiştir.

Matbu eserde eşeğin kadılık yaptığı yerden “falan yerde” diye bahsedilmiştir. Latin harfle basılmış eserde herhangi bir mekân ifadesi yer almamaktadır.

Elektronik ortamda adı geçen tek mekân, eşeğin kadılık yaptığı yer olan “Mısır”dır. Tüm çeşitlemelerdeki mekânların sadece adları geçmektedir. Hiçbiri olayın gerçekleştiği mekânlar değildir.

Zaman:

İlk yazmada herhangi bir zaman ifadesi geçmezken ikinci yazmada “sabah”ve “ahşam” ifadeleri kullanılmıştır. Üçüncü yazmada “Bir zamandan sonra” şeklinde belgisiz bir zaman ifadesi kullanılmıştır.

Matbu eser ve Latin harfle basılmış eserde herhangi bir zaman ifadesine rastlanmamaktadır.

Elektronik ortamda uzun bir zaman dilimini anlatmak için “aylar, günler” denilmiş ve bunun dışında “günlerden bir gün” şeklinde bir zaman ifadesi kullanılmıştır.

5.1.22. Şuna Değdi, Şuna Değmedi

Yazma Eser- Hikâyet-i Hoca Nasreddin Et-Tusi (ty.)

“Hikâyet: Bir gün Hoca bir karbuz uğrulayub bir yere varub keser, görür ki kızıl çıkar. Böyle göricek kendüye eydür: "Hay ben bunu uğruladüğüm için bana kan göründi.", deyub yabana atar.”⁴⁴²

Matbu Eser-Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

⁴⁴² Duman, age., 2008, s. 231.

“Latîfe: Bir gün Hoca birkaç karpuz alup dağa odun kesmeğe gider. Susayıp karpuzun birini keser, "Tatsız" diyip birini dahi keser. Hâsıl-ı kelâm, cümlesini kesip birazını yiyip bakisinin üzerine işer. Ba'dehu odun kesmeğe meşgul olur. Ba'de zaman Hoca yine susayıp su bulmayıp karpuzu başına varıp "Şuna değmiş, buna değmemiş." deyip cümlesini yemiş.”⁴⁴³

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

*“**Senin Gibi Düşünüyor:** Nasreddin Hoca, bir gün, pazarda, bir karpuz almış. Kesip bakmış ki kabak. Karpuzu atmış. Satıcı, karpuzu neden attığını sorunca, Hoca: “Yenecek gibi olsaydı herhalde yerdim.”, cevabını vermiş. Bu arada, bir eşek gelmiş ve karpuzu yemeğe başlamış. Bunun üzerine, Hoca, karpuzcuya dönmüş ve şöyle demiş: “Bak, işte senin gibi düşünen biri!”⁴⁴⁴*

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

Buna Değmiş, Buna Değmemiş

“Nasreddin Hoca'nın komşusunun iri yarı toy bir delikanlı olan oğlu, sıcak bir yaz gününde ormana gidip odun hazırlamağa karar vermiş. Gittiği baltalık ormanda su yokmuş. Herkes heybesine bir testi su koyar öyle gidermiş. Delikanlı ise: “Su testisini taşıyacağıma iki üç karpuzu taşıyım, daha iyi olur. Nasıl olsa dönüşte odunları sırtlayıp getireceğim. Bir de toprak testimi kırmadan geri getirmeye uğraşmayayım.” diye düşünmüş. Torbasına karpuzlarını koyup ormana gitmiş. “İşe koyulmadan evvel bir karpuz yiyeyim.” demiş. Karpuzu kesmiş. Beğenmemiş, bir kenara atmış. Öbür karpuzları kesmiş, o karpuzlar da çok hammış, kaldırmış atmış. Kızmış karpuzların üstüne işemiş. Ormana gitmekte olan Nasreddin Hoca olayı görmüş. Yanına yaklaşınca:

-Delikanlı, ham da olsa nimete işenmez, tövbe et. Nimeti vereni gücendirirsin Demişse de delikanlı öfkesini yenip tövbe edememiş.

⁴⁴³ Koz, **age.**, 1996, s. 380.

⁴⁴⁴ Duman, **age.**, 2008, s. 376.

Öğlen vaktine doğru, hem sıcaklardan hem de çalışmaktan dolayı iyice susamış. Etrafta su isteyebileceği hiç kimse yok. Su yok. Varmış ham karpuzların yanına:

-Ona değdi, buna değmedi diye diye attığı bütün karpuzları yemiş. Son parçalardan birini yemekten, ormanda işini bitirip, eşeğine odunlarını yükleyip dönen Nasreddin Hoca ile tekrar karşılaşmış. Hoca bir yenmiş karpuzların kabuklarına ve bir de delikanlı'ya bakmış:

-Suphanallah! Bak, becerip tövbeni yetiştiremedin. Rabbim ne kadar çabuk, senin çişini sana yedirdi! demiş."⁴⁴⁵

Olay Örgüsü:

Bu fıkranın en yaygın çeşitlemesi, matbu ortamdaki çeşitlemedir. Diğer çeşitlemelerin olay örgüleri kıyaslandığında arada önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Fıkranın temelinde "kesilen karpuzların beğenilmeyip (yabana) atılması" vardır. Bu hareketin kim tarafından, nerede, nasıl yapıldığı fikraya göre çeşitlilik arz etmektedir.

Öncelikle yazma esere bakıldığında, Nasreddin Hoca'nın bahsi geçen karpuzu hırsızlık yoluyla elde ettiği görülmektedir. Bu durum, hiçbir çeşitlemede karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca diğer fıkraların aksine burada bir tane karpuz vardır. Nasreddin Hoca bu karpuzu beğenmediği için yabana atmıştır. Fakat burada Nasreddin Hoca'nın karpuzu atmasının sebebi, -anlam veremediğimiz bir şekilde-karpuzun renginin kızıl çıkmasıdır. Daha da garip olan ise Nasreddin Hoca'nın bu durumun nedenini hırsızlık yapmasına bağlamasıdır. "Kan" ve "kızıl" sözcükleri özellikle karpuz için kullanıldığında ortaya olumlu bir anlam çıkarken burada aynı kelimeler, Nasreddin Hoca'nın söz ve davranışlarından anlaşılacağı üzere olumsuz manada kullanılmıştır. Nasreddin Hoca da özeleştiriyi yaparak yanlış bir iş yaptığı için karpuzların kendine kötü görüldüğü ifade etmektedir. Yani fayda elde etmek umuduyla ve haksızlıkla elde ettiği

⁴⁴⁵ (Çevrimiçi) http://www.turkedebiyati.org/nasreddin_hoca_fikralari.html, 21 Mart 2017.

mal, ilahî adaletin tecellisi sonucu kendisine yâr olmamıştır. Fakat kurgunun temelinde verilen dersin anlam kazanabilmesi için uygun olan, karpuzların ham çıkmasıdır.

Matbu eserde Nasreddin Hoca'nın, karpuzları çalarak elde etmesi durumu söz konusu değildir. Nasreddin Hoca bu karpuzları muhtemelen evinden veya bostanından almıştır. Nasreddin Hoca yabanda önce susuzluğunu gidermek için kestiği karpuzların çoğunu tatsız diye atmış; ihtiyacı hâsıl olunca da özellikle gidip attığı karpuzların üzerinde tuvalet ihtiyacını gidermiştir. Sonra da bu karpuzlara muhtaç olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında fıkrada israf ve nimete saygısızlığın yanlışlığına dair çıkarılması gereken bir ders vardır.

Latin harfle basılmış eserde de karpuzun, ham olması sebebiyle atılması durumu söz konusudur. Fakat burada olay zinciri ile mekân farklıdır ve fıkraya yeni şahıslar eklenmiştir. Bu çeşitlemede Nasreddin Hoca'nın satın aldıktan sonra ham olduğunu fark ederek attığı karpuzların akıbeti, pazardaki bir eşeğin onları yemesi olmuştur. Nasreddin Hoca burada pazarcıya sinirlenmiş ve kendisine karpuzları neden attığını sorduğunda onu dolaylı bir şekilde eşeğe benzetmiştir.

Elektronik ortamda, karpuzun akıbeti ile fıkradan çıkarılacak ders, matbu eserdekiyle aynıdır. Fakat burada karpuzları atan Nasreddin Hoca'nın komşusunun oğludur. Nasreddin Hoca ise yaptığı yanlış hareketten dolayı delikanlıya hayat dersi veren bilge insan konumundadır. Fıkradan çıkarılacak ders matbu eserde okuyucuya bırakılırken bu ortamda Nasreddin Hoca'nın ağzından söylenmiştir. Ayrıca bu çeşitlemede diğerlerine göre daha fazla betimleme yapılmıştır. Fıkranın asıl olay örgüsüne geçilmeden delikanlının yanına neden karpuz aldığı ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir.

Kişi Kadrosu:

Yazma ve matbu eserlerde Nasreddin Hoca fıkrada yalnızdır. Latin harfle basılmış eserde ise Nasreddin Hoca'nın yanına karpuz satan "Saticı/karpuzcu" ve ham karpuzu yiyen "bir eşek" eklenmiştir.

Elektronik ortamda ise karpuzların üzerinde ihtiyacını gideren kişi Nasreddin Hoca değil; "Hoca'nın komşusunun iri yarı toy bir delikanlı olan oğlu"dur. Nasreddin Hoca ise delikanlıya yaptığı işin yanlış olduğunu söyleyen erdemli kişi konumundadır.

Mekân:

Yazma eserde Nasreddin Hoca karpuzları nere olduğu belirtilmeyen "bir yere" varıp yemiştir. Matbu eserde ise bu yer Nasreddin Hoca'nın odun kesmek için gittiği "dağ" olmuştur. Belki de küçük bir tepe olan bu dağın adı belirtilmemiştir. Latin harfle basılmış eserde mekân, "pazar yeri"dir.

Elektronik ortamdaki mekân hem Nasreddin Hoca'nın hem de komşusunun oğlunun, odun kesmek için gittiği "baltalık orman"dır. Baltalık orman "yakacak elde etmek gibi çeşitli sebeplerle kesilen ağaçların kesildikleri yerde kalan kök ve sürgünlerinden yeni kök ve sürgünlerin çıkmasıyla oluşan orman" anlamına gelmektedir.⁴⁴⁶ Baltalık ormanın Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem ve coğrafyada olması mümkündür.

Zaman:

Fıkranın yazılı ortamdaki çeşitlemelerinin hiçbirinde olayın ne zaman gerçekleştiğine dair bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Sadece "bir gün", "ba'dehu", "ba'de zaman" gibi belirsiz zaman ifadeleri vardır.

⁴⁴⁶ Bekiroğlu, Sultan vd. "Baltalıkların Oluşumu ve Baltalıkların Koruya Dönüştürülmesinin Sosyoekonomik Boyutu (İstanbul Örneği).", **Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University| İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 63.2, 2013, s. 61-70.

Elektronik ortamda ise karpuzlara duyulan ihtiyacı betimleyecek şekilde “sıcak bir yaz gününde”, “öğlen vaktine doğru” ifadeleri kullanılmıştır. Bu şekilde fıkradan çıkarılan ders daha akılda kalıcı olmuştur.

5.1.23. Ölüyüm Maslahata Çıktım ⁴⁴⁷

Yazma Eser-Letaif- Lâmiî Çelebi (1546- 16. Yüzyıl)

“Rivayect ederler ki: Nasreddin Hoca bir gün, mekabir arasında gömleğin çıkarup uryan oturmuş ve bitlerin bitleyüp hicabı ortadan götürmüştü. İttifak bir taraftan bir kavi yel gelür, Hoca'nın elinden gömleğin götürüp alır. Hoca dahi: “Ha şunda, ha bunda...” deyüp ardına düşer. Mekabir içinde gâh seğirdür, gâh düşer. Meğer birkaç yolcu yolca geçip giderlerdi ve maslahatlarına azm ederlerdi. Görseler kim bir herif uryan ve büryan, makberler arasında gâh yügürtür ve gâh düşer, gâh oturur ve gâh durur. İlerü gelüp: “Bre herif, ne hallü kişisin ve kimin yoldaşısın?” derler. Hoca eydür: “Kim olsam gerekdür? Ölüyüm, hacete ve meyyitim maslahata çıkdum.” der.”⁴⁴⁸

b)Menâkıb-ı Nasreddin Hoca Budapeşte Yazması I (ty.):

“Nasreddin Hoca köyden gelir iken birkaç kişiye rast gelir. Ol esnada hırsız söylenir. Adam soyuyorlar imiş, diye. Hoca Nasreddin bu adamları gördükde : “Acaba bunlar söyledikleri hırsızlar dahi?” deyip vesvese edip. Hoca hemen arkasından esbapları çıkarmış, bir makbere deliğine sokmuş. Kendisi de bir taşın ardına sinmiş. Yanına gelirler, sual ederler: “Kimsin?” diye. “Ölüyüm, henüz makbereden çıktım.”

⁴⁴⁷ 23. maddedeki fıkra ile 24. maddedeki fıkra birbirinin çeşitlemesidir. Fakat her iki fıkranın da benzer sonla biten çeşitlemeleri vardır. Bu çeşitlemeler aynı başlık altında değerlendirilmiştir.

⁴⁴⁸ Duman, age. , 2008, s. 211.

Herifler şimdi korkarlar, kaçarlar. Hoca dahi kurtulur, kalkar, giyinir, hanesine gelir.”⁴⁴⁹

c) Hikâyet-i Nasreddin Hoca Budapeşte Yazması II (ty.)

“Hikâyet-i Garibe: Bir gün, merhum Hoca Rahmetullahialehy-i rahmeten vasi’aten, yolda giderken görür ki, yoldan vafir atlılar gelir. Hemen Hoca’nın yanında makbereler var idi. Ana sabir Hoca makbereye varıp esbabını çıkarıp bir makbere deliğine sokar. Kendisi dahi bir hece taşı dibinde siner durur. Bu herifler gelirler, görseler bir adam çıplak, hece taşı dibinde durur. Hoca’ya varmışlar. “Ne şekil adamsın?” demişler. Hoca eytir: “Ben ölüyüm.” Herifler eytir: “Ya burada sen n’eylersin?” demişler. Hoca eytir: “Münker ve Nekir korkusundan taşra kaçtım.” , demiş.”⁴⁵⁰

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca kıra çıkıp giderken nâgâh karşıdan biraz atlılar gelir. Hoca Efendi sür’at idip bir makbere yanına gelip esvaplarını çıkarıp çıplak olup bir makbere deliğine girip yatar. Atlılar gelip nâgâh Hoca’yı görüp yanına varıp “Bre adam, burada niye yatarsın?” didiler. Hoca Efendi bir lâkırdı bulamayıp eyitti: “Ben ehl-i kuburdan idim, hemen buraya seyre çıktım.” demiş.”⁴⁵¹

Latin Harfle Basılmış Eser (21. Yüzyıl)

“Zorluk Çekmeyeyim Diye: Nasreddin Hoca, bir gün, mezarlığa gidip, boş bir mezarın içerisine gidip yatmış. Görenler, ne yaptığını sormuşlar. Hoca şu cevabı

⁴⁴⁹ Ae., s. 235.

⁴⁵⁰ Ae., s. 243.

⁴⁵¹ Koz, age., 1996, s. 376.

vermiş: “Sorgu meleklerini bekliyorum. Ölmeden önce soracakları soruları öğreneyim de öldükten sonra zorluk çekmeyeyim diye.””⁴⁵²

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“**Ölü:** Hoca yolculuğu sırasında تنها bir yer olan mezarlıkta elbiselerini yıkar. Kuruması için astığı bir sırada kuvvetli bir rüzgâr esip giysilerini alıp götürür. Hoca da giysilerinin ardınca koşarken birkaç yolcuya rastlamış. Yolcular, böyle çıplak hâlde mezarlıkta ne aradığını sormuşlar. Hoca da:

-Görmez misiniz, çıplak bir ölüyüm, su dökmeye çıktım, şimdi yine kabrime gidiyorum. demiş.”⁴⁵³

Olay Örgüsü:

Fıkranın olay örgüsü genel bir ifadeyle; Hoca'nın çıplak bir vaziyette mezarlıkta veya bir mezarın içinde olması, yoldan geçenlerin bu garip hâli sorgulaması ve bunun sonucunda Hoca'nın durumu türlü sebeplerle açıklamaya çalışması üzerine kurgulanmıştır. Türk halkının tarihin eski çağlarından beri ölüye ve kabirlere ne denli önem verdiği aşikârken mezarda çıplak vaziyette olmak Hoca'nın kimliğine yakıştırılmamıştır. Bu sebeple Nasreddin Hoca'nın bu garip hâli, çeşitli açıklamalarla mantığa büründürülmeye çalışılmıştır. Bu açıklamaların farklılığı sonucunda da fıkranın çeşitlemeleri oluşmuştur.

Fıkranın ilk çeşitlemesi Lâmii Çelebi'nin 1546 tarihli Letaif'inde karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşitlemede Nasreddin Hoca'nın mezarlıkta neden çıplak vaziyette olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Fıkroda geçen “bitlerin bitleyip” ifadesi muhtemelen bitlerini ayıklamak manasına gelmekte ve bu sebebin ne olduğunu açıklamaktadır. Nasreddin Hoca'nın mezarlıktaki durumu, “uryan(çıplak) ve hicabı(edep) elden bırakmış vaziyette” olarak betimlenmiştir. “Uryan (Çıplak)”

⁴⁵² Duman, age. , 2008, s. 380.

⁴⁵³ (Çevrimiçi) <http://iren.blogcu.com/nasreddin-hoca-fikralari-3/3340182>, 23 Mart 2017.

kelimesi, "...gömleğin çıkarup..." ifadesinden anlaşılacağı üzere tam bir çıplaklık hâli için kullanılmamıştır. Nasreddin Hoca'nın bu vaziyette kabirler arasında dolaşması, kuvvetli bir rüzgârın gömleği uçurmasına ve Nasreddin Hoca'nın gömleği yakalamaya çalışmasına bağlanmıştır. Fıkranın sonunda Nasreddin Hoca kendisine bu garip durumu soran yolculara "Ölüyüm, hacete ve meyyitim maslahata çıkdum" cevabını vermektedir. Bu cümle birbirleriyle benzer manalara gelen ve diğer çeşitlemelerde ayrı ayrı kullanılan "Ölüyüm, hacete(ihtiyaç) çıkdum." ile "meyyitim(ölüyüm) maslahata(işe) çıkdum" cümlelerinin birleştirilmiş hâlidir. Aynı anlama geldiği hâlde iki cümlenin tekrarlanak kullanılması akla bu ifadenin farklı iki çeşitlemeden alınarak birleştirildiğini getirmektedir.

Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I)'da Nasreddin Hoca'nın mezarda çıplak vaziyette bulunması bir hırsızlık söylentisiyle ilişkilendirilmiştir. Buna göre Nasreddin Hoca, köyden gelirken rastladığı adamları hırsız zannederek soyunmuş; elbiselerini bir kabre koyup kendisi de bir taşın arkasına saklanmıştır. Burada mezarlıktan değil sadece bir kabirden bahsedilmektedir. Nasreddin Hoca hırsızlardan korunmak için bir yere gizlenmek ya da üzerindeki (varsa) değerli şeyleri bir kenara gizlemek yolunu tercih etmemiştir. Bunun yerine elbiselerini çıkarıp kendini bir yere, elbiselerini başka bir yere gizlemeye çalışmıştır. Burada Nasreddin Hoca'nın, "Adam soyuyorlar imiş" cümlesindeki "soymak" sözcüğünü yanlış anladığı için elbiselerini çıkardığı akla gelmektedir. Tüm çabasına rağmen Nasreddin Hoca kendilerinden saklandığı adamlar tarafından bulunmuştur ve onlara durumunu "Ölüyüm, henüz makbereden(kabirden) çıktım." cümlesiyle açıklamıştır. Nasreddin Hoca bu cümleyi olayın en başında kurgulamış mıdır bilinmemektedir fakat sonuç olarak ölü taklidi yaptığı için adamlardan kurtulmuştur.

Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II) yazmasında tüm fıkralar "Hikâyet" başlığıyla sunulmuşken sadece bu fıkraya "Hikâyet-i Garibe" başlığı verilmiştir. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere fıkra, müstensihler tarafından da garip karşılanmıştır. Bu çeşitlemede Nasreddin Hoca'nın mezarlar arasında çıplak vaziyette

bulunmasının sebebi, yoldan geçen atlılardan koruması bağlanmıştır. Atlıların ne vasıfta olduğu ve Nasreddin Hoca'nın onlardan hangi sebeple korktuğu bilinmemektedir. Her ne sebeple olursa olsun korkan bir insanın saklanması normaldir fakat korktuğu için kıyafetlerini çıkarması pek de alışılmış bir durum değildir. Nasreddin Hoca gerçekten kurguyu baştan sona planlayıp ölü taklidi yapmak mı istemiştir yoksa saklandığı yerden farkedildiği anda aklına ölü taklidi yapmak mı gelmiştir bilinmemektedir. Fakat olay örgüsüne bakıldığında ikinci durum akla daha yatkın gelmektedir. Çünkü Nasreddin Hoca, atlıların geldiğini o anda farkederek korkmuş ve mezar dibine sinmiştir. Olayın sonunda ise Nasreddin Hoca yine muhataplarına ölü olduğunu söylemektedir. Fakat diğer çeşitlemelerden farklı olarak burada mezardan çıkmasını Münker-Nekir adlı sorgu meleklerinden korkmasıyla açıklamaktadır. Bu anlamda fıkra, kabir hayatının zorluğunu hatırlatmaktadır.

Matbu eserde Hikâyet-i Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması II)'da yer alan çeşitlemeye benzer bir olay örgüsü vardır. Nasreddin Hoca bu çeşitlemede de çıplak bir vaziyette mezarda saklanmaktadır. Fakat burada Nasreddin Hoca mezar dibine sinmek yerine mezarın içine girip yatmaktadır. Neden mezarda yattığını soran atlılara da yine kabir ehlinden olduğunu yani ölü olduğunu söylemektedir. Farklı olarak ise kabirden çıkma sebebini seyre(gezintiye) çıkmakla açıklamaktadır. Fıkra içinde anlatıcının kullanmış olduğu “bir lâkırdı bulamayıp” ifadesi önemlidir. Çünkü bu ifadeden Nasreddin Hoca'nın aslında sadece saklanmak istediği fakat atlılar tarafından bulununca bir laf bulamayıp ölü olduğunu söylediği anlamı çıkmaktadır.

Latin harfle basılmış eserde herhangi bir sebep belirtilmeksizin Nasreddin Hoca'nın bir gün boş bir mezara gidip yattığı ifade edilmektedir. Diğer çeşitlemelerin aksine Nasreddin Hoca burada çıplak değildir. Fakat çıplak olmasa da bu durum, insanlar tarafından garip karşılanmıştır. Ayrıca burada Nasreddin Hoca durumu garip karşılayan muhataplarına ölü olduğunu değil, öldükten sonra zorluk çekmemek için sorgu meleklerini beklediğini söylemektedir. Fıkranın kurgusu bu şekliyle Hikâyet-i

Garibe’de olduğu gibi kabir hayatını, öldükten sonra hesap vermenin zorluğunu hatırlatmaktadır.

Elektronik ortamdaki kurgu Lâmiî Çelebi’nin Letaif’indeki kurguya benzemektedir. Letaif’te Nasreddin Hoca’nın neden mezarlıkta gömleğini çıkardığı açıklanmazken elektronik ortamda bu garip durum, Nasreddin Hoca’nın yolcu olması ve kıyafetlerini تنها bir yer olan mezarlıkta yıkaması ile ilişkilendirilmiştir. Bu çeşitlemede de Nasreddin Hoca’nın yoldan geçenleri ölü taklidi yaparak korkutma gibi bir düşüncesi yoktur. Gömleğinin peşinden koşarken çıplak bir vaziyette yakalandığı için o esnada aklına ölü olduğunu söylemek gelmiştir. Neden mezardan çıktığını ise “su dökmek” yani tuvalet ihtiyacını gidermekle açıklamıştır. Diğer çeşitlemelerde geçen “maslahat ve seyr” ifadelerinin yerine burada “su dökmek” ifadesi kullanılmıştır. Bir ölü’nün kabirden çıkması ve tuvalet ihtiyacının olması normal bir durum değildir fakat fikranın asıl güldürücü yönü de zaten Nasreddin Hoca’nın zorda kalmayıp uydurduğu bu cevapta yatmaktadır.

Kişi Kadrosu:

Lâmiî Çelebi’nin Letaif’indeki kişi kadrosunda “hicabı ortadan götürmüş, uryan ve büryan” olarak betimlenen Nasreddin Hoca ile yoldan geçip giden “birkaç yolcu”; Budapeşte I yazmasında ise Nasreddin Hoca ve Nasreddin Hoca’nın hırsız diye şüphelendiği “birkaç kişi” vardır. Budapeşte II yazmasında Nasreddin Hoca, merhum (rahmetli) kelimesiyle sıfatlandırılmış; hakkında Rahmetullahialeyh-i rahmeten vasi’aten (Allah bol bol rahmet etsin)⁴⁵⁴ şeklinde dua edilmiştir. Nasreddin Hoca’nın haricinde bu fikrada yoldan geçen “atlılar” yer almaktadır.

Matbu eserde de aynı şekilde Nasreddin Hoca ile yoldan geçen “atlılar” fikranın şahıs kadrosunda yer almaktadır.

⁴⁵⁴ (Çevrimiçi) <http://www.luggat.com/118641/vasia>, 15 Nisan 2017.

Latin harfle basılmış eserde Nasreddin Hoca'nın muhatapları hakkında sadece “görenler” ifadesi kullanılmıştır.

Elektronik ortamda da yine şahıs kadrosunda Nasreddin Hoca ile “birkaç yolcu” yer almaktadır.

Mekân:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde olay tek bir mekânda yani mezarlıkta geçmektedir. Mekândaki bazı ayrıntılar ve bazı ifadeler çeşitlemeler arasında farklılık göstermektedir.

İlk yazmada mezarlık ifadesi kullanılmamıştır. Bunun yerine “mekabir(kabirler)” denilmiştir. Nasreddin Hoca kabirlerin “arasında” gömleğin peşinden gitmektedir.

Budapeşte I yazmasında olay aslında Nasreddin Hoca'nın “köyden gelir iken” kullandığı “yol”da geçmektedir. Burada mezarlık ya da birden fazla mezardan bahsedilmemekte; mekân için “bir makbere” ifadesi kullanılmaktadır. Bunun dışında Nasreddin Hoca'nın elbiselerini sakladığı “bir makbere deliği” ve arkasına saklandığı “bir taşın ardı” vardır. “Bir taş”ın mezar taşı olduğu düşünülebilir fakat zaten bir tane mezardan bahsedilmektedir. “Makbere deliği” ile tam olarak ne ifade edilmek istendiğini anlaşılmamaktadır fakat muhtemelen bu ifadeyle “boş bir kabrin içi” kastedilmiştir.

Budapeşte I yazmasında nerede olduğu belirtilmeyen bir “yol” ve yolun kenarında yer alan “makbereleler” vardır. “Makbere deliği” ifadesi burada da kullanılmıştır. Nasreddin Hoca'nın saklandığı yer ise “Hece taşı (mezar taşı) dibi” olarak belirtilmiştir.

Matbu eserde Nasreddin Hoca'nın bulunduğu mekân “kır” olarak belirtilmiştir. Burada da yine “bir makbere”den vardır ve Nasreddin Hoca elbiselerini çıkarıp “makbere deliği”ne yatmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere “makbere deliği” ifadesiyle “boş bir kabirin içi” kastedilmiştir.

Latin harfle basılmış eserde mekân “mezarlık”tır. Nasreddin Hoca da “boş bir mezarın içerisi”ne yatmaktadır.

Elektronik ortamda bahsi geçen tek mekân “tenha bir yer” olarak betimlenen “mezarlık”tır.

Zaman:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde genel olarak fıkra anlatıcılarının anlatı zamanı olarak kullandıkları “bir gün” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeden başka belirgin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır.

5.1.24. Harmende Katırlarını Ürkütme!

Yazma Eser

a) Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I - ty.)

“Nasreddin Hoca avratına eyitdi: “Bir adamın öldüğü neden malum olur?” dedi. Avradı eyitdi: “Eli ve yüzi sovrur, andan belli olur”, dedi. Hoca bir gün sabah erkenden kalkar, eşeğine biner ve oduna gider. Bir sovrur gün idi. Elleri, yüzü üşür. Bir de eline bakar, yüzüne bakar, sovrur gün imiş, avradının sözü hatırına gelir: “Vay ben ölmüşüm”, deyip, “Bari varayım eve haber vereyim”, deyip eve gelir. Avradına der ki: “Var komşulara söyle, ben öldüm filân yere gelsinler, beni gasleyeyip defneylesinler.” Andan yine kendisi varır, ol yerde yatar. Beriden avradı kalkar, ağlayarak cemaate varır, haber verir: “Hoca vefat eyledi, siz sağ olun.” “Nerede?” derler. “Filân yerde, varın, bakın.” Cemaat eyitir: “Haberi kim getirdi?” Avradı eyitir: “Kendisi haber getirdi.” “Bu nasıl şeydir, kendisi hem öldü, hem haber getirdi?” deyip gelirler. Bunu soyup gaslederler, kefenlerler. Andan götürüp defnederler. Birkaç günden sonra Hoca'nın karnı acıkır, canı sıkılır. Kalkar oturur, akıbet toprağı açar. Çıkmak ister. Meğer başı ucunda bir taş var imiş, anı çeker. Oradan bir delik açılır. Hemen başını ol delikten çıkarır. Meğer ki bir acemi sığırtmaç var idi. Davarları sürerek oraya gelir.

Başını çıkardığı gibi davarlar ürküp kaçarlar. Sığırtmaç görür darılır. “Bere anasını filân ettiğim ölüsü, sen de olbir ölüler gibi yatsana!” deyip elinde bulunan çomak ile Hoca'nın başına öyle vurur ki başını içeriye çeker. Yoksa gerçekten ölürdü. Hele bir zaman durup sığırtmaç gitti. Ol dahi güç belâ ile taşra çıkıp doğru eve gelir. Komşular gelip bunun başına üşerler. “Ey Hoca, öte dünyada ne var, ne yok?” “Vallahi eğer sığırtmacı ürkütmesen bir şey yok, eğer ürkütürsen dayak çok”, demiş.⁴⁵⁵

b) Diğer Yazmalar

“**Ve lehu:** Hoca odun keserken bir adam gelüp: “A Hoca, sen bu ağacın başına oturmuşsun”, dedi. “Kesersün şimdi düşersün”, dedükde, Hoca düşüp herife dedi ki: “Sen benim düşeceğüm bildin, öleceğim dahi bilürsin”, deyup ibram edicek, herif dahi dedi ki: “Eşeğin üç osurunca ölüp düşersün”, deyüp. Hoca odunu eşeğe yükledüp yola revane oldu. Eşek bi kere osurup: “Hay, canumun biri gitdi”, deyup aheste yürümeğe başladı. Bir dahi, bir dahi de keennehu. Teslim-i ruh eyleyüp, eşek eve gelüp, halk Hoca'yı tecessüs edüp buldılar. Hoca dedi ki: “Ben öldüm. Beni gasl edüp defn idünüz. Lâkin başum tarafın açık koyunuz ki sıkıldukça gâhice çıkarum”, deyüp vasiyet eyledi. Halk Hoca'yı teneşire yaturdup yudılar. Gassala der idi ki: “Suyı makul edünüz”, dedi. Tamam edüp harpuştaya koyup mezara götürürken yol üzere çamur gelüp dediler ki: “Bu Hoca bir eyü adam idi. Ne haldür andan biz nice geçelüm?” deyicek, Hoca kalkup dedi ki: “Biz sağ iken şol kuru olan yerlerden geçerdük”, dedi. Netice, Hoca'yı defn eyleyüp ba'de'l-işa bir kârbân gelürken çanlar sadasın Hoca işidüp “Hay, zebaniler geliyor”, mülâhazasıyla mezardan çıkınca katırlar ürküp katırcı Hoca'yı kamçı ile ol kadar döğdi bitab eyledi. Ol haletle evine gelüp ahval-i ahretten sual edene cevap verdi ki: “N'eylersenüz eyleyünüz heman harbende katırın ürkütmeyünüz”, dedi. Bundan murad: “Kuluba dokunmayunuz”, demekdür.”⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Duman, **age.**, 2008, s. 238.

⁴⁵⁶ Duman, **age.**, 2008, s. 290.

Matbu Eser-Letâif (1837-19. Yüzyıl)

“Latîfe: Bir gün Hoca yol kenarında makbereler arasında gezerken bir eski makberenin içine düştü, kendi[si]ni, ölü yerine kodu.” Göreyim Münkir ve Nekir gelir mi?” deyip dururken bir de anı gördü, uzaktan bir çan sedası geliyor. Hoca eydür: “Kıyamet, velvelesiyle bile geliyor.” deyip makbere içinden taşra çıkar. Meğer bir kervan gelir imiş. Hoca başını çıkardıkta ol katırlar ürküp katarları birbirine vurup harmendeler Hoca’yı gördükte ellerine birer çomak alıp Hoca’ya “Sen nesen?” dediler. Hoca eyitti: “Ben ölüyüm.” dedi. Harmende eyitti: “Ya burada n’eylersin?” Hoca eyitti: “Seyre çıktım.” dedikte harmende “Ben seni şimdi bir hoşça seyrettireyim.” deyip eline bir çomak alıp vâfir dövdü. Hoca’nın başı gözü yarılmış evine geldi. Karısı eyitti: “Nerede idin?” Hoca eyitti: “Ben öldüm idi, makberede idim.” Karı eyitti: “Öte dünyada ne var, ne yok?” dedi. “A karı, n’eylersen eyle harmende katırını ürkütme.” demiş.⁴⁵⁷

Latin Harfle Basılmış Eser (20. Yüzyıl)

“Fincancı Katırları: Hoca’nın canı kasabanın mezarlığını gezip dolaşmak istemiş. Akşam üstü, hava da biraz karanlık olacak ki ayağı takılmış ve bir çukura yuvarlanıvermiş. Kendi kendine: “Böyle mi yatılır mezarda? Cennet, cehennem...” diye düşünürken mezarlığın yanındaki yoldan çingirak sesleri gelmeye başlamış... “Ne ola acep?” diye kafasını kaldırıp bakmış ki fincancı katırları...

Tam o anda, çukurluktan uzanan bir insan başı yetivermiş hayvanların ürkmesi için. Katırlar sağa sola dağılmış, yükleri de zarar görmüş. Katırcılar da Hoca’yı bir güzel dövmüşler.

Yüzü gözü kan içinde evine döner Hoca. Karısı: “Efendi bu halin ne? Nereden geliyorsun böyle?” diye sorar. Hoca da: “Öte dünyadan.” der. Karısı Hoca’nın şakacılığını bildiği için şöyle bir soru daha sorar: “Öte dünyada ne var ne yok?” Hoca

⁴⁵⁷ Koz, age., 1996, s. 384.

kederli kederli şöyle cevap verir: “Fincancı katırlarını ürkütmezsen kötü bir şey yok!...”⁴⁵⁸

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

“Fincancının Katırları: Hoca bir gece mezarlıktan geçerken aniden ayağı kayar ve eski bir mezarın içine düşer. O anda aklına geceyi orada bir ölü gibi geçirerek yazıcı melekleri görme fikri gelir. Hemen yatar ve beklemeye başlar. Bir süre sonra mezarlığa yaklaşmakta olan fincancı kervanından yükselen katırların çan sesleri, katırcıların konuşmaları, homurtular derken iyice yaklaşan seslerden korkan Hoca kıyamet vakti geldi sanarak dışarıda ne olduğunu görmek için mezardan dışarı çıkınca bir anda yarı çıplak Hoca'yı gören katırlar ürker. Hortlak görmüş gibi her biri bir tarafa kaçışan katırlar bütün yükleri yerlere yuvarlar, küfelerdeki porselen tabak çanak fincanları zayi ederler. Bunun üzerine sinirlenen fincancılar koşup Hoca'yı yakalarlar:

-Be adam gecenin bir vakti ne yapıyorsun burada? derler. Hoca korkudan kekeleyerek

-Be be ben öbür dünyadan geldim. Bir bakayım burada işler nasıl gidiyor. Deyince adamlar Hoca'yı bir güzel pataklarlar. Bin perişan eve dönen Hoca'yı telaşlı karısı karşılar:

-Ee anlat bakalım ne bu halin? Öbür dünya nasıl? Ne var? Hoca biraz vakurlu biraz üzgün:

-Hiç bir şey. Ta ki fincancı katırlarını ürkütene kadar!”⁴⁵⁹

Karşılaştırma

⁴⁵⁸ Koz, age., 1978. s. 73-74.

⁴⁵⁹ (Çevrimiçi) <http://iren.blogcu.com/nasreddin-hoca-fikralari-3/3340182>, 15 Kasım 2016.

Olay Örgüsü:

Fıkranın çeşitlemeleri incelendiğinde kurgu, genel olarak birkaç farklı Nasreddin Hoca fikrasiını çağrıştırmaktadır. “Harmende katırlarını ürkütme” fıkrası, 23. maddede işlediğimiz “Ölüyüm maslahata çıktım” fıkrası, 10. maddede işlediğimiz “Bindiği dal” fıkrası ve açıklamalar kısmında örnek olarak sunduğumuz “Ölüyü nerden anlarsın” fıkrasının, birçok çeşitlemede ya birbiriyle kaynaştırılan ya da birbirinin devamıymış gibi anlatılan birkaç ayrı fıkradan meydana geldiği görülmektedir. Esasında farklı fıkraların birleştirilmesi veya birbirinin devamı olacak şekilde anlatılması, ender rastlanan bir durum değildir. Böyle bir anlatımın temel sebebi, kaynaştırılan iki fıkra metnindeki yapı unsurlarından en az birinin (olay örgüsü, kişi kadrosu, zaman, mekân) bir diğeriyle benzerlik göstermesidir. Bu durumda bahsi geçen fıkralar ile “Harmende katırlarını ürkütme” fıkrasının, “mekân” açısından ortaklık gösterdiğini söylemek mümkündür. Olay örgüsü “mezarlık”ta geçen bu fıkralar, anlatım esnasında kimi zaman iç içe geçmiş; kimi zaman da birbirinin devamıymış gibi anlatılmıştır.

“Letâif”teki çeşitleme, “Ölüyüm maslahata çıktım” fıkrasının devamı mahiyetindedir. Her iki fıkroda da Nasreddin Hoca herhangi bir sebepten dolayı (buradaki sebep ayağının kaymasıdır.), boş bir mezarda yatmakta ve sorgu meleklerini beklemektedir. Kendisini boş mezarda yatarken görenlere ise durumunu türlü sebeplerle açıklamaktadır. Bu noktadan itibaren her iki fıkranın olay örgüsü birbirinden farklılaşmaktadır. “Ölüyüm maslahata çıktım” fıkrasında atlı veya yaya bir vaziyette yoldan geçerken Nasreddin Hoca’yı mezarda gören kişilerin yanında yük katırları yoktur. “Harmende katırlarını ürkütme” fıkrasında ise yolcuların yanında “harmende katırları” vardır ve bu katırların varlığı fıkrayı başka bir seyre çekmektedir. Zira Nasreddin Hoca’yı mezarda gören katırlar ürkerek etrafa kaçmış; üzerinde taşıdıkları yükler de yere yuvarlanarak zarar görmüştür. Bu duruma sinirlenen harmendeler öncelikle Nasreddin Hoca’yı sorgulayarak onun kim olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Harmendelerin sorusu üzerine Nasreddin Hoca, “Ölüyüm maslahata çıktım” fıkrasında olduğu gibi “ölü olduğunu ve mezarlıkta seyre çıktığımı” söylemiştir. Bu cevap

karşısında daha da sinirlenen harmendeler Nasreddin Hoca'yı dövmeğe başlamışlardır. Dayak yemiş vaziyette akşam evine dönen Nasreddin Hoca, karısının sorusu üzerine başından geçenleri anlatmış ve fıkra Nasreddin Hoca'nın "A karı, n'eylersen eyle harmende katırını ürkütme." cümlesiyle spna ermiştir.

Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I)'da olay örgüsü diğer çeşitlemelerden farklı olarak mezarlıkta başlamamaktadır. Fıkranın başında, Nasreddin Hoca'nın mezarlığa gelmesine ve harmendelerle karşılaşmasına kadar cereyan eden hadiseler anlatılmaktadır. Burada Nasreddin Hoca karısına bir insanın öldüğüne dair belirtilerin neler olduğunu sormakta, aldığı cevaba binaen de bir gün karısına gidip kendisinin öldüğünü ve defn edilmesi gerektiğini söylemektedir. Nasreddin Hoca'nın neden böyle garip bir davranışta bulunduğu bilinmemektedir fakat karısı Nasreddin Hoca'nın öldüğüne inanmış gibi gözükmekte ve ağlayarak durumu komşularına anlatmaktadır. Komşuları durumu önce garipsemekte fakat sonra kadının söylediklerini yerine getirmektedirler. Nasreddin Hoca ise defn edildikten sonra birkaç gün mezarda kalmaktadır. Mezardan çıkmak istediğinde ise asıl hadise cereyan etmektedir. Diğer çeşitlemelerden farklı olarak burada harmendeler ve yük katırları yoktur. Onun yerine davarlar ve onlara eşlik eden acemi bir sığırtmaç (sığır çobanı) vardır. Ayrıca Nasreddin Hoca'nın dayak yediği yer, mezarın içidir. Burada Nasreddin Hoca, özellikle dışarı çıkardığı başına darbe almaktadır. Bu darbeler üzerine de ölü taklidi yapıp kafasını tekrar mezarın içine sokmaktadır. Mezardan çıkıp eve döndüğünde ise onu bu vaziyete gören kişinin sadece karısı olmadığı, komşuların da durumu tanıklık ettiği görülmektedir. Komşuların öbür dünyadan haber almak istemesi üzerine Nasreddin Hoca'nın komşularına verdiği cevap ise "Vallahi eğer sığırtmacı ürkütmesen bir şey yok, eğer ürkütürsen dayak çok" şeklindedir.

Fıkranın başında Nasreddin Hoca'nın karısına bir insanın öldüğünün nereden anlaşıldığını sorması, akla başka bir Nasreddin Hoca fikrasını getirmektedir. Giriş kısmı bu çeşitlemeyle benzer şekilde kurgulanmış Nasreddin Hoca fıkralarından biri olan "Ölüyü nerden anlarsın" fikrasının bazı çeşitlemeleri şunlardır:

ÖLÜYÜ NERDEN ANLARSIN?

Yazma Eser-Diğer Yazmalar

“Nasreddin Hoca hikâyetidir: Meğer Hoca vehimden olmuş, Bir sahrada yatmış, kimesne gelüp kaldırmamış, ahir acıkur sonra hatununa, kendi kande ve ne yerde olduğun ve öldüğün beyan eder. Hatunu ehl-i mahalleye: “Hoca öldü, gelin varalım, getirelim.”, der. Halk der ki: “Kim geldi haber getürdi?” diyicek Hatun der ki: “Garip Hoca’nın kimi var? Öz kendi öldi ve kendi geldi haber verdi, yine gitti. Pes bizim gibi fakirlerin kimi ola.”⁴⁶⁰

Menâkıbat-ı Nasreddin Hoca (Groningen Yazması- ty.)

“Hikâyet: Nasreddin Hoca karısına eydür: “Karı, sen ölüyi neden bilürsin?” Karısı eydür: “Burnı, kulağı üşür.” der. Hele bir gün dağa odun kesmeğe gider. Odun keserken dağda burnın, kulağın yoklar, gorse soğuk. “Hay ben ölmüşüm.”, deyu düşer, yatur. Ahşama karşı birer ademiler çıka gelürler. Hoca yatur. “Hoca! Ne yatarsın?” demişler. Hoca eydür: “Ölüyim.” der. Ademiler eydür: “Hey Hoca! Hiç meyyit söyler mi?” demişler. Nasreddin Hoca da: “Ölüyim. Varın bana imam, muezzin getirün, alsunlar, gitsünler.”, demiş. Hele ademler imam, muezzin getüri verürler. Hoca’yı tabuta koyarlar, alurlar, giderler. Meğer ol şehirde adet imiş ki bir ölü geçse dam üstüne çıkup bakarlar imiş. Hele Hoca geçerken basin kaldırmış; bir avratın yüzine bakmış. Avrat dahi Hoca’yı görmüş: “Bu ölü dirildi!” demiş. Hoca da mahudesün eline almış: “Yalan söyleyenün bu şeyine!” demiş.⁴⁶¹

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

⁴⁶⁰ Duman, age., 2008, s. 292.

⁴⁶¹ Ae., s. 222.

*“Latîfe: Bir gün Hoca karısına der ki: “A karı, ölmüş adamı neden bilirsin dedikte “Eli ayağı sovrur, andan bilirim.” demiş. Bir gün Hoca oduna dağa gider iken eli ayağı, sovrur olduğundan üşümüş. Hoca hemen “Ben öldüm.” deyip bir ağacın dibinde yatar. Kurtlar gelip eşeğini yemişler. Hoca yattığı yerden: “İyi buldunuz sahibi ölmüş eşeği.” demiş.”*⁴⁶²

Örnek metinlerde de görüldüğü üzere, mezarlıkta geçen bir Nasreddin Hoca fıkrası mekânı mezar olan birden fazla fıkranın çeşitlemesi olabilmektedir.

Bu örneklerden sonra tekrar “Harmende katırlarını ürkütme” fıkrasına dönecek olursak, Duman’ın “Diğer Yazmalar” başlığı altında eserine aldığı fıkranın da yine mezarlıkta değil; defnedilmeden önce Hoca’nın başına gelen hadiselerin anlatımıyla başladığı görülmektedir. Fıkra bu yönüyle, 10. maddede işlediğimiz “Bindiği dal” fıkrasının devamı mahiyetindedir. Bindiği dal fıkrasında olay örgüsü, Nasreddin Hoca’nın defnedilmeye götürülürken çamurlu yolun nasıl geçileceğine dair öneride bulunmasıyla bitmektedir. Fakat bu fıkrada olay örgüsü diğerinin kaldığı yerden “Netice, Nasreddin Hoca’yı defn eyleyüp...” şeklinde devam etmektedir. Nasreddin Hoca mezarda yatarken bir kervanın çan seslerini duymaktadır. Nasreddin Hoca’nın zebanilerden geldiğini zannettiği bu sesler katırlardan gelmektedir. Bu noktada diğer çeşitlemelerden farklı olarak Nasreddin Hoca ile katırcı arasında bir söyleşme gerçekleşmemektedir ve katırcı Nasreddin Hoca’yı kamçı ile dövmektedir. Nasreddin Hoca’yı dayak yemiş vaziyette görenlerin sorusu üzerine de Nasreddin Hoca, “N’eylersenüz eyleyünüz heman harbende katırın ürkütmeyünüz” demektedir. Fıkranın sonunda ise bu sözün açıklaması “Kuluba dokunmayunuz” şeklinde yapılmıştır. Derleyicinin yorumu olan bu söz, insanların kalbini kırmamak manasında “Kalplere dokunmayınız.” şeklinde değerlendirilebilir.

Fıkranın Latin harfle basılmış eserdeki ve elektronik ortamdaki çeşitlemelerinin olay örgüsü, matbu eserdeki çeşitlemeye oldukça yakındır. Fakat Latin harfle basılmış

⁴⁶² Koz, age., 1996, s. 389.

eserde ve elektronik ortamda Nasreddin Hoca'nın ahiretten soranlara verdiği cevap "Fincancı katırlarını ürkütmezsen kötü bir şey yok!" şeklini almıştır.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın matbu eser, Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortamdaki çeşitlemelerinin kişi kadrosunda "Nasreddin Hoca" ile "karısı"nın yanı sıra; "katırcılar" ve insan dışı varlık olan "katırlar" yer almaktadır.

Yazma ve matbu eserde bu katırcılardan "harmende" şeklinde bahsedilmektedir. Harmende kelimesi "harbende" kelimesinin farklı bir söylenişidir. Fıkranın "Diğer Yazmalar"daki çeşitlemesinde de "harbende" şeklinde geçen bu sözcük; eşek anlamına gelen "har" sözcüğü ile "hizmetçi" anlamına gelen "bende" sözcüğünün "har-bende" şeklinde birleşmesiyle oluşan Farsça bir sözcüktür. Kelime bu şekliyle "Eşek ve katır gibi yük hayvanlarına bakan kimse." anlamına gelmektedir.⁴⁶³

Latin harfle basılmış eser ve elektronik ortamda, katırların bakıcısından "fincancı" olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebi katırların yüklerinde fincan olmasıdır. Zira katırlar Nasreddin Hoca'dan ürkünce bu fincanlar yere düşmüş ve kırılmıştır.

Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I)'da katırların yerini "davarlar", harmendelerin yerini de acemi bir "sığırtmaç" almıştır. Sığırtmaç kelimesi eski Türkçedeki "sığır" kelimesinden türetilmiştir ve "sığır çobanı" anlamına gelmektedir.⁴⁶⁴

Mekân:

Olayın geçtiği ana mekân "mezarlık"tır. Fıkranın tüm çeşitlemelerinde Nasreddin Hoca mezarlıkta "bir mezar"ın içine yatmıştır. Menâkıb-ı Nasreddin Hoca (Budapeşte Yazması I)'da, Nasreddin Hoca'nın mezardan çıkışındaki mekân tasvirinde diğer

⁴⁶³ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

⁴⁶⁴ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 21 Aralık 2016.

çeşitlemelere nazaran biraz daha ayrıntıya gidilmiştir. Fıkradaki diğer mekân ise Nasreddin Hoca'nın dayak yedikten sonra gittiği "evi"dir. Ayrıca Nasreddin Hoca kabirden çıktığında kendisine durumu sorulan "öte dünya", ahret", "öbür dünya" yani "ahiret" de mekânlar arasında zikredilebilir

Zaman:

Fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesine yer verilmemiştir.

5.1.25. Bu Tas Dolu Olurdu/Belki Evin Kapısı İkidir

Yazma Eser- Hikâyet-i Hoca Nasreddin (Cambiridge Yazması- ty.)

"Hikâye-i Hoca Nasreddin: Bir gün, Hoca giderken bir bölük fıkara düş olur. Eyitdi: "Gelin evde size lut vereyim", deyup alup bunları evine götürür. Eydür: "Şuracıkda durunuz. Ben gireyim, çıkarım", deyup içerü girer. Evde lut yokmuş. Bir büyük haranı var imiş. Alup taşra gelüp eyitdi: "Eğer lut olaydı size çok şunun tolusu lut verirdim. Ne büyük çanakdan, görün mestur olsun", deyup kapudan yab yab içeri gelmiş." 465

Cambridge Yazması (ty.)

"Bir gün Hoca bir bölük suhtelere râst gelüp bunlara ayıtdı: "Buyurun!" Baba çorbası hâzırdır evde, yiyelim." deyüp önlerine düşüp evin kapısına getürdi. Bunlara: "Siz bir az durun. Bunda ben göreyim bir yol." deyüp karısına gelüp ayıtdı: "Karı! Hiç çorba tedârük etmeğe kâdir misin?" dedi. Karı ayıtdı: "Be cânım! Sen evde yağ pirinc aldığın var mı ebedâ, şimdi çorba istersin?" dedi. Hoca: "Ya nice edelim?" dedi. Karı ayıtdı: "N'eylesen gerek?" Git ayıt ki: Bugün çorba pişmemiş, de; sav, gitsünler." dedi. Hoca ayıtdı: "Cânım karı! Sen çık, söyle. Belki bana inanmayasalar." dedi. Karı da taşra çıkayım sùhtalar dahı kapuyı kaktılar. Karı çıkup ayıtdı: "Hoca eve gelmedi." dedi. Bunlar ayıtdılar: "Bu nasıl sözdür?" Hoca bizimle berâber geldi." dediler. Karı:

⁴⁶⁵ Duman, age., s. 282.

“Gelmedi.” Suhtâlar: “Geldi.” deyüp vâfir münâkaşa etdiler; ve cebren içerü girmek istediler. Meğer Hoca kapu ardında dinler imiş. Başın kapudan taşra çıkarup aydur: “Behey adamlar! Ne mücâdele edersiniz? Belki kapusu ikidir; birinden girüp birinden çıkup gitdi ola.” demiş.⁴⁶⁶

Diğer Yazmalardan

“Bir gün Nasreddin Hoca'dan birkaç suhteler gelüp yoğurt isterler. Hoca: “Yokdur”, deyu cevap eder. Bunlar gitdikden sonra evden bir boş tas alup bunların ardından seğirdüp: “Durun”, deyü çağırur. Bunlar dururlar: “Bize yoğurt getirür”, deyü. Hoca gelüp eydür: “Şu tası doldurup size vereceğidüm”, dedi.”⁴⁶⁷

Hâza Terceme-i Nasreddin Efendi (Londra Yazması)

“**Hikâyet:** Bir gün Hoca hanesine birkaç danışmend müsafir getirür. Eve geldikde, bunları kapıda koyup içerü girer. Hatunına haber verüp: “Taam var mı?” dedikde, hatun dahi: “Behey efendi, evde od yok ocak yok, bişürecek bir dane yok”, deyü cevap verir. Pes Hoca dahi der ki: “Ey hatun, var danışmendlere, Hoca evde yok, deyiver, gitsünler.” Avrat dahi çıkup: “Ey efendiler, Hoca ev de yokdur”, dedikde, anlar dahi: “Be canım, Hoca şimdi bizimle geldi, içerü girdi”, derler. Avrat aciz olup sükut eder. Heman Hoca içerüden: “Bire cahiller, caizdür ki bir evin iki kapusu olup birinden girüp birinden çıka, gide”, deyü cevap verir. **Muhtelif:** Yahud bir rivayetde avrat bişürecek yok, dedikde, heman eline bir büyük tencere alup çıkup danışmendlere der ki: “Evde bişürecek nesne yoğ imiş, yoksa size bu tencere ile dolu bir pilav yedürecek idim”, demiş.”⁴⁶⁸

Matbu Eser- Letâif (1837- 19. Yüzyıl)

⁴⁶⁶ Boratav; **age.** , s. 237.

⁴⁶⁷ Duman, **age.** , s. 297.

⁴⁶⁸ **Ae.** , s. 258.

“Latife: Bir gün Hoca evine gelir iken birkaç taliplere rast gelir. Eydür: “Efendiler, bu gece bize gidelim baba çorbasını bizde içelim.” dedikte talipler “Pek güzel.” deyip Hoca'nın ardına düşüp eve geldiler. “Buyurun.” deyip odasına çıkardı, içeri girdi. Eyitti: “A karı, birkaç misafirler getirdim, bir tas çorba ver yiyelim.” dedikte “Ah efendi, evde yağ mı var, pirinç mi var, getirdiğin var mı, çorba istersin.” dedikte “A kadın, şu çorba tasını bana ver.” deyip alıp efendilerin yanına gelip eydür: “Efendiler, ayıp olmasın. Eğer bizim evde yağ pirinç olaydı, bu tas ile size çorba çıkaracak idim.” demiş.”⁴⁶⁹

“Latife: Bir gün Hoca bir bölük suhtelere rast gelip bunlara “Buyurun bize gidelim.” deyip evin kapısına getirdi. Bunlara eyitti: Siz biraz burada durun, ben göreyim.” deyip içeri girip eyitti: “A karı, var imdi şu herifleri sav.” dedi. Karı çıkıp eyitti: “Hoca gelmedi.” dedi. Herifler eyittiler: “Bu nasıl sözdür? Hoca bizimle beraber geldi.” dediler. Karı “Gelmedi”, suhteler “Geldi” deyip vâfir münazaa eylediler, cebren içeri girmek istediler. Meğer Hoca kapı ardında bekler imiş, başını pencereden çıkarıp “Behey adamlar, ne mücadele edersiniz? Belki kapı ikidir, birinden çıkıp gitti ola.” demiş.”⁴⁷⁰

Latin Harfleriyle Basılmış Eser (20. yüzyıl)

Ziyafet Dediğin

“Hoca'ya arkadaşları “Hep biz seni davet edecek değiliz ya, bir kez de sen bize ziyafet ver.” derler. Hoca, “Ben kıt kanaat geçinen bir adamım, altından kalkmam bu ziyafetin.” dediyse de aldırış etmezler. Hoca da bakar ki olacak gibi değil “Buyurun gidelim.” der. Eve geldiklerinde karısı Hoca'ya çıkışır: “Bu kadar adamı ne diye çağırdın efendi, evde yiyecek ne var ki?” Hoca güler... “Sen üzülme karıcığım. Bana bir çorba tası ver, işi halletmesini bilirim.” der. Sonra da boş tası eline alarak misafirlerin yanına varıp şöyle konuşur: “Arkadaşlar, kusura bakmayın. Evde ne odun var, ne yağ

⁴⁶⁹ Koz, age., 1996, s. 401.

⁴⁷⁰ Ae., s. 402.

var, ne de pirinç... Şayet olsaydı çorbayı pişirip şu gördüğünüz tasla ortaya getirecektim.”⁴⁷¹

Elektronik Ortam (21. Yüzyıl)

Boş Tencere

“Nasreddin Hoca misafiri çok severmiş. Her akşam üç beş ahbabıyla gelir evde ne varsa, Allah ne verdiyse yerler içerlermiş. Yine bir gün arkadaşlarıyla eve geldiğinde Hoca'nın karısı:

– Aman Hoca, demiş, gözünü seveyim, evde zırnık yiyecek yok. Komşulardan istemeye de yüzüm kalmadı. Şimdi ben ne yapayım?

Hoca eline bir boş tencere alıp misafirlerin yanına gelmiş.

– Dostlarım, demiş, evde yağ, pirinç, un... Bulunsaydı, işte bu tencerede size çorba yapacaktım!”⁴⁷²

Karşılaştırma

Olay Örgüsü:

Fıkra, Nasreddin Hoca'nın evine bir grup misafirin gelmesiyle başlamaktadır. Nasreddin Hoca evine gelen misafirleri güzel bir şekilde ağırlamak ve onlara birşeyler ikram etmek istemektedir. Fakat karısıyla konuştuktan sonra evde ikram edilecek birşey olmadığını anlayınca misafirlerine karşı mahcup duruma düşmemek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Fıkranın giriş ve gelişme kısmı, tüm çeşitlemelerde hemen hemen aynı seyirde ilerlerken, sonuç kısmı bazı çeşitlemelerde “bu tas dolu olurdu”, bazısında ise “belki evin kapısı ikidir” ifadeleriyle sonlanmaktadır.

⁴⁷¹ Koz, age., 1978. s. 67.

⁴⁷² (Çevrimiçi) <http://www.nasrettinhoca.info/bos-tencere-fikrasi>, 12 Aralık 2016.

İlk yazmada Nasreddin Hoca'nın evine gelen misafirler fakara takımıdır ve Nasreddin Hoca onlara "lut" yani "tatlı ve lezzetli yiyecekler"⁴⁷³ ikram etmek istemiştir. Fakat evde lut olmadığını anlayınca elinde bir büyük "haranı" yani "büyük tencere"⁴⁷⁴ ile misafirlerin yanına gelerek "Eğer lut olaydı size çok şunun toluşu lut verirdim." demiştir. Böylece Nasreddin Hoca gönül zenginliğini misafirlerine göstermiştir.

İkinci yazmada Nasreddin Hoca, bir bölük "suhte" yani "medrese öğrencisi"ni⁴⁷⁵ "baba çorbası" yemek için evine davet etmiştir. Fakat karısı, eve hiçbir şey almadığından dem vurarak Nasreddin Hoca'ya evde çorba olmadığını söylemiştir. Bu durum karşısında Nasreddin Hoca, misafirlerine karşı mahcup duruma düşmemek için karısından evde çorba pişmediğini söyleyerek misafirleri göndermesini istemiştir. Karısı Nasreddin Hoca'nın dediği şekilde misafirleri göndermeye çalışmış fakat bahane olarak Nasreddin Hoca'nın eve gelmediğini öne sürmüştür. Bu duruma inanmayan suhteler kadınla tartışarak eve zorla girmeye çalışmışlardır. Bu tartışmaya şahit olan Nasreddin Hoca da suhtelerin karşısına çıkıp "Belki kapısı ikidir; birinden girüp birinden çıkup gitdi ola." demiştir.

Üçüncü yazmada ise Nasreddin Hoca evine misafir çağırılmamış; birkaç öğrenci gelip Nasreddin Hoca'nın evine gelip yoğurt istemiştir. Nasreddin Hoca ise öğrencilere önce yoğurdun olmadığını söylemiş; ardından da boş bir tas getirerek "Şu tası doldurup size vereceğidüm" demiştir. Bu çeşitleme ilk yazmadaki çeşitlemeyle benzer sonla bitmektedir. Fakat iki çeşitlemenin giriş ve gelişme kısmı birbirinden oldukça farklıdır.

Dördüncü yazma olay örgüsü bakımından ikinci yazmaya benzemektedir. Burada da Nasreddin Hoca evine misafir getirmiştir. Fakat bu sefer Nasreddin Hoca'nın misafirlere ikram için karısından istediği şey baba çorbası değil "taam" yani herhangi bir yemektir. Karısı yine ikinci yazmada olduğu gibi evde birşey olmadığını dile getirmiştir. İkinci yazmadan farklı olarak bu yazmada Nasreddin Hoca karısına evde olmadığını

⁴⁷³ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

⁴⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

⁴⁷⁵ (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr> , 20 Aralık 2016.

söylettirmiş ve misafirler ise kadına inanmamıştır. Bu çeşitlemenin sonunda yer alan ve “Muhtelif”le başlayan sonuç kısmı bizim için önemlidir. Böyle yaparak müstensih, fıkranın iki farklı sonla biten çeşitlemesinin olduğunu dile getirmiştir.

Matbu eserde yer alan birinci çeşitlemenin giriş ve gelişme bölümü, ikinci yazmada yer alan çeşitlemeyle neredeyse birebir aynıdır. Fakat evde misafirlere ikram edilecek çorba olmadığını anlayan Nasreddin Hoca hiçbir bahaneye sığınmaksızın misafirlerin karşısına çıkmış ve “Efendiler, ayıp olmasın. Eğer bizim evde yağ pirinç olaydı, bu tas ile size çorba çıkaracak idim.” demiştir.

Matbu eserde yer alan ikinci çeşitleme giriş, gelişme ve sonuç olarak genel anlamda ikinci yazmada yer alan çeşitlemeyle benzer bir şekilde kurgulanmıştır. Fakat bu çeşitlemede Nasreddin Hoca’nın misafirleri eve çağırmasıyla evden göndermeye çalışması peşpeşe olmuştur. Bu durumda Nasreddin Hoca’nın misafirleri neden geri göndermeye çalıştığı anlaşılmamaktadır. Oysa diğer çeşitlemede Nasreddin Hoca, evde çorba olmadığı için misafirlerini göndermek istemiştir. İki çeşitleme kıyaslandığında matbu eserde yer alan çeşitlemenin olay örgüsündeki bir bağlantısızlık durumu söz konusudur. Bu durumun fıkrayı derleyen kişiden kaynaklandığı ihtimaller dâhilindedir. Zira bu çeşitlemenin yer aldığı 1837 basımlı Letâif’in neredeyse bire bir aynı olduğu 1750 tarihli Menâkıb-ı Nasreddin Efendi adlı yazmada aynı fıkranın olay örgüsünde herhangi bir kopukluk yoktur.

Latin harfleriyle basılmış eserde diğer çeşitlemelerden farklı olarak olay örgüsü, Nasreddin Hoca’nın gönüllü olarak evine misafir çağırmasıyla başlamamaktadır. Burada Nasreddin Hoca’nın arkadaşları kendilerini Nasreddin Hoca’ya zorla davet ettirmiştir. Misafirler eve geldikten sonra Nasreddin Hoca’nın karısı diğer çeşitlemelerde olduğu gibi evde yiyecek birşey olmadığından yakınmaktadır. Fakat burada Nasreddin Hoca evde yiyecek birşey olmadığını anlatmak için misafirlerin karşısına karısını göndermemiş; kendisi çıkmıştır. Bu noktadan sonra ise fıkra, Nasreddin Hoca’nın “Evde

ne odun var, ne yağ var, ne de pirinç... Şayet olsaydı çorbayı pişirip şu gördüğünüz tasla ortaya getirecektim.” demesiyle sona ermektedir.

Elektronik ortamda yer alan çeşitlemede de yine eve misafir getiren ve evde misafirlere ikram edecek bir şey bulamayan Nasreddin Hoca, misafirlerin yanına boş bir tencere ile giderek “Dostlarım, demiş, evde yağ, pirinç, un... Bulunsaydı, işte bu tencerede size çorba yapacaktım!” demektedir.

Kişi Kadrosu:

Fıkranın şahıs kadrosunda Nasreddin Hoca, karısı ve Nasreddin Hoca'nın evine gelen misafirler yer almaktadır. Eve gelen misafirler yazmalarda “bir bölük fıkara”, “bir bölük suhteler”, “birkaç danişmend”; matbu eserde “birkaç talipler” ve bir bölük suhteler”; Latin harflerle basılmış eserde “arkadaşlar”; elektronik ortamda “üç beş ahbap” olarak adlandırılmaktadır.

Mekân:

Fıkranın tüm çeşitlemelerinde olayın geçtiği ana mekân “Nasreddin Hoca'nın evi”dir. Bunun haricinde genel olarak “taşra (evin dışı)”, “evin kapısı”, “kapu ardında”, “Nasreddin Hoca'nın odası” gibi ayrıntılı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Zaman:

Fıkranın yazma ve matbu eserlerde yer alan tüm çeşitlemeleri, anlatma zamanı olarak kullanılan “bir gün” ile başlamaktadır. Bunun dışında fıkranın hiçbir çeşitlemesinde belirgin bir zaman ifadesine yer verilmemiştir.

SONUÇ

Zaman, eski çağlardan bu yana insanoğlunu yakından ilgilendiren, bu sebeple de üzerinde çokça tartışılan bir kavram olmuştur. İçine aldığı bütün varlık, kavram ve olayları etkileyen zamanın, en büyük etki araçlarından biri hiç şüphesiz değişimdir.

Birey ve toplumların yaşayış biçimi zaman vasıtasıyla değişmekte, bu değişimin etkileri birçok sahada olduğu gibi toplumun kültür yapısına, sanat eserlerine ve edebiyatına da yansımaktadır. Toplum hayatının modernleşmesi aşamasında yaşanan bu değişim, sözlü halk edebiyatı ürünlerini de yeniden şekillendirerek ürünlerin evrilmesine yol açmaktadır.

Sözlü halk edebiyatı ürünleri, meydana geldikleri toplumda ortaya çıkan her türlü duruma ve farklılaşmaya uyum sağlayarak, çoğu zaman da hiç fark ettirmeden, kendiliğinden değişime uğrayabilme imkân ve yeteneğine sahiptirler. Sözlü folklor ürünlerinden biri olan fıkralar ve Türk fıkraları içinde “Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler” arasında anılan Nasreddin Hoca’nın adına bağlanan fıkralar için de benzer durum geçerlidir.

Genel fıkra tipi olarak Nasreddin Hoca, halkın ortak düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanarak yüzyıllar boyunca halkın kahramanı olmuştur. Diğer fıkra tiplerinde olduğu gibi Nasreddin Hoca’nın da öz kişiliği zamanla unutulmuş; halk onu nasıl görmek istiyorsa o kalıp içine yerleştirmiştir. Bunun sonucunda Nasreddin Hoca, zamanla ferdi özelliklerini kaybetmiş ve farklı yüzyıllarda yaşayan insanların zihniyet ve davranış biçimleriyle şekillenmiş, ortak eğilimleri yansıtan bir tip hâline gelmiştir.

Yalnızca Anadolu topraklarıyla kalmayıp Doğu Türkistan adı verilen Batı Çin’den Balkanlara kadar uzanan geniş bir çizgide fıkralarıyla halkın tahayyülünde yaşayan Nasreddin Hoca’nın doğduğu ve yaşadığı toplumun ortak özelliklerini temsil etme gücü diğer Türk fıkra tiplerine oranla oldukça yüksektir. Bu temsil gücüne bağlı

olarak yayılma, tanınma ve kabul edilme alanını genişleten Nasreddin Hoca, zamanla kalıcılık ve ebedilik niteliğine ulaşmıştır. Elbette bu durumun Nasreddin Hoca'nın kişisel özellikleri, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel özellikleri ve Nasreddin Hoca'nın o toplum içindeki konumuyla doğrudan ilişkisi vardır. Fakat Nasreddin Hoca'nın belli bir çağa ve mekâna sıkışıp kalmayarak günümüzde de içimizden biri oluşunda, zamanın ve zamanın şartlarına bağlı olarak gerçekleştirilen fikra güncellemelerinin de payı büyüktür. Bu durumda Nasreddin Hoca adına bağlanan fıkraların varlığı aslında Nasreddin Hoca'nın genel fikra tipi olmasının doğal bir sonucu ve göstergesidir.

Günümüzde sözlü, yazılı ve elektronik kaynaktan binlerce fikra, Nasreddin Hoca adına bağlanarak anlatılmakta ve yayılmaktadır. Belirli ölçütler kıstas alınarak bir elemeye tâbi tutulduğunda gerçekten Nasreddin Hoca'ya ait olabilecek fıkraların sayısı 50'yi aşmazken, 13. yüzyıldan itibaren fikra sayılarının sürekli artış göstermesi ve hangi fikranın Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığı meselesi eskiden beri tartışılmıştır. Kimi araştırmacılar müstehcen sayılan ve Nasreddin Hoca'ya cimrilik, ahmaklık, çıkarıcılık gibi yakışsız özellikler atfeden fıkraları yok sayarken kimileri bu tip fıkraların tasavvufi bir manasının olduğunu ve Nasreddin Hoca'ya ait olduğunu savunmuştur. Öte yandan kimi araştırmacılar tarafından çok uzun olan veya komik olmayan bazı fıkraların da Nasreddin Hoca'ya ait olmadığı değerlendirilmiştir.

İşte bu noktada gerçekten Nasreddin Hoca'ya ait olduğu düşünülen fıkraların sınırlı sayıda olduğunu düşünerek bunların dışındaki fıkraları görmezden gelen araştırmacıların tutumlarını eleştirmek gerekecektir. Zira Nasreddin Hoca'yı genel fikra tipi yapan zaten ona ait olmadığı hâlde onun adına bağlanan fıkralardır. Bu fıkralar sayesinde Nasreddin Hoca, yaşadığı çağı ve coğrafyayı aşmış; farklı yüzyıllarda, farklı mekânlarda yaşayan insanların duygu, düşünce ve hayallerine tercüman olmuştur.

Bu çalışmada Nasreddin Hoca'ya atfedilen fıkralar, genel fikra tipini belirlemede zaman belirleyicilerinin önemini göstermek amacıyla, zaman kavramına dayalı olarak geliştirilen birtakım yöntem ve bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Örneklem olarak seçilen 80 fikra, kronolojik ve anakronik bakış açısı; diyakronik ve

senkronik yöntemlerle ele alınmış; ortaya çıkan sonuçlar ile Nasreddin Hoca'nın genel fıkra tipi olması arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde fıkra türü hakkında bilgi verilmiş; Türk fıkraları, yapı unsurları, konu ve biçim bakımından ele alınmıştır. Ayrıca bu kısımda Nasreddin Hoca'ya mâl edilen fıkraların “zaman” ile olan ilişkisinin daha iyi anlaşılması maksadıyla zaman kavramı, zamanın tasnif çeşitleri ve zaman kavramına dayalı olarak geliştirilen bazı yöntem ve bakış açıları hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Nasreddin Hoca, bir fıkra tipi olarak ele alınmış; Nasreddin Hoca'nın hayatı, yaşadığı çevre ve Nasreddin Hoca adına yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde zamanın fıkralara olan etkisini ortaya koymak adına, fıkra metinlerinde yer alan zaman belirleyicileri kronolojik bir sistematikte ve anakronik bakış açısıyla ele alınmış; tespit edilen tarih yanlışlarının da fıkraların “zaman” a uyarlanışının doğal bir sonucu olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre 13. yüzyıldan itibaren sözlü ve yazılı ortamda varlık gösteren Nasreddin Hoca fıkraları, 16. yüzyıldan itibaren Timur'la, 17. yüzyıldan itibaren Karagözle, dijital çağ dediğimiz teknolojinin hâkim olduğu 21. yüzyılda klavye, gökdelen gibi ifadelerle zamana uyarlanma örnekleri göstermektedir.

Çalışmamızda toplamda 80 fıkrayla örneklendirdiğimiz ve zaman belirleyicileri sayesinde tespit edebildiğimiz bu güncellemeleri çoğaltmak mümkündür. Tüm bunlar 13. yüzyıldan itibaren siyasi, sosyo-kültürel, felsefi vb. açıdan önemli değişimler gösteren Türk toplumunun ne olursa olsun Nasreddin Hocasını bırakmadığını göstermektedir. Bu tip güncellemeler, Nasreddin Hoca'nın zamanı ve mekânı aşmasını sağlamıştır. Bu durum sayesinde Nasreddin Hoca, “genel fıkra tipi” olmuştur. Bir başka ifadeyle halkın sahiplenerek zamanın ve mekânın ötesine taşıdığı bir fıkra tipine bağlanan fıkralarda, birtakım başkalaşımın olması oldukça doğaldır. Bu durumda ele aldığımız fıkraların Nasreddin Hoca'ya ait olup olmadığını tartışmak yersiz olacaktır.

Zira tamamen kendisine ait olduğu kanıtlanan birkaç fıkrayla kendi yaşadığı zamana ve mekâna hapsedilmesi, günümüz insanının ve gelecek kuşakların Nasreddin Hoca'yı tanımaya engel olacaktır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde Nasreddin Hoca fıkralarının “zaman” a uyarlanması sonucu ortaya çıkan ve halk arasında yaygınlık kazanan fakat aynı çağda yaşamayan iki tarihî şahsiyeti bir araya getirmesi sebebiyle tarihsel bir yanılgı içeren Timur ve Nasreddin Hoca fıkraları anakronik bakış açısıyla ele alınmıştır. Evliya Çelebi'nin, ünlü eseri Seyahatname'de Nasreddin Hoca hakkında vermiş olduğu bilgilerin etkisiyle 16. yüzyıldan itibaren binlerce Timur fıkrası, Nasreddin Hoca adına bağlanarak sözlü, yazılı ve elektronik ortamda yayılma alanı bulmuştur. Bu bölümde 30 örnekle sınırlandırılan Timur ve Nasreddin Hoca fıkraları halkın Nasreddin Hoca'yı zamana ve istediği kalıba göre şekillendirmesinin en yaygın örneğidir. Söz konusu fıkraların varlığı Nasreddin Hoca'yı sadece 16. yüzyıla değil o çağdan itibaren günümüze de taşımıştır.

Çalışmamızın beşinci bölümünde farklı yüzyıllarda ortaya çıkan ve yazma, matbu, Latin harfleriyle basılmış eser ve elektronik ortam olmak üzere dört farklı ortamda yer alan bazı fıkralar, çeşitlemeleriyle birlikte metnin yapı unsurları (olay örgüsü, zaman, mekân ve kişi kadrosu), dil ve muhteva özellikleri ile çeşitlemeler arasındaki öncelik-sonralık ilişkisine göre senkronik ve diyakronik yöntemlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu sayede bir fıkranın “zaman” içerisinde nasıl bir değişim gösterdiği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda Nasreddin Hoca'ya atfedilen herhangi bir fıkranın farklı yüzyıllarda ve farklı ortamlarda önemli oranda değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Fıkraların çeşitlemeleri, kendinden önceki zamanda ortaya çıkan çeşitlemelerden etkilenerek art zamanlı bir gelişim içinde ortaya çıkabilmektedir. Bu bölümde 25 örnekle sınırlandırdığımız fıkrâ çeşitlemelerinin, farklı yüzyıllarda ortaya çıkmaları onların art zamanlı olduklarını göstermektedir. Örneğin “Damdan Düşenin Hâli” fıkrasının yazılı ve sözlü ortamda yer alan çeşitlemelerindeki “dam”, 21. yüzyılda elektronik ortamda “gökdelin” olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bir diğere örnekte Nasreddin Hoca, eşeye ters binme nedenini yazma eserlerde, matbu eserlerde ve elektronik ortamda birbirinden farklı sebeplerle açıklamaktadır.

Farklı ortamlarda yer alan çeşitlemelerin aynı yüzyılda bir arada bulunabilmeleri ise fıkra çeşitlemelerinin birbirleriyle eş zamanlı olduklarını göstermektedir. Bir başka ifadeyle bir fıkranın, aynı yüzyılda farklı ortamlarda birden fazla çeşitlemesi ortaya çıkabilmektedir. Bu eş zamanlı oluş, fıkra çeşitlemelerin birbiriyle de yakın bir ilişki içinde olmalarına, birbirine motif-epizot alıp vermelerine ve anlatıcıların tavırlarına göre de birbirinin içine girebilmelerine yol açmış olmalıdır. Bu durumun örneği birçok fıkrada görülmektedir. Çalışmamızın beşinci bölümünün 23. ve 24. maddelerinde tetkik ettiğimiz “Ölüyüm maslahata çıktım”, “Ölüyü nerden anlarsın?”, “Sahibi ölmüş eşek”, “Bindiği dal”, “Harmende katırlarını ürkütme!” fıkralarının ve bu fıkraların bazı çeşitlemelerinin ya birbirinin devamı olarak geliştiği ya da birden fazla çeşitlemenin iç içe geçerek bütünleşerek oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu durumun, bahsi geçen fıkralardaki mekân ortaklığından kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. Zira bu fıkraların tamamında olay örgüsü bir mezarın başında veya kabristanın içinde geçmektedir. Benzer durum Nasreddin Hoca ve “kadı” fıkralarında da görülmektedir. “Eşeğin kadı olmuş” ve “Evim nerede?” fıkralarının ve bu fıkraların çeşitlemeleri, iç içe veya birbirinin devamı olacak şekilde geliştiği düşünülmektedir. Bu fıkraların kişi kadrolarının ortak olması, bahsi geçen duruma yola açmış olmalıdır.

Araştırmalarımız esnasında bazı fıkraların aynı temada ve benzer kurguda olup birbirinden farklı zaman, mekân ve kişi kadrosuna göre geliştiği görülmüştür. Bu durumun da halkın Nasreddin Hoca fıkralarını yerine, zamanına ve bağlama göre ürettiğine/güncellediğine delil olabileceği düşünülebilir.

Tüm bu farklılıkların temelinde zamana bağlı olarak toplumu ilgilendiren birçok sahada değişimin meydana gelmesi ve bu değişime bağlı olarak toplumun Nasreddin Hoca fıkralarını kendi istediği doğrultuda şekillendirmesi veya üretmesi yatmaktadır. Bu

örnekler, Nasreddin Hoca'nın ünün çağları aşan evrensel bir fıkra tipi olduğunun göstergesidir.

Bu tespitlerin dışında, araştırmalarımız esnasında bazı fıkraların yazma ve matbu eserler olmak üzere en eski yazılı kaynaklarda yer almayıp, 20. yüzyıldan itibaren Latin harfleriyle basılmış eserlerde yer almaya başladığı belirlenmiştir. Bu tip fıkraların en güzel örneği “Ya tutarsa” fıkrasıdır. Âdeta Nasreddin Hoca'yla bütünleşmiş olan bu fıkraya çalışmamıza kaynaklık eden yazma ve matbu eserlerin hiçbirinde rastlanmamıştır. Yazma ve basma eserlerin tamamına ulaşıldığını söylemek iddialı bir söylem olacaktır fakat eserlerin büyük bir çoğunluğu incelenmiştir. Özellikle günümüze yakın bir tarihte hem Osmanlı Türkçesi hem de Latin harfleriyle basılan Bahâî'ye ait Letâ'if adlı eserde, günümüzde yaygın olarak bilinen fakat yazma ve matbu/taş baskı eserlerde yer almayan birçok fıkra yer almaktayken bu fıkra yoktur. Yazma eserlerin Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğu dönemden 300 yıl sonra 16. yüzyılda ortaya çıktığı ve matbu eserlerin 19. yüzyıldan itibaren yayıldığı düşünülürse “Ya tutarsa” fıkrasının 19. veya 20. yüzyıldan itibaren halk arasında sözlü olarak yayıldığı, daha sonra da yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Söz konusu fikranın elektronik ortamda tespit edilebilen 46 çeşitlemesi vardır. “Ya tutarsa” gibi yaygın olarak bilinen bir fikranın eski eserlerde yer almayıp Latin harfleriyle basılmış eserlerde yer almaya başlaması, zamanın fıkra güncellemesinin dışında yeni fıkralar ürettiğini veya ne zaman ortaya çıktığı ve kaynağı bilinmeyen fakat sadece sözlü ortamda varlık gösteren bir fıkrayı Nasreddin Hoca'nın adına bağladığını göstermektedir.

Araştırmalarımız esnasında dikkat çeken bir diğer husus ise dilimizde var olan ve Nasreddin Hoca fıkralarına dayandırılan deyim ve atasözlerinin birçoğunun, yazma eserler başta olmak üzere eski eserlerde dil ve ifade özellikleri açısından günümüzden farklı olduğu ya da bu ifadelerin deyim ya da atasözü formatında olmadığıdır. Örneğin, yazma eserde “Ta'âmı ye”, matbu eserde “Buyurun kürküm taama.” şeklinde yer alan ifadenin günümüzde “Ye kürküm ye” şeklinde kalıplaşmış; aynı ifade elektronik ortamda “Ben yiyemedim bari sen ye kürk!” cümlesiyle karşılanmıştır. Bir diğer örnekte

yazma eserde “Kavga kalaba, bizüm yorganı isterlerimiş. Verdüm, kurtuldum. Aldılar, gitdiler.”, matbu eserde “Yorganı aldılar, kavga tamam oldu.” şeklinde yer alan ifade Latin harfle basılmış eserde günümüzdeki yaygın ifadeyle “Yorgan gitti, kavga bitti.” karşılanmıştır.

Bu durum Nasreddin Hoca fıkralarına dayandırılan deyim ve atasözlerinin de tıpkı fıkraların kendisi gibi zamana göre şekillendiğini, eskiden deyim veya atasözü formunda olmayan kimi ifadelerin zamanla kalıplaştığını göstermektedir. Söz konusu deyim elektronik ortamdaki hali, günümüzde yaygın olarak bilinen kimi deyim ve atasözlerinin de zamanın ilerlemesiyle dil özellikleri ve yapı bakımından belli kalıplardan çıkabileceği ihtimalini göstermektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarının zamanla değişime uğramasındaki en büyük etmenlerden biri de hiç şüphesiz fıkra anlatıcılarının ve araştırmacıların ahlaki tutumudur. Eskiden beri birçok araştırmacı Nasreddin Hoca’ya gayriahlaki vasıflar yükleyen fıkraları görmezden gelmiştir. Fakat günümüzde özellikle elektronik ortamda birçok fıkra bu durumun tam tersi yönünde gelişmektedir. Sanal âlemde birçok forumda Nasreddin Hoca adına bağlanan ve yazma ya da basma eserlerde rastlanmayan fıkralarla karşılaşmaktadır. Bu durumun toplumun ahlaki yapısındaki değişimle ilişkisi olacağı gibi elektronik ortamın insanlara kendilerini rahatça ifade edebilme imkânı vermesi bu durum üzerinde etkilidir. 16. yüzyıldan itibaren müstehcen fıkralara ortam sağlayan yazma eserlerin yerini günümüzde elektronik ortam almıştır. Birçok araştırmacı ve fıkra anlatıcısının uygunsuz gördükleri Nasreddin Hoca fıkralarını bilinçli bir şekilde düzeltilmeye çalışmasının aksine sanal âlemde müstehcen değil iken özellikle müstehcen hâle getirilen fıkraların sayısı oldukça fazladır. Özellikle “Bindiği dal”, “Ya tutarsa”, “Ben zaten inecektim”, “Ye kürküm ye” gibi meşhur fıkraların müstehcen çeşitlemeleri önemli oranda forum takipçileri tarafından beğeni almakta ve paylaşılmaktadır. Bunun dışında mizah amaçlı çıkarılan bazı süreli yayınlar da yine gayri ahlaki sayılabilecek Nasreddin Hoca fıkraları ve karikatürleri içermektedir.

Tüm bu değerlendirmelere bağı olarak genel fıkra tiplerinden biri olan Nasreddin Hoca'nın adına bağlanarak sözlü, yazılı ya da elektronik ortamda varlık bulan fıkralarda açık veya dolaylı olarak bulunan zaman unsurlarının, fıkra tasnif ve tahlillerinde değerlendirmeye alınmasının büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca tahlil çalışmalarında fıkra metinlerinin ve çeşitlemelerinin metnin yapı unsurları göre (şahıs, zaman, mekân, olay örgüsü) öncelik-sonralık (diyakronizm-senkronizm) ilişkisi dikkate alınarak ele alınması, kanaatimize göre tasnif çalışmalarında büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı “Adalet Bakanlığı 2010–2014 Stratejik Planı”, 2010, s. 22.
- Ahatlı, Erdinç: “Rivayetler ile Hadis Usülü ve Tarihinin Bazı Meselelerinin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu”, **Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Teblig ve Müzakereleri]**, 29–30 Mayıs 2004/Bursa, 2005, s. 253-260.
- Aka, İsmail: “Timur”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 41, 2012, s. 173.
- Akbulut, Ural: “Gözlük Bir İtalyan Buluşudur”, (Çevrimiçi) <http://www.uralakbulut.com.tr> , 05 Şubat 2017.
- Akbulut, Ural: “Saatin Tarihçesi”, (Çevrimiçi) <http://www.uralakbulut.com.tr> , 05 Şubat 2017.
- Akdağ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi** No. 131, TTK Basımevi, 1959, s. 52.
- Akdeniz, Safiye: “**Dil Bilimi Terimleri**”, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=208>, 17 Ocak 2017.
- Akgün, Cem: “**Türkiye’de Optometrik Ürünler Sektörü**”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2009-10, İstanbul, 2009. s. 7.

- Aktaş, Şerif **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, İstanbul, 1984, s. 113-114.
- Akün, Ömer Faruk: “Çaylak Tevfik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, 1993, s.240-244.
- Akyıldız, Ali: “Para”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 34, 2007, s. 163–166.
- Akyıldız, Ali: “Muhtar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, 2006, s. 51–53.
- Albayrak, Nurettin: “Nasreddin Hoca”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, 2006, s. 418- 420.
- Albayrak, Nurettin: “İncili Çavuş”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, 2000, s. 277–278.
- Altun, Adnan ve Kaymakçı, Selahattin: “Zaman ve Kronolojinin Öğretiminde Bir Materyal: Zaman Şeritleri”, **Türk Tarih Eğitim Dergisi**, S. 5, 2016, s. 157-192.
- Arslan, Mehmet ve Paçacıoğlu Burhan: **Letâ’if-i Hoca Nasreddin**, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996. s. 136.

- Arslan, Meryem: “Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi’nin Meyve Adları Yönünden Karşılaştırılması”, s. 93.
- Artun, Erman: “Çukurova Fıkra Anlatma Geleneğinde Yerel Fıkra Tipi: Karakulah Hoca Fıkraları”, **Karadeniz-Blacksea Dergisi**, 09, 2011, s. 9-24.
- Aslan, Rukiye: “16. yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 Ve A-202 Numaralı Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2006, s. 4-5.
- Atalar, Münir: “Osmanlı Padişahları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, 1981, s. 431.
- Atar, Fahrettin: “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.24, 2001, s. 66.
- Atar, Fahrettin: “Kazâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.25, 2002, s. 118.
- Avadallah,
Abdulaziz M.,
Uylaş, Sait “Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatlarındaki Yeri.”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2010, s.147-174.
- Aybakan, Bilal: “Nakit”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, 2006, s. 324- 326.
- Aykaç, Gizem,
Uzun, Mehmet “Tea in Every Aspect- Camellia Sinensis; Her Yönüyle Çay-Camellia Sinensis”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi**

- Barlas ve Özçelikay, Gülbin: **Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi** 4.1, 2013, s.1.
- Bardakçı, Murat: “Çayı İzzet Efendi ile Zihni Bey’den Öğrendik” (Çevrimiçi) (03 Aralık 2001) <http://www.hurriyet.com.tr>, 08 Ağustos 2016.
- Başgöz, İlhan: **Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca**, Pan Yayıncılık, 1999. s.36.
- Bayat, Fuzuli: “Folklorda Çağdaş Araştırma Metotlarının Bazı Yönleri Hakkında” **Millî Folklor**, C. 8, 2003, s.57.
- Baykara, Tuncer: “Konya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 26, 2002, s. 183- 184.
- Bekiroğlu, Sultan vd. “Baltalıkların Oluşumu ve Baltalıkların Koruya Dönüştürülmesinin Sosyoekonomik Boyutu (İstanbul Örneği).”, **Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University| İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 63.2, 2013, s. 61-70.
- Beydilli, Kemal: “Yeniçeri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, 2013. s. 450.
- Bilge, Mustafa L.: “Arnavutluk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 1991, s. 384–385.

Bilge, Sadık Müfit “Osmanlı İstanbulu’nda Berber Esnafı (Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”, **II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 187-206.

Bilge, Sadık Müfit: “Osmanlı İstanbulu’nda Berber Esnafı (Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)”, **II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 187-206.

Bir, Atilla ve Kaçar, “Saat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, Mustafa: 2008, s. 323.

Boratav, Pertev **Nasreddin Hoca**, Kırmızı Yayınları, 2006, s. 14.
Nailî:

Boratav, Pertev **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, Nailî: İstanbul: 1969, s.93.

Boratav, **Az Gittik Uz Gittik**, Gerçek Yayınevi, 1992, s. 298.
Pertev.Nailî:

Bostan, İdris: “Rize”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.35, 2008, s. 150.

Boyraz, Şeref: “Nasreddin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekân ve Şahıslar”, **Nasreddin Hoca’ya Armağan**, 1996, s. 73-82.

- Cenikoğlu, Gökhan **Nasreddin Hoca Fıkralarında İnsan Kadrosu**, 1998, Tarıman: Yayınlanmamış Doktora Tezi. s.34.
- Coşkun, Selçuk: “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 12, S. 35, Bahar 2008, s. 33–48.
- Çadırcı, Musa: “Türkiye’de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi** 2,3, 1993, s. 3–11.
- Çil, Ayşe Ünal: “Kur’an’da Zaman Kavramı” **Kelam Araştırmaları Dergisi** 9.1, 2011, s. 335-364.
- Değer, Mehmet: “**Türklerde Berberlik Mesleği**”, Online Kozmetoloji Dergisi S:1, C. 6, 2007.
- Denkhalbant , Ayşe: “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, 2009, s. 51.
- Denkhalbant, Ayşe: “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, 2009, s. 51-54.
- Derman, M. Uğur: “Hattat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 16, 1997, s. 493.
- Devellioğlu Ferit **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara: 1993, s. 265.

- Duman, Mustafa: “Bulgaristan’daki Nasrettin Hoca ve Kurnaz Peter”, **Yedi İklim (Nasrettin Hoca Özel Sayısı)**, C. 14, S. 138-139 (Eylül-Ekim 2001), s. 53-63.
- Duman, Mustafa: **Nasrettin Hoca ve 1555 Fıkrası**, Heyamola Yayınları, 2008, s. 53.
- Duman, Mustafa: “Nasreddin Hoca Fıkralarının Oluşumu Üzerine Bir Araştırma”, **Tarih ve Toplum Nasreddin Hoca Özel Sayısı**, S.6,1997,s:100.
- Duman, Mustafa: “Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur’a Karşı”, **Folklor/Edebiyat**, C.18, S. 69, 2012/1, s.59–70.
- Ekici, Metin: **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, 4. baskı. Ankara: Geleneksel Yayınları., 2011, s. 134.
- Ekinci, Ekrem
Buğra: “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** 3. 5 2005, s.417–439.
- Elçin, Şükrü: **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, 1993, s. 566.
- Emecen, Feridun: “Afyonkarahisar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, 1988, s. 443-446.
- Emeksiz,
Abdulkadir **Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa: İnceleme-Metin.** Vol. 35. Mühür Kitaplığı, 2010, s. 1-3.

- Emeksiz,
Abdulkadir “İstanbul Kahvehaneleri”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009. s. 123-139.
- Emeksiz,
Abdulkadir “Using Anacronism For The Identification Of Characters In Anecdotes: Istanbul And Bekri Mustafa” (Genel Fıkra Tipini Belirlemede Anakronizm Faktörü: Şehr-i İstanbul ve Bekri Mustafa Örneği), **Urban And Urbanization**, St .Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2014.
- Ercoskun, Tülay: “Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, **Bilig** 60, 2012, s.131.
- Ergun, Pervin: “Küresel Dünyanın Tüketim Mitleri Fakelore'un Başarısı: Yılbaşı mı Kutluyoruz Noel mi?” **Millî Folklor**, 24.95, 2012.
- Ersun, Cengiz,
Müftüoğlu, Hilal ve
Güzel, Tülay: “Türkiye’de Şeker ve Şekerpancarı Üretiminde Mevcut Durum”, **İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1997–12**, s. 47.
- Erünsal, İsmail E.: “Sahaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, 2008, s. 504-510.
- Erünsal, İsmail: “Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXIX**, 2007, s.127.
- Evliya Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 120. Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Prof. Dr. Robert Dankoff.

Evliya Çelebi: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, VII. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s. 317. Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Prof. Dr. Robert Dankoff.

Eyice, Semavi: “Gülbaba Tekkesi ve Türbesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 14, 1996, s. 228.

Eyice, Semavi: “**Ayasofya**”, 1984, (Çevrimiçi) <http://www.earsiv.sehir.edu.tr>, 12 Kasım 2016.

Eyice, Semavi: “Ayasofya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, 1991, s. 206- 210.

Eyice, Semavi: “Ayrılık Çeşmesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 4, 1991, s. 284.

Eyice, Semavi: “İstanbul-Bağdad-Şam Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler”, **Tarih Dergisi** 9.13, 1958, s.81–110.

Fedakâr, Selami: “Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu” **Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 2005, s.216-228.

Gezundhajt, Henriette: Tercüme, Türkçe’ye Uyarlama: Rıza Filizok, “**Dil biliminin Dalları**”, (Çevrimiçi) <http://www.ege-edebiyat.org> , 20 Aralık 2016.

- Gölpınarlı,
Abdülbâki: ed. **Nasreddin Hoca**, Remzi Kitabevi, 1961. s. 10.
- Görkem, İsmail: “Dünden Bugüne Türk Sözel Edebiyatı’: Değişim ve Dönüşüm”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 15.39, 2010, s. 411-422.
- Görkem, İsmail: “Çukurova’da (Yukarıova) Yas Törenleri ve Ağıt Söyleme Geleneği”, **Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi**, s.489-490.
- Güneş, Serkan: “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, **Millî Folklor** 24, 2012, s. 234-251.
- Gürbüz, Adnan: “1576 Tarihli Defter-i Avkâf-ı Rûm’a Göre Amasya Sancağı’ndan Harameyn’e Yapılan Vakıflar”, **Tarih İncelemeleri Dergisi** 5,1, 1990, s.253–262.
- Gürbüz, İncinur
Atik: “Divan Şiirinin Sevimli Yüzleri Osmanlı Şiirinde Berberler”, **Electronic Turkish Studies** 7.3, 2012, s. 233–255.
- Güven, Merdan “Türkülerin Varyantlaşması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 50, s. 145-156, 2013.
- Hawking, Stephan
and Mlodinow,
Leonard **Zamanın Daha Kısa Tarihi**, Çev. Selma Ögünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 35.

- Hüseynova, Lale: “Tarihî Gelişim Sürecinde Keman”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi** 2, 2007, s.115-125.
- İlgürel, Mücteba: “Evliyâ Çelebi”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, 1995, s. 530.
- İnalcık, Halil: “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı”, **Doğu Batı Dergisi** 5, 1998-9 s.12.
- İnalcık, Halil: “Bursa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, 1996, s. 446.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ:(1300–1600)**,Yapı Kredi Yayınları, 2007. s. 22.
- İnalcık, Halil: “Filori”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 13, 1996, s. 106.
- İnalcık, Halil: “Rumeli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, 2008, s. 232.
- İpşirli, Mehmet: “Musâhib”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, 2006, s. 230.
- Kabacalı, Alpay: “Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca”, **Toplumbilim Dergisi Nasreddin Hoca Özel Sayısı** 6, 1997, s. 55-60.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1972. s. 149.

- Kamalov, İlyas: “Toktamış Han (ö. 807/1405) Altın Orda Hanı (1379–1397)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, s. 231-232.
- Kaplan, Melike ve Ün, Sibel: “Bir Kent Bir Gelenek: Ankara’da Sahafılık”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 54, 2014, s. 133-154.
- Karadağ, Metin: **Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri**, Ürün Yayınevi, 1996, s. 319.
- Karademir, Zafer: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500/1700)”, **OTAM Dergisi**, 2015, s. 181–218.
- Karakaya, Enis: “Kaplıca”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 24, 2001, s. 352.
- Karaköse, Fatmanur: “Nargile”, **Akciğer Dergisi**, ASYOD Yayınları, C. 3, s.1, İstanbul, 2015, s.28.
- Karpat, Kemal: “Balkanlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, 1992, s. 29.
- Karpat, Kemal: “Balkanlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.5, 1992, s. 29.
- Kerimov, Rauf: “Kemanın Oluşum Süreci Bağlamında Eski Yaylı Çalgıların Etkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2015, s. 247-258.

- Koçu, Reşat Ekrem: **Yeniçeriler**, Koçu Yayınları, 1964. s. 11.
- Koz, M. Sabri: “Seyahatnâme’den Türk Halk Edebiyatı Üzerine Notlar”,
Çukurova Makale Bilgi Sistemi, 2011. s. 286- 288.
- Koz, M. Sabri: **Nasreddin Hoca’dan Fıkralar**, 1978. s. 72- 73.
- Koz, M. Sabri: ed.**Nasreddin Hoca’ya Armağan**, Oglak Yayıncılık, 1996. s. 379.
- Köprülü, M. Fuad: **Nasreddin Hoca**, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1918, s. 22.
- Kurtuluş, Berrak: “Amerika Kıtasının Keşfi: Kuzey Amerika-Asya Bağlantısı”,
Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 49, 2005.
- Kutluer, İlhan: “Zaman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul, 2013, s. 111-114.
- Mert, Talip: “Musâhib Mehmed Said Efendi”, **Eyüp Sultan Sempozyumu IV**, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, s. 331-335.
- Narlı, Mehmet: “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 5.7, 2002, s.92-106.

- Neşrî, Mehmet: **Neşrî Tarihi**, Yayınlayan: M.Altay Köymen, Ankara, 1983, I, 83-85.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Geyikli Baba”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 14, 1996, s. 45–46.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Battal Gazi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, 1992, s. 204.
- Ozankaya, Özer: **Toplumbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Önge, Yılmaz: “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1**, 1988, s.403–412.
- Özcan, Ruhi: “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 1.17, 2005, s. 237–266.
- Özdemir, Mehmet: “Türk Turizm Tarihi İçerisinde Evliya Çelebi’nin Yeri ve Önemi”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C. 25, S. 2, Güz 2014, s. 260- 268.
- Özgenç, Neslihan ve Güler, Mehmet: “Rönesans Dönemi Dini Konulu Resimlerde Anakronizm, **Sobider**, Yıl: 3, Sayı: 9, Aralık 2016, s. 86-96.
- Öztürk, İbrahim Hakkı: “Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir

İnceleme”, **Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi** 2.1, 2011, s.37-58.

Pakalın, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Meb Yayınları, 1993, s. 326.

Palabıyık, Hamit ve Atak, Şermin: “Türkiye’de Mahalle Yönetimi”, **AB Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler**, 2001.

Pamuk, Şevket: “Kuruş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.26, 2002, s. 458.

Reşad, Faik: **Külliyat-ı Letaif**, haz. Ahmet Özalp, İstanbul: 1998, s. 7. 142.

Safran, Mustafa ve Şimşek, Ahmet: “Çocuklarda Zaman Algısının Gelişimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** 2.6, 2009, s. 542-548.

Sağlam, Ömer: “Mahmud Bin Mustafa Bin Celâl’in Gencine-i Letâ’if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011, s. 11.

Sakaoğlu, Saim: “Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra”, **Millî Folklor**, 25.97, 2013.

Sakaoğlu, Saim: **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca**, Selçuk Üniversitesi Yay., 1992, s. 13.

- Sakaoğlu, Saim: “Kendinden Önce de Anlatılan Fıkraların Nasreddin Hoca'ya Bağlanmasının Sebepleri”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** S. 650, C. XCIII, Şubat 2006, s. 115- 119.
- Saral, İsmail Tosun: “İstanbulu Gül Babalar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi** 34, 2005.
- Saral, İsmail Tosun: “Anadolulu Gül Babalar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 32, 2004.
- Sarpkaya, Seçkin: “İzmir-Gaziemir İlçesinin İsmine Dair Efsaneler ve Aydınoğlu Gazi Umur Bey”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies** 16/2 Kış-Winter 2016, s. 145- 154.
- Sipahi, Cevat: **Entansif Hindi Yetiştiriciliği İşletmelerinde Kârlılık ve Verimlilik Analizleri**, Ankara, 2010, s. 4-6.
- Sönmez, Sevgül: **Karagöz Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11-13.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya: “Taş baskısı Bir Letâif-i Nasreddin Hoca Kitabı Üzerine”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008. s.16.
- Şentürk, M. Hüdayi: “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10. s. 1673–1674.

- Tanman, M. Baha: “Geyikli Baba Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.14, 1996, s. 47.
- Tansel, Fevziye
Abdullah: “Gül Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divânı ve Sünbül Sinan”, **A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi**, S.16, 1968, s.67-78.
- Tekin, Oğuz: “Mangır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 27, 2003, s. 568.
- Tevfik, Mehmet: **Hazine-i Letaif**, İstanbul: 1302, s. 2.
- Toros, Taha: **Kahvenin Öyküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25.
- Turhal, Abdullah: “Sultan Yıldırım Bayezid Han’ın Sevgili Eşi Prenses Olivera Despina ve Timur’a Sakilik Meselesi”, **Askerî Tarih Notları** No: 6, 2009.
- Turna, Nalan: “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 9**, 2006, s. 171-188.
- Tülücü, Fadime: “Malatya İl Tütün Kontrol Kuruluna Dâhil Olan Kurumlarda Çalışanların 4207 No’lu Yasanın Amaç, Kapsam ve İşleyişine Yönelik Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, **Uzmanlık Tezi**, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Malatya 2011, s. 8.

Türk Ansiklopedisi: **Türk Ansiklopedisi**. C 6, İstanbul: 1971, s.283.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**. İstanbul, 1978, s. 642.

Türkçe Sözlük: **Türkçe Sözlük**. Türk Dil Kurumu, C I, 9. Baskı, Ankara: 1998, s. 778.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası “Türkiye’de Banknot Basımının Tarihçesi”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr> , 08 Aralık 2016.

Ulusoy, Kadir “Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü (Bir Sözlü Kültür ve Sosyal Çevre Eğitimi Çalışması)”, **Millî Folklor** 23.89, 2011.

Unan, Fahri: “Mevleviyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.29, 2004, s. 467.

Uysal, Ahmet E.: “Edebiyat Açısından Doğu ve Batı Mistisizminde Zaman Düşüncesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 122, 1964, s. 71-99.

Uysal, Hülya: “Sedat Veyis Örnek’in Etnoloji Sözlüğü ve Budunbilim Terimleri Sözlüğü’ne Terminolojik Açından Bir Bakış” **Folklore/ Edebiyat** C.21, S. 82, 2015/2.

- Ülkütaşır, Mehmet Şakir: “Ayrılık Çeşmesi”, 1955, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr>, 10 Şubat 2017.
- Yanardağ, M. Özgür: “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.8, S. 36, 2015, s. 918- 933.
- Yaşaroğlu, Ahmet Halit: **Nasreddin Hoca (Merhumun 220 Fıkrası)**, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık Ltd. Şti. , İstanbul, 1961 s. 94.
- Yayla, Mine ve Çağdaş, Miyase: “Erkek Berberliğinde Tıraş Geleneği ve Damat Tıraş Önlüklerinin Teknik ve Süsleme Açısından İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014, s. 499- 511.
- Yıldırım, Dursun: **Türk Edebiyatında Bektâşi Fıkraları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.3-4.
- Yıldırım, Mustafa ve Kara, Kasım: “Bursa Ulu Camii Mihrap Yazıları”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi** 4.12, 2015, s. 29- 48.
- Yılmaz, Hakan: “Henri Bergson’un Zaman Kavramına Yaklaşımının Çağdaş Anlatı Sinemasına Etkisi.”, **Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences** 13.2, 2011.

Yuva, Hümeýra: “Türk Şiirinde Zaman Teminin Deęiřimi” **Electronic Turkish Studies** 4, 2009.

Yüksel, M. Şamil: “Arap Kaynaklarında Timur”, **Bilig Dergisi**, Güz 2004, s. 85-126.

Zirek, Sevim: “Saat Sektör Profili”, **İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi**, 2004, s. 7.

Yazarın Adı
Belirtilmemiş **Meşhur ve Müteârif Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Râznihân ile Mâhifiruze Sultan Hikâyeleri, 2. sayfada: Nasreddin Eğlencesi, 1886, s.19**

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.nasrettinhoca.info> (04. 05. 2016, 25. 11. 2016, 12. 12. 2016)

<https://eksisozluk.com/n-hoca-fikralari--38785?p=19> (2016- 2017)

<http://www.fikralarim.com/dostlar-alisveriste-gorsun.html> (12. 10. 2016)

<http://www.fikradunyasi.com/fikra/1664/ay-alip-sattigim-yok.html> (21. 10. 2016)

<https://tr.instela.com/emprovize-nasreddin-hoca-fikralari--53348--6?sort=newest> (22. 12. 2016)

<http://cocuklartardunya.blogcu.com/nasrettin-hoca-fikralari/11466432> (21. 08. 2016)

<http://iren.blogcu.com/nasreddin-hoca-fikralari-3/3340182> (15. 11. 2016, 29. 12. 2016, 23. 03. 2017)

http://www.turkedebiyati.org/nasreddin_hoca_fikralari.html (21. 03. 2017)

<http://www.tdk.gov.tr> (2016-2017)

<http://hocanasrettin.tr> (11. 02. 2017)

<http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=208> (20. 12. 2016, 17. 01. 2017)

<http://www.earsiv.sehir.edu.tr> (12 Kasım 2016)

<http://www.tcmb.gov.tr> (08 Aralık 2016),

<http://www.hurriyet.com.tr> (08 Ağustos 2016)

